שיעורי
שביעית

שיעורים

במסכת שביעית

(פרקים א׳ – ו׳)

מהדורה ראשונה

ירושלים ה׳תשע״ד

נר ה' נשמת אדם

לעילוי נשמת

רפאל אדמון עזרא בן אסתר ספרא ז"ל

בספר זה מפירות צדקתו העומדת לעד

לפרטים, או לתיקונים:

054-8421529

mlootsky@gmail.com

כל הזכויות שמורות

תוכן

מכתב ברכה ..... ה

הערת מו"ר רה"י שליט"א שמטה בקרקע גוי ואמירה לגוי בשמיטה..ו

הקדמה.....ט

סיכום הסוגיות:

פרק א': א. **תוספת שביעית - וביטולה** * ב. ג' אילנות ראויים לעשות ככר דבלה חורשים כל בית סאה בשבילן * ג. כמות העשיה של האילנות * ד. שני אילנות שאין הבקר עובר בכליו - כיצד נחשבים * ה. שלשה אילנות של שלשה בני אדם - "עד ראש השנה" * ו. נטיעה שהיא כזקנה וזקנה שהיא כנטיעה * ז. הגדרת נטיעה * ח. הנטיעות והדלועין מצטרפים * .....יז

פרק ב': ט. עד אימתי חורשין בשדה הלבן * י. מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות * יא. **לאוקומי ולאברויי** (א) * יב. לאוקומי ולאברויי (ב) - ובתוספת שביעית * יג. **השקיה בשביעית ומלאכות בשינוי בשביעית** * יד. עשיית בתים לנטיעה **וזריעה בבתים בשביעית** * טו. **נטיעה בתוספת שביעית** * טז. האורז והדוחן שהשרישו לפני ר"ה * יז. פול המצרי * יח. בצלים הסריסים ופול המצרי שמנע מהם מים * יט. אתרוג * כ. הדילועין אם לא הוקשו לפני ר"ה אסור לקיימן בשביעית * כא. לגמות מים בעלי קולקסיא * כב. מרבצין בעפר לבן וממרסים באורז* .....נז

פרק ג': כג. הוצאת זבלים (א) * כד. הוצאת זבלים (ב) * כה. **חפירה בשביעית שלא לשם הכשרת הקרקע לזריעה** * כו. מדייר * כז. פתיחת מחצב ונטילת אבני גדר * כח. גדר - נטילת אבניה, וסיקול שדה * כט. המסקל שדהו ונטילת אבנים שיש תחתיהן סלע או קש * ל. אין בונים מדרגות * לא. אבני כתף, הקבלן * לב. הבונה גדר בינו ובין רשות הרבים * .....קכג

פרק ד': לב. ליקוט עצים ואבנים ועשבים * לג. שדה שנתקווצה שנטייבה ושנדיירה * לד. אכילת פירות שדה שנטייבה, אכילה בטובה **ודין שמור ונעבד** * לה. ארנונא - **אונס המלכות ודין עבודה בקרקע של גוי** * לו. **ביטול תקנה** * לז. חוכרין נירין מהגויים ולא מישראל * לט. **מחזיקים ידי גוים אבל לא ידי ישראל** * מ. **קנין לגוי להפקיע** * מא. המידל בזיתים (ובתוכו - **פסיק רישא בשביעית**) * מב. המבקיע בזיתים * מג. קיצוץ בתולת שקמה * מד. הצתת אור באישת הקנים **ונטיעת אילן סרק** * מה. לימוד פרה לחרוש בשביעית * מו. בדיקת זרעים באדמה ובגללים והשרייתם * מז. תליית תוכין בתאנה **ופעולות סגוליות** * מח. **המזנב, המזמר ושאר קיצוצי ענפים** * מט. **מצוות "לאכלה"** * נ. אכילת פירות האילן בטרם זמנם * נא. מאימתי אין קוצצים את האילנות *.....**קנט**

פרק ה': נב. בנות שוח * נג. חרובים ובנות שוח - **וראש השנה לאילנות לענין שמיטה** * נד. לוף * נה. **לפני עיור והשאלת כלים** * .....**רז**

פרק ו': * נו. **שביעית בזמן הזה** * נז. **תחום עולי מצרים** ודינו, **ותחום עולי בבל** * נח. דיני **סוריא** ודינים העולים מסוגיית הירושלמי (**טחינה עם גוי, השכרת בהמה**) * נט. בצלים ודין **גידולי שביעית** * ס. לקיחת ירק במוצאי שביעית * סא. **יבוא ויצוא של פירות שביעית** *.....**רלה**

שיעורי שביעית: א.בנות שוח - הרב שלמה קורץ שליט"א ....**רפג**

ב. מסירת פירות שביעית למשרה ולכבוסה -

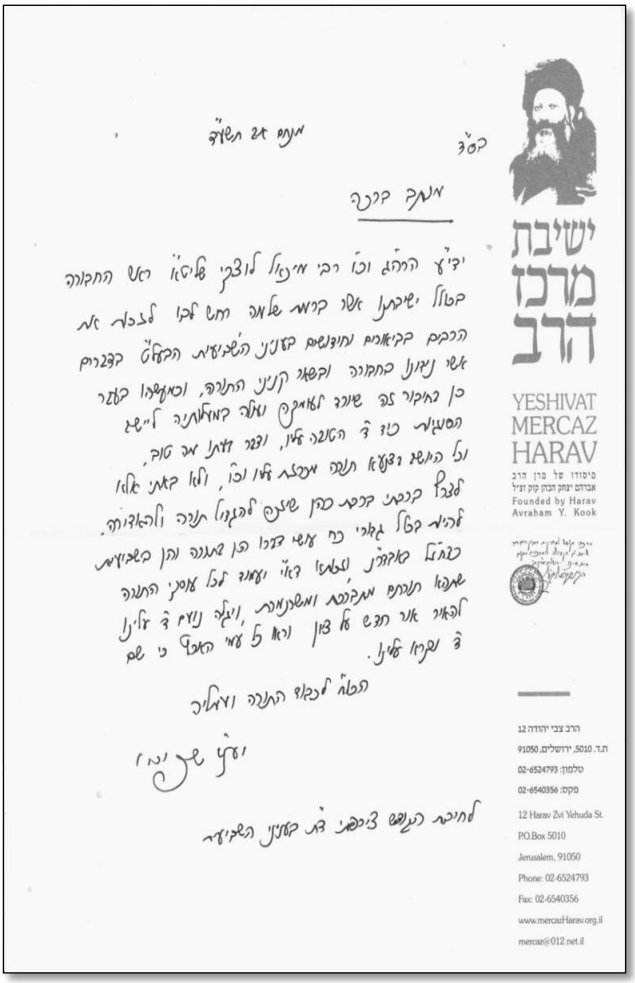
הרב דניאל קינד שליט"א .....**רפט**

ג.טעם במצוות השמטה לרמב"ם - הרב שאול שקד שליט"א..**שה**

נספח: אכילת בהמה בפירות שביעית.....**שי**

מפתח ענינים .....**שיב**

מכתב ברכה
ממו"ר ראש ישיבת "מרכז הרב" שליט"א

בס"ד מנחם אב תשע"ד

מכתב ברכה

ידי"ע הרה"ג וכו' רבי מיכאל לוצקי שליט"א ראש החבורה בכולל ישיבתנו אשר ברמת שלמה רחש לבו לזכות את הרבים בביאורים וחידושים בעניני השביעית הבעל"ט בדברים אשר נידונו בחבורה ובשאר קניני התורה, וכמעשהו בעבר כן בחיבור זה שיורד לעומקה ועולה במעלותיה ליישב הסוגיות כיד ד' הטובה עליו, ודבר בעיתו מה טוב, וכל היושב בצנעא תורה מכרזת עליו וכו', ולא באתי אלא לצרף ברכתי כהן שיזכה להגדיל תורה ולהאדירה. להיות בכלל גבורי כח עושי דברו הן בתורה והן בשביעית כדחז"ל באדר"נ, וזכותא דא"י יעמוד לכל עוסקי התורה שתהא תורתם מתברכת ומשתמרת, ויגלה נעם ד' עלינו להאיר אור חדש על ציון וראו כל עמי הארץ כי שם נקרא עלינו.

הכו"ח לכבוד התורה ועמליה

הרב יעקב שפירא

לחיבת הקודש צירפתי ד"ת בעניני השביעית

הערת מו"ר ראש הישיבה שליט"א -

בענין שביעית בקרקע של גוי ואמירה לגוי בשביעית

הנה לגבי קדושת שביעית בקרקע של גוי. כתב הר"מ בהל' תרומות (פ"א ה"י): שנכרי שקנה קרקע בא"י לא הפקיעוה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא ביכורים, והכל מן התורה, כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם. ובכס"מ: דלא קימ"ל כמ"ד יש קנין, אי נמי התם בשלא חזר ולקחה ממנו ישראל, ורבינו מיירי בשחזר ולקחה ממנו ישראל. ז"א: לתירוץ ראשון, כשהקרקע בידי נכרי, יש בה קדושת א"י, ולאי נמי, כל זמן שהיא ביד הנכרי אין קדושת א"י עליה, ופירותיה פטורים מתרו"מ.

ולכאורה הוא הדין לגבי שביעית. וכ"כ רמב"ן עה"ת בפרשת בהר (כ"ה ה'), שלמ"ד אין קנין לנכרי בא"י, לא פקע ממנה דיני שביעית. והב"י בשו"ת אבקת רוכל (כ"ד), ס"ל כתירוצו השני הנ"ל, שאין קדושת שביעית בפירות נכרים. והמבי"ט (ח"א כ"א), ס"ל שאין קנין לנכרי בא"י, וע"כ יש קדושת שביעית בפירות הנכרי. והוסיף הב"י שם, שהיות ובזה"ז שביעית מדרבנן, כיון שכיום אין היובל נוהג, וא"כ כשם שבסוריא מועיל קנין הגוי להפקיע קדושתה, כי סוריא חיובה מדרבנן, ה"נ בזה"ז ששביעית מדרבנן יש קנין לנכרי להפקיע קדושת שביעית מפירותיה. והביא גם דרשת התו"כ עה"פ "והייתה שבת הארץ **לכם**", ולא לגוי. הכוונה שבקרקע של גוי אין קדו"ש. אולם בחזו"א (כ', ז') מפרש שהכוונה על איסור לתת לנכרי לאכול מפירות שביעית. וכ"כ הר"ש משאנץ והראב"ד (בתו"כ שם).

וכתב המנ"ח (שכ"ח - שכ"ט), שלפי הב"י, מותר לישראל לעבוד בשדה נכרי בשביעית, כי קנינו מהני לא רק להפקיע את קדושת הפירות, אלא גם להפקיעה מקדושת הארץ. ויש החולקים על דבר זה, עי' בהגר"ח (הל' ביכורים פ"ב הט"ו) שקנין הנכרי להפקיע קדושה הוא רק לענין הפירות

ולא לגוף הקרקע, ולא נוהג דין קדו"ש בפירותיו, אולם גוף הארץ נשארת בקדושתה, וע"כ אסור לישראל לעבוד בקרקע של נכרי.

ובשבת הארץ (בקונטרס אחרון אות א') נקט, שגם אם ננקוט שאדם מצווה על שביתת שדהו, וע"כ עובר בעל הקרקע באיסור גם אם יעבוד בו גוי (וכמ"ש התורי"ד בע"ז דף ט"ו ע"ב, וכ"כ המהרש"ל בב"מ דף צ' והמנ"ח קי"ב), כל זה רק בשדהו של ישראל, אבל אינו מצווה על קרקעו של נכרי ע"י גוי. אמנם בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' ק"ל) נוקט שלדעת המהרש"ל, אפילו בשדה של נכרי הוא מצווה.

ובמשנה בגיטין (סא.) מחזיקין ידי נכרים בשביעית, ומוקי לה בגמ' (בדף סב) דאומרים להם אחזוקו או אשרתא, ופרש"י שם, תחזקנה ידיכם, לשון חיזוק. אולם בירושלמי שביעית (פ"ד ה"ג) [יש מ"ד] דשרי גם לומר לגוי חרוש ואני אקח ממך. וברמב"ם שמיטה ויובל (פ"ח ה"ח) פסק שמחזיקין ידי עכו"ם בשביעית, בדברים בלבד, מפני שאינן מצווין על שביתת הארץ.

וצ"ב בדברי הירושלמי, שהרי בב"מ (דף צ.) דבעי בגמ' לגבי דין אמירה לגוי האם אסור רק בשבת או גם באיסור לאו. וכתב הרא"ש (פ"ז סי' ו') דלמסקנא אסור אמירה לגוי גם בשאר איסורין, ודלא כהראב"ד שפשט להיתר. וכדעת הרא"ש פסק בשו"ע אבה"ע (סי' ה' סעיף י"ד) ויור"ד (רצ"ז השני ס"ד). וא"כ איך ס"ל לירושלמי דשרי לומר לגוי חרוש ואני אקח ממך.

ואולי כיון דשביעית בזה"ז מדרבנן, והוי איסור קל, ע"כ שרי אמירה, דאי"ז כאיסור לאו מה"ת. ובפרט לשיטות שבזה"ז יש קנין לגוי כמ"ש ספר התרומות. וכמ"ש הרמ"א (או"ח תס"ח), דשרי לעשות מלאכה ע"י גוי בער"פ, ובהגר"א שם, דבב"מ נסתפקו באיסור לאו, אבל באיסור דרבנן שרי, ואע"פ שבשבת אסור אפילו איסור דרבנן, שאני שבת דעיקרו מה"ת. ולפ"ז בשביעית בזה"ז דרבנן לא דמי לשבת, דשבת גם כיום הוא דאורייתא, ואילו שביעית עיקרו בזה"ז דרבנן.

אמנם יש לדון ע"פ הבית הלוי (ח"ג סי' א') שגם שביעית בזה"ז דרבנן לא דמי לסוריא, דהתם עיקר דינו רק דרבנן, וע"כ י"א שיש קנין לעכו"ם בסוריא, משא"כ בשאר מקומות, סו"ס עיקר דינו מה"ת, לא מהני קנין

לגוי, ע"ש. וא"כ לדעת הגר"א בדבר שנחשב עיקרו מה"ת אסור אפילו איסור דרבנן.

עוד י"ל, כיון שהגוי חורש בלא"ה, ועושה לטובת עצמו (ע"ש בתוס' ב"מ דף צ'). ועוד י"ל, דהירושלמי מיירי דווקא באומר לו לחרוש, כיון דאיסור חרישה הוא איסור עשה ואינו לאו, וכבר כתב הפמ"ג (תס"ח מש"ז סק"ב) שבאיסור עשה אין דין אמירה לגוי, וע"כ דוקא בחרישה מיירי, ואין מכאן ראיה לגבי אמירה לנכרי בשביעית בשאר מלאכות. ועיין שו"ת מהרש"ם (חלק ה' סי' ל"ה) מהפמ"ג (תס"ח במשבצ"ז סק"ב ובסי' תק"י סק"ז ובסי' רס"ג סק"ג). [ויתכן לפי זה שגם הסוברים ששביתת שדהו היא על הקרקע, מודו בחרישה שהיא עשה, והוא מוטל רק על הגברא].

הקדמה

נאמר **במדרש רבה** (ויקרא פרשה כט):

כל השביעין חביבין לעולם:

למעלן השביעי חביב: שמים, ושמי השמים, ורקיע, ושחקים, זבול, ומעון, **וערבות**. וכתיב (תהלים סח, ה): "סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ".

בארצות שביעית חביבה: ארץ, אדמה, ארקא, גיא, ציה, נשיה, **תבל**. וכתיב (תהלים ט, ט): "וְהוּא יִשְׁפֹּט תֵּבֵל בְּצֶדֶק יָדִין לְאֻמִּים בְּמֵישָׁרִים".

בדורות שביעית חביב: אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד, **חנוך**. וכתיב (בראשית ה, כב): "וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ אֶת הָאֱלֹהִים".

באבות שביעי חביב: אברהם, יצחק, ויעקב, לוי, קהת, עמרם, **משה**. וכתיב (שמות יט, ג): "וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים".

בבנים השביעי חביב: שנאמר (עי' שמואל א' יז, יג; דברי הימים א ב, טו): "**דָּוִד** הוּא השביעי".

במלכים השביעי חביב: שאול, איש בושת, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, **אסא**. וכתיב (דברי הימים ב יד, י): " וַיִּקְרָא אָסָא אֶל ה'".

בשנים שביעי חביב: שנאמר (שמות כג, יא): "**וְהַשְּׁבִיעִת** תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ".

בשמיטין שביעי חביב: שנאמר (ויקרא כה, י): "וְקִדַּשְׁתֶּם אֵת **שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים**".

בימים שביעי חביב: שנאמר (בראשית ב, ג): "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת **יוֹם הַשְּׁבִיעִי**".

בחדשים שביעי חביב: שנאמר (ויקרא כג, כד): "**בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי** בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ". ע"כ מויקרא רבה.

שיעורי שביעית – הקדמה

השביעין חביבין לעולם, והשנה השביעית בכללם, ומקום גדול לבעלי דרש רמז וסוד יש להתבוננות בחביבים, במספרם, ובטעם חביבותם. לגבי דוד כתב הגחיד"א ב**חומת אנך** (על דה"י שם):

"דויד השביעי. אפשר דהוא רמז, דדוד הע"ה הוא בחינת מלכות השביעית, והיא בחינת כל מלכי ישראל, וביותר דוד הע"ה כידוע. ומלבד שהיא בעצם בחינתו, עוד בה שהיה עניו מאד, והעניו מרכבה לשכינה כמ"ש רבותינו ז"ל".

אם כן, יש בשביעי רמז לשלמות המלכות ולענוות המלכות, שהיא מרכבה לשכינה. כך ניתן לומר גם לגבי השמיטה בשנים, שיש בה שלמות ודביקות באלוקים וענוה. הידיעה שהארץ לה', השלמת מעגל שבע שנות מעשר בהפקר כל הפירות, ומנוחת האדם מעבודת האדמה, כל אלה ועוד חברו יחדיו במערכת המצוות של השמיטה. וכידוע, יש השלמה תחתונה ויש השלמה עליונה, ור' מש"כ מהרח"ו זצ"ל ב**שערי קדושה** (ח"ג שער א') לגבי הרקיעים: "הנה שבעה רקיעין הן, והעליון נקרא ערבות לפי שכולל שלש ספירות ראשונות דעשיה...". ואם כן יש שביעי שהוא ראשון, כיום השבת שהוא 'סוף מעשה במחשבה תחילה'.

ו**בזוהר חדש** (בהר פב.) מובא:

א"ר שמעון "לְהַנְחִיל אֹהֲבַי **יֵ"שׁ"** (משלי ח, כא), מאי יש, דא רזא דיובל ושמטה [יש ר"ת יובל שמיטה], דלא מסר יתהון קב"ה לשאר עמין אלא לעמא קדישא, ובשעתא דישראל נטרין שתא דשמטה כדקא יאות, נשמתהון דצדיקיא משתעשען בגנתא דעדן ואתהדרו חדתין, ועלייהו אתמר וְקוֵי ה' יַחֲלִיפוּ כֹחַ (ישעיה מ, לא). ותו, כלהו נשמתין קב"ה טביל לון בנהרא דחמשין דבגנתא דעדן דלעילא, ואתקרי נהר דינור. וברזא דשמטה ויובל קביל קב"ה צלותא דשרה רבקה רחל ולאה וזלפה ובלהה, דהא כולהו אתרשימו בה"א ה"א, [דהיא] שמטה ויובל. ובגין דחזת רחל דאתרמיז שמטה ויובל בשמא דלאה והיא לית לה רשימו דה"א, מיד אמרה הנה אמתי בלהה דאית בה תרי. סופיה דיוב"ל ברישא דשמא דלאה ובסיפא דשמא דרחל. ע"כ מזהר חדש.

ויהי רצון שמי ששמע תפילות אמותינו ואבותינו יענה לבניו הבאים לעסוק בתורת השמיטה, ונזכה לחזרת היובל והשמיטה לתיקונה, כשישובו ישראל לנויהם, ולשיבת תוספת השמיטה, בבנין בית המקדש, ושיבת כהנים לעבודתם ולוים לשירם ולזמרם וישראל למעמדם, במהרה בימינו, אמן.

***

בשבח ובהודאה לנורא תהלות אנו מציעים לפני אחינו בני ישראל את פירות העיון בסוגיות ששת הפרקים הראשונים של מסכת שביעית של לומדי הכולל בבית הכנסת ע"ש ספרא ברמת שלמה פעיה"ק ירושלים ת"ו.

לומדי הכולל, תלמידי חכמים מישיבת מרכז הרב, עסקו בסוגיות שמיטת קרקעות (פרקים א'- ט') שבמסכת שביעית בחודשי החורף ה'תשע"ד, כאשר הלימוד מתמקד בהבנת יסודות הסוגיות, טעמי הדעות וההלכות. מתוך לימוד זה מובא כאן חלקו הנוגע לששת הפרקים הראשונים.

בלימוד עסקו בדברי רבותינו הראשונים שמימיהם אנו שותים - מפרשי המשנה: הריבמ"ץ הר"ש הרמב"ם והרא"ש. באשר לרמב"ם כמובן נלמדו פסקיו בספר הי"ד, ולמפרשיו (המהר"י קורקוס, הכס"מ, ושאר מפרשיו). דברי הירושלמי נלמדו כסדרם, עם מרבית פירושיו [הר"ש סירילאו (ברוב הסוגיות), המהר"א פולדא, הפני משה, וביאורי הגר"א, וגם ביאור הגרח"ק] וגם זה בדגש על דברי הראשונים מפרשי המשנה והפוסקים (כגון הרמב"ם והראב"ד). כאשר ישנה סוגיא בש"ס הבבלי הנוגעת לנושא היא נלמדה במקביל לדברי הירושלמי, ועם מפרשיה, רש"י, תוס', ושאר ראשונים. ביחס לדברי האחרונים - נלמדו לעיתים מפרשי המשנה (התוי"ט, המלאכת שלמה, המשנה ראשונה ורעק"א), וכן נלמדו במרבית הסוגיות פאת השלחן ושבת הארץ, ובסוגיות רבות גם דברי ערוה"ש והחזו"א.

נזכיר לשבח כאן שלשה ספרים שהיו לנו לעזר רב - ספר "אוצר השביעית" בהוצאת עוז והדר, שהירושלמי ומפרשיו והמשנה ומפרשיה היוו בלימוד את ספר הלימוד העיקרי, וכן ספר שבת הארץ בהוצאת מכון התורה והארץ, שהמקורות שהובאו בו, הן לדברי מרן הגראי"ה, והן

המקורות הנוספים, היוו לפעמים מפתח לעיון ולפעמים סיכום וריכוז. וספר "דרך אמונה" שהביא את פסקי החזו"א ופירושיו ועוד על סדר הרמב"ם.

בדרך כלל בוררו השיטות העיקריות בטעמיהן, ונעשתה התמודדות עם הקשיים העולים בפירוש הסוגיות ועם הקשיים בנימוקי השיטות. רוב ככל הדברים המובאים להלן נאמרו בפני החבורה היקרה, כשכל החבורה עוסקת בסוגיא כמה ימים, ולאחר שאחד מהחברים שדרש וחקר היטב, דרש בפני כל החבורה באותה סוגיא, ותלמידי חכמים שבארץ ישראל הנעימו זה לזה במלחמתה של תורה, וממילא רווחא שמעתתא. תקוותנו שיהיו הדברים לברכה ולתועלת ללומדי הפרק בעיון.

העיונים מתמקדים בסוגיות בענין שביעית, ולכן סוגיות העוסקות בנושאים אחרים (כגון חול המועד או קידוש השם וכדומה) העיון בהן קוצר, ולכן גם ההערות שמובאות להלן בענין סוגיות אלה הן בדרך קצרה. אע"פ שרוב הדברים בוררו בפני חבר תלמידי החכמים הנ"ל, יתכן ונשמטו עיונים חשובים, ואולי ישנם דברים נוספים לא מחוורים שנכנסו כתבן לבר, ונבקש את סליחת הקורא על כך. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון ובחיבה. הדברים המובאים כאן הם מהדורה ראשונה, ויתכן שלאור הוכחות וראיות יהיה צורך לשנותם ולתקנם.

באו כאן כמה סוגיות כפי שנכתבו ע"י הדורש, ונוספו סיכומים לרוב סוגיות הפרק כפי שנרשמו ע"י העורך. להלן רשימת הדורשים והחוקרים של חלק מהסוגיות המובאות להלן (ע"פ סדר א"ב):

הרב **איתיאל שופר** - הגדרת "נטיעה", הנטיעות והדלועין מצטרפין, הוצאת זבלים, לפני עיור והשאלת כלים.

הרב **אפרים עבדיאן** - נטיעה בתוספת שביעית, חוכרים נירים, מחזיקים ידי גויים ולא ידי ישראל, קנין לגוי להפקיע, בצלים וגידולי שביעית.

הרב **דניאל קינד** - ליקוט עצים ואבנים.

הרב **שאול שקד** - לאוקומי ולאברויי, מדיירים, פתיחת מחצב, גדר- נטילת אבניה, תחום עולי מצרים ועולי בבל.

הרב **שלמה קורץ** - שלשה אילנות לבית סאה, אתרוג, בנות שוח.

הרב **שמואל לוין** - פול המצרי, המזנב והמזמר.

יתברכו כולם ממקור הברכות, בבריות גופא ונהורא מעליא, בכלל יתר הלומדים בכולל ובכלל חכמי ישראל, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם.

ברכה מיוחדת שמורה לר' יהודה לוינגר נר"ו ולר' עזרי בלזם נר"ו, מהקהילה הקדושה בשכונת רמת שלמה ת"ו, שהם 'אחיעזר ואחיסמך' לצרכי הכולל וחבריו.

"אשרי רבו שלמדו תורה". הלימוד של חבורה זו יונק את כל כחו מהישיבה הקדושה "מרכז הרב", שהחבורה היא חלק ממנה, וגדלה בתוכה. רוב ככל החבורה למדה שנים רבות אצל מו"ר ראש הישיבה הרב אברהם שפירא זצ"ל, וחסתה בצילו, צילא דמהימנותא, ונהנתה ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה, ועמו יבלחט"א, שאר רבני הישיבה וחכמיה.

ברכות לישיבה הקדושה, לראש הישיבה מו"ר הרב יעקב שפירא שליט"א, ולכל רבניה וחכמיה, שמאז היווסדה היו והינם מבחירי צדיקיא ומשפירי ירושלים, שליט"א, יהי רצון שירבה גבולה בתלמידים, ותמשיך ברכתה המרובה לחול על ארץ הקודש בדור זה של קיבוץ הגלויות ותחיית ישראל, בדרך רבותינו של לימוד התורה מתוך המסורת הנאמנה ויראת השמים הצרופה, ובירור ההלכה המסורה בטהרתה ובאמתתה, עם ההקשבה לקול ה', המעורר ישנים והמקיץ נרדמים והמקבץ נדחים, ומחדש לעינינו את תחייתו של עם ישראל בארצו, לימוד מתוך שקידת התורה והתמדתה, שכדברי מרן הראי"ה זצ"ל, "ממלאת את האומה חיים". ילכו מחיל אל חיל יראה א-ל אלקים בציון. כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון.

יהיו לרצון אמרי פינו, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם.

תמוז ה'תשע"ד, ערב שנת השמיטה ה'תשע"ה, ירושלים ת"ו

מיכאל לוצקי (עורך)

סיכום סוגיות

מסכת שביעית

(פרקים א-ו)

א. תוספת שביעית - וביטולה

1. תוספת שביעית להלכה בזמן שאין בית המקדש

בפסיקת ההלכה מסקנת **הבבלי** (מועד קטן ד.) בדברי רב אשי, וכן פסק **הרמב"ם** (פ"ג ה"א), שאין תוספת שביעית נוהגת אלא בפני הבית, וזה יסוד מה שביטלו רבן גמליאל ובית דינו את דין תוספת שביעית. סברת רב אשי בדעת רבן גמליאל היא שכדעת ר' ישמעאל, תוספת שביעית היא מהלכה למשה מסיני, וההלכה למשה מסיני נאמרה **שבזמן הבית** יש לנהוג תוספת שביעית, ושלא בזמן הבית אין היא נוהגת. **התוס'** (מו"ק ד. ד"ה אלא) כתבו שרבן גמליאל למד זאת ממה שבכל מקום נאמרו שלש הלכות למשה מסיני אלה יחד - עשר נטיעות, ערבה וניסוך המים. ור' **ברש"י** (סוכה לד. ד"ה עשר) שכתב שכך שמעם השומע, עיי"ש.

יש מקום לדון בהגדרה זו, שאין זו הגדרה בשביעית עצמה (שהיא תלויה לדעת הרמב"ם פרק י' הלכה ח' ביושביה, ולא במקדש) אלא הגדרה בתוספת שביעית, גם כשהשמיטה עצמה דאורייתא, אם אין בית המקדש קיים ינהגו מדאורייתא בדין השביעית ולא בדין תוספת השביעית. וזו בקעה גדולה לנתינת טעם בדבר, אלא שכאן אנו נזקקים לכאורה לדברי אגדה, ואין כאן מקומם.

[וראה עוד **בתוס'** (ר"ה ט. בסוף העמוד) שלכאורה התנו את השביעית לדעת רבי ששביעית בזה"ז דרבנן בבנין הבית ולא ביושביה עליה, ואמרו שלפי"ז אין צורך בדין מיוחד לזמן שאין ביהמ"ק קיים, וזה לא כדברי הרמב"ם ששביעית דאורייתא תלויה ביושביה עליה, ואילו תוספת שביעית תלויה בבית המקדש].

2. שתי דרגות בתוספת שביעית והערה על כך

בדברי הרמב"ם וכן ניתן להבין במסקנת הסוגיה **בבבלי** (במו"ק ד.) אנו מוצאים שתי דרגות בדין זה של תוספת שביעית, **שלושים יום** נאמרו בהלכה למשה מסיני, והתוספת של שני הפרקים, **מפסח ומעצרת**, היא

מדרבנן (וראה **בדרך אמונה** פ"ג ה"א שהעלה טענה בשם תוס' מו"ק שלמסקנה אין הפרש בין שלושים יום ליותר מכך, והביא שמהרבה מאוד ראשונים מוכח כדברי הרמב"ם. ולכאורה ניתן להבין גם בתוספות במו"ק כדברי הרמב"ם).

ניתן להבין ששלושים יום הם הזמן שבו החרישה מועילה לשביעית, והיותר משלושים יום יש בו מראית עין של הצמחה בשביעית. כך אפשר להבין לגבי השלושים יום בדברי הרמב"ם בגדר ההלכה למשה מסיני, וכן אפשר להבין **ברש"י** (ראש השנה ט.): "חריש של ערב שביעית - שלא יחרוש שדה אילן ערב שביעית חריש שיועיל לשביעית". ולגבי ההארכה מפסח ומעצרת כתב הר"ש: "דכיון דלא מהניא לאילן נראה כמתקן שדהו לצורך שביעית". עי' גם **בריטב"א** (ר"ה ט.) שגם חרישה בתוספת השביעית מועילה לאילן. היה מקום לדון האם הזמנים קובעים או גדר הענין, ונפק"מ לדבר שמועיל לשביעית שנעשה לפני הזמנים הללו.

3. הדברים שנאסרו בתוספת שביעית

בטעם הדין של עד העצרת נאמר בירושלמי כאן: "עד כאן הוא יפה לפרי, מכאן ואילך הוא מנבל פירותיו", כלומר שהתועלת מכאן ואילך היא לשנה הבאה. וכן **ברמב"ם** נאמרה ההגדרה של תוספת שביעית: "עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא **מתקנה לשביעית**". אם כן, הגדר של האיסור, גם במה שנוגע לאיסור דאורייתא הוא בכל מה שמכשיר את הקרקע לקראת השנה השביעית.

בר"ש (כאן) הביא את דברי **רבנו תם** (לגבי השאלה על ההבדל בין נטיעה לחרישה, שנדון בה אי"ה להלן): "ורבינו תם מפרש דלא החמירו בנטיעה, משום דבנטיעה אין תוספת שביעית דאורייתא אלא בחרישה, ובפ"ק דראש השנה (ד' ט א) דרשינן לה מדכתב בחריש ובקציר תשבות". אפשר להבין בדבריו שתוספת שביעית היא רק **בחרישה** עצמה שנאמרה בפסוק (וראה להלן לגבי דעה זו אם המקור הוא בהלכה למשה מסיני). ולפי זה גם באבות מלאכה אחרים, שאיסורם בשביעית מדאורייתא, לא יהיה דין

תוספת שביעית. וראה גם להלן בר"ש (פ"ב מ"ו) שמשמע שלר"ת יש תוספת שביעית גם בשאר האבות.

אמנם **הר"ש** מקשה על רבנו תם: "לא יתכן כלל, דממ"נ דאורייתא היא כחרישה כתיב כרמך לא תזמור, וכ"ש נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי", משמע לכאורה שהבין בטעם רבנו תם שנטיעה אין בה תוספת שביעית משום שאינה **אב מלאכה** מדאורייתא, ואם יוכיח שנטיעה בשביעית איסורה מדאורייתא יהיה גם דין תוספת שביעית נוהג בה. ואם כן אלו שלוש דעות - מה שהוא תיקון הקרקע, דוקא חרישה, או כל מה שאיסורו מדאורייתא בשביעית. וכ"כ הרב (שבת הארץ ג, א) שלדעת הר"ש יהיה אסור **לזרוע** בתוספת שביעית (בזמן הבית שתוספת שביעית נוהגת) גם כשאין זה תיקון לשביעית. וראה עוד **ברש"ס** (בגמ' ה"ד ד"ה וקרקע) לגבי זריעה בתוספת שביעית.

4. ההבדלים אם תוספת שביעית נלמדה מפסוק או מהלכה למשה מסיני

יש מקום לציין את ההבדלים בדין תוספת שביעית אם הוא נלמד מדרשת הכתוב "בחריש ובקציר" לבין דין תוספת שביעית שנלמד מהלכה למשה מסיני (כפי שהוא למסקנה בבבלי וברמב"ם).

ההבדל הראשון והמפורש ביותר הוא בדברי רב אשי, שהא שבזמן הזה אין נוהגת תוספת שביעית זה מכיון שתוספת שביעית נלמדה מהלכה למשה מסיני וההלכה נאמרה בזמן **שבית המקדש** קיים. ומבואר בדבריו שלר' עקיבא שלמד מהפסוק יש דין תוספת שביעית גם בזמן החורבן.

הבדל נוסף הוא לכאורה בדין "ובקציר שחרישו אסור, ואי זה זה, זה קציר של שביעית שהוא יוצא **למוצאי שביעית**", כלומר בדין תוספת שביעית לאחריה, שאם נלמד מדרשת הכתוב "בחריש ובקציר", יש לכך מקור (וראה להלן בגדרי תוספת שביעית לאחריה), ואילו אם נלמד מהלכה למשה מסיני נראה שאין מקור לכך, אלא אם נאמרה ההלכה באופן כללי שיש להוסיף על השביעית (ולכאורה יותר נראה שלא כך נאמרה, אלא אסרה את החרישה בערב שביעית). ור' גם **בחידושי הר"ן** (ר"ה ט. סוד"ה

ור' ישמעאל, ויובא בעיקרו להלן בדיון על היחס עם תוספת שבת) שהעלה אפשרות שלר' ישמעאל אין תוספת לשביעית לאחריה.

גם יהיה מקום לדון בדעה שדין תוספת שביעית הוא בחרישה בלבד, שאם המקור הוא מהפסוק, הרי זה משום שבפסוק כתוב לשון **חרישה**, ואם המקור הוא מהלכה למשה מסיני, צריך לומר שלדעה זו ההלכה למשה מסיני נאמרה בפירוש על חרישה בלבד.

הבדל נוסף שיתכן בין מקורות אלה הוא **המלקות** (ר' במראה הפנים בריש המסכת ד"ה עד אימתי) שלר"ע שהוא מדרשה לוקים, ולר' ישמעאל שהוא מהלכה אין לוקים). ור' **בריטב"א** (מו"ק ג: ד"ה ור' יוחנן) שדן האם יש כאן מלקות ממש או מכת מרדות.

5. תוספת שביעית לאחריה

בעצם הדין של תוספת השביעית לאחריה נאמרו כמה הסברים. **בראב"ש** (פירוש המשניות להלן משנה ד') כתוב: "וקציר של שביעית - ספיחים הגדלים בשביעית, או אם עבר וזרע בשביעית, שנוהג בו מנהג שביעית בשמינית". כלומר שדיני שביעית, קדושת הפירות ואיסור הסחורה וכו', נוהגים בפירות השביעית שיצאו למוצאי שביעית [וכעין זה כתבו גם **רש"י** (ר"ה ט. ד"ה וקציר) **והר"ש** (להלן משנה ד'). וכן בביאור **הר"ש סירילאו והגרח"ק** כאן]. לכאורה אם זה הביאור של תוספת שביעית לאחריה, היה מקום לומר שאין צורך בדרשה לכך, ועכ"פ אנו יודעים שדין זה נוהג גם לדידן, אע"פ שהמקור לתוספת שביעית לדידן הוא מהלכה למשה מסיני (שאל"כ לא היה דין שביעית בפירות האילן שנאכלים בשמינית, ועוד). **הרשב"א** ה**ריטב"א** וה**ר"ן** (בר"ה ט.) הקשו על רש"י שדין זה שיש לנהוג קדושה בפירות שביעית גם במוצאי השביעית נלמד (בר"ה י"ג.) מהפס' "אל תקרי לשלש אלא לשליש" שדין כל פרי כזמן שבו היה שליש מוכן.

ה**רשב"א** (ר"ה ט. וכעי"ז בריטב"א ובר"ן שם) כ' שהלימוד הוא לכך שלא יוכל לעבוד בשדה בשנה השמינית כדי לגדל את הגידולים שדינם כגידולי שביעית, שלא יעדור ולא ינכש בשביל הגידולים הללו. ודין זה לכאורה דורש לימוד מפס', ויתכן שאם תוספת שביעית היא מהלכה למשה מסיני, לא יהיה דין תוספת שביעית לאחריה אלא לפניה בלבד.

בפני משה כתב: "שלא תחרוש בסוף שביעית בשביל צורך הקציר שיצא למוצאי שביעית, וזהו קציר שחרישו אסור". הדין שנלמד מהפסוק של תוספת שביעית הוא שאין לחרוש בסוף שנת השמיטה אע"פ שהיבול שיצמח מכך יהיה יבול של השנה השמינית. גם 'חידוש' זה הוא לכאורה פשוט, ונראה שלא יחלקו על כך גם הסוברים שדין תוספת נלמד מהל"מ.

[הדברים מתקשרים לשאלה בגדר השביתה, שהרמב"ם כתב בגדר המצוה "שתשבות הארץ", והיו שקשרו לשאלה זו את דין הזריעה בערב שביעית ויצמח בשביעית - ראה במנחת חינוך (מצוה שכו בסופה) שכתב: "ויש לחקור אי נימא דאין איסור זריעה בתוס' שביעית, אפשר מותר לזרוע מן התורה עד ר"ה אף שתשרש בשביעית, מ"מ הוי ליה כמו שבת וי"ט דמותר לעשות מלאכה עד חשיכה אף שהמלאכה נעשית בשבת, פותקין מים כו'... או אפשר כיון דכבר כ' דמצווים אנחנו על שביתת קרקעות בשמיטה, וכהאי גוונא בשבת אסור לבית שמאי משום שביתת כליו, כמבואר בשבת דף י"ח, הכי נמי אסור השרשה בשמיטה מחמת שביתת קרקע. או אפשר דשמיטת קרקעות דאסרה תורה היינו הא דמפורש בקרא, כגון זריעה וזמירה, עוברים ג"כ על שמיטת קרקעות, אבל בשאר דברים אינו בכלל שמיטת קרקעות, דזריעה משמע זריעה דוקא ולא השרשה, א"כ לא קאי כלל העשה דשמיטת קרקעות רק על זריעה וזמירה ולא השרשה"].

ברמב"ם (בפירוש המשנה כאן) מצאנו: "וכן אסור לו לקצור בשנה השביעית מה שתהיה התועלת בו בשנה השמינית". וראה **במנחת שלמה** (שו"ת ח"א סי' נ"א סק"ט) שכתב על דברי הרמב"ם: "משום דקרא דבחריש ובקציר תשבות אתי לאשמעינן שאין קוצרין בשביעית אלא צורך אכילה של אותה שנה בלבד ולא לשנה אחרת. והוא כעין איסור הכנה מיו"ט לחול, ולפי"ז אי אפשר לאכול בראש השנה של מוצאי שביעית רק ממה שנשאר מלקיטתו לצורך שנה שביעית, כיון שאסור לקצור ולבצור כדי לאכול בראש השנה. אולם בחבורו אין זכר לחדוש גדול זה, וגם שמח לבי לראות במהדורא חדשה של **הרב קאפח** שליט"א דרואים שם בעליל דכוונתו של הרמב"ם לאסור תיקון הקרקע בשביעית כדי לזורעה בשמינית ולא מיירי כלל בקצירת פירות". נראה שכוונת הגרשז"א להערה 3 שם של הגר"י קאפח, שכתב שהאיסור הוא לקצור באופן שמנקה את

הקרקע מהצמחים שעליה כדי להכשירה לצמיחה של שנה הבאה [ואולי היה מקום לומר, גם לפי ההבנה הקודמת ברמב"ם, שהאיסור הוא לקצור בכמות גדולה, כדרך הקוצרים, לצורך השנה השמינית, אלא שמההקשר ברמב"ם נראה לכאורה שהוא איסור קצירה גמור].

6. מה ביטלו וכיצד?

כאמור, במסקנת הבבלי, וכן פסק הרמב"ם, מקורה של תוספת שביעית הוא מהלכה למשה מסיני, וביטולה היה על ידי ההבהרה שההלכה למשה מסיני היא רק בזמן הבית. יש מקום לדון בנקודה זו בכמה נושאים: א. מיהו ר"ג שביטל את דין התוספת. ב. משמעות הירושלמי, שנראה מדבריו שהביטול היה באופן שונה. ג. האם בעז"ה לכשיבנה בית המקדש במהרה, ויחזור החיוב בתוספת שביעית (דהיינו שגם התנאים הנדרשים לשביעית מדאורייתא יתקיימו, נוסף לתנאי של בנין הבית הדרוש לתוספת שביעית), יחזור גם החיוב ב"שני פרקים הראשונים", כלומר בדין שדה הלבן עד הפסח ושדה האילן עד העצרת, או שהביטול שביטל רבן גמליאל מבטל את דין הפסח והעצרת גם לכשיבנה המקדש. ד. דין נטיעת אילנות בערב שביעית, וההבדל בין נטיעה לחרישה. ה. התחלת דברי הירושלמי ממנו נראה שחכמים ביטלו כאן דין מדרבנן. ונדון בנושאים אלה להלן.

וראה עוד בדברי ה**חזון אי"ש** במה שכתב ליישב קושיית הטו"א, כיצד יש לר"ע דין עשר נטיעות.

7. הערה בשאלה מי ביטל - איזה רבן גמליאל

מה שנאמר בתוספתא ובירושלמי כאן ובגמ' במו"ק שר"ג ובית דינו התקינו שיהיו מותרים. כמה פירושים נאמרו לגבי השאלה איזה ר"ג הוא. ברדב"ז על הרמב"ם משמע קצת לכאורה שזה ר"ג שלפני חורבן הבית, אלא שיש מקום לשאול על הבנה זו בדבריו, וכמו שנזכיר להלן.

הפירוש הפשוט הוא שמדובר בר"ג שלאחר החורבן ולפני רבי כך כתב בספר **מגן אבות לרשב"ץ** (על אבות פ"א). וכך כתב גם ה**מהר"א פולדא** בסוגיין (ד"ה ויעקרו אותם) שהמדובר כאן על ר"ג שלפני רבי, ולכן שאל הירושלמי "ויעקרו אותם מן המשנה". לעומת זאת ב**מלאכת שלמה** (משנה

א') כתב: "ר"ג זה שהתיר איסור שני פרקים הללו עם בית דינו הוא רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא". ולגבי השאלה מהירושלמי לכאורה ניתן להבין שהשאלה היא לא מדוע רבי כתב זאת אלא מדוע לא בא הדור שלאחר מכן ועקר זאת מהמשנה, כשם ששאלו על מעשה דור המבול.

התפארת יעקב העיר עליו שמהירושלמי משמע שזה ר"ג שלפני רבי, וכן ממה שבר קפרא אומר ר"ג ובית דינו התקינו, ובר קפרא היה בדורו של רבי, משמע שאין זה בנו של רבי.

8. הבנת הירושלמי במה שביטל רבן גמליאל ובית דינו

במסקנת הירושלמי נאמר: "ובשעה שהתירו **למקרא סמכו**, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה, אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה". והדברים דומים מאד למה שאמר ר' יוחנן בבבלי (מו"ק ד.): "ורבי יוחנן אמר רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו, מאי טעמא, גמר שבת שבת משבת בראשית, מה להלן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין, אף כאן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין".

אלא ש**בבבלי** רב אשי דוחה את דברי ר' יוחנן "מתקיף לה רב אשי, מאן דאמר הלכתא אתיא גזרה שוה עקרה הלכתא, ומאן דאמר קרא אתיא גזרה שוה עקרה קרא". ומבאר **רש"י** (שם ד"ה אתא) "הא אין אדם דן גזרה שוה מעצמו", ואם כן אי אפשר לעקור הלכתא או דרשה ע"י גזרה שוה שאין עליה מסורת [קושיא זו לכאורה קשה על הסגנון של הבבלי, שהלימוד הוא מגזרה שוה "שבת" "שבת". אבל בירושלמי ההשואה היא לכאורה לא דווקא מגזרה שוה, שלא הוזכר שם בשלב זה שיש לשון שביתה גם בשביעית]. ולמסקנת הבבלי, כאמור, רב אשי אומר שרבן גמליאל הוא כר' ישמעאל שתוספת שביעית מהלכה למשה מסיני, והעקירה היא ע"י מה שביארו שההלכה למשה מסיני מחייבת בזמן הבית בלבד.

אם כן, מסקנת הירושלמי לכאורה שרבן גמליאל ובית דינו סמכו ועקרו את דין תוספת שביעית מדאורייתא, שדין זה היה מבוסס על דרשת

הפסוקים של דורות קודמים, והם דרשו באופן שונה ועקרו דין זה. כך נראה גם מהאפשרות שמעלה **הרא"ש** (בפירוש המשנה כאן) לאחר שהביא את דברי רב אשי בבבלי במו"ק: "ולמאן דדריש תוספת שביעית מקרא, קאמר בשעה שהתירו למקרא סמכו, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מה ערב שבת בראשית אתה מותר עד שתשקע החמה, אף ערב שבתות שנים אתה מותר לעשות עד שתשקע החמה".

9. האם לכשיבנה המקדש יחזור האיסור מפסח ומעצרת

שאלה זו לכאורה תלויה בשאלה האם ר"ג ובית דינו ביטלו את הדין מדרבנן, או שלמסקנה לא ביטלו זאת, ורק אמרו שאין תוקף לדין דאורייתא, וכיון שבטל הדאורייתא בטל גם הדרבנן שהרחיב אותו, שאם אין יסוד אין בנין.

בירושלמי כתוב: "רבי יוחנן בעי, לא כן תנינן אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמיניין, רבי קרוספי בשם רבי יוחנן שאם בקשו לחרוש יחרושו, ויעקרו אותן מן המשנה, רבי קרוספי בשם רבי יוחנן שאם בקשו לחזור יחזורו". והמשמעות היא לכאורה שעקרו כאן דין מדרבנן. וראה עוד להלן לגבי תחילת הירושלמי. אלא שאפשר להבין מהמשך דברי הירושלמי שלמסקנה אין זה כך. וכך גם במסקנת הבבלי במו"ק בדברי רב אשי.

בדברי **הרמב"ם** (פ"ג ה"א) שכתב: "...ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח, ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה". משמע לכאורה שגזרות חז"ל הן להיכא שדין התוספת מדאורייתא נוהג, וכשהתבטל הדין מדאורייתא בטלה גם התוספת מדרבנן. וכשיחזור הדין מדאורייתא יחזרו גם הגזרות מדרבנן.

ברדב"ז (פ"א ה"ג) כתב: "ואמרי' נמי... ר"ג ובית דינו נמנו על שני פרקים אלו והתירום, וכל זה איירי בזמן שב"ה קיים, אבל בזמן שאין ב"ה קיים אין שם הלכה למשה מסיני ולא הפרקים הנזכרים במשנה, ולא הוצרכו

לביטולם, שהכל מותר עד ר"ה בדין תורה". מהדברים נשמע שיש כאן שני ביטולים, ביטול של הגזרה מדרבנן וביטול הדין מדאורייתא, אלא שלכאורה זה לא מה שנאמר בגמ' במו"ק, שהסבירה שמה שביטל ר"ג היה ע"פ ההבנה שההלכה למשה מסיני של תוספת שביעית נאמרה בזמן שבית המקדש קיים.

לעומת זאת **בחסדי דוד** על התוספתא (פ"א ה"א) כתב שלפי המסקנה של רב אשי שהביטול הוא משום שאין הלכה למשה מסיני אלא בזמן הבית "לא צריכינן למ"ש שם מעיקרא שהתנו בדידהו כל הרוצה לבטל יבוא ויבטל... אלא לא תיקנו שמאי והלל אלא להוסיף על זמן ההלכה ומיהו דווקא בזמן ההלכה שלא שייך התוספת אלא היכא דאיכא העיקר...". ועל דרך זו כתב גם **בערוך השולחן** (סי' י"ח סעיפים א' וב'), וראה שם בהמשך דבריו שכתב להדיא שלכשיבנה המקדש יחזור גם דין התוספת דרבנן (שם ס"ו).

גם מדברי הר"ש בשם ר"ת שבנטיעה שאין בה דין דאורייתא של תוספת לא גזרו על הדרבנן נראה לכאורה שהגזרה דרבנן באה כתוספת על הדאורייתא, וכשאין דאורייתא אין דרבנן.

10. דין נטיעת אילנות בערב שביעית - קולא וחומרא

לגבי נטיעת אילנות בערב שביעית אנו מוצאים קולא וחומרא. מצד אחד, גם בזמן הבית שנאסרה החרישה מהפסח ומהעצרת, לגבי נטיעה אין איסור התוספת נוהג יותר מל' יום (ובעז"ה כשנעסוק בסוגיא זו נדון גם בענין ימי הקליטה). ומאידך, הרמב"ם פוסק את דין איסור הנטיעה גם בזמן החורבן, אע"פ ששאר תוספת שביעית בטלה. ונביא כאן בקצרה מדברי הראשונים בענין זה.

לגבי השאלה מדוע לא החמירו יותר מל' יום לגבי אילנות הר"ש (משנה א') הביא את דברי **ר"ת**, שבאילנות שאין איסור בתוספת שביעית מדאורייתא לא גזרו גם על תוספת גדולה יותר מדרבנן. [ול' היום עצמם או שהם ג"כ מדרבנן או שיש בהם בעיה אחרת של מראית העין שניטע האילן בשביעית, וכמו שנראה בע"ה במקומו]. **הר"ש** עצמו כותב שנטיעת אילנות אסורה מדאורייתא כמו זריעה, ומה שלא הוסיפו על הל' יום כאן

הוא משום שהתוספת היא מטעם מראית העין שחורש לצורך שביעית, ואילו אם נוטע בשביעית אין בכך מראית העין שמתקן שדהו לשביעית, והנטיעה עצמה היא לצורך שנים רבות ואינה נחשבת כנטיעה לצורך השביעית. וכעין דברי הר"ש כ' גם תוס' בר"ה (ט: סוף ד"ה ומותר).

לגבי החומרא שאיסור נטיעת אילנות לא בטל בזה"ז כ' **הרמב"ם** (פ"ג י"א): "אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל' יום קודם ר"ה של שביעית, וסתם קליטה שתי שבתות, ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו", כלומר לרמב"ם זהו איסור מדרבנן משום מראית העין ולא מטעם מלאכה המועילה לשביעית וכדו'. יתכן והדבר קשור לכך שבמשך השנים כשיבואו למנות שנות ערלה לעץ תהיה השנה הראשונה שמיטה, ובע"ה נדון בדין זה במקומו.

11. תחילת דברי הירושלמי והבבלי שמהם נראה שביטלו כאן רק דין דרבנן

מתחילת דברי **הירושלמי** וכן מתחילת הסוגיא בבבלי במו"ק (ג:) נראה לכאורה שחכמים ביטלו כאן דין מדרבנן ולא שההלכה למשה מסיני (או הדרשה החדשה בפסוקים) היא שביטלה את דין התוספת, וניתן להבין בכך כמה הבנות. יש מקום להבין שההו"א הייתה שכל דין זה של תוספת הוא מדרבנן והפסוקים **אסמכתא** בעלמא, ולכן יכלו הבי"ד הראשון שתיקן זאת לומר "שאם בקשו לחרוש יחרושו".

ויש מקום לומר שגדר התוספת מדאורייתא **מסור לחכמים**, וכעין מש"כ פוס' בענין חול המועד (ר' בב"י סי' תק"ל) וכן כעין מש"כ הרא"ש (סוכה פ"ג סי' י"ד) בענין לולב יבש "כל הני פסולי מסרן הכתוב לחכמים" (וראה במש"כ לעיל בענין הגדרת השלושים יום, שהם הזמן המועיל לפרי, ובמה שנזכיר להלן לגבי היחס בין תוספת שביעית לתוספת שבת). כדרך זו ניתן להבין בדברי **הרא"ש** (בפיה"מ כאן) שפתח: "שצריך להוסיף משנה ששית על שנת שביעית בעבודת הארץ מן התורה כדדריש בירושלמי..."", ולאחר מכן כתב: "...ר"ג ובית דינו התירו באיסור שני פרקים הראשונים. ותניא בתוספתא ר"ג ובית דינו התקינו שיהו מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה...

בפ"ק דמועד קטן, ר"ג ובית דינו היכי מצי לבטולי תקנתא דב"ש וב"ה, והתנן אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אלא א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין...", ולא העיר שלפי ההו"א הזו על כרחך שאין מדובר על איסור דאורייתא.

הר"ש סירילאו כתב (בד"ה ר' קרוספאי): "ומצינן למימר דכי אמר רבן גמליאל בתוספתא חורשין עד ר"ה עד אלול דהוי ר"ה למעשר בהמה הוא דקאמר, אבל **שלושים** דתוספת דאורייתא סמוכים לתשרי **לא שרו**". ולפי זה ההו"א הייתה שלא התירו את הל' יום דאורייתא, אלא רק את מה שהוסיפו חכמים על כך מדרבנן.

12. היחס בין תוספת שביעית לתוספת שבת

בסוגיות הגמ' ביחס בין תוספת שביעית לתוספת שבת יש שלושה מהלכים. **בירושלמי** בסוגיין שהסיק כעין דברי ר' יוחנן בבבלי במו"ק (ד.) הלימוד שהביא את ר"ג ובית דינו הוא: "ובשעה שהתירו למקרא סמכו, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה, אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה". וכעין זה **בבבלי במו"ק**: "גמר שבת שבת משבת בראשית, מה להלן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין אף כאן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין". אלא שבבבלי המסקנה של רב אשי יתכן שדחתה את הלימוד הזה.

לעומת זאת **בבבלי בר"ה** (ט.) יש דיון ארוך שמקשר את דין תוספת שבת ויו"ט ויוה"כ ושביעית, וההבנה הפשוטה העולה לכאורה מדבריו שם היא שר"ע למד את תוספת שבת ויו"ט ויו"כ משביעית, ור' ישמעאל להפך, למד את תוספת שביעית ושבת ויו"ט מיו"כ. שאלה נוספת שעולה מדברי הגמ' בר"ה היא שלכאורה בגמ' שם למדנו לר' ישמעאל תוספת שביעית מתוספת יו"כ, וזה לכאורה שלא כדברי הגמ' במו"ק שלר' ישמעאל תוספת שביעית מהלכה למשה מסיני.

ונכתבו כמה דברים בראשונים על נקודה זו של הקשר בין תוספת שבת לתוספת שביעית, ובפרט על הסוגיא בר"ה ועל היחס בינה לבין הירושלמי בסוגייתנו והבבלי במו"ק.

הרמב"ם (שביתת עשור ג ו) כתב את דין תוספת יו"כ לגבי עינוי, וה**מ"מ** (שם) כתב שלשיטת הרמב"ם יש דין תוספת רק לגבי עינוי ביו"כ ולא לגבי שביתה ממלאכה ביו"כ ובשבת ויו"ט. ועי' במראה הפנים (ד"ה מה ערב שבת בראשית) ובחידושי ר' אליעזר שמחה, שלרמב"ם הירושלמי והגמ' במו"ק עיקר, ואין תוספת לשבת. וא"כ לכאורה נדחתה הגמ' בר"ה מפני הירושלמי והגמ' במו"ק, ואין תוספת לשביעית אלא מהל"מ.

בתוס' ר"ה (ט. ד"ה ורבי) הביאו שני מהלכים, הראשון בשם ר"ת, שהפסוק בר"ה מלמד על תוספת שביעית לאחריה, ואילו מהל"מ למד ר' ישמעאל על תוספת שביעית מלפניה. ותוס' עצמם כ' שאע"פ שיש הל"מ צריך פסוק ללמד דין תוספת משום שבת ויו"ט, וההלכה הוצרכה להתיר ילדה (וכעי"ז גם **בר"ש** להלן מ"ד). ולכאורה קשה גם על דברי ר"ת וגם על דברי תוס' עצמם, שאם ניתן ללמוד דין תוספת שביעית מפס', הרי שע"פ הגמ' במו"ק ר"ג ובית דינו לא היו עוקרים את ההלכה.

ברשב"א (ר"ה ט. ד"ה הא דאיבעיא) הביא לאחר דברי ר"ת בשם יש מי שפירש שלמסקנה תוספת שביעית אינה שייכת לתוספת שבת ויו"ט, ואי אפשר ללמוד זה מזה, וגם לר' עקיבא יש לימוד מיוחד לתוספת יו"כ, ובזה מיושבת הקושיא לגבי המשמעות שר' ישמעאל למד תוספת שביעית מפסוקים. ולכאורה לא נתיישבו הגמ' במו"ק והירושלמי שאין תוספת לשבת.

גם **בחידושי הר"ן** (ר"ה ט. ד"ה ור' ישמעאל) האריך בשאלה זו, וכתב "...ואי לאו הלכתא דשביעית, לא הוי משתמעא מיניה שביעית כלל, משום דלא דמיא לשבתות, אבל כיון דגליא לן הלכתא בשביעית, בכלל תוספות היא לפניה, נהי דלית לן הלכתא לאחריה, מפקינן לה מדכתיב שבתכם... אי נמידכיון דבכולהו ימי קדושה איכא תוספת לפניהם ולאחריהם, ואתאי הלכתא דלשביעית נמי איכא תוספת... ממילא אית לה תוספות לשביעית לפניה ולאחריה, אי נמי לר' ישמעאל תוספת לאחריה לר' ישמעאל לית ליה...". כלומר לדעתו הלימוד מפס' לר' ישמעאל אינו יכול לעמוד בפני עצמו, והוא מועיל רק לאחר שיש הלכה למשה מסיני שיש תוספת לשביעית, ויש מקום לדון ביחס בין הלימוד להלכה למשה מסיני, האם היא רק מגלה שיש שייכות לתוספת לגבי שביעית, ואח"כ

מועיל הלימוד, או שיש תלות ביניהם, ורק מה שנלמד מההלכה הוא שיתקיים ע"י הלימוד (ונפק"מ לשאלה אם יש תוספת לאחריה בשמיטה, וכן, במידה ואכן ניתן ללמוד מהפס' שיש תוספת שביעית לאחריה, האם דין זה יהיה תלוי בזמן הבית שנוהגת התוספת שלפניה מהל"מ). עדיין לכאורה לא מיושבת גם לדרכו הגמ' במו"ק שאין תוספת לשבת.

תוס' מו"ק (ד. ד"ה מה) שאלו על הגמ' במו"ק שאין תוספת לשבת מלפניה ומלאחריה מדין תוספת שביעית שנאמר ביומא, ותרצו: "איכא למימר ההוא פורתא לא קא חשיב, כיון דלא הוי אלא כל שהוא, וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף". כלומר שכיון שתוספת שבת היא כל שהוא, הרי שיש לקיים דין זה גם בשביעית, ויהיה חיוב במעט זה שלפני השביעית גם מדין יו"ט וגם מדין שביעית, אבל להרחיב מעט זה עד כדי שלושים יום אין לנו, וזה לימודו של ר"ג ובית דינו. תוס' התייחסו לגמ' ביומא כמקור לתוספת שבת, ולא הביאו שיש סוגיא על כך בר"ה. ולכאורה בגמ' בר"ה קשה יותר להכניס את דברי התוס', כיון ששם לר"ע ודאי היה מדובר על הדרשה של בחריש ובקציר כמקור לדין ל' יום. ומ"מ אם נכניס את דבריהם לדעת ר' ישמעאל בר"ה, הרי שיש לנו שני דיני תוספת, תוספת כל שהוא, שנלמדת מיו"כ ונוהגת בשביעית כמו בשבת וביום טוב, ותוספת של ל' יום שהיא הלכה למשה מסיני.

ר' גם בהערת האדר"ת (**טוב ירושלים** ד"ה מה ערב) שקישר את השאלה האם אפשר להוסיף תוספת שבת בבין השמשות לשאלה האם ספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא (שאז בין השמשות בלא"ה אסור מספיקא וצריך להוסיף עוד לפני ביה"ש), או מדרבנן (שאז מדאורייתא די במה שמחמיר על עצמו ואינו עושה בבין השמשות, ולדרך זו מיושב מש"כ בירושלמי "עד שתשקע החמה", עיי"ש, ואכמ"ל.

ב. ג' אילנות ראויים לעשות ככר דבלה חורשים כל בית סאה בשבילן

1. חקירה בגדר שיעור האילנות וצורת הפיזור בתוך בית הסאה

במשנה נאמר "שלשה אילנות לבית סאה", שאז חורשים את כל בית הסאה בשבילם עד עצרת. ויש מקום לדון בשאלה האם האילנות צריכים להיות מפוזרים בפיזור מסוים (קרבה גדולה מדי או ריחוק גדול מדי), וכן האם טעם ההתר הוא משום שיניקת האילנות היא מכל בית הסאה, או שתלוי הדבר בהגדרה של שדה האילן, שאינה תלויה דווקא ביניקת האילנות.

2. דברי הירושלמי ודעות בפרושו

בירושלמי מובאים דברי ר' יוחנן: "רב יהודה בשם שמואל ר' אבהו בשם רבי יוחנן, הקונה שלשה אילנות בתוך של חבירו, רחוקים מטע עשר לבית סאה, קרובין כדי שיהא הבקר עובר בכליו, קנה קרקע שתחתיהן, קרקע שביניהן, שחוצה להן מלא האורה וסלו". כאן מוזכר שיעור הריחוק של האילנות, שאם שלשה אילנות מפוזרים יותר משיעור עשרה אילנות לבית סאה, כבר לא קנה את הקרקע שביניהם, אך הדבר נאמר לגבי קנין [יש להעיר שלגבי קנין לא קנה את כל בית הסאה אלא את הקרקע שתחתיהן ושביניהן ושחוצה להן כמלוא האורה וסלו, ואילו לגבי שביעית נאמר שחורשים את כל בית הסאה בשבילן, וראה **ביד רמ"ה וברשב"א** (בב"ב פ"ג.) שלענין מקח וממכר תלוי בדרך מכירה ואילו לענין שביעית תלוי ביניקה, עיי"ש].

לאחר מכן מביא הירושלמי את מחלוקת רב ושמואל בענין שלושה אילנות שעשויים שורה (ולא בצורת חצובה), ומחלוקת בין ר' יונה ור' יוסי האם הדברים אמורים שם או גם כאן. ונחלקו מפרשי הירושלמי בביאור מחלוקת ר' יונה ור' יוסי. **הר"ש סירילאו** (ד"ה תמן איתאמרת) כ': "דגבי שביעית לא שנא כשורה לא שנא כחצובה ולא שנא רחוקים ולא שנא קרובים, כיון דעושין ככר או ראויים לעשות ככר חורשין כל בית סאה בשבילן... דמוכר בעין רעה מוכר, אבל גבי שביעית לעולם השרשים

מהלכין מן הצד...). גם **במהר"א פולדא** (בד"ה תמן בסוגריים) מובאת אפשרות שלר' יוסי לא שייכים הדברים של ר' יוחנן לגבי שביעית.

3. דברי התוספתא ומפרשיה

בתוספתא (פ"א ה"א) נאמר: "...ובלבד שתהא מטעתן ממטע עשרה לבית סאה דברי ר' מאיר, ור' יהודה ר' יוסי ור' שמעון אומרים אין חורשין להן אלא צרכן. כמה ריוח יהא ביניהן, רבן שמעון בן גמליאל אומר, כדי שיהא בקר עובר בכליו. רבן גמליאל ובית דינו התקינו שיהא מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה". וראה שם בפירוש **ר' יונה בר' גרשון מוילנא** שכתב (סק"ב) בדעת רשב"ג שאין קפידא אלא על השיעור של הקירבה, שלא תהא יותר מדי, אבל לא על שיעור הריחוק. וכתב "וכן משמע מהמפרשים ומהרמב"ם בחיבורו פ"ג מהלכות שמיטה ויובל ה"ב שלא הזכירו שיעור בהרחקה כלל".

[אגב, בדיון זה יהיה תלוי המשך דברי התוספתא (ה"ב): "אילן העומד בבית קביים ושניים עומדים בבית ארבעת קבין אין חורשין להם אלא צרכן", שאם יש צורך בקרבה ממטע עשרה לבית סאה, ניתן לומר שזה החסרון, ששם אין האילן האחד ושני האילנות הנוספים מקורבים בשיעור הנדרש. וכן פירש **הר"י בן מלכיצדק** (פ"א סוף משנה ב') את דברי התוספתא הללו. אך אם אין צורך בקירוב האילנות ממטע עשרה לבית סאה, יש לפרש שכוונת התוספתא היא: או אילן אחד או שנים, דהיינו שאין אומרים שיוכל לחרוש עבור אילן אחד או שנים, שעומדים בנפרד לגמרי, כחלק היחסי שהיה חורש עבורם אילו היו שלושה אילנות בשדה אחד (ראה **בחסדי דוד**, **ובמנחת ביכורים** ובמנחת **יצחק** על התוספתא, ובפרט **בשיירי מנחה** אות ב')].

4. הגמ' בבבלי ב"ב ורש"י שם ובסוכה

בגמ' **בבבלי בב"ב** (כ"ו: - כ"ז.) מובאת המשנה של שלושה אילנות לבית סאה כסיוע לדברי עולא, שאילן שאין לו ט"ז אמה מכל צד אין מביאים ממנו ביכורים משום שגזלן הוא. ומבאר **רש"י** (שם כ"ו: ד"ה ואלא): "שלשה אילנות גדולים... ומפוזרין בבית סאה לארכו ולרחבו **בשוה**".

וראה גם ברש"י סוכה (ל"ד. ד"ה עשר) ובגירסאות שם [**המהר"ם** שם בהגהה כתב: "והא דכתיב בספרים ברש"י ממטע י', ט"ס הוא, ועיין בסדר המשנה בזרעים". ולכאורה רצה להעיר על רש"י שאין זה משמע במשנה שג' אילנות צריכים להיות ממטע י' לבית סאה. וברש"י בב"ב כתוב שצריכים להיות מפוזרים בשוה בבית הסאה (ואם זה בשורה לכאורה דמי למטע עשרה), ומ"מ יש לשאול גם על מש"כ רש"י לגבי נטיעות, וכמו שנביא להלן בשם המלאכת שלמה]. וה**רדב"ז** (על הרמב"ם פ"ג ה"ד) הביא את דברי רש"י הללו וכ' שהרמב"ם פירש כך את המחלוקת בירושלמי לגבי משולשין ומתושעין (ויובא אי"ה להלן), והרמב"ם לא פסק כך.

עוד כתב רש"י (בסוכה שם) "(נטיעות) אם אינם עשר, או שאינן מפוזרות כהלכתן - חורש תחת כל אחת ואחת כשיעור יניקתה לפי חשבון עשר לבית סאה, ובאילנות זקנים... אם אינם שלש - חורש לכל אחד תחתיו לפי חשבון עד עצרת, והשאר אסור מפסח ואילך". משמע שכשאין את המספר הנדרש - עשר נטיעות ושלושה אילנות, יש לו התר לחרוש בעשירית בית סאה לכל נטיעה ובשליש בית סאה לכל אילן.

הרש"ש בב"ב (כ"ו: ד"ה ואלא) שאל, שאם יש צורך שהאילנות יהיו מפוזרים בשוה, מה הטעם במה שכ' להלן (משנה ה') שיהיה הבקר עובר בכליו, וכ' לתרץ ששיעור יניקתו הבסיסי של אילן הוא שליש בית סאה, ומזה למד עולא את דין הט"ז אמה, אך אם הפיזור של האילנות אינו כך, ויש ליד האילן עצים אחרים, האילן ישלים את היניקה מהצדדים.

ב**תוספות אנשי שם** (משנה ה' ד"ה שיהא הבקר) ג"כ כ' שלפי רש"י שצ"ל מפוזר בשוה קשה מש"כ הבקר עובר, וכ' שתירוץ הרש"ש דחוק, והוא כ' שמ"ש הבקר עובר, זה על דין אין חורשים להם אלא לצרכן, שבפחות מהבקר עובר, גם כמלוא האורה וסלו אין חורשים. אלא שבירושלמי לכאורה קישרו את דין הבקר עובר לשלשה אילנות. אמנם ראה בהגהות הגר"א שמחק תיבות "והא תנינן כדי שיהא הבקר עובר בכליו" בסוגייתנו, וזה מאפשר את פירוש התא"ש.

עוד כתב בתא"ש, שיתכן שרש"י כ' כך לדעת עולא, אך לדידן שאין דינו של עולא נכון, ומותר להביא ביכורים גם מאילן שעל הגבול, אין הטעם

משום יניקה אלא משום שיעור שדה, ולפי"ז המרחק יהיה כמטע עשרה לבית סאה. ובשבת הארץ (פ"ג סוף ה"ג) הביא את התא"ש כדעה לומר שהאילנות אינם יכולים להיות רחוקים יותר ממטע עשרה לבית סאה.

עוד העיר שם בתא"ש, שמ"ש רש"י שחורשים שליש בית סאה לאילן אחד גם זה לדעת עולא שהכל תלוי ביניקה, אבל אם נאמר שתלוי בשיעור שדה, אין זה נכון, ואין חורשים לאילן אחד אלא כמלוא האורה וסלו חוצה לו. וזה כדברי התוספתא (לפי פירוש החסדי דוד), שלאילן אחד אין חורשים שליש בית סאה. וכן במלאכת שלמה (פ"א מ"ו בסופה) הביא מהר"ס להקשות על מש"כ רש"י שפחות מכאן חורש לפי חשבון, שכ' לגבי נטיעות כשאין להם דין י' נטיעות (פ"א מ"ו) אין חורשין להן אלא לצרכן, וכן לגבי אילנות נאמר בפרוש אין חורשין להן אלא מלא האורה וסלו (כאן בפ"א מ"ב), ומדוע צריכה ההלכה למשה מסיני לעסוק בי' נטיעות אם אין הבדל בין י' לפחות מכאן אלא שלכל אילן חורשים עשירית מבית סאה. ונשאר בצ"ע על דברי רש"י בסוכה.

5. דברי הרמב"ם

הרמב"ם כשפסק את הדין של שלשה אילנות בהלכות שמיטה כ': "אי זו היא שדה האילן, כל שלשה אילנות לבית סאה, אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל ואפילו הן של שלשה אנשים רואין אותן כאילו הם תאנים, אם ראויין לעשות ככר דבילה של ששים מנה חורשין כל בית סאה בשבילם, והוא שיהיה רחוק בין כל אחד ואחד כדי שיהיה הבקר יכול לעבור בכליו". וכאמור לא כתב את השיעור של "ממטע עשרה לבית סאה". וראה גם ברדב"ז על הרמב"ם (להלן ה"ד) שהביא שלדעת הרמב"ם בירושלמי של מתושעין פירושו מתושעין בקרקע, ולא קי"ל הכי, ושלא כרש"י שכתב שצריכים להיות מפוזרים בקרקע בשוה.

6. פרושים נוספים לירושלמי

הגר"א (כאן בביאור הירושלמי) כ' שר' יוסי סובר שרב יודה לשמואל שעשויים שורה חורשים כל בית סאה בשביעית, ורק לגבי מקח וממכר

נחלק, וזה כיון שלענין שביעית "השרשים מהלכים מהצד" (כת"י א'), ובקנין תלוי בכך שנח לעבור ולכן לא מכר אע"פ שהאילן יונק משם.

הרידב"ז והובאה שיטתו בשבת הארץ (פ"ג ה"ב) כ' שהדיון בירושלמי היא האם הצורך במרווח שהבקר יעבור בכליו הוא כדי שניתן יהיה לנצל את הקרקע שבינתים, ואם לא, יעקור את האילנות כיון שמפריעים לקרקע, ולדרך זו אם עומדים האילנות צפופים בשורה שאין מרווח של הבקר עובר אין זה גורע, כיון שאינם מפריעים לקרקע, שניתן להגיע אליה מצדיהם, או שיש בעיה בהתפתחות האילנות אם הם כ"כ צפופים שאין הבקר עובר, וזו המסקנה, שאם אין הבקר עובר יעקור את האילנות.

החזו"א (סי' י"ז סעי' ט' והובא בביאור הגרח"ק כאן) כ' לבאר את דברי ר' יוסי ששמואל מודה לרב לענין שמיטה שצריך עשויין כחצובה, שרק ע"י צורה זו מתפשטת היניקה בכל בית הסאה. ור' יונה אמר שגם לענין שמיטה מתפשטת היניקה בכל בית הסאה, שהאילנות משלימים את התפשטות השרשים מהצדדים (ובדומה לדברי הרש"ש).

7. דין יותר מי' אילנות ויותר מי' נטיעות

מצאנו בדברי הראשונים ששאלו מדוע ביותר מי' אילנות נאמר שמעשרה ולמעלה דינם שחורשים עבורם את כל בית הסאה, ואילו גבי עשר נטיעות משמע שאם יהיו יותר אין חורשים עבורם. **הראב"ה** כתב (תשובות וביאורי סוגיות אלף א) שבאילנות זקנים החרישה מועילה גם ליותר מי', ואילו בנטיעות ששרשיהם מועטים גם אם יחרוש לא תועיל החרישה ליותר מי' נטיעות. **והרדב"ז** (פ"ג ה"ו) כ': "י"ל דנטיעות אם הם יותר מעשר לבית סאה עומדין ליעקר, ולפיכך אין חורשין אלא לצורכן, אבל אילנות שעושין פירות אין עומדין ליעקר ולפיכך חורשין כל בית סאה בשבילן", כלומר שאין זה טוב שיש יותר מי' בבית סאה, אלא שבאילנות כיון שכבר עושים פרי, אינם עומדים להעקר.

8. סיכום

אם כן ראינו שנחלקו כאן בגדר ג' אילנות לבית סאה, האם זה מטעם התפשטות השרשים, או שזה מטעם שיעור שדה, ובכך תלויות הלכות -

כגון חרישה לאילן אחד, וכן צורת עמידת האילנות בתוך בית הסאה, שורה או חצובה ושיעור המרחק ביניהם, האם יש לו גבול למעלה וכדו'.

ג. כמות העשיה של האילנות

1. מחלוקת הרמב"ם הראב"ד והר"ש - השיטות להלכה בשלשה אילנות

נאמר במשנה: "אי זהו שדה האילן? כל שלשה אילנות לבית סאה, אם ראויים לעשות ככר דבילה של ששים מנה באיטלקי, חורשים כל בית סאה בשבילן. פחות מכאן אין חורשין להן אלא מלוא האורה וסלו חוצה לו". ונחלקו הראשונים בפירוש השיעור של עשיית האילנות שנאמר במשנה זו.

הרמב"ם כתב (לגבי הדין של משלשה אילנות ועד תשעה - במשנה ד'): "כשיהיה בשיעור בית סאה משלשה אילנות עד תשעה, אסור לחרוש כל בית סאה בשבילן, אלא אם כן כולן עושין פרי **ויתקבץ מפירותיהן ככר של ששים מנה**...ואם היו עושין פרי פחות מזה אסור לחרוש אלא סביבות האילנות בלבד". כלומר ששים המנה הם לשלשת האילנות יחד. בדברי הרמב"ם בהלכות לא מפורש ענין זה, האם ששים המנה הם לשלשת האילנות יחד, ומפרשיו ביארו אותו לפי פירוש המשנה. ובדברי **הראב"ד** (פ"ג ה"ד) שם גם כן מבואר ששלשה אילנות יחד צריכים לעשות ס' מנה.

לעומת זאת **הר"ש** כתב (במשנה ג') "ככר דבילה - כל אילן ואילן בפני עצמו". וכן כתב גם **הרא"ש** (במשנה ד').

תנאי נוסף שמוזכר במשנה (משנה ד') הוא שכל אחד מהאילנות יעשה: "היה אחד עושה ככר דבלה וב' אין עושין, או ב' עושין ואחד אינו עושה, אין חורשין להם אלא לצרכן". לדעת הרמב"ם החידוש במשנה זו הוא שאע"פ שמהשדה כולו יוצא ככר של ס', כיון שחלק מהאילנות אינם עושים פירות, הוא אינו נחשב לשדה האילן. ולעומת זאת לר"ש הדבר פשוט יותר, שכדי לחרוש יש צורך שכל אילן יעשה ס' (וראה להלן בקושיית הגר"א).

2. השיטות להלכה מג' ועד ט' (והערת המהר"י קורקוס)

במשך המשנה יש עוד שני מצבים, יותר מג' אילנות עד ט', ומעשרה ולמעלה. כך נאמר (משנה ד'): "היה אחד עושה ככר דבלה וב' אין עושין או ב' עושין ואחד אינו עושה אין חורשין להם אלא לצרכן, עד שיהיו ג' ומג' ועד ט'. היו עשרה ומעשרה ולמעלה בין עושין בין שאינן עושין חורשין כל בית סאה בשבילן". וגם דינים אלה מתפרשים באופן שונה לדעות השונות, אלא שחלק מהדברים תלויים גם בביאור דברי הירושלמי, וכמו שנראה להלן.

הרמב"ם (פ"ג ה"ד) כתב: "היו מג' ועד תשעה וראויין לעשות ששים מנה חורשין כל בית סאה בשבילן ואף על פי שיש בהם מי שאינו ראוי לעשות". נראה מדבריו (ע"פ **הרדב"ז** ו**הכס"מ** שם) שבד' אילנות ויותר, ויתרנו על התנאי שכל אחד מהאילנות יעשה משהו, ודי בכך שכולם יחד עושים ס' מנה.

הראב"ד (שם) כתב: "כמו שצריכים שלשה אילנות שיהיו משולשים לששים מנה, כן אמר זעירא ברבי חנינא שיהיו תשעה מתושעים לחשבון ששים מנה, כל אחד יהיה ראוי לעשות תשיעית של ששים מנה, רב ביבי בשם ר' חנינא דאמר משולשים קאי אשלשה אילנות, וזעירא בר' חנינא דאמר מתושעים קאי אתשעה, והוא הדין אחמשה וששה ושבעה דבעי מחומשים ומשושים ומשובעים, וכן לכולן עד שיהיו עשרה". על דרכו בביאור הדברים בירושלמי נעמוד אי"ה להלן, ומ"מ שיטתו היא שאין הבדל בין ג' אילנות לד' ומעלה, ובכל מקרה יש צורך שהשדה יעשה ככר דבילה של ס', אלא שהשיעור של ס' מנה מתחלק לפי מספר העצים, בג' עצים הוא מתחלק לשלשה, בד' לארבעה, ובה' לחמשה וכו'.

לר"ש ולרא"ש הדין מג' ועד ט' ג"כ שוה לדין ג' אילנות, וצריך שכל אילן יעשה ככר דבילה של ס'.

לדעת ה**מהר"י קורקוס** (פ"ג ה"ד) אם יש ג' אילנות שעושים ס' כל אחד לפי הר"ש, או כל אחד עשרים מנה לשיטת הראב"ד, די בכך גם בשדה שיש בו יותר ד' אילנות ויותר, ואי"ה נעסוק בקושייתו ובמסקנתו להלן.

3. השיטות להלכה בי' ולמעלה מי'

כאמור במשנה נאמר: "היו עשרה ומעשרה ולמעלה בין עושין בין שאינן עושין חורשין כל בית סאה בשבילן".

הרמב"ם (פ"ג ה"ה) כתב: "היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר, בין עושין בין אינם עושין חורשין כל בית סאה בשבילן". כלומר בעשרה אילנות אין צורך כלל שיעשו פירות. הרמב"ם לשיטתו שכבר בד' אילנות אין צריך שיעשה כל אחד מהם, מוכרח לפרש שבי' וי' ומעלה ויתרו לגמרי על הצורך בעשייה של האילנות.

הראב"ד לכאורה יכול לפרש שויתרנו על הצורך שכל אילן יעשה חלק, אך שמכל השדה יצא ככר של ס' עדיין צריך. אלא שנראה מדבריו שגם הוא מפרש כראב"ד, שהרי לא השיג על דבריו.

הר"ש והרא"ש העמידו את דברי הירושלמי על י' וי' ומעלה, ומכאן שלשיטתם יש תנאי נוסף כדי להתיר את החרישה במקרה של י' אילנות ומעלה. כך כתב הר"ש: "היו עשרה או יותר, אף על פי שאינם עושין, חורשין. ואמרינן עלה בירושלמי: ר' ביבי בשם ר' חנינא ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים, כלומר שכל ג' מהן יעשו ככר, דהיינו שליש ככר לכל אחד. זעירא בשם ר' חנינא אמר, ובלבד שלא יפחתו מחשבון מתושעים, כלומר שכל תשעה מהן יעשו ככר, דהיינו תשיעית ככר לכל אחד". כלומר במקרה של י' אילנות ומעלה אין צורך שכל אילן יעשה ככר, ודי בכך שכל אילן יעשה שליש ככר, או תשיעית ככר (תלוי במחלוקת האמוראים בירושלמי).

לדרכו של ה**מהר"י קורקוס** יודו הר"ש והרא"ש אם יש ג' אילנות שעושים כל אחד ככר, שאין נפק"מ מה יעשו שאר האילנות, ויהיה מותר לחרוש את כל בית הסאה.

4. פירוש דברי הירושלמי לכל שיטה, ופירושים נוספים

כאמור, דברי הראב"ד הר"ש והרא"ש לגבי ג' אילנות ומעלה מושפעים מדברי הירושלמי. כך נאמר בירושלמי (הלכה ג'): "היה אחד עושה כו'.

רבי ביבי בשם רבי חנינה ובלבד שלא יפחות מחשבון משולשים, זעירא בר חיננא אמר ובלבד שלא יפחות מחשבון מתושעים". וכפי שנראה להלן, נאמרו הסברים רבים לדברים אלה.

א) **הראב"ד** מבאר שאין כאן מחלוקת. רבי ביבי עסק בג' אילנות, ושם צריך שכל אילן יעשה שליש של ס' מנה, וזעירא עסק בתשעה אילנות, ושם צריך שכל אילן יעשה תשיעית מנה. הדין הזה ינהג גם בד' אילנות, שכל אחד יעשה רביעית מנה, וכן בה' כל אחד חמישית וכו'. כך נראה גם מדברי ה**מהר"א פולדא** (ד"ה אמר ר"ח וכו').

ב) **הר"ש והרא"ש** (וכן הסביר בשיטתם **המהר"י קורקוס**) העמידו את הירושלמי בי' אילנות ומעלה, ולפירושם אע"פ שנאמר במשנה שהאילנות אינם צריכים לעשות דרשו האמוראים שיעור מסויים של עשייה. ואם כן הכוונה של המשנה היא שככר של ס' אין צורך שיעשו, אבל שיעור מסויים נצרך. רב ביבי דרש שכל אילן יעשה שליש ככר, וזעירא אמר שכל אילן יעשה תשיעית ככר.

ג) **הרדב"ז** (פ"ג ה"ד) מביא פירוש, ליישב דברי הרמב"ם שהשמיט את הירושלמי, שהאמוראים עסקו לא בכמות שצריך שהאילנות יעשו, אלא בסדר עמידתם, ולא נחלקו, אלא לרב ביבי שלשה אילנות צריכים לעמוד משולשים בקרקע ולזעירא תשעה אילנות צריכים לעמוד מתושעים בקרקע. ומ"מ הרמב"ם לא פסק דין זה, ואין צורך גם בפיזור שוה של האילנות.

ד) **הר"ש סירליאו** (ד"ה שלא יפחות, בפירוש השני) כתב שזעירא חלק על רב ביבי, שלרב ביבי כל אחד משלשת האילנות צריך לעשות שליש, ואילו לזעירא כיון שאם היו תשעה אילנות היה די בתשיעית, גם כעת שיש שלשה אילנות בלבד, די בכך שהאילן השלישי יעשה תשיעית (ובלבד שהשנים יעשו ככר - עכ"פ בצירוף התשיעית של השלישי).

ה) ה**מהר"י קורקוס** (פ"ג ה"ד ולדעת רבינו) הציע שני פירושים לירושלמי על דרך הרמב"ם. לדעתו גם בשלשה אילנות לא הזכיר הרמב"ם שצריך שיתחלק השיעור בשווה ביניהם, ולכן גם אם אילן אחד יעשה ארבעים מנה ושני האילנות עשרה מנים כל אחד

זה מועיל להתיר את החרישה. לפי הפירוש הראשון שהציע - לרב ביבי גם בתשעה אילנות צריך שהככר יאסף משלשה אילנות שיחד עושים ככר, ואי אפשר לאסוף את הככר מיותר משלשה אילנות. וזעירא חלק והתיר שיאסף הככר מכל האילנות, והלכה כזעירא. ולפי הפירוש השני שהציע - לרב ביבי כשיש שדה עם תשעה אילנות הם צריכים לעשות ככר כמו שדה של שלשה, וזעירא הקל, שאם יש תשעה אילנות די בכך ששלשה מהם יעשו כל אחד תשיעית הככר. ולפירוש זה הרמב"ם פסק כרב ביבי המחמיר.

ו) ה**כסף משנה** (פ"ג ה"ד) מסביר שנחלקו רב ביבי וזעירא האם כשיש יותר משלשה אילנות די שיעשו ככר אחד, כמו שלשה אילנות, וזו דעת רב ביבי, או שבמקרה כזה צריך שיעשו יותר, כגון אם הם תשעה שיעשו שלשה ככרות, וזו דעת זעירא. והרמב"ם פסק הלכה כרב ביבי שדי בככר אחד.

ז) **הגר"א** (ליקוט משנות אליהו, וכן בביאור הגר"א) כתב ששני האמוראים דנו בשדה שיש בה ט' אילנות, ויש קולא וחומרא בכל שיטה. לדעת רב ביבי כשיש תשעה אילנות צריך ששלשה מהם יעשו ככר, אין לצרף לחשבון הככר עצים שעושים פחות משליש ככר, ומאידך אין צורך שיותר משלשה אילנות יעשו פירות. ואילו לזעירא בתשעה אילנות אפשר שיצטרף הככר מכל התשעה אילנות, ומאידך צריך שכל אחד מתשעת האילנות יעשה לכל הפחות תשיעית ככר.

ח) **הפני משה** (ד"ה ובלבד, זעירא) מסביר שהמחלוקת היא בתשעה אילנות, האם יש צורך רק בכך שיצא מהשדה ככר, ואין צורך שכל האילנות יעשו, ורק בשלשה אילנות אנו מקפידים שיעשו, וזו דעת רב ביבי, או שיש צורך שכל אחד מתשעת האילנות יעשה (לאו דווקא כמות מסויימת), וזו דעתו המחמירה של זעירא. ו**במראה הפנים** (ד"ה ובלבד) כתב שהרמב"ם פסק כרב ביבי, מדחלקן התנא לשתי בבות, שלשה ומשלשה ועד תשעה. עכ"פ, לשיטתו, גם המחמיר יותר לא דרש שכל אילן יעשה שליש, אלא שכל אילן יעשה פירות.

[אגב, ישנה לכאורה סתירה בפני משה, שכאמור כתב שמשלשת האילנות יוצא ככר, ולעיל (ד"ה היה אחד עושה) כ': "...שלשה, וכל אחד ואחד יהיה ראוי לעשות ככר דבילה". וכבר העיר על כך בספר תפארת יעקב (על תפארת ישראל למשנה ב')].

5. קושיות על שיטת הר"ש

התוס' יו"ט (משנה ד') כתב: "ותימה, אם נשארו שמנה ואי נמי שלשה שכל אחד עושה ככר, למה לא יחרוש כל הבית סאה בשבילם כמו אם אין בבית סאה אלא שלשה בלבד". כלומר, לשיטת הר"ש שגם בט' אילנות צריך שכ"א יעשה ככר של ס' מנה, מדוע אם יש בשדה ט' אילנות וח' מהם עושים ככר של ס' מנה, זה גרוע יותר משדה שיש בו רק ח' אילנות וכ"א עושה ס' מנה. ור' **בחזו"א** (סי' י"ז סק"ה) שכ' שבכה"ג שיש יותר אילנות ורק שלשה מהם עושים זה פוגע בפיזור האילנות בכל בית הסאה, ולכן אין חורשים את כל בית הסאה בשבילם.

כאמור, **המהר"י קורקוס** (פ"ג ה"ד) מביא טענה זו כחיזוק לדעת הרמב"ם: "והדבר נראה מוכרח... וכי גרעי מפני שהם שם? ודאי הדעת נותן דלא גרעי...". ולאחר מכן כותב לחדש שגם לדעת הר"ש אין צריך יותר מג' אילנות שכ"א עושה ככר דבלה של ס' מנה. ומה שכתוב "אחד שאינו עושה" נאמר לגבי המקרה שגם ג' אילנות שעושים כ"א ס' אין שם. אם לא כדרכו של המהר"י קורקוס אולי אפשר לומר ששדה האילן הוא גדר של שדה שיש בו ריבוי אילנות גדול או ריבוי אילנות שעושים, ואם יש אילן אחד שלא עושה זה מפקיע את שם שדה האילן ממנו.

הגר"א (חידושים על משנה ב') כתב להקשות על הר"ש מלשון משנה ד': "היה אחד עושה ככר דבילה ושנים אינן עושין", שלדרכו של הר"ש ברור שאם נאמר "עושה" פירושו ככר, וא"צ לומר השיעור. (ראה גם **בתוס' רע"א** (משנה ב') שהבין שדברי הר"ש אמורים רק לגבי אילן סרק שרואים אותו כאילו עושה ולא לגבי אילן פרי עצמו, משום שהבין במשנה ב' שבאילנות הס' מנה נאמר לגבי שלשתם יחד. **ובתפארת יעקב** תמה עליו שלר"ש גם באילנות פרי צריך שכ"א יעשה ס' מנה).

6. עץ זקן ועץ סרק

יש מקום להעיר שבמשנה (ג') נאמר: "אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל רואין אותן כאילו הם תאנים", כלומר משערים בגדלו של העץ, ואילו לגבי עץ פרי אנו משערים בכמות הפירות שהוא עשוי לעשות. ויש לדון האם עץ פרי שאינו עושה גרע מעץ סרק. אם נאמר שאכן גרע עץ הפרי, יתכן שזה משום שהוא אינו עושה את תפקידו, ולכן גרוע הוא מעץ סרק. ואם לא, אולי גם כשאמרנו על עצי פרי שמשערים את עשייתם, הכוונה היא לפי גדלם של העצים, ולא לפי הידיעות על שיעור עשייתם. עכ"פ יש לבחון שוב דין זה לפי הסוגיא של זקנה הנראית כנטיעה (שנדונה בתוספתא ובמפרשי הירושלמי הלכה ה').

7. דברי הרמ"ז החזו"א והרצי"ה ברמב"ם

בארנו את דברי הרמב"ם כדעת הכס"מ ועוד, שלרמב"ם האילנות יחד צריכים לעשות ככר. כך משמע מדבריו בפירוש המשניות "ויתקבץ מפירותיהן ככר של ששים מנה". אמנם דעת **הרמ"ז** (קול הרמ"ז למשנה ד') היא שלרמב"ם בג' אילנות צריך שכל אחד יעשה ככר, ורק ביותר מג' די בשלשה ככרות מכל השדה, עיי"ש. וכן ר' **בדרך אמונה** (סק"כ) שכ' ע"פ **החזו"א** (סי' י"ז סק"ז) לבאר את הרמב"ם כר"ש. אלא שכאמור זה שלא כשיטה הרווחת, שיטת המהר"י קורקוס והרדב"ז והכס"מ. עוד ר' בהערות **הרצי"ה** לשבת הארץ (ס"ק ק"פ) שהבין מהרמב"ם בפירוש המשניות שכל אחד מהאילנות יעשה ככר, אולי הבין בלשון הרמב"ם "ויתקבץ מפירותיהן" - של כל אחד בפני עצמו, והקיבוץ הוא של התאנים לדבלה, ולא קיבוץ פירות שלשת האילנות.

טבלה לסיכום - בעמוד הבא

8. סיכום שיטות הראשונים להלכה

השיטה	ג' אילנות	מג' ועד ט'	עשרה ומעשרה ולמעלה
רמב"ם	אם **שלשתם יחד** עושים ככר של ס' חורשים את כל בית הסאה, ובתנאי **שכולם עושים** (כל אחד לפחות משהו)	אם **כולם יחד** עושים ס' חורשים את כל בית הסאה, ואפילו יש בהם אחד שאינו עושה כלל	**גם אם אינם עושים כלל** חורשים את כל בית הסאה.
ראב"ד	אם **שלשתם יחד** עושים ס' מנה, **וכל אחד עושה שליש** של ס' מנה - חורשים את כל בית הסאה	אם **כולם יחד עושים ס' מנה, וכל אחד עושה את חלקו היחסי** (רבע, חמישית, ששית וכו') לפי מס' האילנות - חורשים את כל בית הסאה (וראה מהר"י קורקוס שכ' שדי גם בג' שכ"א עושה כ')	אפשר להבין שויתרנו על הצורך בחלק היחסי ולא על הס' מנה, ואפשר להבין שויתרנו על הכל **וא"צ כלל שיעשו** וכרמב"ם (שלא השיג עליו)
ר"ש	אם **כל אחד מהאילנות עושה ככר של ס'** חורשים את כל בית הסאה	אם **כל אחד מהאילנות עושה ככר של ס'** חורשים את כל בית הסאה (וראה מהר"י קורקוס שכ' שדי בג')	אם **כל אחד מהאילנות עושה שליש / תשיעית** ככר - חורשים את כל בית הסאה בשבילם (וראה מהר"י קורקוס שכ' שדי גם בג' שכ"א עושה ס')

ד. שני אילנות שאין הבקר עובר בכליו - כיצד נחשבים

1. דברי הירושלמי וגירסאות בו

נאמר בירושלמי (ה"ג): "היו ארבעה והבקר עובר בכליו, שנים ואין הבקר עובר בכליו, מכיון שאין הבקר עובר בכליו את רואה אותן כאלו חמשה". ובה**גהות הגר"א** שם גרס: היו ארבעה ואין הבקר עובר בכליו את רואה אותן כאילו אינן. לאחר מכן נאמר בירושלמי: "היו חמשה, תפלוגתא דרבי שמעון ורבנין, דתנינן תמן: כרם שהוא נטוע על פחות מד' אמות, רבי שמעון אומר אינו כרם, וחכמים אומרים כרם, ורואין את האמצעיות כאלו אינן".

משמעות הירושלמי היא שריוח של פחות מהבקר עובר בכליו מחשיבה את האילן כאינו, ויש מחלוקת בין ר' שמעון לחכמים האם רואים את כל האילנות כאינם, או שמחשיבים את האילנות הרחוקים בלבד כקיימים. ונחלקו המפרשים בגירסא ובמדובר בירושלמי, וכדלהלן.

2. הפירושים והשיטות - פני משה והרש"ס, הרידב"ז והגר"א

ה**פני משה** גרס כגירסא שלפנינו, והוא מפרש שמדובר שיש ששה אילנות, בין ארבעה מהם יש שיעור שהבקר עובר, ובין שנים מהם אין שיעור זה, האילנות המקורבים נחשבים לאחד, ולכן נחשב שיש כאן חמשה אילנות. ולבסוף כ' שלרבנן דר"ש כיון שיש כאן עכ"פ שלשה אילנות שמרוחקים כשיעור, נחשיב את השאר כאילו אינם וחורשים את כל השטח. עכ"פ עולה מדבריו שהאילנות הנוספים הקרובים זה לזה נחשבים כאחד (ולכאורה נפק"מ אם יהיו ארבעה ומתוכם שנים קרובים, שיחשבו ע"י זה לשלשה), וכן שאם יש אילנות נוספים בתוך הבית סאה שקרובים מדי, הם אינם מונעים את חרישת כל הבית סאה (ובדומה לנדון של המהר"י קורקוס בדעת הר"ש, לגבי שלשה אילנות שעושים כ"א ככר, האם אין די בכך).

גם **בר"ש סיריליאו** נראה שכששני אילנות צמודים זה לזה מדי אנו רואים אותם כאחד, אלא שהעמיד את הנדון בחרישה תחת האילנות וכמלוא אורה וסלו (דהיינו באילנות שאינם עושים ככר).

ברידב"ז מבאר ע"פ גירסת הגר"א, שאם יש כאן ארבעה אילנות ושנים מהם צמודים בכדי שאין הבקר עובר בכליו, הרי יש כאן רק שני אילנות, כיון שרואים את המקורבים כאילו אינם כלל, ואם יש חמשה אילנות ומהם שנים שמקורבים, אם ניטול את שני האילנות ישארו לנו שלשה, ולר' שמעון אין אומרים שרואים כאילו אינו, כיון שהוי כגדר לחלק את הכרם, ולרבנן סוף סוף יש כאן שלשה אילנות שעושים. ודבריו מבארים את דברי **הגר"א** בביאורו (בשני כת"י) והגהותיו.

עכ"פ ראינו כאן מחלוקת האם כשהאילנות מקורבים שניהם כאילו אינם (לגר"א ולרידב"ז), או שנחשבים הם רק לאחד (לרש"ס ולפני משה).

ה. שלשה אילנות של שלשה בני אדם - "עד ראש השנה"

1. דברי הירושלמי וקושיית הרא"ש

בירושלמי שלפנינו (הלכה ד') נאמר: "שלשה אילנות של שלשה אנשים, הרי אלו מצטרפין וחורשין כל בית סאה עד ראש השנה". וכך כותב **הר"ש** בפירוש המשנה (ה') "יש לפרש עד העצרת, אבל בירושלמי קאמר בהדיא עד ראש השנה". **הרא"ש** בפירוש המשנה (ה') כותב על כך: "ולא ידענא טעמא מאי, וכי עדיפי משאם היו לאדם אחד". כלומר, אם יש כאן קולא מיוחדת בדין תוספת שביעית שחורשים עד ראש השנה, צריך לבאר את טעמה, והרי לאדם אחר שלשה אילנות מצטרפים כדי שיחרשו את בית הסאה עד העצרת.

הרב **בשבת הארץ** (פ"ג ה"ב) הביא שיש אומרים שאם האילנות שייכים לשלשה בני אדם דינם עדיף על ג' אילנות של אדם אחד, וחורשים בשבילם את בית הסאה עד ר"ה, והרצי"ה ציין לר"ש לריבמ"ץ שכ' כך ע"פ הירושלמי. אלא שלכאורה יש מקום להבנה אחרת בירושלמי וכפי שנראה

להלן, ואם כן ניתן לומר שלא הקלו בכך. הרא"ש הוא שהבין שיש כאן קולא מיוחדת בג' בנ"א, אלא שהוא כאמור הקשה על טעמה.

2. הגהת הגר"א

הגר"א (בהגהות על הר"ש) כ' שהוא ט"ס בירושלמי, ולא נאמר בו עד ר"ה. ו**בביאור הגרח"ק** העלה הצעה שמילים אלו הן פיסקא לגמרא של המשנה הבאה (עשר נטיעות). אלא ששני הדברים מנוגדים לדברי הראשונים (ובפרט הנוסח בביאור הגרח"ק שתלה הטעות במדפיסים הוא ודאי לאו דוקא, שהרי הנוסח עמד כבר בפני הר"ש והרא"ש).

3. האומרים שמדובר אחרי תקנת ר"ג, והקושיא על דבריהם

הרש"ס (ד"ה עד ר"ה, בפירוש הראשון) כ' על קושיית הרא"ש "ואינה קושיא, דאה"נ, דלתנא דמתניתין... לא שרי אלא עד עצרת, אבל ברייתא נכתבה אחר תקנת רבן גמליאל ובית דינו... ומכי בטלו אפילו בזקנים חורשין עד ר"ה". כדרך זו כ' גם **בתוי"ט** (משנה ה'). כלומר גרסו בירושלמי כגירסא שלפנינו שחורשים עד ר"ה, אלא שהעמידו ד"ז לאחר שבטלה תוספת שביעית. ו**במשנה ראשונה** (משנה ה') כ' ע"ד התוי"ט: "דברים תמוהים הם. ולאחר תקנה למאי מצטרפים, הא אפי' אם אין שם אילן כלל חורשים עד ר"ה, כיון שביטל הפרקים בין שדה אילן ובין שדה לבן חורשין עד ר"ה". וכן הקשה **רע"א** (בתוס' רע"א שם).

הרמב"ם (פ"ג ה"ב) נראה שלא הזכיר קולא מיוחדת בג' אילנות של שלשה בני אדם (וכ"כ **בקול הרמ"ז** על המשניות), ואם כן או שגרס כגר"א, או שגרס כגירסא דידן, ולא ייחס לכך משמעות, כגון שהמדובר הוא לאחר תקנת ר"ג.

ו**באבן האזל** (פ"ג ה"ב) כ' ע"פ ס' תורת זרעים שכ' ע"פ הר"י מיגש בב"ב (כ"ו:) שגם לאחר תקנת ר"ג יש איסור בחרישה שלא לצורך. וכעין זה כתב **בחסד לאברהם** (לר' אברהם בן יחיאל, על המשניות כאן ליישב תמיהת הרע"א על התוי"ט). באבן האזל שם תלה שאלה זו האם מדובר על הלכה למשה מסיני שנוהגת רק בזמן הבית (כלבבלי במו"ק ד. וא"כ אין צורך כלל בתנאי של אילנות וכדומה כדי להתיר חרישה בזמן שאין בית) או

שהתנו שיוכלו לבטל את דין התוספת (כלירושלמי ה"א וה"ה, שאז ההתר הוא רק במקום צורך). עכ"פ גם מדבריו נראה שלהלכה שנקטינן כבבלי מותרת כל חרישה בתוספת שביעית, גם ללא אילנות.

[אגב, לגבי מה שכ' האבן האזל שם בסוף דבריו שיש הלכה למשה מסיני בתקנות דרבנן, וכדמשמע מ**הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ** שכ' כהלכה למשה מסיני החזן רואה מהיכן התינוקות קוראים יש להעיר שזו נקודה כלל לא ברורה, וה**רע"ב** (תרומות פ"ב מ"א) וה**רשב"ש** (תקצ"ג) וב**ספר יוחסין** (מאמר ראשון) ועוד רבים הקשו על הרמב"ם הנזכר. וכן ראה מש"כ הגחיד"א ב**פתח עינים** (נדפס כאן על משנה ו' לתרץ קושיית המבי"ט שאם חרישה מדרבנן אמאי איצטריכא הלכה למשה מסיני להתירה בנטיעות בערב שביעית)].

4. ראשונים שניתן להבין מדבריהם שיש מגבלות בהיתר עד ר"ה גם לאחר תקנת ר"ג

נוסף לאחרונים הנזכרים לעיל יש גם כמה דברים גם בדברי הראשונים שנראה מהם שלא התירו כל מלאכה בתוספת שביעית, גם לאחר תקנת ר"ג ובית דינו. המפורש ביותר הוא **היד רמ"ה** (ב"ב כ"ו:), שכתב כך: "... וכי גמירי הלכתא בזמן שבית המקדש קיים, דומיא דניסוך המים, אבל בזמן שאין בהמ"ק קיים לא. **ואפילו הכי לא שרו למחרש בשדה האילן אלא לצורך אילנות שבו** ובשדה הלבן לצורך מקשאות ומדלעות שבו כי היכי דלא לפסוד וצורך ערב שביעית הוא, אבל לצורך הקרקע עצמה לא דודאי לצורך שביעית קא עביד. והינו דתנן בשביעית פרק ראשון (מ"ו) עשר נטיעות מפוזרות לתוך בית סאה... חורשין כל בית סאה בשבילן, דכוליה בית סאה לצורך עשר נטיעות הוא דקא חריש ליה...". הוא מעמיד את ההתר של עשר נטיעות (להלן משנה ו') בזמן שאין בית המקדש קיים, ואע"פ שאינו קיים מותר לחרוש רק כשיש לו עשר נטיעות, או אילנות וכדומה, ובלא"ה לא.

הדברים לכאורה אינם מתאימים למשה שאמר רב נחמן בר יצחק במו"ק (ד.) "הלכתא למשרי ילדה", שמשמע שבזמן האיסור יש היתר לילדה, ולא שבזמן שהתירו יש צורך בנטיעות. ואולי לא פסק כאמירה זו. וצ"ב.

גם בדברי **הר"י מיגש** (בב"ב כ"ו:) נראה שלא חילק בין שלשה אילנות לעשר נטיעות, ויתכן שגם הוא בדרך זו, שכל המדובר הוא לאחר תקנת ר"ג, ואעפ"כ יש צורך בי' נטיעות וכדומה כדי להתיר.

עכ"פ בדברי **הרמב"ם** (פ"ג ה"א) נראה שהתירו הכל בערב שביעית בזמן שאין ביהמ"ק קיים עד ר"ה. וראה בתוספת שבת (על שבה"א שם אות ב') שהביאו דברי המחמירים ומצריכים צורך גם בזה"ז.

ו. נטיעה שהיא כזקנה וזקנה שהיא כנטיעה

1. דברי התוספתא והירושלמי

בתוספתא (פ"א ה"ב) נאמר: "זקנה ונראה כנטיעה הרי היא כנטיעה, ונטיעה נראית כזקנה הרי היא כזקנה, מה בין זקנה לנטיעה, זקנה עד עצרת, נטיעה עד ראש השנה. זקינה מעין שלשה נטיעה מעין עשרה".

ובירושלמי (פ"א ה"ה) נאמר: "תני נטיעה מעין עשר וזקינה מעין שלש, אתא חמי נטיעה שהיא נראית כזקינה את נותן לה כזקינה, ואת אמר נטיעה מעין עשר, אמר רבי חונה מהו מעין עשר, שאין נטיעה מעין שלש. שלא תאמר שלש נטיעות שהן עושות כעשר שאינן עושות, ודכוותה שלש זקינות שהן עושות כעשר שאינן עושות, לפום כן צריך מימר נטיעה מעין עשר".

הדברים, הן בתוספתא והן בירושלמי צריכים ביאור, ונאמרו ביאורים רבים ושונים בדברי המפרשים, שיש ביניהם גם הבדלים גדולים לדינא, וכמו שנראה להלן.

2. שיטת הרש"ס

הרש"ס לעיל (הלכה ג' במשנה ד"ה חורשין) כתב שלעשרה אילנות שאינם עושים חורשים כל בית סאה עד ר"ה דשביעית, "דלא גריעי מעשר נטיעות דאין עושין כלל ואין רואיין לעשות, ותניא בתוספתא זקנה ונראית כנטיעה הרי זו כנטיעה". בסוגייתנו ההו"א הייתה שלנטיעות אין די בעשיית ככר וצריך בכל אופן י' נטיעות, ושלאילנות א"צ עשייה,

והמסקנה היא שלג' נטיעות שעושות יש דין נטיעות לענין ר"ה, ודין אילנות שדי בג' שעושות ככר, ולג' אילנות שאינם עושים יש דין אילנות ואין חורשים וכן ג' אילנות שעושים אין חורשים להם אלא עד ר"ה.

3. שיטת הפני משה ודברי הרע"ב

לדעת **הפני משה** יש בסוגיין חידוש שנטיעה הנראית כזקנה נדונית כזקנה להחמיר ולא לחרוש בה מהעצרת, וזקנה הנראית כנטיעה מקילים בה לחרוש עד ר"ה. ומ"מ מספר האילנות נקבע לפי גיל האילן, ונטיעה צריכה י' כדי להתיר לחרוש לה, ואפי' ג' נטיעות שעושות ככר אין חורשים להם עד העצרת, כיון שאינן י'. וכן ג' זקנות שעושות ככר ונראות כנטיעות יחרשו להם את בית הסאה עד ר"ה. לכאורה בשיטה זו יעלו יפה דברי **הרע"ב** שכתב (משנה ו'): "...דאע"ג דשלשה אילנות לבית סאה קרוי שדה האילן וחורשין כל בית סאה בשבילן, בנטיעות ילדות אין חורשין עד שיהיו עשרה". כלומר שג' נטיעות שעושות גרועות מג' אילנות שעושים, ולנטיעות אין חורשים עד שיהיו י'.

4. שיטות נוספות: הגר"א, הרע"א, הגרח"ק

בדברי **הגר"א** כ' שלנטיעה הנראית כזקנה חורשים לשלש כל בית סאה עד ר"ה (ובנקודה זו כרש"ס), ולזקנה הנראית כנטיעה חורשים לעשרה אילנות עד העצרת (ובנק' זו שלא כרש"ס לעיל).

הרע"א (תוס' על משנה ו') הקשה על הרע"ב: "קשה לי דמנא ליה דדין נטיעות הוא לחומרא, הא בפשוטו דדינא לקולא, דבעשר אילנות בין עושין הוי שדה אילן וחורשין רק עד עצרת, ובנטיעות חורשין עד ר"ה...". עיי"ש שהביא ראיה מפיה"מ לרמב"ם לשיטתו של הרע"ב. עכ"פ נראה מדבריו שהוא סובר שלג' נטיעות שעושות ככר חורשים כל בית סאה עד העצרת כאילנות. למעשה זו שיטה רביעית, שהרי לרש"ס ולגר"א בכה"ג חורשים עד ר"ה, ואילו לפני משה ולרע"ב אין חורשים אפילו עד העצרת. וכשיטה זו כ' כאן **בביאור הגרח"ק**. ולדרך זו החידוש בסוגיין שלא אומרים כרע"ב שרק לי' נטיעות חורשים.

5. פירוש "זקנה נראית כנטיעה"

הדיון מהי 'נראית' בני"ד קשור גם לשאלת העשיה, שאם זו כל מהות הדין הרי שה'נראית' נדון לפי כמות הפירות שעושה, וכך נראה מדברי **הרש"ס** (ד"ה נטיעה). ולעומת זאת **פני משה** (סוד"ה תני) המדובר הוא על גודל האילנות. כדרך זו כ' גם **במנחת יצחק** (על התוספתא פ"א ה"ב ד"ה נטיעה). ובביאור **ריב"ג מוילנא** (ד"ה ה"ג שם) נראה שהמדובר הוא על חוזק האילנות, שזקנה שמתייבשת מהר היא שנראית כנטיעה. הדברים בנידון זה קשורים למה שיתבאר להלן (משנה ח' וסוף הלכה ו').

6. הערה – שיטת הרמב"ם

רע"א (הנ"ל) העיר שברמב"ם בהלכות לא ראה שיש גריעותא לנטיעות שאע"פ שעושות בעינן י' כדי לחרוש כל בית סאה בשבילן. ומ"מ מדייק מ**פיה"מ** שכ' (סוף פרק א') : "כבר נתבאר לך בלי ספק שההבדל בין הנטיעה והאילן הוא, שהאילנות שלשה לבית סאה, והנטיעות עשר לבית סאה ואז נקראת שדה אילן". ומשמע שללא י' נטיעות אין זה נקרא שדה האילן. אמנם בהלכות לא הזכיר הרמב"ם דין זקנה שנראית כנטיעה ולהפך. ור' **בדרך אמונה** (ציון ההלכה פ"ג סקע"ח) שכ' שיתכן שלרמב"ם ס"ל שלמסקנה אינו כן. ויש להעיר עוד שאם לרמב"ם ס"ל כביאור הגרח"ק, יתכן שאין כאן כל חידוש כלפי מש"כ הרמב"ם בהלכותיו, בי' אילנות שאינם עושים וכן בג' נטיעות או אילנות שעושים חורשים עד העצרת ובי' נטיעות אע"פ שאינן עושות חורשים עד ר"ה.

טבלה לסיכום השיטות - בעמודים הבאים

7. סיכום השיטות

השיטה	הכלל	זקנה נראית כנטיעה	נטיעה נראית כזקנה	דין ג' נטיעות שעושות ככר	הערות
ר"ש סירילאו	כמות העשיה של האילנות קובעת אם יהיו נדונים בג' או בי'; גיל האילנות קובע אם עד העצרת או עד ר"ה; מ"מ בעשרה – גם עשרה אילנות חורשים עד ר"ה	פירושו שעושה מעט. אם יש י' אילנות ודאי חורשים עד ר"ה. אם יש פחות מי', כיון שדינו כנטיעה, אין חורשים השדה אפילו עד העצרת.	פירושו שעושה הרבה, ונדונית כזקנה שיהא דינה בג' אילנות ולא בי', ובג' שעושות חורשים כל בית הסאה עד ר"ה.	חורשים כל בית הסאה עד ר"ה	התחדשה בסוגיין הקולא שבג' נטיעות שעושות חורשים כל בית הסאה עד ר"ה, ולא עד העצרת בלבד כאילנות. בדין זקנה שנראית כנטיעה למדנו שלי' אילנות חורשים עד ר"ה.
פני משה	מראה האילנות קובע לענין הזמן - אילן שנראה זקן חורשים לו עד העצרת, ואילן הנראה צעיר חורשים לו עד ר"ה. מספר האילנות תלוי בגיל האמיתי של העץ	פירושו שהאילן קטן ודינה שבג' אילנות שעושים ככר חורשים עד ר"ה	פירושו שהאילן גדול ודינו שאין חורשים אלא עד העצרת וגם זה רק לי' אילנות	רק עד פסח (בי' הוא שחורשים עד העצרת אם נראות כזקנות, ואם נראות כנטיעות עד ר"ה)	התחדשה קולא - בזקנה הנראית כנטיעה, שחורשים לה עד ר"ה (בג' שעושות); ושתי חומרות בנטיעות - שאין חורשים לג' עד העצרת אלא לי', ושאם נראות כזקנות גם לי' העושות אין חורשים אלא עד העצרת

השיטה	הכלל	זקנה נראית כנטיעה	נטיעה נראית כזקנה	דין ג' נטיעות שעושות ככר	הערות
הגר"א	כמות העשיה של האילנות קובעת אם יהיו נדונים בג' או בי'; גיל האילנות קובע אם עד העצרת או עד ר"ה	פירושו לכאורה שאין עושות, ודינן שלעשר חורשים עד העצרת ולפחות מעשר עד פסח	פירושו לכאורה שעושות הרבה, ונדונות כזקנות לענין שלג' אילנות חורשים, אך עד ר"ה כנטיעה	חורשים כל בית הסאה עד ר"ה	התחדשה בסוגיין הקולא שבג' נטיעות שעושות חורשים כל בית הסאה עד ר"ה, ולא עד העצרת בלבד
(רע"א), גרח"ק	כמות העשיה של האילנות קובעת לענין ההתר של עד העצרת, גיל האילנות קובע לענין ההתר של עד ר"ה	לכאורה פירושו שהאילן אינו עושה ודינו שנדון בי' לענין לחרוש עד העצרת	כשהנטיעות עושות ככר חורשים לג' עד העצרת	חורשים כל בית הסאה עד העצרת	לכאורה אין חידוש בסוגיין לא בדין הזקנה ולא בדין הנטיעה

ז. הגדרת נטיעה

1. מחלוקת התנאים ומחלוקת בפירוש דברי ר"ע

במשנה (פ"א מ"ח) מובאות כמה דעות עד מתי נקראת הנטיעה נטיעה: "עד אימתי נקראו נטיעות, רבי אלעזר בן עזריה אומר עד שיחולו, רבי יהושע אומר בת שבע שנים, רבי עקיבא אומר נטיעה כשמה". לגבי דעת ר"ע נחלקו המפרשים. **הר"ש** ו**הרא"ש** כ': "נטיעה כשמה - בת שנתה", ואילו **הרמב"ם בפיה"מ** כ': "שנלך בהן אחר לשון בני אדם, וכל מה שדרך בני אדם לקרותה נטיעה היא נטיעה האמור עליה עשר נטיעות לתוך בית סאה". וכ"כ בהלכות (פ"ג ה"ז).

2. קושיית הטו"א על דעת ר"ע ותירוץ החזו"א

הטורי אבן (ראש השנה ט.) הקשה: "...[ר' עקיבא] ל"ל הא דאר"י עשר נטיעות המפוזרים בתוך בית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן הלכה למשה מסיני, דאל"כ כיון דהלכתא למישרי ילדה ממילא זקינה אסורה, כדאמרי' בפ"ק דמ"ק (דף ד'), ולפ"ז אין לחלק בין ילדה לזקינה, דהא קרא סתמא כתיב ואפי' ילדה במשמע. והשתא קשה, הא תנן ספ"ק דשביעית עשר נטיעות המפוזרות בתוך בית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן עד ר"ה, וקתני סיפא עד אימתי נקרא נטיעות, ראב"ע אומ' עד שיחולו ר' יהושע אומר בת ז' שנים, רע"א נטיעה כשמה, אלמא מודה ר"ע להא דאר"י דיש להקל בנטיעות יותר מן הזקנה לענין תוס' שביעית ומנ"ל הא". וראה **בתוס' רעק"א** (משנה ח' אות ט') מש"כ בשם ה**כפות תמרים** לתרץ קושיא זו.

החזון אי"ש (סי' י"ז סק"ב) כ' ליישב קושיית הטו"א, שלר"ע שתוספת שביעית דאורייתא גדריה דרבנן, דמי אמר לחכמים אם חודש הוא או פחות או יותר, והרי כל שהוא לצורך ששית לא גזרו עליו, ובנטיעות נראה לחכמים שדי בתוספת שעה קלה כמו שבתות וימים טובים. (**ובחדושים ובאורים** כ' שלדרך זו שהגדר דאורייתא יהיה מובן יותר מה שר"ע מחמיר ואומר שנה בלבד - כלפירוש הר"ש).

3. הטעם שהקלה תורה בנטיעה והשלכותיו

ר' **בריטב"א** (סוכה לד.) שכתב בטעם היתר עשר נטיעות שהוא שמא ימותו. וכעי"ז **ברש"י** (מו"ק ג: ד"ה י' נטיעות) שכ' שהוא משום פסידא יתירא שיש בהם.

בחזו"א (סי' י"ז סקט"ז) כ' שכיון שהדלועים כבר קיימים ועושה כדי שישרוד הצמח, אע"פ שהוא צמח של שנה אחת, מותר לחרוש עבורו, שאין זה לצורך השביעית אלא לצורך צמח שכבר קיים שם. לאחר מכן כ' שאם מדובר על דלעת של ששית, הרי לכל הצמחים מותרת העבודה, וע"כ מדובר על דלעת שתגיע להקטף בשביעית. ושאל שהניחא לר"ש משאנץ שבכה"ג אין איסור ספיחין, אך לרמב"ם שיש איסור ספיחים

בכה"ג, צ"ב היכי מיירי, שאם מדובר על פירות ששית הם לא יצטרפו לנטיעות, כיון שלא שייך בהם לא האיסור ולא ההתר. ואם בפירות שביעית הרי לרמב"ם הם אסורים משום ספיחים. החזו"א מעמיד בפירות שביעית, ולפני הגזרה על הספיחים. **ובדרך אמונה (ציון ההלכה** סקע"ו) כ' לתרץ שלרמב"ם המדובר הוא במקומות שאין בהם ספיחים. ובחזו"א העלה עוד אפשרות שלא היה זמן שנהגה תוספת שביעית ואיסור ספיחים, אם נאמר שגזרו על הספיחים רק לאחר החורבן.

4. נטיעה שנעקרה ויש פחות מטפח סמוך לקרקע

נאמר במשנה: "אילן שנגמם והוציא חליפין, מטפח ולמטה כנטיעה, מטפח ולמעלה כאילן, דברי ר"ש". ובירשלמי מבואר שחכמים חולקים על ר"ש, ומתירים בכל שהוא מעל הארץ. כאן (פ"ג ה"ח) פסק **הרמב"ם** כר"ש. וכן **בפיה"מ** כ' כאן הרמב"ם: "הלכה כר' עקיבה וכר' שמעון לפי שיש בתוספתא מה שמסכים עמו". ואילו לגבי ערלה (מע"ש ונטע רבעי פ"י הי"ג) הקל הרמב"ם כרבנן. וקושיא זו הקשו **הרש"ס** (כאן בסוף הפרק ד"ה עד שיגום) **הש"ך** (יו"ד רצ"ד ל"א) ועוד. ונאמרו כמה תרוצים בזה, כגון מש"כ **החזו"א** שכאן אילן פחות מטפח הוא חלש ויש לו צורך כנטיעה, משא"כ לגבי ערלה שהולך לפי שם האילן, ועוד, ואכמ"ל. עכ"פ הרש"ס נראה שהסיק לדינא דלא כר"ש, אלא גם לשביעית כל שהוא מחשיב אותו אילן.

ח. הנטיעות והדלועין מצטרפים

1. המשנה והירושלמי

במשנה (פ"א מ"ז) נאמר: "הנטיעות והדלועים מצטרפין לתוך בית סאה, רשב"ג אומר כל עשרה דלועים לבית סאה חורשין כל בית סאה עד ר"ה". ובירושלמי מובאות שתי אמירות. הראשונה: "והן שיהו נטיעות רבות על דילועין". והשניה: "לא מסתברא בדלעת יונית". אלא שמובאת שם גם קושיא מהתוספתא: "שלשה קישואין ושלשה דילועין וארבע נטיעות מצטרפין וחורשין כל בית סאה בשבילן". ולבסוף הירושלמי אומר "לא

אתיא דילא (=דא אלא) אסיפא". ונחלקו המפרשים מהי ההבנה בירושלמי ומהי מסקנתו, וכדלהלן.

2. השיטות - האם צריך רוב דלועין? האם צריך דלעת יוונית?

הר"ש כתב: "בירושלמי אמרי' והוא שהנטיעות רבות על הדלועין. והא דתניא ג' דלועין ג' קשואין וד' נטיעות מצטרפות, מוקי לה בירושלמי כרשב"ג דאמר כולן דלועין חורשין. ובדלעת יונית היא מתני'". נראה מדבריו שלמסקנה בעינן לת"ק נטיעות רבות על הדלועין, ומה שמצאנו שמצטרפות הדלועין לקישואין זה לדעת רשב"ג שאפשרי שכל השדה יהיה מדלועין. וכן נשאר למסקנה גם הצורך בדלעת יונית. משמע שקושיית הירושלמי מצירוף הקישואין והדלועין היא קושיא על מש"כ שהנטיעות רבות, ותרצו שהקישואים הוזכרו רק אליבא דרשב"ג. ולמסקנה בעינן שהנטיעות רבות, ועל מה שאמרו שהמדובר בדלעת יונית לא נאמר בירושלמי שזה רק לרשב"ג, ולפי"ז למסקנה לת"ק צריך רוב נטיעות ומיעוט דלעת יונית מצטרף.

מביאור הגר"א (בירושלמי כאן) ניתן להבין שהדין של רוב נטיעות נשאר קשה, ויתכן שנדחה, ולאחר מכן עבר הירושלמי להעמיד את הצורך בדלעת יונית אליבא דרשב"ג בלבד, ולפי"ז יתכן שלת"ק א"צ רוב דלעת, וגם דלעת שאינה יונית מצטרפת, ורק לגבי שדה שכולו דלעת שאמר רשב"ג צריך דלעת יונית.

לעומת זאת **בפיה"מ לרמב"ם** כ': "לא אמר רבן שמעון בן גמליאל אלא בדלעת יונית בלבד מפני שהיא גדולה ודומה לאילן. והלכה כרבן שמעון בן גמליאל". משמע שאת ההעמדה של דלעת יונית הוא משייך לדעת רשב"ג, ולפי זה בי' דלעת יונית מותר עד ר"ה. ואילו **בהלכות** (פ"ג ה"ו) כתב הרמב"ם רק "והדילועין עם הנטיעות מצטרפות לעשרה". לא הגביל לדלעת יונית, ומאידך לא הזכיר את האפשרות של י' דלועין. **הכס"מ והרדב"ז** (שם) כתבו שהרמב"ם כת"ק, וברדב"ז כ' שהרמב"ם חזר בו ממש"כ בפיה"מ בגלל הירושלמי שדורש רוב נטיעות, וזה לא שייך לדעת רשב"ג, וכ' שעדיין צ"ע. וראה שם גם **במהר"י קורקוס** שהאריך בביאור דברי הרמב"ם ושיטתו במשנה ובירושלמי.

לפי מי שמבאר שהקושיא מג' קישואין הייתה על מ"ד דלעת יונית, לא יקשה מה שכאן אין הרוב נטיעות, כמ"ש **הרש"ס** (ד"ה והתניא): "דמצינן למימר דה"ק דצריך דרבות הן על כל מין ומין לעצמו, מש"ה מצטרפין דהא לא מיקרי שדה מוקשה". ביסודם הדברים נמצאים לכאורה גם בפירוש **הרא"ש** שכתב "היכא דמקצתן קשואין ונטיעות רובא דכל חד מנייהו מצטרפין". אלא שהרא"ש שסובר כר"ש שהירושלמי הקשה על מ"ד רוב נטיעות מהתוספתא, אינו צריך לתירוץ זה.

3. מה הדין בפחות מעשר נטיעות?

בנוגע לפחות מעשר נטיעות שעושות ככר – ראה בסוגיא של זקנה וילדה לעיל. לגבי פחות מעשר שאינן עושות ר' למשל בתוס' רי"ד (מו"ק ג:) שכ' שחורשים מה שתחת האילנות עד ר"ה גם בפחות מי' נטיעות, ואכמ"ל.

[פרק שני]

ט. עד אימתי חורשין בשדה הלבן

1. מהו שדה הלבן?

נאמר במשנה: "עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית, עד שתכלה הליחה כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות. אמר ר' שמעון, נתת תורת כל אחד ואחד בידו, אלא בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת". שדה הלבן הוא שדה שזורעים בו תבואה וקטניות, והחרישה בו מותרת עד זמן מוקדם יותר מהזמן המותר בשדה האילן.

בירושלמי מוסבר ההבדל בין שדה הלבן לשדה האילן: "מה בין שדה הלבן לשדה האילן, שדה הלבן על ידי שהוא עתיד לזורעה כתחילה צריך שתהא הליחה קיימת, אבל שדה האילן על ידי שהיא נטועה מכבר אינו צריך שתהא רוב הליחה קיימת". לכאורה המשמעות היא ששדה הלבן זקוקה ליותר מים כדי להצדיק את החרישה, ואם כבר אין רוב הליחה קיימת, כנראה יזרע רק בשנה הבאה ולכן נאסרה החרישה בששית.

לגבי ביאור הלשון "שדה הלבן" נאמרו שני פירושים: **הר"ש** כתב: "לשדה תבואה קרי ליה שדה לבן לפי שאין בה צל כשדה האילן". **הרש"ס** ו**הפני משה** מביאים אפשרות נוספת, שנקרא שדה הלבן ע"ש שכשהתבואה מתיבשת היא מתלבנת.

ב**ליקוט משנות אליהו** (על גליון הירושלמי) כתב: פירוש שדה שהוא זרוע כבר חורשין בין ערוגות בכדי שיהא הגשמים יורדין בה יותר". ויש להעיר שמלשון הירושלמי "שהוא עתיד לזורעה כתחילה" משמע לכאורה שמדובר בשדה לא זרועה. בספר **בני משה** (לנכד הגר"א, על הירושלמי) העיר שהגר"א בשנות אליהו הנדפס גרס בירושלמי "ע"י שהיא זרועה כתחילה" במקום "ע"י שהוא עתיד לזורעה כתחילה", ולכן יכול לפרש שמדובר בשדה תבואה שכבר זרוע. הוא קושר לכך גם את הפירושים השונים בענין שדה הלבן, שאם היא זרועה היא יכולה להיקרא שדה הלבן משתי הסיבות, אך אם היא אינה זרועה, היא יכולה להיקרא שדה הלבן

רק מטעם הצל וכ' ש**הרמב"ם** כתב בפירוש המשנה: "המיוחדת לזריעת תבואה וקטנית", לומר שגם לפני שנזרעו בה התבואה והקטנית היא נקראת על שמם.

יש מקום לדון לדרך זו של הגר"א, ששדה הלבן הוא זרוע וחורשים בין הערוגות, מה יהא הדין בשדה שאינה זרועה, ולכאורה משמע שאין חורשים במקרה כזה אפילו עד הפסח, וזה חידוש שמחמירים גם לפני הפסח.

לעומת זאת ה**חזו"א** (י"ז י"ז) כ' להפך: "...שדה הלבן אין הנידון בחרישה סביבות הזרוע, דחרישה זו מותרת עד ר"ה, כמו קישואין ודלועין וירקות שבבית השלחין וכדתנן לקמן מ"ב, אלא בחרישת שדה בור אייריי...". כלומר שבשדה הלבן שהוא זרוע ודאי מותר לחרוש סביבות הזרע עד ר"ה, ומה שכאן התירו זה לחרוש שדה בור וזה מותר עד הפסח בלבד.

אולי אפשר לומר כדעה שלישית, שהנדון שלנו במשנה הוא בכל שדה, ואפילו בור, שאפשר עד הפסח לחרוש בו (כחזו"א), אלא שמה שמצאנו במשנה הבאה שמותר לחרוש בבית השלחים עד ר"ה הוא לא כמו ההתר שבמשנתנו שחורש כל השדה, אלא התירו לו לחרוש רק סביבות האילנות בלבד.

ניתן להביא סיוע להצעה זו מהתירוץ שתירצו המפרשים על קושיית הרא"ש. **הרא"ש** בפירוש המשנה (למשנה ב') כתב: "וקשיא לי, דדוקא לרשב"ג דלועין כנטיעות, ורשב"ג גופיה לא קאמר אלא בדלועין אבל בקישואים לא קאמר אלא בג' מקשאות וג' מדלעות וד' נטיעות, וצ"ע". כלומר התקשה בשאלה כיצד הקלנו במשנה בחרישת שדה המקשאות, גם לרבנן דרשב"ג, שאוסרים במדלעות וגם לרשב"ג עצמו לא הקלנו במקום שאין מדובר במדלעות ולא בעשר. **הרש"ס** (במשנה שם ד"ה עד ר"ה בתירוץ השני שכתב שהוא נכון) כתב: "דלעיל פליגי בשריותא דכולה בית סאה, והכא לא מיירי אלא בשריותא דמקומן, דהיינו תחת נופן וענפיהן". כעין זה כתב ה**מהר"י קורקוס** (פ"ג ה"ט): "ואפשר לתרץ קושיא זו ולחלק דהיינו לחרוש כל בית סאה בשביל עשרה דלועין, אבל הכא מיירי לחרוש תחת הקישואין עצמן, וזה מותר לכו"ע...".

2. הערה בדברי הפני משה

ה**פני משה** כתב (ד"ה ור"מ כבית שמאי): "ודקאמר ר' שמעון בשדה אילן אין חורשין להן אלא צרכן היינו אחר העצרת". יש כאן חידוש שגם אחר העצרת חורשים כשהוא לצורך האילנות, ותלוי בסוגיות להלן של אוקמי בערב שביעית ובשביעית.

3. דעות במחלוקת ב"ש וב"ה

בירושלמי לפנינו המסקנה היא: "אלא רבי מאיר שנייה מחלוקת ורבי שמעון שנייה כדברי הכל, הוי מאן תנא עד אימתי חורשין שדה הלבן ערב שביעית רבי מאיר, ברם כרבי שמעון דברי הכל עד העצרת". לפי גירסה זו מסבירים ה**פני משה** ו**מהר"א פולדא** וכן **ברידב"ז**, שנחלקו ר"ש ור"מ אליבא דב"ש, האם ב"ש מודים לב"ה בענין שני הפרקים הראשונים, ולכו"ע שדה הלבן עד הפסח ושדה האילן עד העצרת (דעת ר"ש), או שנחלקו ב"ש וב"ה בדבר, שלב"ש שדה הלבן עד שתכלה הליחה ושדה האילן כל זמן שהוא יפה לפרי, ולב"ה שדה הלבן עד הפסח ושדה האילן עד עצרת. מ"מ המסקנה להלכה לדרך זו תהיה כב"ה שדעתם אינה שנויה במחלוקת.

לעומת זאת **הגר"א** הגיה: "ר' מאיר שנייה מחלוקת, ור' שמעון שנייה כב"ה". **ובביאור הגר"א** מפרש שמש"כ במשנה "משתכלה הליחה" הוא דעת ב"ש לר"מ, ומש"כ "כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות" הוא דעת ב"ה לר"מ, ולר"ש דעת ב"ה היא שדה האילן עד העצרת ושדה הלבן עד הפסח. לגירסא זו של הגר"א יש לדון הלכה כמי, כב"ה של ר"מ או כב"ה של ר"ש, ואולי כיון שבפרק א' נאמר בסתם משנה שלב"ה עד העצרת, מכאן שהלכה כר"ש. ועוד, שהרי ר"ש ור"מ הלכה כר"ש (ר' בירושלמי תרומות פ"ג ה"א וביביע אומר ח"ח סי' י"א סק"א).

ב**חזו"א** (סי' י"ז סקכ"ו) וכן כאן ב**ביאור הגרח"ק** גרסו בירושלמי: "אלא ר"מ שנייה כדברי הכל, ור"ש שנייה מחלוקת" (ויש להעיר שבחזו"א לא העיר ששינה את נוסח הירושלמי, אמנם הגרח"ק העיר על כך) כלומר לדעת ר"מ לב"ה הוא ג"כ כ"ז שהלחה קיימת ובני אדם חורשים

במקשאות ובמדלעות (וב"ה אינם חוששים בשיעור זה לטעות כיון שקל לעמוד עליו), ולדעת ר"ש לב"ש הזמן הוא כל זמן שהלחה קיימת ולב"ה עד הפסח. גם לגירסא זו דעת ב"ה שנויה במחלוקת בין ר"מ לר"ש, ותלויה בכללי הפסיקה כנ"ל.

	ר"מ	ר"ש
פני משה מהר"א פולדא רידב"ז	לב"ש עד שתכלה הליחה כל זמן שחורשים ליטע במקשאות לב"ה עד הפסח	לכו"ע עד פסח
ביאור הגר"א	לב"ש עד שתכלה הליחה לב"ה כל זמן שבני אדם חורשים ליטע מקשאות	לב"ה עד הפסח
חזו"א	לב"ש ולב"ה כל זמן שהליחה קיימת ובני אדם חורשים ליטע במקשאות	לב"ה עד הפסח

י. מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות

1. יסוד ההתר בערב שביעית ובשביעית עצמה

נאמר במשנה (ב'): "מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכן בבית השלחים...". יש כאן היתר מוגבל למלאכות מסויימות במקומות מסויימים עד ראש השנה השביעית. והכלל בדבר זה טעון הסבר - באילו מקומות התירו ומה התירו.

הר"ש (פ"ב מ"ב) כתב כמה כללים בדין זה: "ויש כמה חילוקין בדבר: דכל מלאכה, אפילו דאורייתא, כגון חרישה, שעושה לצורך פירות ששית, מותרות אפילו בתוספת שביעית, כדפרשינן. וחרישה שאינה צורך פירות אלא אף לצורך האילן עצמו, אפילו לפני תוספת שביעית אסורה, כדתנן לעיל דלא שרינן אלא עד העצרת. וליטע אילן בתחלה בתוספת שביעית אסור, קודם לכן מותר. וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה, אף

על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית, לא גזור בתוספת, משום דאפי' בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא, כדאמרינן בריש מו"ק (ג א), דאבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאוריי', ומקודם לא גזור". מדבריו משמע שמותרת מלאכה לצורך ששית ואפילו דאורייתא, ומלאכה דרבנן מותרת בשביעית עצמה כשהיא במקום פסידא, ובששית מותרת מלאכה דרבנן לצורך שביעית גם שלא במקום פסידא.

יש להעיר על דברי הר"ש כמה הערות: א. להלן (משנה ד') כותב **הר"ש**: "...אף על גב דבעבודת אילן אסורה ל' יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות, דהנך עבודות דרבנן הם, כדאמרינן בריש מו"ק (ד' ג: וד' א) אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, והכא לא גזור". מדבריו שם משמע שלא התירו בששית מלאכות דרבנן באופן מוחלט, אלא רק לצורך האילנות, כגון שם שלא ימותו הנטיעות (דברים אלה של הר"ש טעונים הסבר נוסף, שאם מדובר שלא ימותו מדוע בשביעית אסור, ונדון בכך אי"ה במקומו). ב. ההתר של מלאכות דרבנן אינו מועיל לכאורה לזמירה, **והר"ש** לגבי מקרסמין (משנה ג') כתב: "מקרסמין - מלשון קרסמוה נמלים, והיינו זימור, אלא שלשון קירסום באילן וזימור בכרם, מלשון זמורות שמחתך ענפים של גפן". האם הזמירה דאורייתא רק בגפן, או שהתירו כאן גם איסור דאורייתא כיון שנחשב לצורך האילנות. ג. מדברי ה**מהר"י קורקוס** ברמב"ם (פ"ג ה"ט) עולה ג"כ שהרמב"ם התיר חרישה אע"פ שהיא אסורה מדאורייתא, כיון שהיא לצורך ששית. ש"מ שמלאכות דרבנן מותרות גם שלא לצורך ששית, ומלאכות דאורייתא לצורך ששית.

2. האם חורשים לעשר דלעות או לכל דלעת?

כפי שהזכרנו לעיל, **הרא"ש** בפירוש המשנה (ב') כתב: "וקשיא לי, דדוקא לרשב"ג דלועין כנטיעות, ורשב"ג גופיה לא קאמר אלא בדלועין אבל בקישואים לא קאמר אלא בג' מקשאות וג' מדלעות וד' נטיעות, וצ"ע". כלומר התקשה בשאלה כיצד הקלנו במשנה בחרישת שדה המקשאות, גם לרבנן דרשב"ג, שאוסרים במדלעות וגם לרשב"ג עצמו לא הקלנו במקום שאין מדובר במדלעות ולא בעשר. **הרש"ס** (במשנה שם ד"ה עד ר"ה

בתירוץ השני שכתב שהוא נכון) כתב: "דלעיל פליגי בשריותא דכולה בית סאה, והכא לא מיירי אלא בשריותא דמקומן, דהיינו תחת נופן וענפיהן". כעין זה כתב ה**מהר"י קורקוס** (פ"ג ה"ט): "ואפשר לתרץ קושיא זו ולחלק דהיינו לחרוש כל בית סאה בשביל עשרה דלועין, אבל הכא מיירי לחרוש תחת הקישואין עצמן, וזה מותר לכו"ע...". אם כן לענין התר כל השדה יש מחלוקת תנאים וכן מדובר על עשר דלעות, וכאן שמדובר על סביב הדלעת אליבא דכו"ע חורשים ואפילו לדלעת אחת.

3. במקור איסור החרישה - דאורייתא או דרבנן

נדון זה יש להאריך בו, רק נציין ש**בפני משה** (במשנה ב' ד"ה ומעשנין) לכאורה עולה סתירה, שמחד כתב: "...דכל אלו עבודות וכיוצא בהן שהן לתיקון השדה והאילנות והן אסורין מדבריהן בשביעית כמו החרישה, שהיא ג"כ מדבריהם איסור הלאו שבה, שאינו אסור בלאו מן התורה אלא אותן ארבעה העבודות המפורשין בכתוב... מ"מ לענין תוספת שביעית כל אלו דחשיב כאן... אינן אסורין בתוספת שביעית, מלבד החרישה והקצירה הלכה למשה מסיני שאסורין בתוספת שביעית בזמן המקדש...". ולכאורה יוצא שחרישה בשביעית עצמה היא לא מהתורה, ואילו חרישה בתוספת השביעית היא מדאורייתא.

בעיה דומה עולה לכאורה בדברי **הרמב"ם** שכתב (פ"א ה"ד ע"ש): "...החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ... מכין אותו מכת מרדות מדבריהן". ולעומת זאת כתב (פ"ג ה"א): "עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית... וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח...". משמע שהאיסור של חרישה בתוספת השביעית של ל' יום הוא מדאורייתא.

המהר"י קורקוס (פ"א ה"ד) כתב: "ביאור דברי רבנו דשני מיני חרישות הם. החורש לצורך האילנות כדי שיגדלו וכאשר יתבאר, זו היא החרישה שאסורה מן התורה כאשר נתבאר, אבל החרישה שאינה לצורך האילנות

אלא לצורך הקרקע פי' שלא יפסד ויתקלקל הקרקע אינה אסורה מן התורה והרי היא כחופר בעלמא או מסקל שאינם אסורות מן התורה...".

ויש להעיר שתירוץ זה של המהר"י קורקוס לא יועיל לכאורה ליישב את דברי הפני משה.

4. האם ההתר מוגבל לנטיעות?

במשנה ד' נאמר: "מזהמין את הנטיעות". משנה זו מובאת בבבלי (ע"ז נ:). והקשה **הראב"ד** (בחידושיו שם) מה החידוש בכך, והרי אפילו חרישה שהיא דאורייתא (לדעתו) מותרת לצורך נטיעות בשביעית. ותירץ בכמה אופנים. תחילה תירץ שקמ"ל שבשביעית אין מזהמים. או שבערב שביעית מזהמים רק נטיעות ולא שאר אילנות, או שאורחא דמילתא שנטיעות הן שזקוקות לזיהום. **המאירי** (שם) כתב כתירוץ האחרון והוכיח מדלא הקשתה הגמ' נטיעות אין שאר אילנות לא. עוד נראה להעיר, שגם לראב"ד בתירוצו השני שמבדיל בין נטיעות לשאר אילנות, זה נכון ביחס למשנה ד', אך במשנתנו לא מוזכר הלשון 'נטיעה', וכן במשנה ג' ומשמע שההתר הוא גם לאילנות זקנים. וא"כ צריך לכאורה לומר שדבריו אמורים לגבי זיהום שאינו נצרך כל כך לאילנות, אך פעולה שהאילנות זקוקים לה מותרת בתוספת שביעית לצורך האילנות.

5. בית השלחין דאילן

הר"ש (משנה ב' ד"ה מעדרין) כתב: "וכן בית השלחין נמי גנה שיש בה ירק מיתקן בכך הירק של ששית". **בשבת הארץ** (ג' ט') כתב: "ונראין הדברים שבית השלחין שמותר לעדור היינו דווקא גינה של ירק הצריכה השקאה, שהיא צריכה גם כן עבודת העידור באיחור זמן עד ראש השנה לצורך הירקות שלה, אבל בית השלחין של אילנות נראה שאין חורשין כי אם עד העצרת, כדין שדה אילן, כיון שכלל גדול הוא ששוב אין צורך בחרישה לפירות של ששית". הרצי"ה שם בהערה הפנה לר"ש. כעין דברי הרב מצאנו **בתוס' יו"ט**: "ולעולם אנן בקשואין ודלועים דוקא התרנו שהרי הוא עצמו כתב דמשום פירות התרנו וברפ"ק מפרש דבאילן אין צריך חרישה לפירות אלא עד העצרת". (כן העירו בשבה"א החדש).

אלא שיש להעיר שהתוי"ט עצמו מוסיף: "והוי יודע דבגפנים שרי עידור אפי' בשביעית כמ"ש הרמב"ם בחיבורו פ"א...". ואם כן ההתר אינו מוגבל למקשאות באופן מהותי, אלא שבדרך כלל אין צריך את החרישה כשמדובר בשדה אילן. גם בהגהות **חסד לאברהם** (לר' אברהם בן יחיאל על משנה ב') העיר שבבית השלחין דאילנות מותר כיון שאין די לה במי הגשמים.

6. במחלוקת ר' שמעון וחכמים בענין העלה

נאמר במשנה: "רבי שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית". ובירושלמי נאמר על כך: "שנייא הוא הכא שהוא כמציל מן הדליקה". משמע שהסרת העלה היא למטרת הצלה, ולכן ר"ש מתיר אותה אפילו בשביעית עצמה.

יש מקום לדון מה סובר תנא קמא בקשר לכך. הדברים נוגעים גם לסוגיות ההצלה (לאוקמי ולאברויי ופסידא) בבבלי (מו"ק ב: - ג.; ע"ז נ:) שנדון בהם אי"ה להלן. וכפי שמציג את השאלה **במשנה ראשונה** (מ"ב סוף ד"ה ר"ש): "צריך טעם למאי דאמר בירושלמי דר"ש משום הפסד אילן שרי דהוי כמציל מן הדליקה, א"כ מ"ט דת"ק, הא במקום הפסד אילן לכ"ע שרי אף בשביעית, כמו משקין בית השלחין... וצריך לחלק".

ברמב"ם (פיה"מ כאן) כתב: "ואין הלכה כר' שמעון", משמע שת"ק אוסר לפרק את העלה בשביעית. וזה לכאורה לא כמו שהביא **בתפארת ישראל** (יכין ד"ה בשביעית) בשם הגאון רב"א דר"ש לא פליג את"ק. לעומת זאת, **בחסד לאברהם** (ד"ה ר"ש אומר) כתב שר"ש חולק גם על שאר הדברים שבדברי ת"ק וסובר שכולם מותרים בשביעית.

בשנות אליהו כתב לגבי דברי הירושלמי: "שכאן אינו משביח בשביל זה האילן, אלא שהוא פעולה שלא יתקלקל האילן". ו**בשבת הארץ** (קונט"א י"ב) כ' ע"פ דברי הגר"א: "כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי, דהפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו... והא דהתיר ר"ש הסרת עלה מהאשכול, כבר פי' הגר"א בש"א ע"פ הירושלמי שהסרת העלה היא פעולה שלא יתקלקל האילן, ולפ"ד ה"ר יהוסף ז"ל המובא בפי' מלאכת שלמה שם ספ"ב... י"ל דה"נ מיירי באשכול שצמח בערב

שביעית...". לעומת זאת **בחזו"א** (סי' כ"א, ס"ק י"ד וי"ז) התיר מלאכות להפסד הפירות, וציין (בסקי"ד) שמדברי הירושלמי ע"פ הגר"א משמע שהתרנו לצורך הפסד הפירות. היה מקום לכאורה להעמיד את מחלוקת ת"ק ור"ש במחלוקת זו, האם הותרו מלאכות לקיום הפרי. אך גם הרב וגם החזו"א העמידו את דבריהם אליבא דשתי הדעות.

יא. לאוקומי ולאברויי (א)

1. שני יסודות לכאורה בהתר לאוקומי

הנדון של פעולות שמותרות בשביעית לצורך האילנות נדון בבבלי בשני מקומות. בגמרא (**ע"ז** נ:) נאמר: "מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, כאן וכאן אין מגזמין... שביעית מלאכה אסר רחמנא טירחא שרי, מועד אפי' טירחא נמי אסור... זיהום אוקומי אילנא ושרי, גיזום אברויי אילנא ואסור". מדברי הגמרא עולה שמה שהתרנו בשביעית הטעם לכך הוא שאין כאן מלאכה. גם **ברש"י** שם (ד"ה אבל) שכתב: "מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא, והני לאו מלאכת קרקע נינהו, דאוקומי אילנא בעלמא הוא שלא ימות, ואין משביחו לאילן, אלא מעמידו בכמות שהוא", משמע שההתר הוא משום שאינו משביח את האילן ואינו נחשב למלאכה. לפי יסוד זה, גם מלאכה דאורייתא (כגון זימור) אם היא רק משמרת ואינה פועלת הצמחה, צ"ל מותרת [יש מקום להעיר שלכאורה פעולה שכזו תוגדר מלאכה גם אם היא משמרת, אבל היא אינה מלאכת קרקע, ולכן בשביעית היא מותרת אף שבשבת היא אסורה].

לעומת זאת בגמרא **במר"ק** (ב: - ג.) נראה לכאורה שיסוד ההתר הוא איסור דרבנן במקום פסידא. כך נאמר שם: "בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן, אלא שביעית בין למאן דאמר משום זורע ובין למאן דאמר משום חורש זריעה וחרישה בשביעית מי שרי, אמר אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא... רבא אמר אפילו תימא רבנן אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא...".

בלשון **הרמב"ם** ההתר הוא דרבנן במקום הפסד, שכן כתב (פ"א ה"י): "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם, לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו".

[יש להעיר שבלשון רש"י בע"ז מצאנו שני לשונות, מחד כ' "שלא ימות", ומאידך "מעמידו בכמות שהוא", ועי' במהר"ם שם שעסק בכך; וכן ברמב"ם מצאנו שני לשונות בגודל ההפסד, "תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה" (פ"א ה"י), ו"בשביל האילנות שלא יפסדו" (פ"א ה"ח)].

2. האם דברים שלא נמנו מותרים

ב**שבת הארץ** (קונט"א ב', ב') כתב שיש לדון בחרישה לאוקומי במקום שיש איבוד כל הנטיעות. והעלה צד "שלא התירו חכמים אלא בתולדות המנויות שהן בדרך רוב זקוקות כ"כ לאילנות ולקרקע עד שיהיה איבוד מבלעדן, אבל חרישה, שברובה אינה באופן זה, לא הותרה". אך לבסוף נראה שהסיק "די"ל שכל שהוא בכלל לאוקמי אילנא הותר", ולכן מתיר חרישה גם כשהאילן רק ירד בערכו אם ימנעו ממנה.

לעומת זאת **בחזו"א** (סי' י"ח ס"ק ד' ועוד) נראה שהחמיר בנדון שכזה, שכתב: "...דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל שביעית איסורה אף במקום פסידא, אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו, ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים, אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא...". אמנם ראה בתוספת שבת (פ"א ה"י הערה 18) שהביאו מספר זיו הים בשם החזו"א בדעת הרמב"ם להקל.

מ"מ נראה שדיון זה שייך רק על דרך ההתר דהרמב"ם, דלפי הטעם שאין כאן מלאכה שכ' רש"י, אין לחלק בין המלאכות שנמנו לאלה שלא נמנו.

3. מחלוקת הבבלי והירושלמי בזיהום ופסק הרמב"ם

לגבי הקושיא מזיהום אזיהום, נאמר **בבבלי** (ע"ז נ:): "ואלא זיהום אזיהום קא קשיא ליה, דקתני מתליעין ומזהמין בשביעית ורמינהי מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ר"ה, עד ר"ה אין בשביעית לא, ודלמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא תרי קשקושי הוו חד לאברויי אילנא ואסור וחד לסתומי פילי ושרי, ה"נ תרי זיהמומי הוי חד לאוקומי אילני ושרי וחד לאברויי אילני ואסור". כלומר יש שני סוגי זיהום, אחד מהם שהוא לאברויי אילנא מותר עד ר"ה השביעית, והשני שהוא לאוקומי אילני מותר גם בשביעית עצמה.

לעומת זאת **בירושלמי** (ריש ה"ג) נאמר: "מזהמין את הנטיעות כו' מתניתא דרבי (ברש"ס - מתני' כרבי) ברם כרבנין מזהמין מתלעין בשביעית אבל לא במועד". כלומר הירושלמי אינו מחלק בין סוגי זיהום, אלא מעמיד את שני המקורות כמחלוקת. לדעת רבי מותר לזהם רק בערב השביעית, ואילו לדעת חכמים מותר לזהם גם בשביעית עצמה. בהמשך הירושלמי נאמר שהמזהם הוא כמושיב שומר.

הרמב"ם (פ"א ה"ה) כתב: "ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא, כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך". והשיג על כך הפר"ח בהגהות **מים חיים** (שם): "מ"ש הרב שאין לסוך הנטיעות כדי שלא יאכל אותו העוף אינו נכון, דאין זה אלא לאוקומי אילני ושרי".

כעין זה הקשה גם **בלח"מ** (הל' יו"ט פ"ח ה"י): "...תימה, דבגמרא הקשו שם בשביעית זהום אזיהום ותירצו תרי זהמי הוו חד לאוקומי ושרי וחד לאברויי אילני ואסיר. ורבינו ז"ל בפ"ה מהלכות שמיטה ויובל כתב סתם ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא, דהיינו זיהום... וא"כ היה לו לחלק בין הני תרי זיהומי, ולומר דאם הוא זיהום להברות האילן אסור ואם לאוקומי האילן שרי...". והוא כותב לתרץ: "מיהו לזה יש לומר דרבינו ז"ל סבירא ליה דפליגי תנאי בירושלמי, דלא מפליג בין הני תרי זיהומי... והוא ז"ל פסק כתנא דמתניתין דאמר אין מזהמין בשביעית... והטעם דס"ל... משום דגמ' דידן לא אמר תירוצא דתרי זיהומי בלשון ודאי

אלא בדרך דילמא, וכיון דבירושלמי אמר תנאי היא בדרך ודאי, אין ספק דגמ' דידן מוציא מידי ודאי דהירושלמי. זו היא דעתו ז"ל". לפי דבריו הרמב"ם נקט כירושלמי שזו מחלוקת תנאים, והחמיר בה שאין לזהם גם זיהום של לאוקמי (ועיי"ש שנשאר בצ"ע על קושיות אחרות).

בפאת השלחן (סי' כ' ס"ד) כתב כדברי הרמב"ם, והוסיף שי"א דשרי. ובבית ישראל (שם סקי"א) הסביר שדרכו של הרמב"ם לפסוק כירושלמי, ופסק כסתם משנה שזיהום מותר רק עד ר"ה, והעמיד בזיהום של אוקומי, שגם בו יש לאסור משום הירושלמי (והשיג על בעל מרכה"מ שהסביר שמדובר בזיהום של לאברויי). והוסיף שכל זה לדעת הרמב"ם, אך הר"ש ורש"י יפסקו כבבלי, ולכן כתב שי"א שמותר לסוך במקום פסידא.

בשבת הארץ (קונט"א י') כתב להעמיד את מחלוקת התנאים שבירושלמי, שאברויי גמור, שמחזק את כח האילן לכו"ע אסור, ואם עושה דבר שמסלק מזיק, אלא שהמזיק אילו היה מזיק, היה העץ מתרפא מעצמו מהנזק שלו, ועכשיו שסילק את המזיק התפנה כוחו של העץ להתחזק. כך הוא מעמיד את הזיהום, אם לא יזהמו את העץ העוף יאכל ממנו אכילה כזו שהעץ יוכל להתגבר עליה ולשמר את גודלו, אלא שע"י שיהיה עסוק בתיקון הנזק לא יתפתח, ולכן רבי מחשיב את זה כאברויי, ואילו רבנן מתירים ומחשיבים את הזיהום לאוקומי, כיון שהוא עוסק רק במניעת הנזק, ומה שיתחזק העץ הוא יתחזק מאליו.

4. עבודה שבשדה ובכרם

מצאנו **בבריתא בגמ'** (בבלי מו"ק ג.): "יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר תחת הגפנים ולא ימלא נקעים מים ולא יעשה עוגיות לגפנים, תלמוד לומר שדך לא תזרע, זריעה בכלל היתה ולמה יצתה להקיש אליה, לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושבכרם, אף כל שהיא עבודה שבשדה ושבכרם". משמע שיש הגדרה מיוחדת להתיר מלאכות מסויימות בשביעית - מלאכה שאינה בשדה ובכרם. גדר זה מופיע גם בספרא (פתיחה לבהר, ו'): "דבר שהוא עבודה בארץ ובאילן".

יש לדון ביחס לכך בשתי נקודות: מהו הגדר "עבודה שבשדה ושבכרם", והאם למסקנה שההתר יכול להתפרש מטעם לאוקומי יש צורך בהגדרה זו.

רש"י (מו"ק ג. ד"ה אף) כתב: "...יצא קשקוש ועידור ומים בנקעים ועוגיות שאינן בשניהן...", משמע שהגדר של בשדה ובכרם הוא מלאכה שקיימת בשני המקומות. גם **בתוס'** (שם ד"ה אף) כתבו: "וכל הני עבודות דלעיל נוהגות בין בשדה ובין בכרם...". בדרכם הלך גם ה**חפץ חיים** בביאור הספרא. הדברים מתאימים לכאורה לדברי רש"י (ע"ז נ:) שכתב: "מזהמין - כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות, ולא דמי האי לאין מזבלין דמועד קטן (דף ג), דהתם זבול דקרקע, והויא עבודה שבשדה ושבכרם". משמע שמחלק בין זיהום על האילן שאינו עבודה בשדה, לבין זיהום הקרקע, שקיים בשני הסוגים.

אלא שניתן לכאורה לומר שלמסקנת הגמ' שמחלקת בין אוקומי לאברויי, יסוד ההתר כבר אינו בשדה ובכרם. ובמפרשי הספרא עולה אפשרות שלישית, שעצם הגדר של מלאכה שבארץ ובאילן מדגיש את ההבדל בין אוקומי לאברויי (בדומה למה שהזכרנו לעיל בשם רש"י, שיש דברים שאינם מלאכה כלל אלא אוקומי). כך נראה לכאורה מדברי **הראב"ד** שכתב: "...עבודה בארץ ובאילן, פי' עבודה בארץ היא עבודת זרעים, זמיר הוא עבודת האילן, יצאו אלו שאינן עבודת זרעים ולא עבודת האילן".

5. אוקומי פירא, אוקומי שיש עמו אברויי, והיחס ליסודות ההתר

כמו שראינו לעיל, נחלקו הראי"ה והחזו"א האם אוקומי יהיה גם לפירות השביעית (דעת החזו"א סי' כ"א ס"ק י"ד), או שכיון שהתורה הפקירה את פירות השביעית, מותר אוקומי לפירות בשביעית רק אם המדובר על פירות ששית, אך לפירות של שביעית אין התר לאוקומי (דעת הראי"ה קונט"א י"ב).

לכאורה היה מקום לתלות שאלה זו בשאלת יסוד ההתר, שאם עיקר ההתר הוא בכך שלאוקומי זה לא מלאכה אסורה בשביעית, יש מקום להתיר גם לצורך הפירות, ואילו אם יסוד ההתר הוא כבגמ' מו"ק, דרבנן שלא גזרו במקום פסידא, נראה לכאורה שפירות השביעית שהם הפקר

לא יחשבו כפסידא. בדברי החזו"א ניתן להבין שההתר של 'פסידא' אין משמעותו כ'דבר האבד' בחוה"מ, אלא התירו כדי שיהיה מה לאכול, ולכן מתיר גם כשהדבר נוגע ל'פירא'.

גם השאלה של אוקומי שמביא אברויי (ובדומה לדוגמא של הזיהום לדעת הראי"ה בירושלמי וברמב"ם), אם יסוד ההתר היה שאין באוקומי מלאכה, היה צריך לכאורה לאסור, שאם מביא לאברויי יש כאן מלאכה, ואילו אם יסוד ההתר שבדרבנן לא גזרו, יש יותר מקום לדון, שכיון שיש לו פסידא יתכן שיתירו לו גם אברויי שיבא כתוצאה מפעולתו. מה שבאר הראי"ה כמחלוקת בין התנאים בירושלמי, דעת רבנן שמתירים גם אם כתוצאה מסילוק הציפורים תבוא גדילה, מובן יותר לדרך של התר במקום פסידא.

יב. לאוקומי ולאברויי (ב) - ובתוספת שביעית

1. יסודות ההתר בתוספת שביעית - האם רק לאוקומי

כאמור, ישנה כאן רשימה של פעולות שמותרות לעשותן בתוספת שביעית (משניות ב' - ד'): "מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכן בבית השלחין מיבלין מפרקין מאבקין מעשנין עד ראש השנה... מסקלין עד ראש השנה מקרסמין מזרדין מפסלין עד ראש השנה... מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה". השאלה היא מהו הגדר של ההתר בתוספת השביעית.

כפי שראינו לעיל **הר"ש** (משנה ב') כתב: "וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה, אף על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית, לא גזור בתוספת, משום דאפי' בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא, כדאמרינן בריש מו"ק (ג א) דאבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא, כגון להשקות בית השלחין, משמע התם דשרי, משום דתולדות בשביעית לאו דאוריי', ומקודם לא גזור". נראה מדברים אלה שהתיר כל מלאכות דרבנן עד ר"ה. כך כותב גם **הרע"ב** (משנה ב'): "שכל דבר שהוא לצורך פירות של ששית מותר בתוספת שביעית, ודבר שאינו אלא לצורך תקון האילן אסור, אא"כ הוא דבר שאפילו בשביעית עצמה אין איסורו אלא מדברי סופרים ובתוספת

שביעית לא גזור". כך משמע לכאורה גם מדברי **התוי"ט** (במשנה ב' ד"ה מעדרין).

אלא ש**בר"ש** עצמו (משנה ד') לכאורה סותר דבריו, שכתב להתיר עבודה לנטיעות רק משום שלא ימותו, ובצירוף הא שמדובר במלאכות דרבנן. ולכאורה אם ימותו הנטיעות היה צ"ל מותר גם בשביעית עצמה. ור' **ברש"י** (ע"ז נ: ד"ה עד ר"ה) שכתב להתיר משום שלא ימותו הנטיעות, ור' **במהר"ם** (שם ד"ה רש"י) שנראה שהעמיד את המושג ימותו שברש"י ברמה יחסית, כיון שלמסקנה זה נחשב אברויי, וכתב: "הנך מלאכות (=המותרות), אפי' כשהן לאברויי אילנא מקרו שלא ימותו נגד שאר מלאכות (=האסורות) שהם עיקרן להוסיף תיקון, אבל הנך מלאכות (=המותרות), אפי' כשהן לאברויי מקרי שלא ימותו, דבלא זה יתקלקלו האילנות".

לפי דברים אלה של רש"י והר"ש (וע"פ המהר"ם), גם בזמן של תוספת שביעית אין מתירים את כל המלאכות דרבנן, אלא רק מלאכות דרבנן שיש צורך בהם לקיום האילנות. וכך כתב בס' **דרך אמונה** (פ"ג ה"ט ור' שם בבאור ההלכה ד"ה אף).

2. עשיית בתים - ודין אוקמי שמבריא, ואוקומי בגוף האילן

בר"ש סיריליאו (הלכה ג' ד"ה בית) כתב לגבי איסור עשיית בתים בשביעית "בית עושה לה צל מפני החמה שלא ישרפנה והיא גדילה מחמתו ומשבחת". ויש מקום לשאול, שאם יש צורך בבית שלא ישרפנה החמה, וההשבחה היא דבר נלוה אך לא עיקר מטרתו, מדוע נאסר הדבר. וכפי שהזכרנו לעיל היה מקום לתלות זאת בטעם ההתר, האם אין כאן מלאכה, וא"כ כשמשביח יש כאן מלאכה, או מטעם שיש כאן הפסד, שיש צד להתיר גם אם משביח.

בשבת הארץ (קונט"א י') כתב לבאר שלרבנן דרבי יהיה אסור לבנות בתים שהצל שלהם משביח, ובתים שהצל מונע נזק וע"י כך מתגדל האילן יהיה מותר, ואילו לדעת רבי יהיה אסור לבנות גם בתים כאלה שמסלקים נזק וע"י כך מתגדל האילן יותר. ולכן הסיק **כפאה"ש** (סי' כ' ס"ד) שכתב לאסור עשיית בתים להגן מהשמש, אלא שלראי"ה טעם האיסור הוא

שלבסוף יוצא מכך חיזוק, ולפאה"ש הוא משום שגם אוקומי אסור (אמנם ניתן לכאורה להבין בפאה"ש שמה שאסר רבי אוקומי זה רק היכא שעושה בגוף האילנות, ולכן אסר בזיהום, אבל בניית בתים שאינה בגוף האילן גם לדעת רבי אינה אסורה אלא מטעם שמצמיח).

3. טיפול בתולעים

לגבי טיפול בתולעים בשביעית מצאנו דיון בכמה סוגי פעולות והלכותיהם: מחד שנינו (פ"ב מ"ב): "ומאבקין ומעשנין עד ראש השנה", ומפרש **הרמב"ם**: "לעשן תחתיהן באיזה עישון כדי שימותו התולעים האוכלים את האילן והנתלים בו", וכעי"ז גם **בר"ש וברא"ש** (בפיה"מ שם) וכן במפרשי הירושלמי (בהלכה ב', **מהר"א פולדא, פני משה, הרש"ס, הגרח"ק**). משמע שטיפול זה בעשן להמתת התולעים מותר רק עד ר"ה של השביעית.

בהלכה ג' נאמר **בירושלמי**: "מתניתין כרבי, ברם כרבנין מזהמין מתלעין בשביעית אבל לא במועד... אבל נוטל הוא את הרואה". משמע שהתלעה בשביעית שנויה במחלוקת רבי ורבנן, לרבי מותרת ולרבנן אסורה. ואילו נטילת הרואה מותרת גם בחוה"מ לדעת רבנן. יסוד ההתר בחוה"מ אינו הדיון שלנו כעת, ויתכן שהוא תלוי גם בגדר מעשה הדיוט ומעשה אומן. ומ"מ לגבי השביעית נאמר כאן שהדבר שנוי במחלוקת רבי ורבנן. ונטילת הרואה פירשו **הרש"ס והפנ"מ** שמדובר על ענפים הנראים לרה"ר (רש"ס) או נראים לפניו (פנ"מ), עכ"פ לשניהם אין מדובר על תולעים. אך ל**מהר"א פולדא** ול**גרח"ק** מדובר על תולעת הנראית, שמותרת הוצאתה. יתכן שיסוד ההתר שתולעת אחת נראית אין זה נחשב מלאכה להוציאה.

בבבלי (ע"ז נ:) מובאת ברייתא: "מתליעין ומזהמין בשביעית, ואין מתליעין ומזהמין במועד", והגמרא מעמידה את הדין באוקומי אילנא. ור' **ברש"י** (שם ד"ה מתליעין) שפירש "מתליעין - נוטלין תולעת שבאילן".

גם ב**תוספות הרא"ש** (מו"ק ג. ד"ה אין) כתב שעישון להמית התולעים מותר בשביעית, והעישון האסור הוא דווקא עישון שמשביח את האילן.

ור' מה שהסיקו **בתוספת שבת** (פ"א ה"ה, ס"ק ו') **ובדרך אמונה** (פ"ג ה"ט בבאור ההלכה ד"ה אף) רצה לומר שכיון שהוא בגוף האילן לא התירו אע"פ שהוא לאוקומי, ועישון תחת האילן נחשב כבגוף האילן לענין זה. **ובערוה"ש** (סי' י"ח ס"ו) כתב שיש לחלק בין אם עושה עישון תחת האילן, שאסור, לבין אם עושה רחוק מהאילנות, שאז מותר. וראה גם **בשבת הארץ** (קונט"א י', י"ב) לגבי עישון, שישנו מצב שהעישון משביח כיון שהעץ רק 'הפסיק לגדול' מחמת התולעים.

יג. השקיה בשביעית ומלאכות בשינוי בשביעית

1. המחלוקת במשנה ודברי הירושלמי

יש להעיר שנדון זה ידון עוד להלן בסוף הפרק גבי המשנה ש"מרביצין בעפר לבן" ודברי הירושלמי שם.

במשנה כאן (פ"ב מ"ד) נאמר: "...ומשקין אותן [את הנטיעות] עד ראש השנה, רבי אלעזר בר' צדוק אומר אף משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר". **ובירושלמי** (ה"ג) מובא: "תני רבי יוסי בן כופר אמר משום רבי לעזר בן שמוע בית שמאי אומרים משקה על הנוף ויורד על העיקר, ובית הלל אומרים משקה בין על הנוף בין על העיקר. דבית רבי ינאי משקה בסלא. אמר רבי יעקב בר זבדי רבי יצחק בר טבליי משקה בסלא. אמר רבי חייא בר בא רבי יודן בר גירייא משקה בסלא ועדר. וכי מתכוין לעבודת הארץ. ביומוי דרבי חייא בר בא הוון משקין דיקלייא בכנישתא חדתא וחרוותא". יש אם כן התר השקיה לת"ק דהמשנה עד ר"ה, ולר"א בר' צדוק מותר גם בשביעית להשקות על הנוף ולא על העיקר. ובירושלמי מובאים עוד התרים - לדעת ר"א בן שמוע מותר לב"ה להשקות גם על העיקר, וכן היו שהשקו בסל. מהלך הירושלמי בענין ר' יודן שהיה משקה ועודר שנוי במחלוקת בין המפרשים (ר' במהר"א פולדא ובפנ"מ ובגרח"ק שפי' כל אחד בדרכו).

בתוספתא נאמר (פ"א ה"ו): "משקין את הנטיעות עד ראש השנה. ר' יוסה בן כיפר או' משם ר' ליעזר, בית שמיי או' משקה (את) על הנוף ויורד על העיקר, בית הלל או' על הנוף ועל העיקר, אמרו בית הילל לבית שמיי, אם

אתה מתיר לו מקצת התר לו את הכל אם אין את מתיר לו את הכל אל תתיר לו מקצת".

ומבאר **הר"ש** (פ"ב מ"ד): "פירוש, הך ברייתא בערב שביעית איירי עד ר"ה, דקתני רישא בתוספתא (פ"א) משקין את הנטיעות עד ראש השנה והדר קתני ר' יוסי בן כיפר אומר...". כלומר שכל ההתר שהתירו ב"ה להשקות על העיקר הוא בערב שביעית, ומה שמצאנו התר בשביעית עצמה זה דוקא לר' אלעזר בר' צדוק ועל הנוף. וגם מה שבדברי האמוראים בירושלמי מצאנו התר להשקות בסל, לפירוש הר"ש יתכן שזה בערב שביעית.

ברש"ס (פ"ב ה"ג ד"ה משקה) הקשה על הר"ש שתי קושיות: שאם מדובר בערב שביעית מדוע החמירו ב"ש, ועוד, שמוכח מהמעשים שבירושלמי וכן מהקושיא "וכי מתכוין לעבודת הארץ", מכאן שהתירו אפילו בשביעית עצמה. יש להעיר שלפי ההבנה שלא כל מלאכה מותרת בתוספת שביעית, יש אפשרות לכאורה לתרץ את שתי קושיות הרש"ס. ומ"מ הרש"ס מפרש שההתר בתוספתא הוא בשביעית עצמה, ובהשקיה בעזרת סל, כיון שהשקיה היא תולדה ואיסורה מדרבנן, בשינוי בעלמא סגי, ובכך מסביר גם את מה שנהגו האמוראים בירושלמי.

יש מקום לדון לפי דברי הרש"ס, האם נפסקה ההלכה כמקילים בכך (ולכאורה כיון שנהגו כך אמוראים, וכן שזו דעת ב"ה בתוספתא, מסתבר שלרש"ס הדין הוא כמקילים), ואם כן, האם בכל המלאכות שהן דרבנן בשמיטה, בשינוי בעלמא סגי. וכן יש לדון האם הלכה כרש"ס, שהרי הוא חלק על פירוש הר"ש בתוספתא ובירושלמי, ולר"ש יתכן ששינוי בשביעית נזכר רק בדברי ר"א בר' צדוק שבמשנה, שיתכן שכלל לא נפסקו.

2. הלכות השקיה ברמב"ם

ברמב"ם מופיעה ההלכה לגבי השקיה בכמה מקומות. בפרק א' (ה"ו) מוזכר האיסור להשקות, ובהמשך (ה"ח) מובא: "משקין בית השלחין בשביעית, והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה

משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו".

בפירוש המשניות (פ"ב מ"ד) ההתר להשקות עד ר"ה השביעית (לדעת ת"ק) מוגבל להשקיה על הנוף "ומשקין אותן, הוא שיתן המים על ראש הנטיעה והוא יורד על כולה ומשקה אותה. אמר ר' אלעזר בר' צדוק שזה מותר אפילו בשנה השביעית עצמה... ואין הלכה כר' אלעזר בר' צדוק".

ובפ"ג (ה"ט) כתב: "ומזהמין את הנטיעות... ומשקין אותם... כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ר"ה של שביעית ואפילו בזמן המקדש". משמע שבשביעית עצמה אסור. ולעיל (פ"א ה"ח) מובא התר השקיה.

יש לדון בשתי נקודות בדעת הרמב"ם. האחת היא היחס בין ההתר שבפרק א' בשדה האילנות לעומת האיסור שעולה מפרק ג' (שהתיר השקית הנטיעות רק עד ר"ה). והנקודה השניה היא ההגבלה שהגביל בדעת ת"ק דר"א בר' צדוק להשקות רק על נוף האילן.

ביחס לענין הראשון כתב **הרש"ס** (ה"ג ד"ה ומשקין) שדין ההשקיה בנטיעות נאמר דוקא שלא בבית השלהין, שבבית השלהין מותרת ההשקיה גם בשביעית עצמה, כמו שמוכח מהמשנה בריש מו"ק. וב**משנה ראשונה** (פ"ב מ"ד) כתב לחלק בין השקיה מרובה להשקיה מועטת.

בנוגע להשקיה על עיקר האילן, הרמב"ם בהלכות לא הזכיר את הצורך להשקות על הנוף. הרב **בשבה"א** (פ"ג ה"ט) הביא את משמעות הרמב"ם בפיה"מ לאסור השקיה על העיקר בזמן תוספת שביעית כשתוספת שביעית נוהגת. ב**תוספת שבת** (שם) העירו שמהר"ש לדעת ב"ה (המובא לעיל במחלוקת הרש"ס עמו) יוצא שמותר בערב שביעית להשקות גם על העיקר. **החזו"א** (סי' י"ז סקכ"א) העיר שבהלכות הרמב"ם לא הזכיר ענין זה, ו**בדרך אמונה** (פ"ג סקע"ד ובציון ההלכה סקמ"ד) נראה שהבין מהלכות הרמב"ם שמותר להשקות גם על העיקר.

יש להזכיר כאן גם את דברי **הראב"ד** (ע"ז נ:) שדן לגבי התר ההשקיה בערב שביעית בנטיעות האם הוא דוקא בנטיעות או לא. וכן שהנדון של השקיה בשביעית ידון עוד להלן אי"ה גבי מרביצין בעפר לבן.

יד. עשיית בתים לנטיעה וזריעה בבתים בשביעית

1. דברי הירושלמי ופרושי הראשונים למשנה בענין עשיית בתים

מהמשנה כאן (פ"ב מ"ד) שהתירה עשיית בתים לנטיעות עד ר"ה, עולה האיסור לעשות בתים לנטיעות בשביעית.

לגבי מהותו של הבית, נאמר **בירושלמי** (ה"ג): "בית עושה לה צל והיא גדילה מחמתן". **הריבמ"ץ** (פ"ב מ"ד) מבאר: "מחפה כל הנטיעה בצואת כלבים". לפירוש זה אין מדובר כאן על בית ממש. גם **הר"ש והרא"ש** (שם) רצו תחילה לומר שמדובר על מחיצות בלא גג, אך לבסוף כתבו: "ובירושלמי משמע בית ממש שעושין לצל על האילן". כלומר שמדברי הירושלמי משמע שיש גג מעל האילנות". כך כתב **הרמב"ם** (פיה"מ שם): "שעושין להן סככות כדי לשמרם מן הגשם בזמן שמזיקן או מן השמש".

הנדון של אברויי ואוקומי שנדון בירושלמי מובן לכאורה יותר ע"פ דברי הריבמ"ץ, שמדובר בדישון, שהאילן גדל מחמתו ואינו רק מציל מנזקים. עכ"פ לדברי הרמב"ם הר"ש והרא"ש ההבנה בירושלמי היא שבנה סככה מעל האילן, והצל מועיל לאילן ולא רק משמר אותו.

הדברים מקשרים אותנו לנדון של דיני שביעית בבתים, וכמו שהעיר הראי"ה.

2. דברי הירושלמי בערלה וההערה על הרמב"ם

מקור הדיון **בירושלמי בערלה** (פ"א ה"ב). שם נאמר: "ר' יוחנן בשם ר' ינאי, אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות, דכתיב 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה'. ובשביעית צריכה, דכתיב 'ושבתה הארץ שבת לה', וכתיב 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור'". כלומר במקום שנאמר בתורה 'שדה', בית אינו בכלל, ולכן במעשרות אין חיוב בדברים שגדלו בתוך הבית. לעומת זאת לגבי ערלה שלא מוזכר בתורה שדה, יש חיוב בתוך בית. ובשביעית יש פסוק אחד שמוזכר בו שדה, ואם כן לכאורה יש צד לפטור, אך בפסוק אחר מוזכרת הארץ, וצריך לחייב, ונשאר הדבר ספק בירושלמי.

הרמב"ם בהלכות מעשר (פ"א ה"י) כתב: "אילן שנטעו בתוך הבית פטור ממעשרות שנאמר 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה', ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם, שהרי תאנה העומדת בחצר חייב לעשר פירותיה אם אספן כאחת". **והראב"ד** שם דחה את ראיית הרמב"ם מחצר, וחילק בין חצר לבין בית, שחצר דינה כשדה.

המשנה למלך (פ"א ה"א) מביא את דברי הירושלמי במסכת ערלה, ומעיר: "וכעת לא ראיתי לרבינו שהביא דינים אלו דשביעית".

3. פסק הפאת השלחן והסתייגויות מדבריו

הפאת השלחן (סי' כ' סעיף כ"ד) כתב: "אילן שנטעו בתוך הבית הרי זה ספק אם נוהג בו כל דיני שביעית" ובבית ישראל (שם סוף סקנ"ב) כתב: "ולקמן סי' כ"ג ס"ק כ"ג ביררתי דרבינו והאחרונים הכריעו דשביעית בזה"ז דרבנן, ולפ"ז האיבעיא לקולא". כלומר שכיון שהדבר ספק בירושלמי יש להכריע בזמן הזה ששביעית מדרבנן להקל, ומותר לטעת אילן בתוך הבית (ולמעשה כל דיני שביעית אינם נוהגים בבית).

כמה מהאחרונים הסתייגו מהתר זה של הפאה"ש. הרב **בשבת הארץ** (פ"א ה"ג) כתב: "ואילנות וצמחים שבתוך הבית, ספק הוא אם יש בהם איסור משום שביעית, אפילו באלו האבות והתולדות המפורשים. ובשביעית בזמן הזה דרבנן, יש להקל במקום הפסד". נראה שהסתייג מההתר ורק במקום הפסד כתב לסמוך עליו.

ובקונט"א (סי' ג') נראה שלהסתייגות הרב שני טעמים: תחילה הוא מבאר שכיון שיש כאן שני פסוקים, 'ושבתה הארץ' שעוסק במצוות עשה, והשני 'שדך לא תזרע' שהוא הל"ת, יתכן שהירושלמי יחייב מדין מ"ע ויפטור מדין ל"ת, ויתכן שהיה לירושלמי ספק האם כיון שאין ל"ת אין גם מ"ע. נוסף על כך כתב שיתכן שהרמב"ם, שלא הזכיר בהלכות שמיטה את ספק הירושלמי לגבי בתים סמך על דברי המשנה שמתירה עשיית בתים עד ערב ר"ה השביעית, שאילו היה פטור מדיני שביעית בבתים הרי שאע"פ שהבית עושה לה צל, כיון שמשעה שעשה את הבית נפטר מדיני שביעית,

צריך היה להיות מותר, ומכאן הסיק הרמב"ם שאין פטור מדיני שביעית בבתים.

החזו"א (סי' כ"ב סק"א) כתב להעיר על דברי הפאה"ש, שפשוט היה לו שלא החמירו מדרבנן בשביעית בבתים, ושלא כמו שהרמב"ם כתב בהלכות מעשר שמדרבנן החמירו. לדעתו כך פסק הפאה"ש משום שהראב"ד חלק ע"ד הרמב"ם גבי מעשרות, ואפילו לרמב"ם עצמו יתכן שבשביעית יודה משום שיש בו חיי נפש.

עוד כתב החזו"א שלא ברור לו שיש להקל, כיון שיש ס"ס, שמא הלכה כהרמב"ם ויש איסור דרבנן, ואת"ל כהראב"ד, שמא כיון שעיקר הספק היה בשביעית דאורייתא, ונפסק להחמיר, יש להחמיר גם בדרבנן. גם **במנחת שלמה** (שו"ת ח"א סי' נ"א סק"ז) כתב כמה טענות על דברי הפאה"ש (עיי"ש ששאל שלרמב"ם לכאורה יש להחמיר מדרבנן, והראב"ד שהקל במעשרות בבית מדרבנן סובר ששביעית דאורייתא. אמנם יש להאריך בביאור ד' הראב"ד, עי' **במבוא לשבה"א** פ"ו ופ"ז ואכמ"ל). ובמנחת שלמה על המשניות (פ"ב מ"ד) כתב שיתכן שהרמב"ם לא הביא את הנדון של בית בשביעית כיון שמדרבנן בלא"ה אסור ושביעית בזה"ז דרבנן וא"כ אין לנו נפק"מ בדבר (וגם על כך יש לדון שדרכו של הרמב"ם להביא גם דברים שאינם נוהגים בזמננו. וצ"ב).

עוד העלו לדון (שבה"א שם ובמנח"ש על המשנה שם בשם הגרא"ד רוזנטל) שבמשנה בכלאים (פ"ה מ"ד) נאמר: "הבית שבכרם זורעין בתוכו". ומשמע שרק מטעם הפסק בין הכרם לבין הזרעים, ולזרוע בכרם עצמו אסור, וא"כ נוהגים דיני כלאי הכרם בתוך בית עכ"פ מדרבנן, אע"פ שבפס' כתוב "שדך" ו"כרמך" (ואולי היה מקום לחלק שלגבי כלאי הכרם לא נאמר 'שדה', והמשנה נאמרה דוקא גבי כלאי הכרם ולא גבי כלאי זרעים). ובמנח"ש כתב לחלק שבכלאים שהוא ענין של צירוף, כששניהם בתוך הבית הוי צירוף טפי, וברור שלא יועיל להתיר (והיה מקום לחלק שזו לא זריעה כדרכה ולכן הצירוף לא חשוב).

4. תירוצים לקושיא מעשיית בית בתוספת שביעית

לכאורה יש לדון על איסור עשיית בתים בשביעית מטעם ההתר של בית בשביעית. כאמור ב**שבה"א** כתב שאולי זה גרם לרמב"ם שלא לפסוק את ההתר של בית בשביעית. ובתוך דבריו (קונט"א ג') כתב עוד כמה אפשרויות - רצה לחלק בין בית שנעשה לפני האילן לבין בית שנעשה מסביב לאילן, שלא יוכל לפטור אותו מדיני שמיטה, ועשיית בתים שבמשנה היא בית מסביב לאילן. עוד הציע שבבית שאין בו ד"א אין דין בית לענין זה, אלא שלבסוף הסיק שזה לא מסתבר, שהרי סוף סוף אין זה בכלל שדה, וכמו שבגמ' ב**סוכה** (ג:) נאמר שלגבי סוכה די בפחות מד"א.

וב**מנח"ש** (על המשנה שם) הוסיף, שבית הנדון בירושלמי בערלה הוא לא כל מקום מקורה אלא מדובר שמשנה מדרך הגידול הרגילה של הצמחים, ולכן עשיית בתים לתועלת הצמחים אינה בכלל הקולא של בית.

5. צירוף עציץ שאינו נקוב ובית והערה בנדון של חממות

כאמור, על ההיתר של פאה"ש ע"פ הירושלמי כתבו שיש לדון מכמה צדדים. ומ"מ הרב הסיק שיש לסמוך עליו במקום הפסד. אלא שכאמור, ע"פ סברת הגרשז"א יתכן שאין לחממות דין בית לנידון זה כיון שנעשו לתועלת הצמחים.

במכתבו להרה"ג ר' קלמן כהנא (מובא במנח"ש על המשניות שם) כתב לצרף את ההתר של בית ועציץ שאינו נקוב (שלגבי איסורו בשביעית ר' **בתוספת שבת** פ"א ה"ו ד', ור' **בחזו"א** סי' כ"ב אות א' שכתב שלא מצאנו שגזרו עליו לענין שביעית, וג"כ כתב שבעציץ שאינו נקוב ועומד בתוך הבית יש להקל טפי) ולהתיר חממות הן לעבודות דאורייתא והן לומר שאין קדושה בפירות (וכמ"ש שם שקדושת הפירות ועבודת הארץ הא בהא תליא).

טו.נטיעה בתוספת שביעית

1. דברי הבבלי ושלוש שיטות בהסברו

במשנה כאן (פ"ב מ"ו) נאמר: "אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה, ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות". ויש לדון בסיבת האיסור, וכן בתוכן המחלוקת שבין התנאים.

הגמרא בבבלי בר"ה דנה בסוגיא זו (ט: - י:). תחילה מובאת שם ברייתא: "תנו רבנן: אחד הנוטע אחד המבריך ואחד המרכיב ערב שביעית שלשים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה ומותר לקיימן בשביעית, פחות משלשים יום לפני ראש השנה לא עלתה לו שנה ואסור לקיימן בשביעית". לאחר מכן מובאת המשנה שלנו, ומובאת מימרא של רב נחמן: "לדברי האומר שלשים, צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שלשה צריך שלשה ושלשים, לדברי האומר שתי שבתות צריך שתי שבתות ושלשים יום", והגמרא מתוך קושייתה שלר"מ יום אחד בשנה חשוב שנה מסיקה שלדעת ר"מ א"צ שלשים ושלשים אלא די בשלשים בלבד, והם לקליטה, ויום שלשים עולה לכאן ולכאן. לכאורה יש כאן שייכות בין הזמן הנדרש שתעלה לו שנה לדין ההתר לטעת בערב שביעית, וזו נקודה שטעונה הסבר.

הראשונים הלכו בשלש דרכים בהסבר דברי הבבלי. **לרש"י** (בר"ה שם, ובדרכו הלך גם **הרא"ש** בפיה"מ כאן) יש איסור שהאילנות יקלטו בתוספת שביעית. זמן תוספת השביעית הוא שלשים יום. ימי הקליטה צריכים להסתיים לפני זמן זה של תוספת שביעית. ונחלקו התנאים במשך ימי הקליטה שלשים יום שתי שבתות או שלשה ימים, אך בכל מקרה יש צורך בשלשים יום נוספים. מה שהסקנו שלר"מ א"צ שלשים יום נוספים הוא משום שלר"מ גם דין תוספת השביעית הוא יום אחד בלבד, ולכן משך קליטת האילנות שלשים יום צריך להיות קודם לתוספת השביעית - יום אחד, ומה שאין צריך ל"א יום הוא משום שיום ל' עולה לכאן ולכאן. וכן לערלה, אם נטע ל' יום לפני ר"ה יש לו יום אחד לפני ר"ה לאחר הקליטה

שנחשב שנה. לעומת זאת לדעת ר' אליעזר יום אחד בשנה לא חשיב שנה, וצריך שלשים יום לחשיבות שנה, וצריך להוסיף זאת על ימי הקליטה לגבי ערלה. וכן לגבי תוספת שביעית, שהיא ל' יום, צריך להקדים לה ימי קליטה, שלא יקלט האילן בתוספת שביעית.

ר"ת (מובא **בתוס'** ר"ה י: ד"ה שלשים, ט: ד"ה ומותר **ובר"ש** כאן) סובר שמה שהוזכר בגמרא בר"ה "שלשים ושלשים" הוא לענין ערלה בלבד, כלומר לדברי האומר שימי הקליטה הם ל', ואם נטע בערב שביעית אילן פחות מל' יום לפני ר"ה, שנמצא שנקלט בשביעית, יעקור, הרי שלערלה, שצריך שלשים יום כדי שיחשבו שנה, צריך שלשים ושלשים לפני ר"ה, שלשים לקליטה ושלשים כדי שיחשבו שנה. ולדברי האומר י"ד יום צריך י"ד לקליטה ול' לחשיבות שנה, ולדברי האומר שלשה צריך שלשה ושלשים. וכל זה לענין ערלה בלבד. אבל לענין שביעית די במה שנקלט האילן לפני ר"ה, וא"צ עוד שלשים יום. לגבי הנטיעה לכתחילה יש שתי דרכים בדברי ר"ת. הדרך הראשונה היא שפחות מל' יום בכל אופן אין לטעת, משום שנטיעה היא תולדה שלא גזרו עליה בתוספת שביעית (ר' בר"ש כאן, ובתוס' ר"ה ט:), אולי גם בצירוף הטעם שנטיעה היא לשנים רבות ולא רק לשנה הקרובה. והדרך השניה היא שאע"פ שעבר על איסור במה שנטע בתוספת, לא גזרו על כך. עכ"פ (בשונה מדעת רש"י) הדין של קיום האילן תלוי אם הוא השריש בשביעית עצמה, ואם השרישו בתוספת השביעית, אין חיוב לעקור את האילן.

לדעת **הרמב"ם** (פ"ג הי"א ופיה"מ כאן) נראה שדין הערלה ודין השביעית כרוכים אחד בשני. לכן כתב (בפיה"מ) שצריך שתעלה לו שנה לאחר הקליטה ולפני ר"ה. וכתב (בהלכות) שטעם האיסור הוא מראית העין שנטע בשביעית. נראה לכאורה שהוא משום שמנין שנות הערלה יגרום למונה לטעות שנטע את האילן בשביעית, ולכן אין לקיים אלא אילן שעלתה לו שנת ערלה בשישית. את שלש השיטות במשנה הוא מבאר שת"ק הוא ר"מ וצריך ל' יום לקליטה ולענין שנה יום אחד חשוב שנה ויום שלשים עולה לכאן ולכאן, ואילו לרבי יהודה רבי יוסי ורבי שמעון צריך ל' יום לחשיבות שנה, ומחלוקתם היא לגבי ימי הקליטה. להלכה פסק (בפיה"מ ובהלכות) כרבי יוסי (ורבי שמעון), שיש צורך במ"ד יום לפני ר"ה, ואפילו בזמן הזה שבטלה תוספת שביעית.

2. היחס בין דיני הערלה לשביעית לשיטות השונות

לפי מה שראינו לעיל בדברי הראשונים, מתוך הסוגיא עולה לכאורה שיש קשר והשוואה בין 'עלתה לו שנה' (שתלוי בשאלה האם יום אחד חשיב שנה או ל' יום, וכן צריך השרשה) לבין ההתר לקיים את האילן בשביעית, וקשר זה צריך הסבר. ושלש שיטות הראשונים הן שלש דרכים בקשר זה - שיטת **הרמב"ם** היא שהא בהא תליא, עליית השנים לערלה היא זו שמתירה את קיום האילן, ואם לא עלתה לו שנה לא יוכל לקיימו, שהרואה יאמר שנטעו בשביעית.

לעומת זאת **לרש"י** שתי ההלכות, שביעית וערלה, תלויות באותם שיעורים של זמן, אך לא מאותה הסיבה, לסוברים שצריך שבועיים ושלשים או שלשה ושלשים, הטעם לשיעור זה של זמן לגבי שביעית וערלה כולל שני מרכיבים. המרכיב של השלשה או שבועיים הוא משותף, והוא תלוי בזמן ההשרשה. אך הצורך בשלשים יום לשביעית הוא כדי שלא ישרישו בתוך זמן תוספת השביעית, והצורך בו לערלה הוא משום ששלשים יום נחשבים לשנה. הדוחק בולט בשיטת ר"מ, שרש"י נצרך לומר שדי לו בשלשים לשביעית כיון שהוא סובר שתוספת שביעית היא יום אחד בלבד (ובכך נעשה שווה לשיעור הזמן הדרוש לשיטתו לערלה, כיון שהוא סובר שיום אחד בשנה חשיב שנה).

ולר"ת המשמעות הזו שהדברים קשורים זה בזה אינה נשארת נכונה למסקנה, ולשביעית די בזמן הקליטה בלבד, ומה שכתוב שצריך ל' יום נוספים זה לענין ערלה בלבד, ששם צריך שתעלה לו שנה. הדעה היחידה שלפי ר"ת תולה את שתי ההלכות באותו שיעור היא דעת ר"מ, שלהשרשה צריך ל' יום, ולענין חשיבות שנה יום אחד חשוב שנה ויום שלשים עולה לכאן ולכאן. אך לדעות שיש צורך בשלשים יום לחשיבות שנה זה נוגע להלכות ערלה בלבד.

3. טעמי השיטות בהשרשה בתוספת השביעית ובשביעית עצמה ואיסור חפצא בשביעית

בשיטת **הרמב"ם** לא מצאנו הכרח לומר שיש איסור בכך שהאילן ישריש בתוספת השביעית ואפילו לא בשביעית עצמה (וראה להלן בהשלכות הנובעות מכך). לעומת זאת לדעת **רש"י** יש איסור שהאילן ישריש בארץ בזמן תוספת השביעית (שהוא לדידן שלשים יום), ולדעת **ר"ת** בזה אין איסור, והאיסור הוא רק בהשרשת האילן בקרקע בשביעית עצמה.

הדברים נוגעים לדיון האם המצוה של שביתת הארץ בשביעית 'ושבתה הארץ' היא חובת גברא או חובת חפצא. ור' בענין זה ב**שבת הארץ** (בקונט"א סי' א') וב**עוללות שביעית** (להגרצי"ה, סי' א', נדפס בסוף שבת הארץ כרך ב') שהאריכו הרבה בדבר (ובפרט במה שנוגע לאסור לפי זה עבודת נכרי בקרקע של ישראל).

נזכיר כאן רק כמה מקורות וכן את העולה מדברי רש"י תוס' והרמב"ם בסוגייתנו. ב**מהרש"ל** (חכמת שלמה על תוס' ב"מ צ. ד"ה אבל) כתב: "...אני אומר שטעות נפלה בספרים, כי בכל מסכת מועד קטן לא נזכר אמירה לכותי בשביעית דאסור או דשרי, כי בודאי אסור אמירה לכותי בשביעית אפילו אם תאמר שמותר בשבת, לפי שהשביעית תלה הש"י קדושה בארץ, דכתיב שבת שבתון יהיה לארץ. והבן...". וראה במהר"ם שם שנראה שלא היה ברור לו כדברי המהרש"ל.

וב**מנחת חינוך** (מצוה קי"ב) כתב: "בשביעית יש בה עשה ול"ת. ודע דשביעית בענין א' חמור משויו"ט, דבשויו"ט איכא איסור על העושה מלאכה בעצמו, אבל ע"י עכו"ם הוא רק שבות, אך יש עשה בשבת, דבהמתו צריכה לשבות, ואם משאיל או משכיר בהמתו לעכו"ם עובר משום שביתת בהמתו בעשה, דגזה"כ דבהמתו אסורה במלאכה. וכן לב"ש, שביתת כלים, דאם הכלי עושה מלאכה עוברים הבעלים בעשה, אך שאר מלאכות כגון חרישה וזריעה עובר אם עושה בעצמו, אבל ע"י עכו"ם אינו עובר כלל, ובשמיטה אם עושה עבודת הארץ, כגון שחורש שדהו או זורע או קוצר ע"י עכו"ם, נהי דהל"ת של עבודת הארץ אינו, כי הכל כתוב לנוכח, שדך לא תזרע, אך בעשה עובר בכל עבודת קרקע אפילו ע"י

אחרים, דכתיב שבת שבתון יהי' לארץ ושבתה הארץ, מבואר גזירת הכתוב דהארץ תשבות. וכמו שמצווים על שביתת כלים ושביתת בהמה בשבת, כן מוזהרים על שביתת הארץ בשמיטה. והמשכיר לעכו"ם או לישראל השדה עובר המשכיר משום שביתת שדהו. הכלל, כמו שביתת בהמה בשבת, כ"ה שביתת קרקע בשמיטה. ואם כי הדברים בעצמם נכונים, ש"ס מפורש הוא (בעכו"ם דט"ו) גבי שביתת בהמה בשבת ואמרינן אין אדם מוזהר על שביתת בהמתו בשביעית, אמר ליה אביי והרי שדה דאדם מוזהר על שביתת שדהו בשביעית, ותנן כו'. מפורש ד"ז ואין חולק. ועי' רש"י כ' דשבת שבתון יהי' לארץ. אם כן כל הדינים דשביתת בהמתו נוהג גבי שביתת שדהו בשמיטה, ואם אחד עושה מלאכה בשדהו עובר, וכן המשכיר לעכו"ם וכדומה. וקצת צריך עיון שלא מצאתי בר"מ דין זה מפורש, אך ודאי הלכה היא באין חולק".

אמנם מלשון הרמב"ם ריש הלכות שמיטה ויובל לכאורה לא משמע כך. זה לשון הרמב"ם: "מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור". וכך דייקו ממנו **בחזו"א** (סי' י"ז סקכ"ה) **ובדרך אמונה** (פ"א ס"ק א').

וראה עוד בתוס' (ע"ז טו: ד"ה מי) ובתוס' רי"ד (ע"ז שם) תשובות המבי"ט (ח"ב סי' ס"ד) ובתשובות המהרי"ט (ח"ב יו"ד נ"ב) ואכמ"ל.

בסוגייתנו לדעת **הרמב"ם** אין כאן הזדקקות לאיסור חפצא, ולדעת **רש"י** משמע שיש בעיה בכך שההשרשה תתרחש בתוספת השביעית, ולדעת **ר"ת** אין זו בעיה שההשרשה תתרחש בתוספת השביעית, אך יש בעיה שההשרשה תהיה בשביעית עצמה.

לגבי הבעיה בהשרשה כתב **בתוס' רי"ד** (מו"ק ג:) "וקולט בשביעית הו"ל כאלו נטע בתוך שנה שביעית". **והמנ"ח** לשיטתו כתב (במצוה חצ"ר): "א"כ ה"נ דהארץ אסורה לעשות מלאכות הללו, ע"כ אפי' נטע קודם שביעית, דודאי אינו עובר על הלאו דשדך לא תזרע דהוא אינו זורע בשביעית, רק עובר על עשה דשביתת הארץ דהארץ עושה מלאכה בשביעית".

יתכן שלר"ת לפני השביעית אין זה אלא איסור גברא, ובשביעית עצמה זה איסור חפצא, והדין שיעקור נאמר רק לגבי איסור החפצא.

4. ההבדלים בהלכה בין השיטות - אילן סרק, בזמן שאין תוספת שביעית

לכאורה יהיה הבדל בין השיטות לגבי אילן סרק, **שלרש"י ולתוס'** שהטעם הוא משום השרשה בשביעית או בתוספת, יהיה דינו שוה לאילן מאכל (אא"כ לא גזרו על נטיעה בדרבנן שיעקור, וכעין מה שכתב הראב"ד פ"ד הט"ו, וכן אם נאמר שנטיעה היא מדאורייתא ונטיעת אילנות סרק מדרבנן, ראה גם פ"א ה"ה ובכס"מ שם), ואילו **לרמב"ם** שטעם הדין שיעקור וכן שהאיסור של נטיעה נוהג גם כשאין תוספת שביעית הוא שמא יאמרו שנטעו בשביעית ומשום שנות ערלה, באילן סרק שאין שנות ערלה אין זה נוהג, ואם כן לכאורה יהיה מותר לטעת אותו עד ר"ה.

אמנם ראה **במנח"ש** (ח"א סי' מ"ח) שכתב לדייק מלשון הרמב"ם (פ"ג הי"א) "אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות", ולא כתב דווקא אילנות מאכל, מכאן שאפילו אילנות סרק אסור, וגזרו באלה משום אילנות מאכל, עיי"ש.

ולענין הנטיעה כשאין תוספת שביעית נוהגת, **לרש"י** יתכן שיהיה מותר (כל זמן שלא ישריש בשביעית עצמה) **ולרמב"ם** יהיה אסור אם שנות הערלה יתחילו מהשביעית. ויש לציין **שהחזו"א** (סי' כ"ב ס"ק ה') כותב שבזה"ז שאין דין תוספת שביעית אין לנו גם את הדין של השרשה בשביעית עצמה (כנראה כיון שלא מצאנו דין זה עומד בפני עצמו, אלא הוא נאמר בזמן שתוספת שביעית נהגה), ולכן אם אין בעיה של מנין שנות הערלה, יוכל לטעת עד ר"ה (כגון אילן סרק או הרכבה שאין מונים לה מחדש וכדומה). וראה **במנח"ש** (סי' מ"ח) שחלק על חידושו של החזו"א.

יש מקום לדון לענין זה, לדעת הרמב"ם, האם האיסור יהיה בשדה שנמכר לגוי, וכן מה יהיה הדין בשדה שעתיד למכור, האם נאמר שניתן להקל, שהרואה ששנות הערלה מתחילות מהשביעית יוכל להבין שבשביעית הייתה השדה של גוי. וכן יש לעיין בדעת רש"י ור"ת בפרט אם טעמם

כמנ"ח. וראה במשפט כהן (סי' ע"א) מש"כ לגבי נטיעה לאחר המכירה, שהיה מקום להתירה אלא שהחמיר בכך כיון שאין הצורך גדול, "מפני שההשערה היא תמיד, שע"י מניעת נטיעות חדשות לא תצא קלקלה למעמד הישוב, הונהגנו להחמיר בה עוד יותר מבשאר מלאכות, שהן ע"פ ד"ת חמורות ממנה, מפני [שהן] נוגעות יותר למצב הישוב".

5. דברי הירושלמי בענין ברי שחרש - הגירסאות ופירושיהם

בירושלמי (ה"ד) נאמר: "רבי לעזר בשם רבי יוסה בר זימרא מתניתא בסתם הא דבר בריא שחרש מותר". **בפני משה** מקיים את הגירסא הזו ומפרש שאם היה ניכר שחרש לפני השביעית, יוכל לטעת את האילן גם בתוך שלשים הימים שלפני ר"ה. יש להעיר שהתר זה יוכל לכאורה להאמר רק לפי שיטת הרמב"ם, שטעם האיסור הוא מראית עין של נטיעה בשביעית, אך לרש"י ולר"ת שהאיסור נובע מזמן השתרשות האילן, לכאורה יהיה אסור גם במצב זה.

וראה **ברש"ס** (עי"ש) ו**במהר"א פולדא ובהגהות הגר"א והגרח"ק** שכתבו נוסח "אבל דבר בריא שהשריש", ובארו שאם ידוע שהשריש מהר יותר מהשיעורים הנקובים במשנה (לדעות השונות), מותר. ויש להעיר שלכאורה מחלוקת התנאים כמה זמן דרוש להשרשה נוגעת גם בגדר מה נחשב השרשה, דהיינו איזו התעמקות והתפתחות של השרשים נחשבת להשרשה, וא"כ לפי זה נצטרך לשער גם כמה זה 'ברי שהשריש'.

6. דברי הגמ' בבבלי בגיטין ויחס השיטות השונות בראשונים אליה

בבבלי בגיטין (נג:) מובאת מחלוקת ר"מ ור' יהודה. "דתניא הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקר, ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקר דברי ר"מ, רבי יהודה אומר בשביעית בשוגג יקיים במזיד יעקר, ובשבת בין בשוגג בין במזיד יעקר". ומסבירה הגמרא את דעת ר"מ "התם כדקתני טעמא א"ר מאיר מפני מה אני אומר בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקר ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקר, מפני שישראל מונין לשביעית ואין מונין לשבתות, דבר אחר נחשדו ישראל על השביעית ולא נחשדו על השבתות".

לכאורה הדברים מחזקים את שיטת **הרמב"ם**, שדין העקירה תלוי במנין שנות הערלה. ולפי זה יש לשאול מדוע רש"י ור"ת לא הסבירו את הגמרא בר"ה כך. ואולי **לרש"י ולר"ת** היה ברור שטעם זה מועיל לחייב עקירת אילן שניטע באיסור בשביעית עצמה, אך אינו טעם העומד בפני עצמו, ולכן אי אפשר לחייב עקירת אילן שניטע בששית מחמת טעם זה. ור' גם ברמב"ם (פ"א הי"א) וב**הערות לשבת הארץ** הערה 3. ולכאורה צ"ע לטם הרמב"ם למה קנסו על בנו.

7. דברי הירושלמי בענין הפירות והשלכתם לגבי הבנת יסוד האיסור

בירושלמי מובאת מחלוקת לגבי הפירות של האילן הזה שניטע באיסור, ונראה שמסקנת הירושלמי שהפירות מותרים משום שאין מוסיפים על הגזרה. כך פסק **הרמב"ם** "ואם לא עקר הפירות מותרין". וב**מהר"י קורקוס** הביא מ**הרמב"ן** וקצת מהראשונים שנראה שהחמירו בכך, וסמכו על דברי רבי בא בירושלמי שעשה מעשה והחמיר.

8. דברי הירושלמי בענין בנו

בירושלמי נדונה השאלה האם הבן חייב לעקור אילן שנטע אביו באיסור: "נטעו ומת, בנו מהו שיהא מותר לקיימו, תנה רבי יעקב בר אביי דברדלייה נטעו ומת בנו אסור לקיימו". ומוסיף הירושלמי: "ואתיא כמאן דאמר מפני החשד, אבל מפני הבניין אב בנו בונה". מלשון הירושלמי משמע שהחובה של הבן לעקור את האילן היא רק אם טעם הדין הוא החשד, אך אם הטעם הוא הבנין, אין בכך איסור. ולכאורה לדברי הרמב"ם שהטעם הוא מנין יהיה מקום לשאול מדוע פסק שהבן חייב לעקור. ור' ב**פני משה** מה שגרס ובאר, שדווקא לטעם של מנין שנות הערלה הבן צריך לעקור, וכן ראה **במהר"א פולדא** שהסביר ש'בניין' הוא קנס לעושה בלבד. ולפי זה אולי החשש של מנין יהיה בכלל חשד. ור' גם **בהגהות הגר"א בביאור הגר"א וברידב"ז** מה שביארו, וגם זה יעלה יפה לשיטת הרמב"ם.

9. הערה בדין שתי שבתות לפני ר"ה

דנו הפוסקים האם להלכה שצריך שתי שבתות ועוד שלשים יום (לר"ת לערלה, ולרמב"ם ולרש"י גם לשביעית), האם אמרינן מקצת היום ככולו. והיינו שבחודש אלול יש כ"ט ימים, האם צריך ט"ו ימים שלמים בחודש אב, ויוכל לטעת רק עד סוף יום ט"ו באב, שלא אמרינן מקצת היום ככולו, או שדי בי"ד ימים ועוד מעט, ויוכל לטעת עד קרוב לסוף יום ט"ז באב. ראה **בשו"ע** (יו"ד רצ"ד ד') שכתב לגבי ערלה: "נטע מקודם ט"ז באב, שנשאר עדיין מ"ד יום עד ר"ח תשרי, כיון שהגיע ר"ח תשרי עלתה לה שנה". וראה **ברמב"ם** (מע"ש ונטע רבעי פ"ט ה"י והי"א) שג"כ כתב ט"ו. ויש גרסאות בדברי **הרא"ש** (בהלכות ערלה שבסוף מנחות סי' ט'), האם הקובע ט"ו או ט"ז.

ובמאירי (ר"ה ט:) כתב: "והוא שנעשה מעשה זה בששה עשר באב, שיש ארבעה וארבעים ימים ממנו ועד ר"ה שתי שבתות לקליטה שנשארו אחר קליטה שלשים". וכן ראה **בחזו"א** (סי' י"ז סקכ"ט) **ובמנח"ש** (ח"א סי' נ"א).

וראה **בנוב"י** (תנינא או"ח פ"ד) שכתב לחדש שכאן לא אומרים מקצת היום ככולו כיון שהלשון שנקטו התנאים היה שתי שבתות, ולא אמרינן מקצת שבת ככולה, ולכן גם מקצת היום ככולו לא אמרינן.

טז.האורז והדוחן שהשרישו לפני ר"ה

1. יבולים שונים והקובע את השנה לגביהם לעניינים שונים

נאמר **במשנה** (פ"ב מ"ז): "האורז והדוחן והפרגין והשומשומין שהשרישו לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית, ואם לאו אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה". מצינו כאן שמה שקובע את היותם של האורז והדוחן יבולי ששית תלוי בכך שהשרישו לפני ר"ה השביעית.

כאן יש להזכיר שיש חשיבות רבה לקביעת שנת היבול. בשאר השנים הדבר נוגע לדין שאין מעשרים מיבול שנה אחת על יבול שנה אחרת, וכן

בשנים שאין המעשרות שוים (ב' וג', ג' וד', ה' וו') לקביעת דין היבול, האם צריכים לתת ממנו מעשר שני או מעשר עני. ובשנים ששית שביעית ושמינית צריך להכריע האם היבול הזה שייך לשנה הששית או לשביעית, וכן לשביעית או לשמינית.

לקביעת השנה יש צורך בידיעת שני דברים. הראשון הוא קביעת התאריך של ראש השנה, והשני הוא השלב בו צריך הצמח להימצא לפני ראש השנה כדי שיחשב בן השנה הקודמת.

דוגמא לדבר: הירקות לענין מעשרות הולכים אחרי ר"ה באחד בתשרי ונדונים ע"פ לקיטתם, לכן "ליקט ירק ערב ראש השנה עד שלא באה השמש, וחזר וליקט אחר שבאה השמש, אין תורמין מזה על זה שזה חדש וזה ישן" (**רמב"ם** תרומות פ"ה הי"א ע"פ הגמ' בר"ה י"ב).

הירושלמי כאן פתח "בפירות הילכו אחר שליש, ובאורז אחר השרשה, ובירק בשעת לקיטתו עישורו". וכעין זה גם בגמ' **בבבלי** בר"ה (י"ד:): "אמר רבה, אמור רבנן אילן בתר חנטה, תבואה וזיתים בתר שליש, ירק בתר לקיטה".

יש מקום להאריך בנושאים אלה, מהו הקובע לכל דין. ר' למשל **בתוס' בר"ה** שכתבו: "...דאפילו לשביעית לא משערינן עד הבאת שליש כ"ש להתחייב במעשר, דהא שאר אילנות דאזלינן לשביעית בתר חנטה אפ"ה לא מחייבי במעשר עד דמטו לשיעור המפורש בהם" (דברים אלה מופיעים גם **בר"ש** כאן מ"ז), דהיינו שלדעתם יש הבחנה בין המושג חנטה שקובע לענין שמיטה לבין המושג עונת המעשרות שקובע למעשרות.

כמו כן יש להזכיר כאן את קביעת ראש השנה, שלענין מעשרות ר"ה לירק הוא באחד בתשרי, ואילו לאילנות (כולל אתרוג) ר"ה הוא בט"ו בשבט לב"ה (ר' **בגמ' בר"ה וברמב"ם** הל' מע"ש פ"א ה"ב), ולעומת זאת לשביעית הדבר שנוי במחלוקת, ר' **בשבת הארץ** (פ"א ה"ט, **ובהערות** 21-20 שם), שיש אומרים שר"ה לאילנות הוא באחד בתשרי (והרב כ' שם ד"ז כדעה עיקרית), ויש אומרים שר"ה לאילן לשביעית הוא ג"כ בט"ו בשבט.

2. הטעם שאורז ודוחן הולכים אחר השרשה למעשרות, והטעם שהולכים כך לשביעית

במשנה א"כ נאמר שהקובע לענין האורז והדוחן הוא השרשה. ודבר זה טעון הסבר. שאלה זו נשאלה הן **בבבלי** (ר"ה יג:) והן **בירושלמי** (כאן ה"ה), ותשובות שני התלמודים דומות. בירושלמי נאמר: "ואילו הואיל וזה לבא את מהלך בהן לשעבר נאמר אף באורז ובדוחן ובפרגין ובשומשמין כן, רבי חונה בר חייה אמר שאי איפשר לעמוד עליו". ובבבלי נאמר: "אמר רבה מתוך שעשויין פרכין פרכין אזלי רבנן בתר השרשה".

רש"י (ר"ה יג: ד"ה מתוך) כתב: "מתוך שגורנן עשוי מעט מעט שאין נלקטין כאחד, אלא היום לוקטין ומפרכין מעט ולמחר מעט, ונמצאו חדש וישן מעורבין יחד, הנפרכין לפני ראש השנה עם הנפרכין לאחר ראש השנה, אם הולכין בהן אחר לקיטה כשאר ירק, כשיהא מפריש מעשרותיו הוה ליה מעשר מן החדש על הישן ומן הישן על החדש, אזלי בהו בתר השרשה, שבשנה אחת משרשת כל השדה, שהרי בבת אחת זורעין אותן, ומעשר פירות האילן וקטניות וירק מדרבנן הן, ויכולת ביד החכמים לקבוע זמן לפי דעתם לכל אחד ואחד". כלומר, הדין שאנו הולכים אחרי ההשרשה באורז ודוחן למעשרות הוא קביעה שקבעו חכמים, והיכולת של חכמים לקבוע כך היא משום שכל חיוב המעשרות באורז ודוחן הוא מדרבנן. ולפי דברים אלה של רש"י התעוררו ראשונים רבים לשאול כיצד נקבעה ההשרשה גם לשביעית, והרי השביעית באורז ודוחן היא לכאורה מהתורה.

נאמרו שלש דרכים ליישב קושיא זו על דרך רש"י:

א. **תוס'** (ר"ה שם ד"ה מתוך) כתבו: "ושמא בשביעית בזמן הזה ורבי היא". לדרך זו כל הקביעה שנאמרה במשנה אחרי ההשרשה נכונה רק לשביעית בזה"ז שהיא מדרבנן. תירוץ זה מופיע גם **בראי"ש** (פיה"מ פ"ב מ"ז).

יש מקום לבחון מה יהא הדין בשביעית דאורייתא לפי תירוץ זה. **ברש"י** משמע שלולי הקולא מדרבנן היינו הולכים אחר לקיטה

"אם הולכין בהן אחר לקיטה כשאר ירק...". **בירושלמי** נראה לכאורה שהיינו הולכים אחר הבאת שליש כתבואה "ואילו הואיל וזה לבא את מהלך בהן לשעבר נאמר אף באורז ובדוחן ובפרגין ובשומשמין כן". כך גם **בתוס' רי"ד** (ר"ה שם): "המורה פירש שהיה מן הדין שנלך בהן בתר לקיטה כירק, ושאר המפרשים פירשו שהיה מן הדין לילך אחר שליש כתבואה". וכן **בר"ש וברא"ש** (פ"ב מ"ז) בתוך הסבר הגמרא של "פרכין פרכין", שחכמים הקלו, כתבו: "ונמצא חדש וישן מעורבים יחד אם הילכו בהן אחר לקיטה או אחר שליש". כמובן, ההליכה אחר לקיטה או הבאת שליש באורז ובדוחן כששביעית מדאורייתא נכונה בתנאי שההליכה אחר שליש בתבואה ואחר לקיטה בירק היא מדאורייתא.

ב. **הרמב"ן** (ר"ה יג:) כתב: "י"ל שאין לך חייב בשביעית מן התורה אלא גדל בחיוב ונלקט בחיוב, ולקיטה וחנטה מדבריהם הוא". בתירוץ זה חידוש עצום, שמדאורייתא אין דיני שביעית (החובה להפקיר, קדושת הפירות וכו') נוהגים אלא כאשר הפרי כולו שייך לשמיטה, גדל בה ונלקט בה, וכל מה שנוהגים דיני שביעית בפרי שלא כולו נעשה בשביעית הוא מדרבנן. ולפי זה גם כאן היה לחכמים כח לקבוע שהאורז ילך אחר השרשה גם כשהשביעית הייתה מהתורה, כיון ששביעית באורז שכזה היא מדרבנן.

ג. **הריטב"א** (ר"ה שם) כתב בשם **הראב"ד**: "והראב"ד ז"ל פירש דאזול רבנן בתר השרשה דאמרינן, היינו דאזול אדינא דאורייתא, שהשיעורים והענינים הללו הכתוב מסרם לחכמים לתקן בהם כמו שיראו". לפי זה, אע"פ שהקביעה כאן היא קביעה של חכמים, סמכות חכמים היא כאן לקבוע את הדין מדאורייתא.

באופן נוסף בארו הראשונים את הגמ' בר"ה, שאין הטענה של "פרכין פרכין" רק מלמדת על קושי במעשרות שבגללו שינו חכמים את דין המעשר, אלא גם למעשרות זו קביעה מדאורייתא. כך כתבו **התוס'** (שם בתירוץ השני): "א"נ כדתניא **בתורת כהנים** (בהר א, ז-ח): מנין לאורז ודוחן ופרגין ושומשמין שהשרישו לפני ר"ה שכונסין אותן בשביעית, ת"ל ואספת את תבואתה, בשביעית. יכול אף על פי שלא השרישו, ת"ל שש

שנים תזרע ואספת, ששה זורעים וששה אוספים ולא ששה זורעים ושבעה אוספים". ומשמע להם שזו דרשה גמורה מדאורייתא. כך נראה גם בדברי **הר"ש** (פ"ב מ"ז), וכעין זה כתב גם **הרמב"ן** (בר"ה שם בתירוץ השני), וזה לא כמו שנראה מדברי **הרא"ש** (פיה"מ פ"ב מ"ז) שהדרשה בתורת כהנים היא אסמכתא.

יש להעיר, על הבדל בין שיטת הראב"ד לתירוץ זה, שלשיטת הראב"ד התורה מסרה לחכמים את ההחלטה בענין קביעת השנים למעשר, ואילו לתירוץ השני בתוס' נראה שיש קביעה בתורה עצמה ששנת המעשר תהיה אחידה לכל גידול.

עוד הערה שיש להזכיר כאן, **שלרש"י** (בר"ה יג:) הייתה אפשרות לבאר שמעשר האורז והדוחן הוא מדרבנן מחמת סוג הגידול, אך **לרמב"ם** שכתב (הל' תרומות פ"ב ה"א): "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ חייב בתרומה, ומצוה עשה להפריש ממנו ראשית לכהן שנאמר ראשית דגנך תירושך ויצהרך תתן לו, מה דגן תירוש ויצהר מאכל בני אדם וגידוליו מן הארץ ויש לו בעלים שנאמר דגנך אף כל כיוצא בהן חייב בתרומות וכן במעשרות", דהיינו שחיוב המעשרות הוא מדאורייתא על כל אוכל אדם ולאו דוקא על דגן תירוש ויצהר, לכאורה ההסבר לגמ' בר"ה צריך להיות מדאורייתא, כדברי התוס' בתירוץ השני. וקשה לומר שמה שהולכים אחר השרשה הוא משום שהקלו במעשרות בזה"ז שהם מדרבנן, כיון שלפי"ז היה על הרמב"ם להזכיר שבזמן שהמעשרות דאורייתא יש לנהוג באופן אחר. ומ"מ הרמב"ם פסק שהולכים בהם אחר גמר פרי וכדלהלן.

3. דברי שמואל בגמרא בר"ה ביאורם והשלכותיהם

בניגוד לדברי המשנה, שתלתה את קביעת השנה באורז ובדוחן בהשרשה, שמואל **בבבלי בר"ה** (יג:) אמר: "הכל הולך אחר גמר פרי". וכתב על כך **רש"י**: "...דאשכח שמואל תנא דלא אזיל בתר השרשה בקטניות אלא אחר גמר פרי, ועליה סמיך לפלוגי עליה דרבי שמעון שזורי, ועליה דהא מתניתין דתנינן לעיל האורז והדוחן והפרגין והשומשמין שהשרישו כו', ואני לא ידעתי מאן הוא ההוא תנא". כלומר לשמואל היה מקור תנאי לשנות את הדין של אורז ודוחן וכו' ולקבוע אותו לפי גמר הפרי.

כך פוסק גם **הרמב"ם**, כדעת שמואל ובניגוד למשנה שלנו. בפירוש המשניות (פ"ב מ"ז) כתב: "ופסק ההלכה הולכין בהן אחר גמר הפרי. אבל התבואה עד שתביא שליש ולקמן נפרש. והירק הולכין בו אחר לקיטתו, וכן אמרו ירק אחר לקיטתו למעשר". גם עולה מדבריו לכאורה שגמר הפרי אינו כמו הלקיטה, והלקיטה קובעת בירק וגמר הפרי באורז. וכן פסק הרמב"ם ב**הל' מעשר שני** (פ"א ה"ח). וכן ב**הל' שמיטה** (פ"ד ה"א).

יש מקום לדון בגדר "גמר הפרי", לפי"ד הרמב"ם שהוא הקובע באורז ודוחן הן למעשר והן לשביעית. ור' בתוספת שבת (פ"ד ה"א) שהביאו כמה שיטות ומקורות רבים בזה. צריך להזכיר גם בנקודה זו שלרמב"ם הגדר של המעשרות צריך להשען על יסוד דאורייתא, כיון שמעשר אורז ודוחן הוא מדאורייתא לשיטתו, ואם יסבור שביד חכמים כח להגדירו (כראב"ד לעיל), ניחא.

ל**רשב"א** בשם **בעה"מ** (ר"ה י"ג ד"ה ר' שמעון וד"ה אישתמטתיה) גמר הפרי הוא לאחר הייבוש. "לאחר שנתייבש בשדה, ואף על פי שנעשה פרכין פרכין מ"מ מניחין אותו ליבש, ולאחר ראש השנה שהכל יבש ומכניסין אותו כאחד, הרי זה כאילו כולו חדש". **הכס"מ** (מע"ש פ"א ה"י) כתב בדעת הרמב"ם שגמר הפרי הוא כשמגיע לגדלו המלא: "שרבינו מפרש הא דאמר שמואל בפ"ק דר"ה שהולכים אחר גמר פרי, גמר פרי גמור קאמר, וכן נראה מדברי התוספות שם". דברי תוס' יובאו להלן, ונראה שגמר הפרי שלפני הייבוש הוא הקובע לשיטתם. **הראב"ד** (מע"ש פ"א ה"י) מקדים את "גמר הפרי" יותר, שכתב: "...והשליש הוא גמר פרי כשזרעו לזרע...". כך כתב גם **הרדב"ז** (מע"ש פ"א ה"ח) בדעת הרמב"ם: "ופסק רבינו כשמואל דאזיל בהני אחר גמר פרי, דהיינו הבאת שליש".

יש להזכיר כאן שתי שיטות נוספות בראשונים. **תוס' בר"ה** (יג: ד"ה אחר, שהוזכרו לעיל בכס"מ) כתבו שגמר הפרי הוא הדין המקורי של לקיטה, ומה שבדרך כלל אנו אומרים שהירק בתר לקיטה הוא משום שלקיטתו סמוכה לגמרו, ואילו באורז ודוחן שגמרם אינו אחיד, הולכים אחר גמר הפרי, שהוא אחיד. נראה ששינוי הגדר של לקיטה לגמר פרי הוא שפותר את הבעיה של פרכין לפי דברי שמואל.

תוס' ישנים (שם ד"ה מתוך) כתבו בתוך דבריהם: "וי"ל דלא איירי שמואל אלא במעשר... ובשביעית הם בתר השרשה כדינו מן התורה". לדעתם שמואל לא שינה את דין האורז, שילך אחר גמר פרי, אלא לענין מעשר (וכדברי רש"י שהמעשר שלהם מדרבנן), אבל לשביעית שהיא מהתורה נשאר דינם אחר ההשרשה (תו"י שם סוברים שהשרשה דאו', עיי"ש).

4. הדעות לדינא בדינם של אורז ודוחן

מבחינת המסקנה לדינא בדינם של אורז ודוחן יש כמה אפשרויות. **לרמב"ם** כאמור ההלכה כדברי שמואל והולכים אחר גמר הפרי, ונותר הדיון על גדר גמר הפרי (לאחר הייבוש, לאחר סיום הגידול, הבאת שליש), וגדר זה קובע הן למעשר והן לשביעית. לעומת זאת לתוס' ישנים שמואל לא דיבר על שביעית והיא לפי השרשה (וראה **בשבה"א** פ"ד הי"א שהביא שיטה זו כיש אומרים, והרצי"ה ציין שם לר"ש, ור' בהערה 13 שם שהעירו על דבריו שבר"ש אין זה מפורש, שרק ביאר את המשנה).

לכאורה יש להזכיר כאן גם שלפי התירוץ בתוס' וברא"ש שדין ההליכה אחר השרשה נאמר רק בשביעית דרבנן, יתכן שגם דברי שמואל שהולכים אחר גמר פרי הם רק בשביעית דרבנן, ובשביעית דאורייתא ילכו אחר עיקר דינם, שכמו שהזכרנו לעיל, י"א שהוא אחר הלקיטה כירק, וי"א שהוא אחר שליש כתבואה.

יז. פול המצרי

1. פול המצרי למעשר, שש מידות והיחס בין מעשרות לשביעית

במשנה (פ"ב מ"ח) נאמר: "רבי שמעון שזורי אומר פול המצרי שזרעו לזרע בתחלה כיוצא בהן". בפשט המשנה מדובר על השרשה כמו באורז ובדוחן שהוזכרו במשנה הקודמת, והיא הקובעת לענין שביעית ומעשרות בפול המצרי. וכפי שראינו לעיל (בסוגיא הקודמת בדין האורז) **בגמ' בר"ה** (יג:) הובאו דברי שמואל שדין האורז תלוי בגמר פרי, וכן פסק **הרמב"ם** לגבי האורז, והדבר צריך להשפיע גם על דינו של הפול המצרי (ששוה לאורז), וכפי שעולה גם מדברי הרמב"ם כאן (פ"ד הי"ד).

לגבי מעשרות נשנתה כאן **בירושלמי** (ה"ה) ברייתא מסובכת ע"פ ה**תוספתא** (כאן פ"ב ה"ד וה"ה), כך לשון הירושלמי: "תני שש מידות אמרו חכמים בפול מצרי: זרעו לזרע מתעשר לשעבר, זרעו לירק מתעשר לבא, זרעו לזרע וירק או שזרעו לזרע וחישב עליו לירק, מעשר מזרעו על ירקו ומירקו על זרעו...". בפירוש ברייתא זו נאמרו פרושים רבים, ואנו נעסוק רק בדיני השביעית, שבאו בירושלמי לאחר דיני המעשרות. נזכיר כאן רק את דברי ה**קה"י** (זרעים ח"א סי' י') שמראים על הקושי הרב בדיני המעשרות שהוזכרו כאן ועל הנוסחאות הרבות שיש בהם, כך כתב: "ברייתא זו הובאה בירושלמי שביעית פ"ב ה"ב ובה כמה וכמה חילוקי דינים אשר קשה מאד להבין טעמא דמלתא, והייתי מתבלבל בהבנתה מאד, ויגעתי הרבה לפרשה בפשיטות, דכל כמה דפשיט טפי מעליא, ונראה לבאר כמעט בלא הגהות, זולת חילוף בבא אחת ע"פ המבואר בהדיא בירושלמי מעשרות פ"ד, והגהה אחת ע"פ התוספתא, והגהה אחת שהגיה הראב"ד ז"ל, ואמנם לא עסקתי בביאור ובירור דעת הפוסקים בזה...". ולאחר מכן פירש באריכות רבה כל שלב בירושלמי, ע"ש.

יש לבחון האם הדינים של שביעית ושל מעשרות קשורים אלה באלה. ר' **בתוס' ר"ה** (יג: סוף ד"ה התבואה, והובא גם **בר"ש** כאן מ"ז) שהגודל הקובע למעשר לא יהיה קטן מהגודל הקובע לשביעית (כלומר יתכן שלשביעית ידרש גודל קטן יותר, כמו בפירות שדי בחנטה לשביעית, ולמעשר הקובע הוא עונת המעשרות, אך לא יתכן שלשביעית ידרש גודל גדול יותר).

לגבי מעשרות החלוקה הראשונית בפול המצרי היא בין זרעו לזרע לזרעו לירק, שזרעו לזרע דינו כאורז (דהיינו השרשה למשנה וגמר פרי לשמואל) וזרעו לירק דינו כירק (דהיינו שנדון אחר הלקיטה). ישנם הגדרים של זרע וירק ושל נמלך או מוסיף, ודינם תלוי גם בהבאת שליש לפני ר"ה או עשיית קצצין לפני ר"ה או לקיטה לפני ר"ה וכו'. לענין שביעית מופעים רק שלשה גדרים: זרעו לזרע, זרעו לירק וזרעו לזרע ולירק, וזה בשני מצבים, בששית שנכנסת לשביעית ובשביעית שיוצאת לשמינית.

במפרשי הירושלמי נקודה זו מופיעה כך: **ברש"ס** (ד"ה זרעו לזרע לפני, בהגהה) כתב: "כל הך סוגיא יש לפרשה בקצצין גמורים לפני ר"ה,

מדאמרינן לקמן היה לוקט ונמצא לתוכו ירק... וכן פירשה הרמב"ם ז"ל (פ"ד ה"ד)...", דהיינו שהלך אחר גמר הפרי. ואילו **במהר"א פולדא** (ד"ה לפני שנה) כתב "...דאזלינן בתר השרשה שהיתה לפני ר"ה". **ובפני משה** (ד"ה זרעו) כתב את שתי הדעות, אחרי גמר פרי ואחרי השרשה, כמחלוקת. ולכאורה לפי דברי שמואל בבבלי בר"ה הדבר יהיה תלוי בגמר הפרי (וגם אם נאמר כאן באופן אחר, זה לפי המשנה שאין פוסקים כמותה).

2. גדר זרעו "לזרע" וטעמו

בפירוש המשניות לרמב"ם (פ"ב מ"ח) כתב: "זרעו לזרע פי' שזרעו לקחת ממנו זרע ולא (לאכילה) [לאכלו ירק]". יתכן ששני הנוסחים מחולקים ביניהם האם מטרתו לאכול את הזרעים או לזרוע אותם. בתרגום הרב קאפח כתוב כך: "הוא שיזרענו כדי לקחת ממנו זרעים לא שיאכלנו ירק". ובתרגום הרב קורח: "להפיק ממנו זרעים ולא לאכלו ירק". וגם בתרגומים אלה צריך הכרעה מהו השימוש שמתכנן לעשות בזרעים.

רש"י (ר"ה יג: ד"ה פול) כתב: "והזורע לאכול את זרעו". **וברע"ב** (שם) כתב: "כדי להוציא ממנו זרע לזרוע ולא לאכילה". **בקול הרמ"ז** (פ"ב מ"ח בסופו, והובא גם בתוס' אנשי שם) כתב: "...מסתבר דהיינו לזרוע הזרע והיינו לאכול הזרע תורה אחת להם...". **והחזו"א** (סי' ט' ס"ק י"ב) ג"כ כתב שאין נפק"מ לשם מה צריך את הזרעים, אך אורחא דמילתא שכשדעתו על אכילה הוא חושב עכ"פ גם על הירק, אך אה"נ אם אוכל רק את הזרעונים ולא את התרמיל, דינו כזרעו לזרע.

3. פול הנכנס מששית לשביעית

לגבי הפול הנכנס מהששית לשביעית נאמרו **בירושלמי** שלשה מצבים: א. זרעו לזרע לפני ראש השנה שביעית ונכנסה שביעית, בין זרעו בין ירקו מותר. ב. זרעו לירק לפני ראש השנה השביעית ונכנסה שביעית, בין זרעו בין ירקו אסור. ג. זרעו לזרע ולירק לפני ר"ה השביעית ונכנסה שביעית, זרעו מותר, ירקו לדעת רבי חייה אסור, לדעת רבי חלפתא בן שאול מותר,

ומדינא צריך להיות מותר, והאוסר אוסר רק מפני מראית העין (ראה להלן בסעיף הבא מה שנדון בדין זה ובדברי הרמב"ם לגביו).

יש להזכיר כאן את המחלוקת לגבי איסור ספיחים, האם גידולים שהתחיל גידולם בששית ונכנסו לשביעית דינם כספיחים או לא. דעת הרמב"ם (פ"ד ה"ט - הי"א) היא שיש בהם דין ספיחים, ואילו לדעת **הר"ש והרא"ש** (פיה"מ פ"ט מ"א) אין איסור בספיחים שיצאו בששית (ויש דיון לגבי הגודל הנדרש כדי שיצא מכלל איסור ספיחים, ראה **בתוספת שבת** פ"ד ה"ב ובהערות 13,14 שם).

ולכאורה, **לרמב"ם** הסובר שיש איסור ספיחים בספיחי ששית, הנדון כאן הוא לגבי איסור ספיחים וקדושת שביעית כאחד, דהיינו שאם דינם לילך אחר שנה שעברה, אין בהם קדושה ואין בהם איסור ספיחים, ואם דינם לילך אחר שנה הבאה, מדינא היו צריכים להיות מותרים באכילה ותנהג בהם קדושת שביעית, אלא שהתקנה של איסור ספיחים אוסרת אותם לגמרי. ולפי זה לשון "מותר" ו"אסור" שנאמר כאן בירושלמי מתייחס לאיסור ספיחים, שאם זרעו לזרע אין בו איסור, ואם זרעו לירק יהיה אסור לגמרי באכילה משום איסור ספיחים.

ואילו ל**ר"ש**, כתבו **הראי"ה** (שבה"א פ"ד הט"ו) וה**חזו"א** (סי' י"ט סקי"ב) שעל כרחין "אסור" ו"מותר" שנאמר כאן אינו כפשוטו, כיון שגם אם דינו לילך אחר שנה הבאה, אין בו איסור ספיחים, אלא שקדושת שביעית נוהגת בו, ולפי זה לשון "אסור" כוונתו שיש לנהוג בו קדושת שביעית, ואסור לסחור בו או להשתמש בו שלא לפי הנדרש בפירות שביעית. וראה להלן בסוגיית דילועין מה שהקשנו על דרך זו בהבנת הר"ש מדברי התוספתא, ומה שהצענו שם ליישוב דברי הר"ש.

4. הערות בדברי הרמב"ם בדין הנכנס משמית לשביעית

הרמב"ם (פ"ד הי"ד) פסק: "פול המצרי שזרעו לזרע בששית, ונגמר פריו קודם ראש השנה של שביעית, בין ירק שלו בין זרע שלו מותר בשביעית. ואם זרע לירק ונכנסה עליו שביעית, בין ירקו בין זרעו אסור, כספיחי שביעית. וכן אם זרעו לזרע ולירק, אסור".

ההתר של פול המצרי שזרעו לזרע נאמר ב"נגמר פריו" בששית, וזה לכאורה לפי דברי שמואל **בבבלי** בר"ה (יג:), ומתאים לדברי **הרש"ס** שהעמיד את סוגייתנו בעשה קצצין גמורים בששית. וראה **בתוספת שבת** (פ"ד הי"א ובהערות 8-5), שהביאו כמה דעות בגדר "גמר פרי". וראה גם **בחזו"א** (סי' ז' סק"ג) שהבין בדעת הרמב"ם שבפול המצרי הבאת שליש היא גמר הפרי (ע"פ הרמב"ם בהל' מע"ש פ"א ה"י, ואכמ"ל).

הערה נוספת שיש להזכיר על דברי הרמב"ם היא בדין זרעו לזרע ולירק, שהרמב"ם סתם לאסור, ומשמע לכאורה שאוסר בין הזרע ובין הירק, ולכאורה **בירושלמי** נאמר שזרעו מותר, ולגבי ירקו יש מחלוקת האם לאסור משום מראית העין או להתיר. **במהר"א פולדא** (ה"ה ד"ה פשיטא) כתב שפשיטא שזרעו מותר כי מסתמא לא רצה לאסור על עצמו, ובמחשבת הירק לא בא לאסרן עליו.

בכס"מ (פ"ד הי"ד) הביא שני אופנים לתרץ את דברי הרמב"ם: "ורבינו שסתם וכתב וכן אם זרע לזרע ולירק אסור, אפשר שהיתה לו נוסחא אחרת בירושלמי, או שהוא סובר שאף ע"פ שבתחלה אמרו פשיטא זרעו מותר, כי אסיקנא דמ"ד אסור מפני מראית העין, קאי אף אזרעו". לאופן השני שהכל אסור משום מראית העין יש מקום לדון בשאלה מדוע בזרעו לזרע לא חששו למראית העין. ואולי זרעו לזרע מדובר שגם מנע מים מהצמח ולכן אינו נראה כלוקט ספיחים, וצ"ב.

לעומת זאת **הרדב"ז ומהר"י קורקוס** (שם) נקטו שמה שאסר הרמב"ם זה רק את ירקו, וכדברי הירושלמי. המהר"י קורקוס כותב שמצא גם גירסא שונה ברמב"ם: "ואם זרעו לזרע ולירק הרי הוא אסור", ובגירסא זו נכנס יותר בקלות הפירוש ש"אסור" קאי רק על הירק. וכן כתב שנלמד דין הששית שנכנסה לשביעית מדין השביעית היוצאת לשמינית.

5. היוצא משביעית לשמינית

לגבי פול היוצא מהשביעית לשמינית נאמרו **בירושלמי**, ג"כ, שלשה דינים: א. זרעו [גי' כס"מ ורש"ס: לזרע] לפני ראש השנה השמינית ונכנסה שמינית, בין זרעו בין ירקו אסור. ב. זרעו לירק לפני ראש השנה השמינית ונכנסה שמינית, בין זרעו בין ירקו מותר. ג. זרעו לזרע ולירק לפני ראש

השנה השמינית ונכנסה שמינית, זרעו אסור וירקו מותר. החידוש היוצא לכאורה מכאן הוא שאם דינו של הירק אחר הלקיטה, אין בו דין ספיחים, ומותר יהיה לאכלו בשמינית. **מהר"א פולדא** (ה"ה ד"ה זרעו) כתב שבשמינית אין לאסור משום מראית עין, כיון ששכיח ירק.

בענין זה **הרמב"ם** (פ"ד הט"ו) כתב כדברי הירושלמי: "עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית, אם זרעו לזרע בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר הספיחים. ואם זרעו לירק, הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר. זרעו לזרע ולירק, זרעו אסור משום ספיחים, וירקו מותר".

[צריך להזכיר שעומד כאן לכאורה גדר נוסף, מה שמופיע **ברמב"ם** (פ"ד ה"ו): "ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית, מר"ה ועד חנוכה, ומחנוכה ואילך הן מותרין, והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית הגידולין מותרין". אלא שיש דעות שונות בהבנת גדר זה, יש שאמרו שגם מה שמותר מדינא, אין לאכלו לפני חנוכה, וזה יהיה נוגע לפול המצרי שזרעו לירק ונלקט לאחר ר"ה. ויש שאמרו שמה שנאמר בהלכה זו הוא שהספיחים שנלקטו בשביעית אינם אסורים לאחר חנוכה, ר' שם **בתוספת שבת** (הערות 14-10), ואכמ"ל].

הראב"ד (שם) השיג על הרמב"ם: "לא מצינו בזורע בשביעית שום היתר, שהרי אמרו הנוטע והמבריך פחות מל' יום לפני ר"ה אסור לקיימן בשביעית, והנוטע בשביעית במזיד יעקור, ואין הולכין לא לחנטת פרי ולא לגמרו, אלא משהשריש בשביעית יעקור, ואין הולכין אחר חנטה אלא בפירות האילן הישן, ולא אחר גמר פרי אלא בספיחין שיצאו מאליהן. ואי משכחת לה בנזרעו לא משכחת לה אלא בשזרעו עכו"ם אי נמי במקומות שהשביעית מדבריהם דאפשר דלא אמרינן בהו יעקור".

לדעת הראב"ד צריך לאסור את הירקות שנזרעו באיסור בשביעית, כשם שאומרים לנוטע בשביעית לעקור את האילן. ומה שסומכים על חנטה או לקיטה וכדומה יהיה שייך לדעתו רק בספיחים שיצאו מאליהם, שאין עליהם קנס לעקרם, ואם אין להם דין ספיחים (כגון אם דינם בלקיטה, ונלקטו בשמינית), במקרה כזה מותרים הם.

המהר"י קורקוס והכס"מ (שהביאו) כותבים שהרמב"ם יישב את קושיית הראב"ד, שלא קנסו לאסור את הפירות בנוטע אילן בשביעית, וכאן הירקות הם דומיא דהפירות, ולא נאסרו. **בדרך אמונה** (ציון ההלכה פ"ד ס"ק קפ"ח) הביא עוד ראשונים רבים שסוברים כראב"ד בענין זה ואוסרים את הירקות, ואכמ"ל בדין "שמור".

יש מקום להעיר, שאע"פ שטעם איסור ספיחים "שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן" (לשון **הרמב"ם** פ"ד ה"ב), כאן שעבר ועשה וזרע בשביעית, פשוט היה לכאורה לירושלמי, וכן לראשונים, גם לראב"ד וכ"ש לרמב"ם, שאין בו דין ספיחים, והראב"ד שאסר אסר רק מטעם הקנס שהנוטע יעקור.

לגבי האפשרות שהציע הראב"ד שמדובר במקומות שהשביעית דרבנן, **הרדב"ז** העיר שמהירושלמי משמע דומיא דרישא שהוא בכל ענין, ולא דווקא במקומות שכאלה. וראה עוד להלן מה שנדון בדברי הראב"ד בנקודה זו.

6. מעשה דר' ירמיה לרמב"ם ולר"ש

בירושלמי (ה"ה) נאמר: "כהדא בר נש עאל טעון עשר מיסרן דלובי מעשר לרבי ירמיה, אמר ליה: לא תו עבד כן, לא תלקוט אלא צורכה דלפצה". ר' ירמיה אמר לו שלא יעשה כך ללקט כל כך הרבה ביחד, אלא ילקט כמות קטנה, כמות שיוכל לבשל בסיר בפעם אחת.

צריך לבחון על איזה מצב מדובר, לרמב"ם ולר"ש. ור' **בחזו"א** (סי' ט' סקי"ב) שכתב שלר"ש מה שהתרנו ואמרנו שאין בו קדושת שביעית, החמרנו עליו שלא ללקוט כמות גדולה. ולדעת הרמב"ם ג"כ מה שהתרנו ואמרנו שאין בו ספיחים, אסרנו בכמות גדולה משום מראית העין. היה מקום לכאורה, בפרט ע"פ **הגר"א** (בהגהתו כאן לירושלמי) לומר שכל זה דווקא בזרעו לזרע ולירק, שיש בו מראית עין, ולא בזרעו לזרע.

7. הערת הראי"ה בדברי הראב"ד

כאמור, הראב"ד כתב כאפשרות להעמיד את דברי הירושלמי: "אי נמי במקומות שהשביעית מדבריהם דאפשר דלא אמרינן בהו יעקור". כלומר יתכן שמה שקנסו לעקור אינו במקומות שחיובם בשביעית הוא מדרבנן בלבד. היה מקום לשאול מדוע לא נקט הראב"ד בזמן שהשביעית מדרבנן, בפרט אם שביעית בזמן הזה מדרבנן, אלא שדעת הראב"ד בענין זה טעונה בירור ארוך, ור' למשל ב**השגת הראב"ד על הרי"ף** (גיטין יט. בדפי הרי"ף) שכ' ששמיטה בזה"ז היא מדת חסידות, ור' ב**מבוא לשבה"א** (פרקים ו'-ז').

ב**שבת הארץ** (פ"ד הט"ו) כתב שלפי סברת הראב"ד יש לומר למי שסובר ששביעית בזה"ז דרבנן, שלא קנסו לאסור את מה שזרע, ולכן בכל מקום שלא יהיה ביבול איסור ספיחים (כגון שנלקט בשמינית וכו'), מותר הכל.

יח.בצלים הסריסים ופול המצרי שמנע מהם מים

1. מחלוקת ר"ע ור' יוסי הגלילי בסיבת ההליכה בירקות אחר לקיטה

שנינו (פ"ב מ"ט): "הבצלים הסריסים ופול המצרי שמנע מהם מים שלשים יום לפני ר"ה, מתעשרין לשעבר ומותרים בשביעית, ואם לאו אסורים בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה". ובהקשר לכך **בבבלי בר"ה** (יד.) מובאת ברייתא בה למדו ר' יוסי הגלילי ור"ע שדין הירקות ללכת אחר לקיטה למעשרות. לשניהם הלימוד הוא 'באספך מגרנך ומיקבך', שגרן ויקב והדומה להם מתעשרים לשנה שעברה, ואילו ירקות אינם דומים לגורן ויקב.

לר' יוסי הגלילי גורן ויקב גדלים על מי שנה שעברה ולכן מתעשרים לשנה שעברה, ואילו ירקות שגדלים על מי שנה הבאה מתעשרים לשנה הבאה. ולר"ע גורן ויקב גדלים על רוב מים (**לרש"י** שם ד"ה רוב הכוונה למי גשמים), ואילו הירקות גדלים על כל מים.

2. מנע מהם מים מתעשרין לשעבר - מדוע?

בבבלי בר"ה (שם) ר' אבהו מעמיד את דין המשנה שלנו, של מניעת המים במחלוקת ר' יוסי הגלילי ור"ע: "אמר רבי אבהו: בצלים הסריסין ופול

המצרי איכא בינייהו, דתנן בצלים הסריסין ופול המצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית, ואם לאו אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה". אלא שר' אבהו לא ביאר מה יסבור כמי המשנה שלנו, ולאיזה תנא הדין הוא לא ככתוב במשנתנו.

רש"י (ר"ה שם ד"ה איכא) מביא שני פירושים. לפי הפירוש הראשון משנתנו היא לר' יוסי הגלילי. הפסקת המים מהבצלים ומהפול גורמת לכך שיגדלו על מי השנה שעברה, ואילו לר"ע הפסקת המים אינה משנה את דינם של הבצלים והפול. הפירוש השני שרש"י מביא מפירוש רומיים ע"פ הירושלמי הוא כפירוש התוס'.

תוס' (שם ד"ה ופול) כתבו שמהירושלמי לא נראה כרש"י. **בירושלמי** (פ"ב ה"ו) נאמר: "אמר רבי מנא מכיון שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה נעשו כבעל". לכן, מכח השילוב של דברי ר' אבהו בבבלי, שאומר שמשנתנו נאמרה רק לפי שיטת אחד התנאים, עם דברי ר' מנא בירושלמי, שטעם משנתנו שנהפכה השדה לבעל, ונעשתה דומה לגורן ויקב שגדלים על רוב מים, הסיקו תוס' שמשנתנו נאמרה לר' עקיבא, ואילו לר' יוסי הגלילי הפסקת המים לא תועיל. וראה גם **בר"ש** (פ"ב מ"ט).

שני הבדלים עולים מפירושי רש"י ותוס'. ההבדל הראשון הוא בשאלה על תפקיד הפסקת המים, האם הוא מעביר את הצמח להחשב גדל על מי שנה שעברה, או שהוא מעביר אותו לדין צמח שגדל על רוב מים. וכן עולה לכאורה הבדל בשאלה האם "רוב מים" ו"כל מים" הוא גדר כללי בסוג הצמח (תבואה, ירקות וכדומה), והפסקת מים לא תועיל בו, ואילו "מי שנה שעברה" הוא גדר תלוי במציאות (כן הוא לכאורה לרש"י), או שלהפך, "רוב מים" ו"כל מים" תלוי באופן הגידול בפועל, ואילו "מי שנה שעברה" הוא גדר בסוג הצמח, והפסקת מים לא תועיל בו (כן הוא לכאורה לתוס'). [וראה **בתוס'** (ר"ה יד: ד"ה ולשביעית) שבנגמר גידולו מודים הכל שהולכים אחר שנה שעברה, בין לר"ע ובין לר' יוסי הגלילי].

יש להעיר שגדרים אלו שנלמדו מדרשה לגבי הגדרת שנות המעשר הוזכרו במשנתנו לענין שני הדברים, קביעת השנה הן למעשר והן לשביעית, ויש

בכך חידוש (ור' **בתוס'** ר"ה יד. ד"ה מה, שיתכן שעיקר הדרשה נצרכה לשביעית, שהרי מעשר ירק דרבנן).

בכס"מ (פ"ד הי"ז) כתב שדינו של פול המצרי אחר גמר פרי, ומניעת המים גורמת את גמר הפרי. וכן כתב גם **הרדב"ז** (מע"ש פ"א ה"ט). וראה לעומת זאת ראה **במנחת ביכורים** (על התוספתא פ"ב ה"ד) שכ' שהולכים כאן אחר ההשרשה. אמנם יתכן שההבדל תלוי בדינו של הפול ע"פ דברי שמואל בבבלי בר"ה (יג:), שחידש שהולכים בפול אחר גמר הפרי.

3. ספק הירושלמי לגבי 'למפרע' וביאורו

בירושלמי (פ"ב ה"ו) מובא ספק לגבי מעשר: "רבי יונה בעי, למפריעו הוא נעשה זרע, זרעו מיכן ולבא, מה נפק מביניהון, לקט בתוך שלשים ולאחר שלשים, אין תימר למפריעו הוא נעשה זרע, מעשר מזה על זה, אין תימר מיכן ולבא, אינו מעשר מזה על זה".

ונאמרו כמה פירושים לספק זה של הירושלמי. **ברש"ס** (ד"ה לקט, ואי) ובפני **משה** (ד"ה מה נפק) ביארו שהספק הוא האם ע"י הפסקת המים נחשב למפרע כזרעו לזרע, כבר מתחילת שלשים הימים, ולפי זה ניתן לעשר מזה על זה, או שרק עם סיום שלשים הימים נעשה כזרעו לזרע, ומה שליקט בתחילת שלשים הימים אינו נדון כזרעו לזרע.

בביאור הגרח"ק (ד"ה אין) העיר שחייבים להעמיד את הספק בכגון שלא כל שלשים הימים היו לפני ר"ה, שאם כן הרי בשני היבולים ודאי יעשר כשל השנה הקודמת. אלא מדובר שחלק משלשים הימים היה לאחר ר"ה, ואם נעשה כזרעו לזרע למפרע גם מה שלקט לפני השלמת שלשים הימים יהיה נדון כלשעבר, אך אם רק בהשלמת שלשים הימים הוא נדון כלשעבר, מה שלקט לאחר ר"ה ולפני השלמת שלשים יום צריך להתעשר כשנה שנלקט בה.

במהר"א פולדא (ד"ה ולאחר) ביאר שהספק הוא האם נהפך למין אחר רק בסוף שלשים היום או כבר בתחילתם, שאם נאמר שרק בסופם נהפך לזרע, מה שילקט לפני שהסתיימו שלשים הימים נחשב כמין אחר שאי אפשר להפריש ממנו על מה שנלקט לאחר סיום שלשים הימים.

4. הערה מדברי התוספתא 'אסור לקיימו בשביעית'

בתוספתא (פ"ב ה"ד) נאמר לשון "אסור לקיימן בשביעית". וראה בחסדי דוד (שם) שכתב שלא נטעה לומר שדינם של הפול והבצל אם לא מנע מהם מים הוא שחלים עליהם דיני שביעית וצריך לאכלם בקדושה ולבערם וכו', אלא דינם הוא שאסור לקיימם. דין זה צריך ביאור, הן לשיטת הרמב"ם, שאוסר ספיחים שהתחילו בששית, אך צריך לבאר את האיסור לקיימם, וכ"ש שקשה לשיטת הר"ש שמתיר ספיחים כאלה באכילה, ובשאלה זו נדון אי"ה להלן בסוגיית דלועין.

אמנם מה שכתבו בשבת הארץ (פ"ד הי"ז) ובדרך אמונה (פ"ד אות קכג) שלשיטת הר"ש מותר לאכול גם פול המצרי שלא מנע ממנו מים, אלא שצריך לנהוג בו קדושת שביעית, לכאורה יהיה קשה על כך מדברי התוספתא, ואם יהיה תירוץ לדעת הר"ש בדברי התוספתא, יהיה צורך לבחון מחדש את ההתר הזה.

5. פול המצרי שמנע ממנו מים, האם מדובר בזרעו לירק או לזרע?

המשנה כאן לא ציינה האם מדובר בפול שזרעו לזרע (שהולך אחר גמר הפרי) או לירק (שהולך אחר לקיטה). וראה **בשבת הארץ** (פ"ד הי"ח) שהביא שיש אומרים שבכל אופן מניעת המים מחילה עליו דיני השנה הקודמת, ויש אומרים שזה מועיל רק בזרעו לירק (ולכאורה יש מקום לשאול על דעה זו מדברי הירושלמי "למפריעו הוא נעשה זרע"). וראה **בתוספת שבת** (שם) דעות נוספות על כך.

יט. אתרוג

אגב דין האורז ופול המצרי שנזכרו בבבלי בר"ה (יג-יד) מובא שם דין האתרוג, ובדיניו העולים מסוגיית הבבלי (ר"ה יד-טו) עסקנו בשורות דלהלן. סוגיא זו קשורה להלכות רבות, ובאנו כאן רק לעסוק בעיקרי הדברים הנוגעים לשביעית

1. דין חנטה באילנות והיחס בינו לדין עונת המעשרות ולהבאת שליש

ככלל, באילנות נקבעת השנה לפי החנטה, ראה דברי רבה (**בבלי ר"ה** יג:): "אמר רבה: אמור רבנן אילן בתר חנטה, תבואה וזיתים בתר שליש, ירק בתר לקיטה". וראש השנה שלהם (לבית הלל) הוא ט"ו בשבט (**משנה בריש ר"ה**).

נוסף לכך, ישנו גדר של "עונת המעשרות" באילנות, כמבואר ב**משנה מעשרות** (פ"א מ"ב): "מאימתי הפירות חייבות במעשרות, התאנים משיבחילו הענבים והאבשים משהבאישו, האוג והתותים משיאדימו, וכל האדומים משיאדימו. הרמונים משימסו, התמרים משיטילו שאור, האפרסקים משיטילו גידים, האגוזים משיעשו מגורה, ר' יהודה אומר האגוזים והשקדים משיעשו קליפה".

השיעור "עונת המעשרות" נאמר במקורו להגדיר האם יש לפרי גדר של פרי לענין שיהיה חייב במעשרות, אך ל**רמב"ם** (מע"ש פ"א ה"ב) השיעור הזה הוא הקובע גם לשנות מעשר "וכן פירות האילן שבאו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט של שלישית, אף על פי שנגמרו ונאספו אחר כן בסוף שנה שלישית מתעשרין לשעבר ומפרישין מהן מעשר שני, וכן אם באו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט של רביעית אף על פי שנגמרו ונאספו ברביעית מפרישין מהן מעשר עני". יתכן שלרמב"ם השיעור של "עונת המעשרות" הוא השיעור של "חנטה", ויתכן שיש סיבה אחרת ששינה להלכה מדברי רבה בבבלי בר"ה. ראה במפרשי הרמב"ם שם (**מהר"י קורקוס, רדב"ז** ועוד). וכן **בירושלמי** כאן (פ"ב ריש ה"ה) שכתב "בפירות הילכו אחר שליש". ו**ברש"ס** שם (ד"ה ובפירות) השוה זאת

לשיעורים שנאמרו בריש פ"ק דמעשרות. אמנם שיטת התוס' לא כך, ראה **בר"ש** (כאן פ"ב מ"ז) שחילק בין עונת המעשרות לבין ראש השנה. וכן ראה **בתוס' ר"ה** (יב: ד"ה התבואה). ואכמ"ל בנקודה זו.

2. הסיבה לדין מיוחד באתרוג

דינו של האתרוג, לפי חלק מהתנאים, וכן להלכה, שונה מדין שאר האילנות, וכפי שנראה בפירוט דעות התנאים להלן. כבר **במשנה בביכורים** (פ"ב מ"ו) שנינו: "אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים ולירק בדרך אחד, שוה לאילן בערלה וברבעי ובשביעית, ולירק בדרך אחד שבשעת לקיטתו עשורו". **בבבלי בקדושין** (ג.) נאמר: "...דרכיה דאתרוג כירק, מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו, אף אתרוג דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו".

ברש"י (קדושין שם ד"ה התם וד"ה מפני, וכן בר"ה יג: ד"ה שבשעת) כתב שזהו טעם הדין שאתרוג שוה לירק למעשר, כיון שיסוד הדין שירק הולך אחר לקיטתו למעשר הוא משום שבשונה מאילנות ותבואה שגדלים על רוב מים, דהיינו מי גשמים, הירק שדרכו ליגדל על כל מים (כלשון ר"ע בבבלי בר"ה יד.), דהיינו "אף על שאובין שדולים ומשקין אותם", ואתרוג ג"כ דרכו ליגדל על כל מים, לכן דינו למעשרות כירק.

3. דעות התנאים והאמוראים האם אתרוג אחר לקיטה או אחר חנטה

בבסוגיית הגמרא **בבבלי בר"ה** (יד:-טו.) מובאות דעות התנאים והאמוראים בדינו של האתרוג. ראשית נמנה את השיטות כפי שמופיעות לפנינו בבבלי, ולאחר מכן נעסוק בכמה נקודות לגבי חלק מהשיטות. מצאנו חמש אמירות של תנאים לגבי דינו של האתרוג, שהן לכאורה ארבע דעות:

א) במשנה בביכורים - **לרבן גמליאל** אתרוג שוה לאילן לערלה לרבעי ולשביעית, שהולך אחר החנטה, ושוה לירק למעשרות.

ב) שם **לרבי אליעזר** אתרוג שוה לאילן לכל, גם למעשרות.

ג) בבריתא מובאת דעת **ר"ש בן יהודה שאמר משום ר"ש** : בת ששית שנכנסה לשביעית פטורה ממעשר ופטורה מביעור "שאין לך דבר שחייב במעשר אא"כ גדל בחיוב ונלקט בחיוב". ובת שביעית שנכנסה לשמינית פטורה ממעשר ופטורה מביעור "שאין לך דבר שחייב בביעור אא"כ גדל בשביעית ונלקט בשביעית".

ד) בברייתא אחרת (ע"פ חסורי מחסרא בגמ' שם) אמר **ר' יוסי בשם אבטולומוס בשם חמשה זקנים:** אתרוג אחר לקיטתו למעשר ואחר חנטה לשביעית.

ה) שם בברייתא **רבותינו נמנו באושא** ואמרו אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית.

תוס' (ר"ה טו: ד"ה ורבותינו) כתבו שג' מחלוקות בדבר - לר"א הכל אחר חנטה, לרבותינו שבאושא הכל אחר לקיטה, ולר"ג ולאבטולומוס בשם חמשה זקנים השביעית אחר חנטה, ואילו המעשרות אחר לקיטה. לכאורה יש להזכיר גם את דעת ר"ש בן יהודה בשם ר"ש, שכדי להתחייב במעשר בעינן גדל ונלקט, וכדי להתחייב בביעור בעינן גדל ונלקט, ואם כן יש כאן ארבע שיטות. יש להזכיר בשלב זה שיתכן שלרמב"ם פרשנות שמשנה את משמעות דברי רבותינו שבאושא, וכפי שנראה להלן, כשנעסוק בפסיקת הרמב"ם.

כמוכן מצאנו שם ארבע אמירות של אמוראים לגבי דינו:

א) לדעת **רבה**: אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית פטורה ממעשר (משום שיד הכל ממשמשין בה) ופטורה מהביעור (אחר חנטה), ואתרוג בת שביעית שנכנסת לשביעית פטורה ממעשר וחייבת בביעור.

ב) לדעת **רב המנונא** אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית לעולם ששית, ובת שביעית שנכנסה לשמינית לעולם שביעית.

ג) **רבי יוחנן וריש לקיש** אמרו שאתרוג הנכנס משישית לשביעית דינו כששית.

ד) **וכי אתא רבין אמר ר' יוחנן** שאתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית, אפילו הייתה כזית ונעשית כככר, חייבים עליה משום טבל.

4. עיקר דינו של האתרוג - שיטות התוס'

דעת רבן גמליאל וכן דעת אבטולומוס משום חמשה זקנים, שלפיהן בדין האתרוג לשביעית הולך אחר החנטה ואילו למעשרות הולך אחר לקיטה טעונה הסבר.

בתוס' (ר"ה יד. ד"ה מה גורן) נאמרו שני פירושים לדרשה המובאת בגמ' שם "מגרנך ומיקבך", שהולכים אחר לקיטה בירקות. התוס' התקשו בדבר, והרי מעשר בירקות הוא מדרבנן. ותרצו בשני אופנים - או שהדרשה היא אסמכתא, או שהדרשה נצרכת ללמוד שלענין שביעית הולכים בירק אחר לקיטה. לפי תירוץ זה יש גדר של "גדל על רוב מים" ושל "גדל על כל מים", שמבדיל מדאורייתא בין הגידולים שדינם ללכת אחר חנטה או שליש ("רוב מים"), לגידולים שדינם ללכת אחר לקיטה ("כל מים"). ולפי זה עולה שדינו של האתרוג צריך היה להיות אחר לקיטה, ועולה השאלה מדוע דינו לשביעית (לר"ג ולרבותינו שבאושא) ללכת אחר החנטה [יש להעיר ששאלה זו קשה עוד יותר לר' אליעזר, שהלך באתרוג לכל דבר אחר החנטה, ולכאורה אינה קשה לרבותינו שבאושא, שהלכו באתרוג אחר הלקיטה גם לשביעית, אך ראה מה שנדון להלן לגבי דעת רבותינו שבאושא לערלה, ולפי מה שנזכיר שם שלערלה מודים הם שדינו אחר חנטה, יהיה קשה גם לשיטתם].

תוס' בר"ה (יד: ד"ה ולשביעית) שאלו זאת: "וא"ת אמאי לא אזלינן באתרוג בתר לקיטה לכל דבר, כיון שגדל על כל מים כירק, למאי דפרישית לעיל דההיא דרשה צריכא בשביעית דאורייתא". ועונו בקצרה: "וי"ל משום דדרשינן לעיל (שם י.) גבי ערלה פעמים שברביעית ועדיין אסורין משום ערלה". תירוץ זה הוא גם יסוד החילוק בין אילנות לתבואה, כיון שהתורה הביאה אותנו לגדר של חנטה בדיני ערלה, וכמו שכתבו **תוס'** (ר"ה יד. ד"ה באחד) וה**ר"ש** (כאן פ"ב מ"ז).

תרוץ זה, שהלימוד לענין ערלה הוא שהביא לחנטה באתרוג, כתוב גם **בתוס' בסוכה** (לט: ד"ה ולשביעית). ו**בתוס' בקדושין** (ג. ד"ה מה ירק) מוסבר תירוץ זה באריכות יותר: "י"ל אף על גב דאתרוג גדל על כל מים, אין לנו לחלקו מדין שאר אילנות לענין שביעית, כיון דלענין ערלה ורבעי לא חלקתו תורה משאר אילנות, ודרשה דגורן ויקב לירקות אתא ולא לאתרוג. ומכ"מ לענין מעשר שהוא דרבנן תקנו חכמים אחר לקיטתו עישורו הואיל וגדל על כל מים כירק".

לפי דבריהם דינו האמיתי של אתרוג הוא ללכת אחר החנטה. מה שמעשרותיו הולכים אחר הלקיטה זה רק כיון שמעשרותיו מדרבנן, ותיקנו כך. גם דעת ר' אליעזר, שכל דינו אחר החנטה מובנת לדרך זו, שלא תיקן ללכת בו אחר לקיטה. לדרך דוקא דברי רבותינו שבאושא לא יובנו, אלא אם כן נפרש שהם רק מוסיפים את הלקיטה לחומרא, או שנעמיד את דבריהם בשביעית בזמן הזה מדרבנן. יש להזכיר גם שלסוברים שמעשרותיו של אתרוג הם מדאורייתא (כגון **הרמב"ם** תרומות פ"ב ה"א) אי אפשר לבאר בדרך זו.

בתוס' בקדושין (ג. ד"ה מה ירק) בתירוץ קודם מובא הסבר לכאורה הפוך: "ושמא י"ל דהא דאזלינן ביה בתר חנטה לשביעית היינו דוקא לחומרא, כגון אם חנט בשביעית ונלקט בשמינית". משמע שדינו העקרוני של האתרוג הוא ללכת אחר לקיטה כירק, ומה שנמצא בו שהולכים אחר חנטה הוא רק לחומרא. לדרך זו יובנו היטב דברי רבותינו שבאושא, אלא שדברים רבים בסוגיא זו יקשו על כך לכאורה, ר' **ברש"ש** (קדושין ג.) שם שהקשה על תוס' כך, שקשה מדברי הפוטרים מביעור ועוד.

[הערה נוספת שיש להעיר שבדברי ה**תוס' ר"ה** (יד: בהמשך ד"ה ולשביעית) קשרו את המושג "גמר הפרי" ל"לקיטה", ואם נגמר הפרי בשנה אחת זה נחשב שנלקט, גם אם נלקט בפועל בשנה שלאחר מכן. וכתבו שם שיתכן שבאתרוג דינו שונה, כיון שהוא ממשיך לגדול משנה לשנה, או שיתכן בו מצב ששנה שלמה לא נגמר פריו. עכ"פ ל**רמב"ם** נראה שהגדר של "לקיטה" אינו "גמר הפרי", ראה למשל בהלכות מע"ש (פ"א ה"ד): "...כיצד, אם נלקט ביום ראש השנה של שלישית, אף ע"פ שבא לעונת המעשרות ונגמר בשנייה, מפרישין ממנו מעשר עני"].

5. ראש השנה של אתרוג וראש השנה של שביעית לאילן

לענין מעשרות לר"ג ולרבותינו שבאושא האתרוג הולך אחר הלקיטה. הבבלי **בר"ה** (טו.) הסיק, שאע"פ שהוא הולך אחר הלקיטה, ר"ה שלו בט"ו בשבט. בבבלי **בסוכה** (מ.) מובא הסבר שאתרוג ולולב שנכנסו לשביעית, באתרוג יש קדושה, כיון שהולך אחר לקיטה, לפי דעת רבותינו שבאושא, ואילו הלולב הולך אחר החנטה. והקשה ה**מהר"ם** (סוכה לט: ד"ה בא"ד ומיהו קשה) שכיון שאנו מוצאים שר"ה לאילן הוא בשבט, אם כן גם לאחר שנכנסה השמיטה דינו של האתרוג שנלקט בתחילת השביעית, גם אם הוא נדון לפי הלקיטה, צריך הוא להחשב של ששית, כיון שעדיין לא נכנסה השביעית לאילנות.

בתירוצו כותב המהר"ם שם "שע"כ צ"ל דכל אילנות שר"ה שלהן ט"ו שבט, היינו דוקא לענין מעשר ולא לענין איסור שביעית, וא"כ כל הפירות הנחנטים, למ"ד בתר חנטה אזלינן, או הנלקטים למ"ד דבתר לקיטה אזלינן באתרוג, אם החנטה או הלקיטה היתה אחר שנכנסת שביעית מתשרי, וקודם ט"ו שבט נוהג בהן דין קדושת שביעית ואסורים לבעלים...". עיי"ש גם מה שהוסיף לגבי המעשרות.

הדברים נוגעים למחלוקת בענין כניסת שנת השמיטה לאילנות. ראה **ברמב"ם** (פ"ד ה"ט) ו**בשבת הארץ** (שם, ובהערות 21-20). הסוברים שר"ה לאילן לשביעית הוא ט"ו בשבט, יתכן שיאמרו שלענין האתרוג, למ"ד שהולך אחר לקיטה, דינו שוה לירק לשביעית, וזה אע"פ שלענין מעשרות מפורש בגמ' שגם אם הוא הולך אחר לקיטה ר"ה שלו בשבט, וצ"ב עוד.

6. מחלוקת האמוראים בשאלת הפטור ממעשרות בשביעית

רבה ורב המנונא נחלקו בדין אתרוג שנכנס מהששית לשביעית, האם הוא חייב במעשרות או פטור מהם. לענין ביעור שניהם אומרים שדינו כשל שישית, בפשטות כי הלכו אחר החנטה, ולרבה הוא בכל זאת פטור מהמעשרות משום שיד הכל ממשמשין בו. **רש"י** (ר"ה טו. ד"ה יד) מסביר: "נהי דלא מחייב לאפקורה דלא נהגא בה שביעית, מיהו כל שדות ופרדסות הפקר הן בשביעית, ואין אתרוג זה נשמר בה לבדו, ועל כרחו

הכל ממשמשין בו, והפקר פטור מן המעשר". ורב המנונא חלק על כך וסבר שמה שהם לוקחים הוא גזל, ואינו פוטר ממעשר. **במאירי** (שם) הוסיף בטעם רבה, שבאתרוג דווקא, כיון שיש פירות מכמה שנים בבת אחת, יד הכל ממשמשת בפירות הששית, ולכן מתיאש מהם, ואילו לדעת רב המנונא הם אינם הפקר כיון שנוטלים אותם ומכניסים אותם לתוך הבית.

בתוס' (שם ד"ה יד) כתבו שהטעם של "יד הכל ממשמשין בה" לא נצרך לפי מי שסובר שאתרוג אחר לקיטה למעשר, והוא נצרך לפי ר' אליעזר הסובר שאתרוג אחר חנטה גם למעשר. משמעות דבריהם היא שכיון שדינו אחר לקיטה למעשר, הרי הוא שייך לשביעית לענין מעשרות.

הרש"ש (שם) שמתוס' עולה שדין השביעית לפטור ממעשר אינו תלוי בכך שיש קדושה בפירות, אלא עצם שייכות הפירות לשביעית לענין מעשר שהולך אחר לקיטה פוטרת אותם ממעשרות. הוא מעיר שם שהסברא נותנת להפך, שרק דין הקדושה המחייב בהפקר הוא הפוטר, וכתב שם שמ**רש"י** (ר"ה טו. ד"ה אמר) משמע כדבריו, ואילו מה**רמב"ם** (פ"ד הי"ב) נראה כתוס', ומה**ראב"ד** (מעשר שני פ"א ה"ה) נראה כדבריו.

גם **בתוס' רא"ש** (ר"ה טו. ד"ה יד) מופיע כאי נמי המהלך של הרש"ש להשיג על תוס': "אי נמי אכתי צריך להאי טעמא דיד הכל ממשמשין בה, דהא דקאמר אחר לקיטה למעשר היינו לענין חדש וישן ולענין מעשר שני ועני, אבל לענין ששית הנכנסת לשביעית, כיון דמדאורייתא אין לו דין שביעית, א"כ לאו הפקר מלכא הוא לפוטרו מטעם שביעית, ולהכי צריך טעמא דיד הכל ממשמשין בה". וכדרך זו כתב גם ה**ריטב"א** (ר"ה שם). לדרך זו של המחייבים במעשרות צריך לדון אילו מעשרות ינהגו בדבר שדינו למעשרות כשל שביעית.

במאירי (ר"ה טו. ד"ה ושמועה) כתב שלמ"ד שאתרוג הולך אחר לקיטה למעשרות יש להתייחס לפירות הנלקטים בשביעית כדין הפקר. ולכאורה כיון שדיני שביעית לענין הפקר אינם נוהגים בהם זה אינו דינם. ואולי אם מעשרות האתרוג מדרבנן לא תיקנו מעשרות לשביעית או שפירות השביעית נחשבים כהפקר לענין מעשרות, וצ"ב.

לגבי דין המעשר של אתרוג הנכנס לשביעית, ראה גם **בירושלמי ביכורים** (פ"ב ה"ד) ובמפרשיו שם, כגון **הפנ"מ והגר"א**, וכן ראה **בחזו"א** (שביעית סי' ז' סק"ט), ואכמ"ל.

7. בשיטת ר"ש בן יהודה למעשרות ולשביעית

ר"ש בן יהודה משום רבי שמעון דרש הן למעשר והן לדין ביעור כפירות שביעית שהפרי יגדל וילקט בחיוב. לגבי הפטור ממעשרות כתב **רש"י** (ר"ה טו. ד"ה ר"ש) שהוא מטעם יד הכל ממשמשין בו. וכן כתבו גם **תוס'** (שם ד"ה שאין). **תוס'** (שם ד"ה שאין) גם סייגו את התנאי של גדל ונלקט בחיוב לענין שביעית, או שהוא מצריך תנאי זה רק לענין הביעור, אך שאר דיני שביעית נוהגים גם בגדל בשנה הששית ונלקט בשביעית או גדל בשביעית ונלקט בשמינית, או שתנאי זה של גדל ונלקט בשביעית נצרך רק באתרוג בלבד. תוס' לא נימקו את הצורך היחודי הזה באתרוג. אולי הוא משום שבו יש משמעות גם לחנטה וגם ללקיטה, וצ"ב.

עכ"פ יש להזכיר כאן של**רמב"ן** (ר"ה יג:) היה צד לומר "שאין לך חייב בשביעית מן התורה אלא גדל בחיוב ונלקט בחיוב, ולקיטה וחנטה מדבריהם הוא". נראה מדבריו שהשתמש בלשונו של ר"ש בן יהודה, ולא רק שגדר זה הוא דעתו, אלא גם כל מי שיחלוק על כך זה מדרבנן בלבד.

הערה נוספת היא דברי ה**ריטב"א** (ר"ה טו. סוף ד"ה ומותבינן) שכתב שדברי אבטולומוס נצרכו, אע"פ שהם שוים לכאורה לדברי ר"ג, כיון שר"ג אמר רק שאתרוג שוה לאילן לענין שביעית, אך לא אמר מהו דינו של האילן, ואולי דינו של האילן ג"כ כדעת ר"ש בן יהודה, שבעינן נלקט וגדל בחיוב, לכן הוצרכו דברי אבטולומוס, לומר שנדון אחר חנטה.

8. פסיקת הרמב"ם, ביאורה, והחולקים על דבריו, ודין שאר פירות הדר

הרמב"ם כתב לגבי האתרוג בשני מקומות. בהלכות **שמיטה** (פ"ד הי"ב) כתב: "הירק בשעת לקיטתו, והאתרוג אפילו היה כפול קודם ר"ה ונעשה כככר בשביעית חייב במעשרות כפירות ששית, ואפילו היה כככר בששית הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות ששית

להחמיר". ובהלכות **מעשר שני** (פ"א ה"ה) כתב: "וכן האתרוג בלבד משאר פירות האילן הרי הוא כירק והולכין אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית, כיצד אם נלקט בשלישית אחר ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר עני אף על פי שנגמרה בשנייה, וכן אם נלקט ברביעית קודם ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר עני, נלקט ברביעית אחר ט"ו בשבט מפרישין ממנו מע"ש".

ודבריו לכאורה צריכים ביאור. וראה במפרשי הרמב"ם שהאריכו להסביר את דעתו שפוסק לחשוש גם ללקיטה לשביעית כדעת רבותינו שבאושא, משום הספק, והיו שרצו לומר שספק זה הוא כבר לר' יוחנן (בגמ' בר"ה שם), עי' **כס"מ ומהר"י קורקוס** ועוד בשני המקומות, ואכמ"ל.

לכאורה מלשון הרמב"ם "ומתעשר כפירות ששית להחמיר" משמע קצת שרואה כעיקר את הלקיטה. אמנם ראה **בחזו"א** (סי' ז' סק"א) שעיקר הדין גם לרמב"ם הוא ללכת אחר החנטה לענין שביעית, ומה שאנו הולכים אחר הלקיטה הוא לחומרא.

הראב"ד (הל' מע"ש שם) השיג על הרמב"ם וכתב שיש ללכת אחר החנטה לשביעית. וראה **בהערות לשבת הארץ** (פ"ד הי"ב הערות 23-22) שכן דעת הרבה פוסקים. דעת ה**שו"ע** (יו"ד של"א סעיף קכו) לכאורה כדעת הרמב"ם. ומלשון **הגר"א** (יו"ד שם ס"ק קצ"א) נראה שפסק כדעת הראב"ד.

החזו"א (סי' ז' סוף סק"י) כתב שמעיקר הדין ניתן לסמוך על דעת רוב הפוס' שהולכים אחר החנטה לשביעית, ולא לנהוג בדיני שביעית באתרוג שנכנס מהששית לשביעית, ובפרט לדעתו שגם לדעת הרמב"ם מעיקר הדין דינו ללכת אחר החנטה ורק לחומרא נוהג בו דיני שביעית, אלא שהוא מסיק שנהגו להחמיר כהרמב"ם, דהיינו ללקוט בששית, והיכא שלקט בשביעית לנהוג בו בדיני שביעית.

לדרך החולקים על הרמב"ם אין נפק"מ לענין שמיטה אם נשוה שאר פירות הדר לאתרוג, שכן לדעתם גם האתרוג הולך אחר חנטה לשביעית. אך לדעת הרמב"ם יש נפק"מ בכך, ונחלקו בדעתו. ראה **בשבת הארץ** (קונט"א יח), וכן **בתוספת שבת** (פ"ד הי"ב אות ט והערות 37-33) ואכמ"ל.

9. הערה - אתרוג לערלה לרבותינו שבאושא

יש מקום לשאול האם לפי רבותינו שבאושא שאמרו "אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית", הדבר נוגע גם לערלה. **הריבמ"ץ** (ביכורים פ"ב מ"ו) כתב: "אבל רבותינו חזרו ונמנו אתרוג בתר לקיטה בין לעורלה בין למעשרות, פי' בין לשביעית, כדתנן ושאר כל האילנות כשנתן למעשרות כך שנתן לשביעית". לעומת זאת לפי מה שכתבו **תוס'** (ר"ה יד: ד"ה ולשביעית) שהדרשה לגבי ערלה שייכת גם לאתרוג, נראה שדינו ישאר לערלה אחר חנטה גם לרבותינו שבאושא, וכך נראה לכאורה פשוט יותר, שלא נחלקו על דין הערלה באתרוג שילך אחר חנטה.

כ. הדילועין אם לא הוקשו לפני ר"ה אסור לקיימן בשביעית

1. החידוש בלשון המשנה, ודברי התוספתא

במשנה כאן (פ"ב מ"י) נאמר: "הדלועין שקיימן לזרע, אם הוקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם מותר לקיימן בשביעית, ואם לאו אסור לקיימן בשביעית". גם בלשון ה**תוספתא** מצאנו (פ"ב ה"ט): "כל ירקות שהושקו (הגר"א הגיה: שהוקשו) לפני ראש השנה, מותר לקיימן בשביעית, אם היו דקין אסור לקיימן, מפני מראית העין. אין מחייבין אותו לשרש את הלוף, אלא מניחין כמות שהוא, אם היה צומח למוצאי שביעית מותר". גם לעיל בתוספתא (פ"ב ה"ד) נאמר לגבי פול המצרי: "פול המצרי שמנע ממנו מים שלשים יום לפני ראש השנה, מתעשר לשעבר ומותר לקיימו בשביעית, אם לאו אסור לקיימו בשביעית".

ולכאורה יש כאן דין חדש, לא רק שיש גזרת ספיחים על היבול, אלא גם אסור לקיים אותם. ר' **בחסדי דוד** (על התוספתא פ"ב ה"ד) שהעיר על איסור הקיום, וכתב שהוא מפני מראית העין. ו**במהר"י קורקוס** (פ"ד ה"ח) כתב: "ורבינו כתב משום ספיחין, ולא הוזכר גבי ספיחין בתחילת הפרק אלא איסור אכילה, אבל לאסור לקיימו לא הוזכר, אפשר שסובר רבנו שכיון שאסורין באכילה מפני עוברי עבירה וכו' כאשר נתבאר, גם

אסור לקיימן, שלא יאמרו שזרען בשביעית, וזהו מפני מראית העין המוזכר בתוספתא".

2. קושיית החזו"א על הר"ש וסיעתו

יש כאן לכאורה קושיא על שיטת הר"ש, וכמו שהביא **החזו"א** (סי' י"ז ס"ק ה'), שכיון שלדעת הר"ש אין איסור ספיחין בכהאי גונא שהיו גדולים מהששית. ולגבי המשנה שלנו ניתן ליישב שהאיסור הוא לקיימם לזרע, שכיון שיש בהם קדושת שביעית אי אפשר לזרוע אותם, ודומה למה שכתב **הרמב"ם** בפיה"מ (פ"ב מ"י): "לפי שאסור לקחת פירות שביעית ולהצניעם לזרע כמו שיתבאר". אלא שהוא מביא שם שבלשון התוספתא שכתוב אסור לקיימן מפני מראית העין, תירוץ זה לא נראה.

3. הצעות לתירוץ והשלכות מהן

אם נאמר שיש איסור נוסף של מראית עין, שבדברים שנראים שנזרעו בששית (לאפוקי הלוף וכדו', ראה בתוספתא וברמב"ם הנ"ל) יש איסור קיום, היה מקום לומר דבר זה גם לר"ש, שגם אם אין איסור ספיחים כשגידולם התחיל בששית, מ"מ יש גזירה נוספת של איסור קיום הספיחים. ואם נאמר כך, יוצא שאי אפשר להקל ולזרוע שדות לקראת סוף הששית גם לדעת הר"ש (וראה **בדרך אמונה** פ"ד ס"ק קל"ב שמשמע לכאורה שהלך בדרך זו). וראה גם **בכסף משנה** (פ"ד הי"ח) שכתב לדעת הרמב"ם: "...שאע"פ שהיה ראוי לומר שמותר לקיימן כמו שמותר לקיים הספיחים, אסרו לקיימן מפני מראית העין מתוך שהם רכים יבואו לומר שנזרעו בשביעית". משמע שלא כל הספיחים אסור לקיים, אלא דווקא את הצמחים שנראים רכים ועלולים לחשוב שנזרעו בשביעית.

ו**בחזו"א** (סי' ט' ס"ק י"ז ד"ה ובמה) כתב שיתכן שלר"ש דווקא בדלעת שמשאיר לזרע יש בעיה של מראית עין שרוצה לזרוע זרעים של פרי שקדוש בקדושת שביעית. ויש לעיין אם זה יוכל ליישב את כל המקורות בתוספתא. ראה גם **בדרך אמונה** (ציון ההלכה פ"ד ס"ק רכ"ד) מה שהוסיף להקשות ע"ד הר"ש.

ובכל נושא זה יש מקום להאריך, ר' **בשבת הארץ ובתוספת שבת** (פ"ד הי"ח) שהביאו שיטות רבות בדין זה של איסור קיום דלועין וספיחין, ואכמ"ל, אע"פ שדבר זה נוגע למעשה לזורעים בסוף הששית.

כא. לגמות מים בעלי קולקסיא

בדברי הירושלמי כאן אנו עוסקים בקלקול פירות שביעית הראוים לבהמה. בירושלמי (פ"ב ה"ז) נאמר: "הורי כן רבי יוסי באילין עלי קולקסייא שאסור לגמות בהן מים מפני שהצבאין אוכלין אותן". **במהר"א פולדא** ו**בביאור הגרח"ק** ביארו שכיון שהצבאים אוכלים אותם והם ראויים למאכל בהמה, יש בהם קדושת שביעית, והדולה בהם מים גורם לקלקולם.

לעומת זאת **ברש"ס** (ד"ה עלי קולקסיא) כתב: "ואם גומע בהן מים הוי שינוי, ואסור לשנות דבר מדרך תשמישו, ותשמישן של בני העולם בהן היינו למאכל בהמה, ועוד דהחמה מפסידן ומעפשן, דעשבים לחים תלושים שנפלו בהן מים קרובים להתעפש". ויש מקום להבין בדבריו שעצם השימוש המשונה, גם כשאינו גורם לכילוי הפרי נאסר. ור' בספר **נתן פריו** (להרב גשטטנר. שביעית פ"ב מ"י) שכתב לאסור לפי טעם זה להניח פירות בתוך קליפה של תפוז גם אם אוכלים לבסוף את הקליפה.

כב. מרבצין בעפר לבן וממרסים באורז

1. דברי המשנה, מהי הרבצה ומהו עפר לבן

במשנה (פ"ב מ"י) נאמר: "ומרביצין בעפר לבן דברי רבי שמעון, רבי אליעזר בן יעקב אוסר". ויש צורך לפרש מהי הרבצה ומהו עפר לבן, ולפי זה במה נחלקו ר"ש וראב"י.

מהי הרבצה:

רש"י (מו"ק ו: ד"ה לתרבוצי) כתב: "ואין מרביצין - היינו השקאה פורתא, כדי שיצאו הירקות, וכדמפרש באידך ברייתא לקמיה, ומשקין - היינו השקאה גמורה של בית השלחין" כלומר שהרבצה היא השקיה מועטת. גם

הריטב"א (מו"ק ו: ד"ה הא ראב"י) כתב שהתירו הרבצה שהיא השקאה מועטת. וכן **המאירי** (מו"ק ו: ד"ה כל) כתב: "כל השקאה שאינה מרובה אלא מועטת ובדרך רבוץ...".

וכן **הרמב"ם** בפיה"מ (פ"ב מ"י) כתב: "מזין רסיסי מים על העפר" ובתרגום הרב קאפח: "מזלפין מים". וה**חזו"א** (סי' ט"ז סק"ד) דייק מדבריו שלא התירו השקיה אלא זילוף מועט.

לעומת זאת **בתוס'** (מו"ק ו: ד"ה מרביצין) לאחר שהביאו את דברי רש"י הציעו בתוך דבריהם (ע"פ פירוש רש"י בריש מו"ק) שכאן התירו גם השקיה גמורה ואפילו בבית הבעל. וכדרך זו **בריבמ"ץ בר"ש** ו**בר"א"ש** (פ"ב מ"י) כתבו שמרביצין פירושו משקין.

מהו עפר לבן:

יש להזכיר כאן ש**בבבלי** (מו"ק ו:) הגירסא היא "מרביצין **שדה** לבן". בהמשך לכך, **הר"ש** ו**הרא"ש** (פ"ב מ"י) מפרשים כאן עפר לבן שדה הלבן. לעומת זאת ה**רמב"ם** (פיה"מ פ"ב מ"י) כתב: "ונקרא עפר הלבן המקום שאילניו מרוחקין עד שיהא כל עשרה מהן ביותר מבית סאה". כלומר העפר הלבן הוא מקום שנטועים בו אילנות. **ברש"ס** (הלכה ז' במשנה ד"ה בעפר) ו**במלאכת שלמה** (פ"ב מ"י) הביאו בשם הרמב"ש שעפר לבן הוא "קרקע תיחוח ולח ויש בו אילנות ודי לו בהשקאה מועטת". **בירושלמי** (פ"ב ה"ז) מובאת הקושיא: "והן עפר לבן לא במרווחין הוא". לפירוש ה**מהר"א פולדא** (ד"ה לא כמרווחין) הקושיא היא מכך שאין שם אילן, וזה טוב לפירוש הר"ש. לעומת זאת **ברש"ס** (ד"ה והדין עפר) כתב שהשאלה היא "דהא לח הוא מעצמו", כלומר הצורך שלו במים הוא דומה לצורך של מרווחין.

2. גירסאות בדעות התנאים בדין הרבצה במועד ובשביעית

במשנה כאן ר"ש התיר להרביץ בעפר לבן וראב"י אסר. ב**משנה במר"ק** (פ"א מ"ג) מובאת מחלוקת ראב"י וחכמים, שראב"י אוסר להשקות את כל השדה בחוה"מ וחכמים מתירים. ב**בבלי במר"ק** (ו:) לפי הגירסא שלפנינו נאמר: "תנו רבנן מרביצין שדה לבן בשביעית אבל לא במועד, והא תניא

מרביצין בין במועד בין בשביעית, אמר רב הונא לא קשיא, הא רבי אליעזר בן יעקב הא רבנן". לפי גירסא זו יש תנא שהתיר הרבצה בין בשמיטה ובין בחוה"מ, ויש תנא שהתיר בשמיטה ואסר בחוה"מ. ובמשנה במו"ק חכמים מתירים בחוה"מ, ומסתבר שיתירו גם בשביעית.

על דברי הגמרא במו"ק שראב"י סובר שמותר להרביץ שדה הלבן בשביעית העיר הר"ש שהם אינם מתאימים למה שאמר ראב"י במשנה שלנו שאסור להרביץ בשביעית. לכן הר"ש (פיה"מ כאן) הגיה בדברי הברייתא שבגמרא שם: אין מרביצין לא במועד ולא בשביעית וכו'. ולפי גירסא זו התנא של הברייתא הראשונה אוסר הרבצה בין בשביעית ובין בחוה"מ, וזה מתאים עם ראב"י שאוסר הכל. והתנא השני שמתיר בשביעית ואוסר בחוה"מ הוא ר"ש של המשנה בשביעית, וכפי שמובא בשמו גם בבריתא בירושלמי: "מרבצין בעפר לבן בשביעית אבל לא במועד דברי רבי שמעון".

הגר"א (שנות אליהו פ"ב מ"י) מעיר שעל פי הגהת הר"ש עדיין קשה, שיצא שהבבלי שם אומר שחכמים מתירים בשביעית ואוסרים בחוה"מ, והרי חכמים שמופיעים במו"ק מתירים אפילו בחוה"מ. לכן מציע הגר"א הגהה אחרת - אין מרביצין לא במועד ולא בשביעית, והתניא מרביצין בין במועד ובין בשביעית, לא קשיא הא ראב"י (לא בזה ולא בזה) והא רבנן (בין בזה ובין בזה).

עכ"פ יש לנו שלש דעות בתנאים בענין הרבצה בחוה"מ ובשביעית: לראב"י אסור בשניהם, לחכמים מותר בשניהם, ולר' שמעון מותר בשביעית ואסור בחוה"מ.

3. דברי הירושלמי על מרווחין ומפוזרין

בירושלמי (פ"ב ה"ז) מובאת המחלוקת של ר' אליעזר בן יעקב וחכמים מה**משנה במו"ק** (פ"א מ"ג): "רבי אליעזר בן יעקב אומר מושכים את המים מאילן לאילן ובלבד שלא ישקה את כל השדה... וחכמים מתירין...". והירושלמי מעמיד את המחלוקת הזו באוקימתא מאוד מוגבלת: "אם במרווחין דברי הכל אסור, אם ברצופין דברי הכל מותר, אלא כי נן קיימין בנטועין מטע עשר לבית סאה, רבי ליעזר בן יעקב עבד לון כמרווחין

ורבנין עבדין לון כרצופין". כלומר רק בכגון שיש מטע עשר לבית סאה נחלקו. ביותר מכך לכו"ע מותר, ובפחות מכך לשניהם אסור.

אלא שלאחר מכן הירושלמי מסיק: "והן עפר לבן לא במרווחין הוא, אלא כאן בשביעית כאן במועד". כלומר בשביעית הקלנו יותר והתירו חכמים גם במרווחים. עוד הערה שמעלה הירושלמי היא המשכה, שמותרת לדעת חכמים גם במרווחים, אלא שלפי המסקנה הקודמת זה נוגע לחוה"מ ולא לשביעית שבה לחכמים מותר להשקות גם במרווחים. אמנם ראה במה שנציין להלן שכדי לבאר את פסיקת הרמב"ם נדרש ביאור אחר בדברי הירושלמי.

4. פסיקת הרמב"ם בדין הרבצה בשביעית

לגבי חול המועד פסק **הרי"ף** (מו"ק ב. בדפיו) כראב"י. וכן פסק **הרמב"ם** (בפיה"מ מו"ק פ"א מ"ג, וכן בפ"ח מהל' יו"ט ה"ג), ועיי"ש **בראב"ד** שחלק על פסיקה זו. לעומת זאת ברמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"ה מ"י) כתב שאין הלכה כראב"י.

בהלכות שמיטה (פ"א ה"ח) כתב הרמב"ם: "משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו".

על דברי הרמב"ם יש להזכיר שלש הערות:

א. מה שבהלכות חוה"מ פסק הרמב"ם להחמיר כראב"י ובשביעית פסק להקל, העירו ה**כס"מ** וה**מהר"י קורקוס** (שם), שלרמב"ם הייתה סיבה (הוכחה מתוך הסוגיא במו"ק) לפסוק כראב"י לענין חוה"מ, אבל לענין שביעית שאין הוכחה כזו חזרנו לכלל שיחיד ורבים הלכה כרבים. ניתן לכאורה לומר ש'פשרה' זו של הרמב"ם שבחוה"מ אסור ובשביעית מותר, היא דעת ר' שמעון.

ב. הרמב"ם נשאר למסקנה עם האוקימתא שבי' אילנות ויותר מותרת ההשקיה ולא בפחות, ולפי מה שראינו לעיל, הירושלמי נראה שדחה דבר זה. **במהר"י קורקוס** (פ"א ה"ח) **וברש"ס** (ד"ה אשכח) הציעו ביאור חדש לדברי הירושלמי שההפרש בין מרווחים למפוזרים ישאר לרמב"ם למסקנה. והרש"ס כתב בסוף ביאורו "ובזה מתיישב פסק שלו ודוחק".

ג. הרמב"ם כתב לגבי העפר הלבן, שמדובר בשדה שיש בו אילנות שעלולים להפסד. וראה **בשבת הארץ** (פ"א ה"ח) הביא שיש מתירים אפילו אם אין אילנות כלל.

5. הברייתא המובאת בבבלי במועד קטן בענין השקיה

בסיום הסוגיא **בבבלי במו"ק** (ו:) מובאת ברייתא: "תניא אידך מרביצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמרביצין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית". הדברים מופיעים **בתוספתא** (פ"ב ה"א): "מרבצין שדה ערב שביעית כדי שתעלה ירקות בשביעית, ולא עוד אלא אף בשביעית מרבצין אותה כדי שתעלה ירקות למוצאי שביעית".

וכתב **רש"י** (הנדפס מו"ק ו: ד"ה כדי): "אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצאו בשביעית". ולעומת זאת ראה **ברש"י כת"י מו"ק** (ו: ד"ה כדי) שכתב: "וכל שכן כדי שיצאו בשביעית".

וראה ברמב"ן **בתורת האדם** (הוצ' מוסד הרב קוק עמ' קסו) שביאר: "וכן הא דתניא התם מרביצין שדה הלבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית ולא עוד אלא שמרביצין בשביעית כדי שיצאו ירקות במוצאי שביעית, בכי האי גוונא הוא, דמרביצין אותם בהשקאה מועטת בערב שביעית כדי שיצאו ספיחי ירקות בשביעית, בשדה בור ובשדה ניר וכיוצא בהן מן המקומות שהספיחין מותרין בהן. וכן מרביצין בשביעית כדי שיצאו ירקות במוצאי שביעית בין לזרען בין לספיחים שלהם, דספיחי ירקות במוצאי שביעית בכל מקום מותרים". דהיינו שההתר הוא להשקות בערב שביעית רק במקומות שהספיחים מותרים. ואילו להשקות למוצאי שביעית שאין בעיה של ספיחים, מותרת ההשקיה.

וראה בכל ענין זה עוד להלן בדין מירוס באורז.

6. מירוס אורז

במשנה נאמר: "ממרסין באורז בשביעית, ר"ש אומר אבל אין מכסחין".

מבאר **הר"ש:** "שמשקין עפר האורז ומערבבין המים בעפר מלשון נתנו לממרס". ולכאורה זו השקאה מרובה. וכן נראה מדברי הרש"ס (במשנה ד"ה ממרסין).

דין זה של השקיית שדה האורז טעון הסבר. וראה **בשבה"א** (פ"א הט"ו) שהעמיד דין זה בשדה אורז סמוך ליציאת השביעית, ודומיא דהברייתא במו"ק. וראה **בתוספת שבת** (שם) שיש שהעמידו דין זה באורז של ששית שנכנס לשביעית (ותלוי בדינו של האורז הזה לגבי איסור ספיחים), או שמדובר בשדות שאין שם איסור ספיחים (אחת האפשרויות בדברי **החזו"א** סי' ז' סקי"ב ד"ה יש). אלא שאם מדובר על עולי מצרים, ניחא. אך ד' שדות יל"ע אם ההתר בהם נמשך גם כשהולכים ומשקים שם, שהרי כל ההתר הוא לכאורה משום שלא יחשדו שזרע, ואם משקה יתכן שיחשדו.

עוד כתב שם **בשבה"א** שמדובר שאם לא ישקה ימותו הזרעים. וקצת קשה לכאורה לשלב את שתי הסברות, שאם ההתר הוא על זרעים שלא ימותו, לכאורה אין מדובר על סמוך ליציאת השביעית. ועוד העירו שם על שבת הארץ (ר' הערה 24 ובתוספת שבת שם) שיש מתירים גם אם יש רק חשש לנזק לזרעים ולאו דוקא שימותו.

7. כיסוח אורז

הר"ש מבאר: "שאין חותכים עלים של אורז מלשון לא תזמור (ויקרא כה) תרגום לא תכסח". **ובירושלמי** לעיל (פ"ב ה"ב) חילקו בין נטילת העלה מהאשכול שר"ש מתיר לבין הכיסוח שר"ש אוסר, ששם הוא כמציל מהדליקה. כונת הירושלמי היא לכאורה או שההצלה כאן היא באופן של מלאכה בגוף הצמח, בשונה מנטילת העלה שהיא סילוק של דבר חיצוני,

או שכוונתו שבשונה מהעלה שהוא רק מסלק מפריע, בכיסוח האורז הוא גם מצמיח.

בביאור האיסור לכסח, **בערוה"ש** (סי' י"ט סעי' י"ז) כתב שע"י הכיסוח האורז גדל יותר. **ובשבת הארץ** (פ"א הט"ו) כתב שסיבת האיסור היא משום שזהו הזימור הכתוב בתורה, ולכן הוא אסור אפילו לאוקומי. וראה **בתוספת שבת** (שם) שהביאו מחלוקת אחרונים לגבי השאלה האם יש זימור במה שאינו אילן. ראה גם **במשנה ראשונה** (פ"ד מ"ו) **ובחזו"א** (סי' י"ז סק"ט).

ולכאורה אם האיסור כאן הוא משום שזה זימור, ואיסורו מהתורה, זה היה צריך להיות החילוק של הירושלמי בין נטילת העלה לכיסוח האורז. וצ"ב.

8. מה בין שביעית ובין מועד

בדברי ה**ירושלמי** כאן, לאחר שנאמר שבשביעית מקילים יותר בהשקיה נאמרו שני מהלכים בסיבת הקולא, המהלך הראשון, שגם נשאר למסקנה הוא: "שביעית על ידי שהוא מותר במלאכה התירו בין דבר שהוא טורח בין דבר שאינו טורח, מועד על ידי שאסור במלאכה לא התירו אלא דבר שהוא אבד ובלבד דבר שאינו טורח". לאחר מכן מעלה הירושלמי אפשרות שבגלל ששביעית זמנה ארוך הקלו, משא"כ בחוה"מ שזמנו קצר, אלא שהירושלמי דחה זאת ממה שלא מצאנו שהחמירו בימים האחרונים של השביעית (אמנם ראה **בביאור הגר"א** לירושלמי כאן שיתכן שההסבר השני לא נדחה). כעין ההסבר הראשון מצאנו גם **בבבלי** בע"ז (נ:): "מי דמי, שביעית מלאכה אסר רחמנא טירחא שרי, מועד אפילו טירחא נמי אסור".

וראה במפרשי הירושלמי בביאור הפרש זה. ה**רש"ס** (ד"ה שהיא מותרת) תולה את ההבדל בכך שבשביעית ההשקיה אינה אסורה מדין תורה, אלא מדרבנן, ולכן ראו להקל בה יותר מחוה"מ. לעומת זאת **ברידב"ז** (ד"ה מה בין) ו**בגרח"ק** (ד"ה שביעית) תלו את ההפרש בכך שבשביעית אין בעיה עצמית במלאכה כל עוד היא אינה מלאכה בקרקע, וכן מותר להתיגע בשביעית, משא"כ בחוה"מ.

[פרק שלישי]

כג. הוצאת זבלים (א)

1. הדין במשנה וביאורו

במשנה (פ"ג מ"א) נאמר: "מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות, משיפסקו עובדי עבודה דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר משייבש המתוק, רבי יוסי אומר משיקשור". יש כאן מחלוקת מאיזה זמן בסוף שנת השמיטה מותר להוציא את הזבל, ולפני הזמנים הללו הדבר אסור משום מראית עין.

זיבול גמור בשמיטה אסור מדרבנן, כדין תולדות השביעית וכמו שכתב **הרמב"ם** (פ"א ה"ד): "...או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ... מכין אותו מכת מרדות מדבריהן". נראה ממשנה זו שחששו למראית עין של זיבול בשביעית, אע"פ שהזיבול עצמו הוא מדרבנן.

2. הוצאת זבלים לחצר

הירושלמי (פ"ג ה"א) דן האם מותר לעשות אשפה על פתח חצרו, ויש מחלוקת בשמועה האם ר' חייא בר בא התיר או אסר. כאן לכאורה החשש הוא שהרואים יחשדוהו שיקח מכאן ויזבל (ר' למשל **בפני משה** ד"ה עד שלא).

ור' **במעדני ארץ** (פ"ג מ"א) שיתכן שמיירי שחצרו היא כעין שדה, ולכן יש צד לאסור, והמתיר סובר שלא נדרוש ממנו שישאיר את זבלו בבית כדי להנצל מחשד, ובחצר שאין זורעים בה מותר גם לדעה שבפתח חצרו אסור.

3. דברי הירושלמי בענין מראית עין לבני עירו ולעוברים ושבים

בירושלמי שאלה: "מעתה אפילו משפסקו עובדי עבודה יהא אסור מפני מראית העין, שלא יהו אומרי' לתוך שדה בית השלחין שלו הוא מוציא". ובתשובה לכך נאמר שאחר שפסקו עובדי עבודה אין איסור, ולא חוששים

למראית העין שמוציא לבית השלחין, כיון שבני עירו יודעים שאין לו בית השלחין, ולמראית עין של עוברים ושבים אין חוששים.

לכאורה המסקנה היוצאת מדברי הירושלמי היא שמי שיש לו בית השלחין אסור להוציא זבלים גם לאחר שפסקו עובדי עבודה, משום מראית עין שהולך לזבל את בית השלחין. אלא שה**פאה"ש** (ביש"ר סי' כ"א סק"א) וה**חזו"א** (סי' י"ח סק"ז) מפרשים את שאלת הירושלמי "מעתה" כלומר למי שאוסר להניח זבל על פתח חצרו משום שיאמרו שעשה זאת לזבל שדהו, שיאמרו שיש לו בית השלחין ויהיה אסור לעשות זאת גם אחרי שפסקו עובדי עבודה. ומסיק הירושלמי שלא חוששים למראית עין של עוברים ושבים, ולכן רק מי שיש לו בית השלחין אסור להניח על פתח חצרו לאחר שפסקו עובדי עבודה, ומי שאין לו בית השלחין מותר. וכל זה לסוברים שאסור להניח על פתח חצרו לפני שפסקו עובדי עבודה. לדרך זו בהוצאה לבית הבעל לא יכולה להיות בעיה, כיון שרואים שמניח בבית הבעל, ורק בהנחה על פתח חצרו, שלא ידוע מה יהיה בסופה יש בעיה למי שיש לו בית השלחין.

אמנם **ברא"ש** (פירוש המשניות פ"ג מ"א) לכאורה לא משמע כן, שכתב: "ואותו שיש לו בית השלחין אסורים", ולא הזכיר הנחת אשפה על פתח חצרו. אם כן משמע שיש איסור להוציא לבית הבעל למי שיש לו בית השלחין, ואף שבשעה שיניח את הזבל בבית הבעל יהיה ניכר שאינו לשנה זו, כיון שכשמוליך אין ידוע היכן יניח, יש בעיה כבר בהולכה.

וראה ב**שבת הארץ** (פ"ב ה"א אות ה') ובתוספת שבת שם שנחלקו כיצד להבין את מסקנת ההלכה בירושלמי, האם מותרת הוצאה לפתח חצרו או לא. ב**פאה"ש** (סי' כ"א סק"א) הסיק להתיר, ועיי"ש שיש שהחמירו בכך.

4. זיבול בתוספת שביעית ועם הגוי

לגבי תוספת שביעית נאמר ב**ירושלמי** (פ"ג ה"א): "באיסור שני פרקים מהו שיהא מותר לעשות כסדר הזה, נישמעינה מן הדא, מוכרין ומוציאין זבלים עם העושין שביעית עד ראש השנה, עם הגוי ועם הכותי אפילו בשביעית, ובלבד שלא יפרוק את המשפלות, לא אמר אלא ובלבד שלא יפרוק את המשפלות הא לצאת מוציא הדא אמרה שהוא מותר, ואין

תימר שהוא אסור, יהא אסור מלהוציא". המסקנה של הירושלמי היא שאין איסור של הוצאת זבלים בתוספת שביעית.

ה**חזו"א** (סי' י"ח סק"ז) העיר, שאע"פ שיש בעיה של מראית עין של זיבול בשביעית גם בתוספת שביעית, כיון שאין השביעית מורגלת אצל בני אדם כל כך בזמן שעדין לא נכנסה.

ולגבי להוציא עם הגוי, לפי מה שמובא בירושלמי צריך לומר שאין כאן מראית עין כיון שמוציא יחד עם הגוי. אך לפי הגירסא ב**תוספתא** (פ"א ה"ה) מן הגוי ומן הכותי נראה שבהוצאת הזבלים כשלעצמה אין בעיה של מראית עין, וצ"ב.

לשיטת **רש"י** (בסנהדרין כו. ד"ה אגיסטון) שהתיר לעבוד בקרקע הגוי, היה מקום לדון בדין שלא יפרוק עם הגוי את המשפלות.

5. חשש לעוברים ושבים

ב**ירושלמי** כאן (פ"ג ה"א) נאמר: "הדא אמרה לא חשו לעוברין ולשבין מפני מראית העין". ושאל ה**מגן אברהם** (סי' רמ"ד סק"ו) העיר, שבשו"ע כתוב: "הפוסק עם הא"י לבנות לו חצירו או כותלו, או לקצור לו שדהו, אם היתה המלאכה במדינה או בתוך התחום, אסור לו להניחה לעשות לו מלאכה בשבת, מפני הרואים שאינם יודעים שפסק. והוסיף הרמ"א: "הגה: ואפי' אם דר בין העובדי כוכבים, יש לחוש לאורחים הבאים שם, או לבני ביתו שיחשדו אותו". ולכאורה לפי דברי הירושלמי (שהביאם בשם התוי"ט), לא היה צריך לחשוש למראית עין של עוברים ושבים [אגב, כבכל מראית עין יש לשאול האם הבעיה היא החשד עצמו, או שע"י שרואים אותו, וחושבים עליו שעושה איסור, יבואו ע"י כך לזלזל ולהקל באיסור].

המג"א תרץ שבשביעית הקלו. וב**תוספות חדשים** (פ"ג מ"א) שאל על המג"א, הרי גם שביעית היא איסור דאורייתא. ותירץ שכיון שזיבול הוא מדרבנן, ואיסור השביעית נמשך כל השנה, לכן רצו להחמיר. וראה בהערות ל**שבת הארץ** (הערה 16) שהאריכו האחרונים לדון בדברים אלה.

במשנה ראשונה (שם) כתב שבדברי סופרים לא החמירו במראית עין כ"כ. **בנוב"י** (תנינא או"ח ק"א) כתב שכאן הקלו כי מדובר באיסור קל. **במעדני ארץ** (פ"ג מ"א) כתב שכאן לא חששו לעוברים ושבים בגלל שמדובר על שלב מוקדם, שמא ע"י הוצאת הזבל יבוא לזבל.

ו**בחת"ס** (שו"ת ח"א או"ח סי' ס') כתב: "שהאורחים הרואים שזה מלאו לבו להוליך זבל בפרהסיא בפני המון בני עירו ישראלים, ידעו האורחים ויבינו מסתמא יודעים בני עירו שאין לו בית השלחין, דאל"ה לא מלאו לבו לעשות כן, ומשו"ה לא חיישינן לאורחים".

ככלל, במראית עין לא גזרו היכא שידוע לרבים שעושים דבר זה בדרך היתר, וכמו שכתוב ב**בבלי** (ע"ז כא:) היא שידוע שהגוי אריס, וכמו שפסק ה**תשב"ץ** (ח"ב קס"ז) לגבי היכא שידוע שהגוים באים לקחת את תבואתם מבית הישראל בשבת.

כד.הוצאת זבלים (ב)

1. הוציא והעמיד אשפה - דינו בדיעבד

ה**רמב"ם** (פ"ב ה"א) כתב: "לא יוציא אדם זבלים מחצירו ויתן בתוך שדהו בשביעית, מפני שנראה כמזבל שדהו שתהיה יפה לזריעה, ואם הוציא והעמיד ממנו אשפה מותר". ו**בפאת השלחן** (בית ישראל סי' כ"א סק"א) כתב "ומה שכתב רבינו בבא א' ואם הוציא וכו' לא הוזכר". ושם כתב לתרץ שהוא התר להעמיד זבלים על פתח חצרו כדי שיהיה נישוף, ע"ש, וראה ב**שבת הארץ** (קונט"א סי ט"ז) שהקשה כמה קושיות על הפאה"ש. ואולי ניתן לומר שההתר שבדיעבד נלמד ממה שמצאנו שקנסו בשדה שנזדבלה (ברמב"ם פ"א הי"ג), ומכאן שאם רק הוציא אליה אשפה לא נאסרה בדיעבד. אלא שהיה מקום לומר שהצריכו אותו להוציא את הזבל משדהו, ובלשון הרמב"ם משמע שהתנאי להתר הוא רק שיעמיד אשפה.

2. אשפה פחותה ממאה וחמישים סאה, ומחלוקת חכמים וראב"ע בענין היה לו דבר מועט

במשנה (פ"ג מ"א) מצאנו "עד כמה מזבלים עד שלש שלש אשפתות לבית סאה של עשר עשר משפלות", וזה לכאורה שיעור המקסימום של האשפתות. **ברמב"ם** (פ"ב ה"א) אנו מוצאים גם שיעור מינימום לאשפה: "ולא יעשה אשפה פחותה ממאה וחמשים סאה של זבל, כדי שתהיה ניכרת שהיא אשפה ואם ירצה להוסיף מוסיף".

לכאורה מקורו של הרמב"ם הוא ממחלוקת חכמים וראב"ע. **במשנה** (פ"ג מ"ג) נאמר: "היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך, רבי אלעזר בן עזריה אוסר עד שיעמיקו או עד שיגביה שלשה או עד שיתן על הסלע". **ובירושלמי** (פ"ג ה"ב) נאמרו שני פירושים לדברי המשנה, לפי הפירוש הראשון היה לו דבר מועט בתוך שדהו, ועליו התירו חכמים להוסיף. ולפירוש השני היה לו דבר מועט בתוך ביתו, והתירו לו להוציאו. לכאורה הרמב"ם הוא כמ"ד היה לו דבר מועט בשדהו, ורק בכהאי גוונא יכול להוסיף עליו, ואילו לא היה לו דבר מועט שכזה לא יוכל להוציא מתוך ביתו עד שיעשה אשפה של עשר משפלות (היינו מאה וחמישים סאה).

אם אכן פסיקת הרמב"ם היא להחמיר, צריך לבאר את הטעם, והרי מדובר בשאלה של איסור דרבנן. יתכן שהוא בדומה לכלל שהלכה כלישנא קמא, אלא ששיטת הרמב"ם היא בדרך כלל לפסוק כלישנא בתרא (עי' למשל **בכס"מ** ערכין פ"ג ה"ח, **במשנה למלך** כלים פכ"ג הי"א ו**באו"ש** שחיטה פ"ה הי"א ועוד. ו**בפאה"ש** סי' כ"א בית ישראל סק"ג הפנה לדברי הרמב"ם **בפיה"מ** סוטה פ"ב מ"ד). ואולי כאן כיון שהירושלמי תלה זאת בדין של חפירה שמכשירה את הצדדים, פסק כך, וראה מה שתרץ על כך בפאה"ש.

וראה **בתו"ט** (פ"ג מ"ג) שכתב: "...אבל בתחלה כשמוציא הוא ודאי דאינו מוציא י' משפלות בפעם אחת אלא בזה אחר זה, דהא כל משפל [יש] בו משאוי חמור, וקאמר השתא ת"ק דאפילו אין לו בביתו שיעור כזה, אפילו הכי רשאי להוציא אותו מעט שיש לו, ויוסיף עליו כשיהיה לו מעט מעט, עד שיהיו י' משפלות לאשפה לג' אשפתות לבית סאה. ולא אכפת לן במה שאין לו כל כך בביתו להוציא מיד בזה אחר זה, דהא אפי' כי יש לו בביתו

אינו מוציאו כאחת, אלא כשרוצה לעשות כשיעור המפורש אפילו אין לו עכשיו כשיעור רשאי להוציא מעט מעט". נראה שברור לו שמותר להוציא קמעא קמעא את הזבל, כיון שכמות הזבל של אשפה אחת הוא משוי עשרה חמורים, ולא מסתבר שצריך להביא עשרה חמורים ולהוציאם כאחת. לפירוש של "היה לו בביתו דבר מועט" לדעת חכמים ניתן להקל יותר, ולהוציא מביתו מעט גם כשאין לו כמות של אשפה שבסיום הפינוי הזה יגיע לעשר משפלות.

ו**בשבת הארץ** (פ"ב ה"ב אות ה') הביא את דעת התוי"ט, וביאר שהמחלוקת לפי התוי"ט היא על מי שאין לו בכדי להשלים י' משפלות, האם מותר לו להוציא על דעת שאח"כ יהיה לו שיעור כזה (הפירוש של 'בביתו'), ורק אם אין בדעתו להשלים אסור, או שמותר להוציא רק אם יש לו עכשיו כדי להשלים י' משפלות (הפירוש ש'בשדהו').

ב**מעשה אורג** (פ"ג ה"ב ד"ה פתר) פירש באופן שונה, והפך את הפירוש של "בביתו" למחמיר. לפי דבריו לפירוש של "בשדהו" הכוונה היא שאם יש לו בשדה מעט, יוכל להוסיף עליו כל יום מעט עד שיגיע לשיעור עשר, ולראב"ע אסור, אבל אם בצירוף מה שיש בבית עם מה שיש בשדה יש לו עשר, לכו"ע יוכל להוציאם שלא בבת אחת, והפירוש ש"בביתו" מחמיר יותר, ולחכמים רק אם יש בצירוף מה שיש בבית עם מה שיש בשדה עשר מותר להוציא, ולראב"ע גם זה אסור, שמא יראוהו כשהוא מוציא (ולא ידעו שיש לו בשדה).

ה**חזו"א** (סי' י"ח סק"ח) כתב שמסתימת לשון הרמב"ם "היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך", שלא כתב דוקא היה לו דבר מועט בשדהו, משמע שפסק להקל, שאפילו היה לו דבר מועט בביתו מותר. וב**הלכות שביעית** (להג"ר בנימין זילבר, סי' ב' כסא דוד סק"ט) כתב שמסכים עם ה**פאה"ש** (סי' כ"א בית ישראל ס"ק ג') שלא זו כוונת הרמב"ם, אלא דוקא דבר מועט בשדהו מותר, אך לדינא הקל כחזו"א.

ה**חזו"א** (סי' י"ח סק"ח) שהתיר להוציא מעט זבל שבביתו הוצרך משום כך לבאר שמה שכתב הרמב"ם שאין לעשות אשפה פחותה ממאה וחמישים סאה כוונתו לשני דינים: א. אין לעשות אשפה קטנה כשאין

בדעתו להוסיף עליה עד שיעור מאה וחמישים סאה. ב. אין להפסיק בהשלכת זבל לאשפה ולפתוח אשפה חדשה אם עדיין לא הגיעה האשפה הראשונה לשיעור מאה וחמישים סאה.

3. מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפתות - הדעות בירושלמי ודברי הראשונים

במשנה (פ"ג מ"ב ומ"ג) מובאת מחלוקת חכמים (שב**תוספתא** פ"ג הי"ב מובאת דעתם בשם רבי יהודה) ור"ש. לדעת חכמים "מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפתות" ולדעת רבי שמעון מוסיפים גם על האשפתות (וראה בגירסאות לגבי דברי ר"ש במשנה ג' - הגירסא "אסור" שבירושלמי לפנינו אינה ברורה. יש גורסים ללא מילה זו, יש גורסים במקומה "מותר" ויש גורסים במקומה "מחציב", ואכמ"ל). ב**תוספתא** (פ"ב הי"ב) שמופיעה גם ב**ירושלמי** (פ"ג ה"א) מובאת גם דעת ר' מאיר שאוסר להוסיף גם על המשפלות. ואם כן שלש דעות הן: דעת ר"מ שאוסר להוסיף הן על האשפתות והן על המשפלות, דעת חכמים (רבי יהודה) שאוסר להוסיף על האשפתות ומתיר להוסיף על המשפלות, ודעת ר"ש שמתיר להוסיף בין על האשפתות ובין על המשפלות.

ה**רמב"ם** (פ"ב ה"א) פסק כדעת חכמים (רבי יהודה) שמוסיפים על המשפלות ואין מוסיפים על האשפתות, ופירוש הדברים (ראה ב**פיה"מ** פ"ג מ"ב וב**כס"מ** פ"ב ה"א) הוא שיוכל לעשות ערימה גדולה מי' משפלות, אך לא יוכל לעשות יותר מג' ערימות בשדה.

וב**שבת הארץ** (פ"ב ה"ב אות ג') ציין לפירוש ה**ריבמ"ץ** (פ"ג מ"ב) שפירש מוסיפין על המשפלות מוסיפים על כל משפלת, וכתב הריבמ"ץ: "אבל איני יודע כמה, ומסתבר כדתנן תמן (ב"מ פ.) וכמה יוסיף עליהן סאה לגמל וג' קבין לחמור, אבל אין עושין יותר מג' אשפתות". והיות והמשפלת היא משא חמור, הסכום הסופי שיוכל להוסיף הוא עוד חצי סאה לכל חמור, והיינו עוד חמש סאין, ובסך הכל יוכל לעשות את האשפה של מאה וחמישים וחמשה סאין. ובהערות לשבת הארץ (הערה 11) העירו שזו דעת יחיד, ויש להוסיף שגם בריבמ"ץ אפשרות זו מובאת כפירוש שני (לאחר הפירוש הרגיל שמוסיפים על י' משפלות).

4. עושה זבלו אוצר

נאמר **במשנה** (פ"ג מ"ג): "עושה אדם את זבלו אוצר רבי מאיר אומר עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה". ונאמרו כמה פירושים בדין זה. **בתלמיד ר"י מפריש** (מו"ק ד:) כתוב: "עושה אדם את זבלו אוצר. שקובע מקום בסוף שדהו ואוסף ומכנס שם זבלו של כל השנה, והרואה שמוליך זבלו בעגלות ובמשאות יודע דלאו לזבל קרקעותיו הוא מתכוין אלא לעשותו אוצר". נראה שיש כאן היתר מיוחד כשמניח את הזבל בצורה של ערימה אחת גדולה מאד. וכעין זה ניתן להבין בדברי **הר"ש** (פ"ג מ"ג): "עושה את זבלו אוצר - דאותן ג' אשפות לבית סאה אם בא להניחן במקום א' בשדה דהיינו [ל'] משפלות או אפילו ק' משפלות במקום א' מותר". **וברש"ס** (פ"ג ה"ב) כתב: "שעושה בית זבלו אוצר, שיביאו לשם אחרים זבל שלהם ונותנים לו שכר, ובאין בעלי השדות כשצריכין זבל ולוקחין ממנו, והוי ליה הזבל סחורה אצלו". בדבריו אין מדובר על מחסן זבל לשימוש עצמי, אלא גם למטרת מסחר - שמירה לבעלי זבל על זבלם ומכירת זבל לבעלי שדות.

יש להעיר ש**בדרך אמונה** (פ"ב ה"ב ציון ההלכה סקל"ד) כ' על דברי הרש"ס: "וצ"ע איזה איסור יש לעשות סחורה בזבל". ולכאורה דבריו אינם ברורים, שאה"נ ומבואר בדברי הרש"ס שאין איסור לסחור בשביעית בזבל. וראה בבריתא שמובאת לעיל **בירושלמי** (פ"ג ה"א): "מוכרין ומוציאין זבלים עם העושין שביעית עד ראש השנה עם הגוי ועם הכותי אפילו בשביעית", משמע שכל זמן שאין בעיה של לפני עיור, מותר לסחור בזבלים גם בשביעית עצמה. וכ"כ ב**הערות לשבת הארץ** (פ"ב ה"ב הערה 6) בשם דבר השמיטה שמותר לסחור בזבל גם לפני שפסקו עובדי עבודה.

5. העמדת זבל על הסלע

במשנה (פ"ג מ"ג) התירו חכמים להוסיף על כמות האשפתות אם העמיק שלשה או הגביה שלשה, וראב"ע התיר להוסיף על דבר מועט אם הגביה שלשה או העמיק שלשה או הניח את הזבל על הסלע. ה**רמב"ם** (פ"ב ה"ג) כתב: "היה מעמיד הזבל על הסלע או שהעמיק בארץ ג' טפחים והערים

הזבל, או שבנה על הארץ גובה ג' והעמיד עליו הזבל, אינו צריך שיעור, אפילו עשה כן כמה אשפתות לתוך בית סאה, בין גדולות בין קטנות, מותר; שהרי הדבר ניכר שאינן לעבודת הארץ אלא לכניסת הזבל".

לכאורה אלה שלש אפשרויות להתר, שכל אחת עומדת בפני עצמה - או העמקה או הגבהה או העמדה על הסלע. אלא שב**כס"מ** (פ"ב ה"ג) כתב: "...וחכ"א עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה, וידוע דהלכה כחכמים, ומשמע לרבינו דהוא הדין לנותן על הסלע, מדקתני התם בבבא אחריתי דרבי אליעזר בן עזריה משוה נותן על הסלע למעמיק שלשה או מגביה שלשה, משמע דת"ק גם בנותן על הסלע בעי שיגביה שלשה". עיקר דבריו הוא שהרמב"ם למד את הדין של נתינה על גבי הסלע מדברי ראב"ע. אלא שבסוף דבריו של הכס"מ משמע שגם כשנותן על הסלע צריך הגבהה ג' טפחים.

וב**תוי"ט** (פ"ג מ"ג) כתב להעיר על דברי הכס"מ: "ובדברי כסף משנה שם דבנותן על הסלע בעי שיגביה שלשה, ונראה שהוא טעות סופר". וב**חזון אי"ש** (סי' י"ח סק"ח) גם כן העיר על כך: "ול' הכ"מ קשה כאן דמשמע דגם בסלע בעינן גבוה ג', ועי' תויו"ט".

כה. חפירה בשביעית שלא לשם הכשרת הקרקע לזריעה

1. דברי הירושלמי כאן והבבלי במו"ק

בענין הוצאת אבנים ועשיית מחצב ראה בסוגיות הבאות.

בסוף הסוגיא (פ"ג ה"ב) דן ה**ירושלמי** בדברי ה**משנה במו"ק** (פ"א מ"ב) בה נחלקו ראב"ע וחכמים: "רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין עושין את האמה בתחלה במועד ובשביעית, וחכמים אומרים עושין את האמה בתחלה בשביעית, ומתקנין את המקולקלות במועד...". ונתנו האמוראים בירושלמי שני טעמים לדברי ראב"ע האוסר להקים אמת המים, ר' זעירא אמר מפני שמכשיר את הצדדים לזריעה, ור' ירמיה בר בון אמר שהבעיה

היא מפני מראית העין. הירושלמי מביא שנפקא מינה בין שני האמוראים תהיה בחופר לעשות אמה של בנין (וראה במפרשי הירושלמי ביאור דבר זה. **ברש"ס** כתב שבבנין אינו מכשיר אגפיה, כי משתמש בעפר לטיט לבנין, אך יש מראית העין. ו**במהר"א פולדא** כתב שאין הכשרת אגפיה, כיון שליד בנין על כרחין לא יזרעו, שהרי מרחיקים את הזרעים מהבנין).

בדומה לזה מצאנו סוגיא **בבבלי במו"ק** (ד':), שנחלקו אמוראים (ר' זירא ור' אבא בר ממל, ואגב, ר' בספר **שם עולם** להג"ר ראובן מרגליות עמ' סב שכתב שספקו של הבבלי מי מהם אמר כל דעה נפשט מתוך דברי הירושלמי) בטעם האיסור לראב"ע, האם הוא משום שנראה כעודר או משום שמכשיר אגפיה לזריעה. נאמר בבבלי שם שמ"ד נראה כעודר מודה שאם מכשיר אגפיה אסור, ומ"ד מכשיר אגפיה אינו מודה היכא שנראה כעודר, כיון שלדעתו גם עודר הוא דוקא היכא שמניח את העפר ליד מקום העידור, ולכן בכגון שזורק את העפר רחוק מ"ד מכשיר אגפיה יתיר ומ"ד נראה כעודר יאסור. לגבי הדין של ראב"ע במשנתנו, שמותר להעמיד אשפה אם העמיק שלשה מתרץ הבבלי שני תירוצים: או שמדובר שהיה כבר מערב שביעית עומק שלשה, או שבכגון שזבלו מוכיח עליו מותר.

2. הכרעת ההלכה לדעת רבנן וטעם ההתר

רבנן דראב"ע התירו לחפור אמת המים בשביעית, ומכאן שלא חששו למה שחשש ראב"ע, ואם ראב"ע חשש להכשרת אגפיה של אמת המים לזריעה, צריך לבאר מדוע חכמים לא חששו לכך. ור' **בתוס'** (מו"ק ד: ד"ה מפני) שדנו בטעם ראב"ע, האם הוא משום שנראה כחורש או שנחשב כחורש אע"פ שלא התכוין לכך משום שהוא פסיק רישא של חרישה. ובטעם חכמים כתבו תוס' שם: "ורבנן סברי כיון דע"י שינוי עביד ליה, לאו מלאכה היא, ומותר, דלא שמיה חרישה". כלומר ההתר הוא משום שהיא חרישה בשינוי שאינה נחשבת חרישה.

3. דברי הספרא ופסיקת הרמב"ם

בספרא (פתיחה בהר, ד') מצאנו התר לעבודות קרקע שאינן למטרה של צימוח: "ושבתה הארץ. יכול מלחפור בורות ושיחים ומערות ומלתקן את

המקוואות, תלמוד לומר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור...". יסוד הדברים הוא לכאורה שאין לאסור עבודה שאינה למטרת צימוח, אלא אם כן יש בדבר מראית עין של עבודה חקלאית או שיש תועלת חקלאית שיוצאת כפסיק רישא מהעבודה.

הרמב"ם (פ"א ה"ט) כתב: "ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים". ובהמשך (שם ה"י) הסביר שטעם ההתר הוא "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו". ולכאורה לא היה צריך לתת טעם זה (של 'שלא תיבש') לגבי ההתר של חפירת אמת המים, וכמו שראינו לעיל בדברי תוס' שחכמים לא החשיבו חפירה זו למלאכה.

וראה בחזו"א (סי' י"ז סק"כ) שהקשה על טעם זה שכתב הרמב"ם, ורצה לומר שטעם זה נצרך רק לדין ההשקיה, ולא לחפירת אמת המים, אך כתב שבפשטות לא משמע כן מלשונו של הרמב"ם.

4. דברי הנמוק"י והערות האחרונים על דבריו

ה**נמוקי יוסף** (מו"ק א: בדפי הרי"ף) כתב לגבי ההתר לחפור אמת המים בשביעית לדעת חכמים: "חכמים וכו'. דכל שנראה כחופר לא הוי עבודה דעודר לא הוי כיון דמשליך את העפר למרחוק והעודר מניחו במקומו". מדבריו נראה שחכמים התירו את החפירה רק אם משליך את העפר למרחוק.

בתוס' יו"ט (מו"ק פ"א מ"ב) העיר: "ולפי שהרמב"ם בפ"א מה' שמטה לא התנה שיהא משליך למרחוק משמע דס"ל דלרבנן בכל ענין שרי...". וראה **בתוס' רע"א** (מו"ק שם, וכעי"ז הביא ה**פאה"ש** סי' כ' סקכ"ח) שכתב להסביר את בסיס דברי הנמוק"י בדעת חכמים, שהם לפי מ"ד נראה כעודר: "ע"כ דברי הר"ן קאי למ"ד משום דנראה כעודר, דאיהו ס"ל דבשדי לאבראי ג"כ שייך משום עודר, ולדידיה י"ל דמתניתין מיירי בשדי לאבראי דוקא, דכה"ג מתירים חכמים, דבהא פליגי ראב"ע וחכמים אם כה"ג נראה כעודר, אבל בלא שדי אבראי גם חכמים ס"ל דנראה כעודר, דפלוגתא רחוקה לא משוינן...".

בשבת הארץ (פ"א ה"ט) כתב שיש אומרים שההתר של אמת המים מותנה בכך שישליך את העפר רחוק (ע"פ דברי הנמוק"י), אך העיקר הוא שמותר גם אם זורק את העפר בסמוך. וכך הכריע כבר הפאה"ש (סי' כ' סקכ"ח).

כו. מדייר

1. הדין במשנה ודברי הירושלמי

במשנה (פ"ג מ"ד) נאמרו מגבלות במדייר את שדהו, לאיזה שטח יוכל להכניס את הצאן, אך אם עמד במגבלות ההתר (בית סאתים ועוד בית סאתים וכו') מותר. **בירושלמי** (פ"ג ה"ג) הקשו ממה שמצאנו במשנה להלן (פ"ד מ"ב) שדה שנטייבה או שנדיירה לא תזרע במוצאי שביעית, משמע שלא רק שאסור לעשות דבר זה, אלא שגם בדיעבד אם עשה קנסו אותו ואסור לו ליהנות מכך. ומתרץ הירושלמי: "אמר רבי יונה כיני מתניתא הרוצה להעמיד צאן בתוך שדהו עושה סהר בית סאתים".

שתי דרכים עיקריות נאמרו בדברי הראשונים בפירוש משפט זה של הירושלמי: האחת היא לומר שהירושלמי מבדיל בין המכוין לעשות מקום לצאן לעמוד, ואגב זה מזדבלת השדה שלו, לבין מי שרוצה לזבל את השדה שלו, והשניה היא להבדיל בין מי שמזבל את השדה ממש לבין מי שהכניס בהמות לשדה, ואגב זה נזדבל השדה. פרושים אלה לדברי הירושלמי מביאים למחלוקת הראשונים מהו המדייר שבו עוסקת המשנה.

המשפט האחרון במשנה: "ומוציא מן הסהר ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלין", גם הוא שנוי במחלוקת כיצד לפרשו, ומחלוקת זו תלויה במחלוקת דלעיל, וכדלהלן.

2. שיטת הרמב"ם

ברמב"ם בפירוש המשניות (פ"ג מ"ד) כתוב: "מדייר את שדהו, עושה בה דיר כדי לזבל שדהו". וכך כתב גם בפירוש דבריו בהלכות **המהר"י קורקוס**

(פ"ב ה"ד): "רבנו מפרש שכוונתו לזבל השדה, ויכול לעשותו בערמה זו כדי לזבל ד' סאין בשדהו, שמעמיד שם הבהמות והמקום מזדבל מעצמו...". וכן כתב ה**פאה"ש** (סי' כ"א סק"ז) בדעת הרמב"ם.

את המשנה להלן (פ"ד מ"ב) מבאר הרמב"ם עצמו ב**פירוש המשניות** (שם): "נדיירה, ר"ל נזדבלה, וגם היא נגזרה מן דיר", כלומר שאיסור ליהנות ממעשיו יהיה רק היכן שממש זיבל בידים, ומ"ש "נדיירה" הוא מושג מושאל מלשון דיר. לגבי יסוד ההתר להניח לבהמות להיות בשדה ולזבלו יש מקום לומר שראה זאת הרמב"ם כגרמא. והיה מקום לדון בדין המנער את הבהמות בשביעית, היינו שמוליכן הלוך ושוה פעמים רבות, שמא זה חמור יותר מגורם זיבול בעלמא.

מה שנאמר בסוף המשנה שמוציא לתוך שדהו הוא התר בפני עצמו, שאם רוצה להוציא מתוך הדיר ולהכניס לתוך שדהו יכול לעשות זאת, ובלבד שיקפיד על הכללים של "כדרך המזבלים", כבמשנה הקודמת.

וכך כתב הרמב"ם דין זה בהלכות (פ"ב ה"ד): "מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו כדרך כל מכניסי זבל". (הכוונה כאן היא להתיר גם פעולה זו - **מהר"י קורקוס**, **כס"מ**, **תו"ט** פ"ג מ"ד, **ופאה"ש** סי' כ"א סק"ז ליישוב קושיית הראב"ד). "והעושה דיר בתוך שדהו בשביעית, לא יעשהו יתר על בית סאתים ויכניס הצאן לתוכו, וכשיזבלו את כל הדיר מניח דופן אחד מדפני הדיר ועושה דיר אחר בצדו, נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין". וראה פירוש נוסף לדברי הרמב"ם ב**מרכה"מ** (והוא קרוב לדברי הגר"א דלהלן).

3. שיטת הר"ש והשגת הראב"ד על הרמב"ם

ל**ר"ש** (פ"ג מ"ד) ההבנה בדברי הירושלמי "כיני מתניתא הרוצה להעמיד צאן..." היא שיש לחלק בין מי שמטרתו היא להעמיד את צאנו, ולשם כך הכניס אותם לשדה, ובסיום עושה מהזבל שנמצא בשדה ערימות (ג' אשפתות לבית סאה וכו'). במשנה להלן (פ"ד מ"ב) כתב הר"ש: "או שנדיירה - בדיר של בהמות שעשה סהר כדתנן בפירקין דלעיל (מ"ד), ולא עשה ממנו אשפתות אלא הניחו כדי שיזדבל בו השדה".

אם כן, פירוש הירושלמי הוא לחלק בין העושה כדי לזבל, שהוא מכניס את הבהמות ומשאיר את הזבל בשדה, שזה אסור ואסור גם לזרעה במוצאי שביעית, לבין העושה כדי להכניס בהמותיו, שאין לו להיכן להכניסם, ולאחר שמוציא את הבהמות משם הוא אוסף את הזבל לערימות כדרך המזבלים (וזו משמעות המשפט שבסוף המשנה, לא התר נוסף כלדעת הרמב"ם, אלא תנאי שנדרש כדי שיהיה מותר לו להכניס בהמותיו לשדהו).

הראב"ד (פ"ב ה"ד) כתב להשיג על דברי הרמב"ם: "א"א: עיקם עלינו את הדרך ובלבל לשון משנתנו ונתן את הראשון אחרון, כי לשון המשנה המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים ועוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית ונמצא מדייר בית ארבעת סאין וכו' ומוציא מן הסהר לתוך שדהו כדרך המזבלין. והקשו בגמרא: אנן תנינן שדה שניטייבה או נדיירה וכו', אלמא אסור לדייר והכא את אמרת מותר, א"ר יונה מתניתין ברוצה להעמיד צאן בתוך שדהו. פירוש, לא לזבל אלא להעמיד שם צאנו לחלוב ולגזוז, עושה מחיצות לסהר וכו', וכשיתמלא זבל מוציאו לשדה כדרך המזבלין, פירוש כמו שפירשתי למעלה".

כוונת הראב"ד בטענתו שהרמב"ם נתן את הראשון אחרון היא שהדין שבסוף דברי הרמב"ם שמותר לדייר מותנה בכך שיוציא את הזבל ויערוך אותו באשפתות, כדברי הר"ש, ולכן טען על הרמב"ם שלא נכון היה להביא את הדין של ההוצאה מהסהר ראשון. ואילו לרמב"ם, כאמור, זהו דין היתר בפני עצמו, ולא תנאי להכנסת הצאן (כל זה ע"פ מפרשי הרמב"ם ופאה"ש הנ"ל).

4. שיטת הגר"א (בפאה"ש)

הגר"א (שנות אליהו פ"ג מ"ד) כתב לבאר את חילוק הירושלמי "כיני מתניתא הרוצה להעמיד צאן. פירוש: משא"כ התם שכיון לכך לפיכך אסור". וכעין זה גם **במהר"א פולדא** (פ"ג ה"ג ד"ה כיני). וה**פאה"ש** (סי' כ"א סק"ז) רצה לבאר ששיטת הגר"א היא שיטה שלישית, שאותה פעולה של הכנסת צאן לשדה והשארת הזבל (שלדעת הר"ש אסורה בכל מקרה, כל עוד לא יאסוף את הזבל לאשפתות), התירה אותה המשנה שלנו,

והמשנה שלהלן (פ"ד מ"ב) אסרה גם לזרוע שדה שנעשתה בה מלאכה זו, והדבר תלוי בכוונה, שאם כיון לדאוג לבהמותיו למקום, מותר לעשות כך לכתחילה, ואילו אם כיון להכניס בהמותיו כדי לזבל את השדה, יאסר עליו לזרעה. וזו שיטה אמצעית בין הרמב"ם לר"ש. ור' בפאה"ש (שם) שמביא לכך ראיות מדברי רש"י ותוס', וכן מבאר שם שהגר"א ניצל בפירושו מהדוחק בשיטת הרמב"ם (שפירוש נדיירה בפ"ד אינו ע"י בהמות) וכן מהדוחק בשיטת הר"ש (שבירושלמי לא כתוב שנאסרה בגלל שלא עשה אשפתות כדין). ואכמ"ל.

5. סיכום

השיטה	התנאים לדיור לכתחילה (פ"ג)	שדה שנדיירה לא תזרע (פ"ד)	הערות
רמב"ם	יכול להכניס בהמות ובלבד שלא יהיה גדול מבית סאתים	אם זיבל בידיו	יש במשנה התר נוסף להוציא מהדיר לשדהו
ר"ש	יכול להכניס בהמות ובלבד שלא יהיה גדול מבית סאתים וכן שעשה זאת לצורך הבהמות ולכן לבסוף יאסוף את הזבל לאשפתות	אם הכניס בהמות ולא אסף את הזבל לאשפתות	
הגר"א	יכול להכניס בהמות ובלבד שלא יהיה גדול מבית סאתים וכן שיכוין לצורך הכנסת הבהמות	אם כוונתו הייתה לזבל את שדהו	במקרה שעשה לשם הכנסת בהמות אינו חייב לאסוף את הזבל אך מותר להוציאו לשדהו

6. דינים נוספים במדייר

בירושלמי (פ"ג ה"ג) נאמרו כמה דינים וספקות בענין המדייר:

א) נאמר בענין אופן הגידור של הדיר: "בכל עושין סיהרין במחצלות ובקש ובאבנים אפילו שלשה חבלים זה למעלה מזה". והדברים מבוססים על ה**תוספתא** (פ"ב הט"ו). ויש לעיין בסיבת הצורך במחיצות כאן, ר' למשל ב**חסדי דוד** (על התוספתא שם) שכתב שהוא משום היכר.

ב) עוד מובא בירושלמי: "ובלבד שלא יהא בין סהר לסהר כמלוא סהר אותו המקום חולב בו וגוזז בו ומוליך ומביא את הצאן דרך עליה". וגם זה (עכ"פ למפרשים שלא קאי על החבלים, ראה גם ב**הגהות הגר"א על הר"ש**) מתוך דברי התוספתא (פ"ב הי"ד): "עוקר מסהר זה ונותן לתוך סהר אחר, ובלבד שלא יהא בינו לחבירו בית שמנה סאין דברי ר' דוסתאי בי ר' יהודה. ר' יוסה בן כיפר אמר משם ר' ליעזר בית סאתים. ובית סאתים זו חולב וגוזז לתוכה ומכניס ומוציא דרך עלייה". וראה במפרשים (כגון ב**מהר"א פולדא** על הירושלמי ד"ה בין) שאין להניח שני סהרים סמוכים זה לזה אם אין ביניהם כשיעור סהר, שאם הם קרובים מדי נראים כסהר אחד גדול מכשיעור.

ג) בסיום ההלכה מובא בירושלמי ספק: "רבי חייא בר בא שאל, עד שלא פסקו עובדי עבודה מהו שיהא מותר להוציא מן הסהר וליתן לתוך שדהו כדרך המזבלין". ומבאר ב**שבת הארץ** (פ"ב ה"ד אות א') שהספק הוא כיון שאינו מכניס משדה זה לשדה אחר, אלא רק מוציא מהסהר ועושה אשפה בתוך אותו שדה, ואין בו הולכה, לכן יתכן שדינו קל יותר מהוצאת זבלים מהחצר אל השדה שהיא אסורה כל זמן שלא פסקו עובדי עבודה. וראה גם אופן אחר בביאור ספק הירושלמי ב**פני משה**.
לגבי הפסיקה בדין זה ה**רש"ס** (ד"ה עד) כותב: "ולא פשיט לה ונקטינן לחומרא", ואילו ב**מהר"א פולדא** (ד"ה עד) כתב "וכן פסק הרמב"ם ז"ל שהוא מותר". כנראה כוונתו לדייק מהא דהרמב"ם לא התנה את ההתר להוציא מהסהר בכך שפסקו עובדי עבודה.

וראה גם **בפני משה** ו**במראה הפנים**, שהאריך בביאור הסוגיא ולדעתו יש הוכחה לדעת הרמב"ם מסוגייתנו, ופשט את הבעיה של הירושלמי לחומרא.

כז. פתיחת מחצב ונטילת אבני גדר

1. הדינים במשנה ודברי התוספתא והירושלמי

במשנה (פ"ג מ"ה) נאמר: "לא יפתח אדם מחצב כתחלה לתוך שדהו, עד שיהיו בו שלש מורביות שהם שלש על שלש על רום שלש שיעורן עשרים ושבע אבנים". ו**בירושלמי** (פ"ג ה"ד) נאמר על כך: "היך עבידא תלתא זמנין מן תשע תשעה זמינין מן תלת עשרין ושבע". כאן נצרך ביאור מהו המחצב, מהו גודל האבנים המדובר, ומה התרנו בדין זה של פתיחת המחצב.

ובהמשך הירושלמי (סוף ה"ד) מובאים דברי ה**תוספתא**: "תני אמר ר' יודה במה דברים אמורים בזמן שלא נתכוון לתיקון שדהו, אבל אם נתכוון לתיקון שדהו אפילו יותר מיכן מותר". והדעה השניה שם מחמירה: "אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בזמן שלא נתכוון לתיקון שדהו, אבל אם נתכוון לתיקון שדהו אפילו פחות מיכן אסור". ומסיק הירושלמי: "אמר רבי ביבי הורי רבי יסא כדון תניא לקולא". אמנם בהקשר הדברים בירושלמי נראה שהמדובר הוא על דין הגדר (וכפירוש **מהר"א פולדא** שם ד"ה אפי'), אך במקורם של הדברים בתוספתא (פ"ג ה"א) נראה שהמדובר הוא על המחצב.

בדברים אלה העלו הראשונים שאלה, הרי במשנה נראה ששיעור האבנים הוזכר לענין גודל ומספר מינימלי, ואילו בדברי התוספתא נראה שגודל וריבוי אבנים הוא סיבה להחמיר יותר. וכן הדברים טעונים הסבר, מה פירוש לתקן שדהו, ומדוע התיר זאת ר' יהודה, שלכאורה מסקנת הירושלמי היא דברי רבי יסא שהכריע כמותו.

ודיונים אלה יתבארו להלן בשיטות הראשונים, וראה גם להלן בסוגיא הבאה לגבי גדר (ההשואה למחצב וההבדלים).

2. שיטת הרמב"ם

ה**רמב"ם בפיה"מ** (פ"ג מ"ה) כתב לגבי המחצב: "ואם התחיל לחצוב ממנו לפני שביעית והוציא ממנו עשרים ושבע אבנים הרי זה מותר לחצוב ממנו בשביעית. וכל זה אם לא נתכוון לתקן שדהו, אבל אם נתכוון לתקן שדהו אסור".

ו**בהלכות** (פ"ב ה"ו) כתב הרמב"ם: "לא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו בשביעית, שמא יאמרו לתקן שדהו נתכוון שיסיר ממנה הסלע, ואם התחיל מקודם שביעית ופצל ממנה שבע ועשרים אבנים ברבוע ג' על ג' על רום ג', כל אבן מהן אמה על אמה ברום אמה או גדולות מזו, ה"ז מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה".

השיטה העולה מתוך דברי הרמב"ם (ר' בכל זה במפרשיו, ובפרט ב**מהר"י קורקוס** ה"ו-ה"ח) היא שפתיחת המחצב בשביעית אסורה, כיון שהוצאת האבנים מתוך האדמה נראית כהכשרת הקרקע לעיבוד חקלאי, והדבר אסור משום מראית עין. ואם לפני השביעית הוציא מתוך הקרקע כ"ז אבנים שגובה כל אחת מהן אמה (סה"כ כ"ז אמה) או יותר, מותר יהיה להמשיך לחצוב אבנים מתוך המחצב הזה.

והמדובר בנדון זה של המחצב הוא על מי שאינו מכוין לשם הכשרת הקרקע, אלא כוונתו היא להוציא אבנים, וכמו שכתב בפירוש המשניות: "אם נתכוין לתקן שדהו אסור". ולגבי דברי התוספתא שלדעת רבי יהודה שהלכה כמותו מותר גם במכוין לתקן שדהו יאמר הרמב"ם שהם שייכים לנדון של גדר, כהקשרם בירושלמי, ולא לנדון של מחצב כהקשרם בתוספתא (**מהר"י קורקוס** ה"ח).

ה**ראב"ש** (פיה"מ סוף מ"ו) מקשה על הרמב"ם ממה שנאמר להלן במשנה: "בד"א בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית אבל אם התחיל בו מערב שביעית מה שהוא רוצה נוטל", משמע שאם התחיל מערב שביעית בכל מקרה מותר להמשיך ואין צורך בגודל אבנים וכיוצא בזה, ואילו לפי הרמב"ם גודל האבנים המוזכר במשנתנו הוא הגודל המינימלי שחצב לפני השביעית, וכתב על כך הרא"ש: "ופירוש הרמב"ם ז"ל שפירשתי למעלה לא יתכן לפי משנה זו". וצריך לומר לדעת הרמב"ם שגם משנה זו עוסקת

בגדר ולא במחצב, שבמחצב יש צורך בשיעור מינימלי של התחלה מערב שביעית, וזה מה שנאמר במשנתנו, ולעומת זאת בגדר אם התחיל מערב שביעית מותר. וראה להלן בסוגיית הגדר בהבדלים לקולא שבין גדר למחצב לדעת הרמב"ם.

3. שיטת הר"ש והרא"ש

דברי **הר"ש והרא"ש** (פ"ג מ"ה) שונים מדברי הרמב"ם בפירוש משנה זו מתחילתה ועד סופה. הנקודה הבולטת ביותר היא שהם הביאו בהקשר של מחצב את דברי התוספתא שמדובר במכוין לתקן שדהו, וכתבו שיש תנאים שנדרשים כדי שיראה כמי שחוצב אבנים לבניה ולא יראה כמתקן שדהו, אבל במי שבאמת מכוין לבניה לא נדרשים תנאים אלה, וזאת בשונה מהרמב"ם שהעמיד את המשנה במי שכוונתו לאבנים. בנקודה זו גם בדברי **הריבמ"ץ** (פ"ג מ"ה) נראה כך.

גם לגבי פירוש הנדון של מחצב שונים מאד דברי הר"ש מדברי הרמב"ם. אין מדובר על מחצב שהיה פעיל כבר מערב השביעית, שבמקרה כזה מותר יהיה להוציא ממנו אבנים ללא התנאי של כ"ז אבנים (כפירושם להלן למשנה ו' "אם התחיל בו מערב שביעית מה שהוא רוצה נוטל", שלדעתם קאי גם על מחצב), אלא יש כאן מחצב שרוצה בעל השדה לפתוח בשנת השמיטה עצמה. ההתר מותנה בכך שמחצב זה מגולה ממנו כמות מינימלית של כ"ז אבנים, ולכן מותר יהיה לפתוח אותו, שבפחות מכמות זו יראה כמתקן שדהו ולא כמייצר אבנים.

גם לגבי כ"ז האבנים לפי מסקנת הירושלמי שונים דברי הר"ש והרא"ש מדברי הרמב"ם, שלדברי הרמב"ם מדובר בסך הכל על כ"ז אבנים, ואילו לדעת הר"ש והרא"ש צריך כאן שלש מורביות שכל אחת מהן היא כ"ז אבנים, סך הכל פ"א אבנים של אמה על אמה.

על דברי התוספתא שנשמע מהם שיש רבותא בנטילת יותר אבנים, **לר"ש** הנדון הוא על שיור הטפח שנצרך בדרך כלל במחצב, שבמקרה שכוונתו לאבנים אין צורך בו. ובדברי **הרא"ש** נראה שיש גם שיעור מינימום וגם שיעור מקסימום, שבמעט אבנים נראה כמתקן שדהו, כיון שאינו ניכר שלוקח אבנים, ובהרבה מאד אבנים, כיון שאינו מכוין לבניה, ואין לו

בנינים, לא יוכלו הרואים לתלות בבניה, ויוכרחו שוב לחשוד אותו שעשה זאת לתקן שדהו. רק בשיעור האבנים הבינוני, מצד אחד הוא נראה כמכין אבנים, ומצד שני יתכן שבנה עם כל האבנים האלה קירות בתוך ביתו, ולכן לא יחשדו אותו שעשה לתקן שדהו גם כשאין לו בנין.

4. ביאור ההתר כשמכוין לתקן שדהו

כאמור, לר"ש ולרא"ש מותר ליטול את האבנים מהמחצב גם כשכוונתו לתקן את השדה, והדבר טעון הסבר, מדוע אין כאן מלאכה של סיקול. וראה **בחזו"א** (סי' י"ט סק"ד) שכתב: "...ונראה דאף ר"י בתוספתא לא התיר באינו מתכוין לאבנים אלא לשדה, אלא כולה מתניתין במחצב לצורך אבנים, אלא ר"י אמר דאיירי בדעתו לעשות שדה, ודעתו לזורעה אח"כ, והו"ל אבנים עיקר ותיקון השדה טפל, ובזה התירו חכמים... אבל באינו מתכוין לעשות שדה כלל, נוטל הכל... ולפ"ז י"ל דהא דאנו מתירין אף במתכוין משום דבשביעית כל שעיקר המלאכה אינו לעבודת הארץ אינו אסור מה"ת והתירו חכמים במקום שהתירו". וראה בענין זה של שתי כוונות גם **בשבת הארץ** (פ"א ה"ח), אלא שיש כאן חידוש להעמיד את דברי התוספתא "נתכוין לתיקון שדהו" ככוונה משנית בלבד. אגב, החזו"א שם רצה לומר כך גם בדעת הרמב"ם בהלכות, ובשונה מפיה"מ, וצ"ב.

כח. גדר - נטילת אבניה, וסיקול שדה

1. הדין במשנה ודברי הירושלמי לגביו

במשנה (פ"ג מ"ו) נאמר: "גדר שיש בו עשרה אבנים של משאוי שנים שנים, הרי אלו ינטלו. שיעור גדר עשרה טפחים, פחות מיכן מחצב וגוממו עד פחות מהארץ טפח. בד"א, מתוך שלו, אבל מתוך של חברו, מה שהוא רוצה יטול. בד"א, בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית, אבל אם התחיל בו מערב שביעית מה שהוא רוצה נוטל". נאמרו כאן מגבלות בפירוק הגדר שבשדה, שיהיו בו לכל הפחות עשר אבנים של משא שני בני אדם, ושיהיה גובהו עשרה טפחים. אם חסר אחד התנאים האלה, מותר יהיה לפרק את הגדר עד גובה טפח, ומשם ולמטה ישאיר.

בשני מצבים נאמר במשנה שמותר לפרק את הגדר גם אם לא עמדה בתנאים הנדרשים - בגדר של חברו או בגדר שהתחיל לפרקה כבר מערב שביעית. כפי שראינו לעיל נחלקו הראשונים האם ההתרים שנאמרו במשנה זו נאמרו לגבי גדר בלבד או שהם שייכים גם למחצב.

וכמו שהובא לעיל בסוגיא הקודמת **הירושלמי** הביא בסוף ההלכה (ה"ד) את המחלוקת לגבי המכוין לתקן ושאינו מכוין לתקן, ומסקנתו היא לכאורה שכל האיסור הוא במכוין לתקן ובאינו מכוין לתקן מותר גם יותר מכן. בהקשר הדברים לגבי גדר המשמעות היא שלא להשאיר טפח (ראה **בפני משה ובמהר"א פולדא** שם) ואילו **בתוספתא** (פ"ג ה"א) הקשר הדברים הוא לגבי מחצב. ושם ראינו שבדעת הרמב"ם נראה לומר שקאי רק על גדר.

2. ההבדלים בין גדר לבין מחצב לדעת הרמב"ם

בהלכותיו (פ"ב ה"ז-ה"ח) כתב **הרמב"ם**: "גדר של אבנים שיש בגבהו י' טפחים או יתר, ורצה ליטול כל אבניו, אם היו בו י' אבנים או יתר, כל אחת מהן משוי שנים, או גדולות מזו, הרי זה נוטל, שהרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל. היה פחות מי' או שהיו פחות מי' אבנים, או שהיו אבניו קטנות ממשוי שנים, נוטל עד שיניח טפח סמוך לארץ. בד"א, בשנתכוון לתקן שדהו שהתחיל ליטול בשביעית, אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו או שהתחיל מקודם שביעית, נוטל בשביעית כל מה שירצה מכל מקום וגומם עד לארץ. וכן אם היה נוטל משדה חבירו... גומם עד לארץ".

שלש קולות כתב הרמב"ם בדין הגדר שלא הזכיר בדין המחצב: א. שבגדר אם אינו נוטל את הטפח התחתון מותר בכל מקרה, ואילו במחצב אם אין את התנאים הנדרשים, לא יוכל לחצוב ממנו בשביעית, ולא יועיל לו שישאיר טפח. ב. גם את הקולא במי שלא התכוין לתקן שדהו הזכיר הרמב"ם רק בדין הגדר ולא בדין המחצב. ג. וכן ההתר בשל חברו מופיע ברמב"ם בגדר ולא במחצב.

ה**מהר"י קורקוס** (פ"ב ה"ח) כתב כמה נקודות שבגללן יש חומרא יותר במחצב - בגדר הוא מטפל באבנים של כותל בחצר, ואילו במחצב הוא

מתעסק עם הקרקע עצמה, וכן הפעולה של פתיחת המחצב היא תיקון גמור והכשרת הקרקע לזריעה, מה שאינו נכון לגבי מחצב.

3. הערה בדברי הרמב"ם בדין המסקל

במשנה (פ"ג מ"ז) נאמר: "המסקל את שדהו נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ". ובדברי **הרמב"ם** (פ"ב ה"י) מוגבל ההתר למי שכוונתו לאבנים: "המסקל שדהו בשביעית מפני שהוא צריך לאבנים נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ...". ו**במהר"י קורקוס** (שם) כתב שבמקרה שרוצה לתקן הרי לא יתקן אם ישאיר את התחתונות. ואפשרות שניה היא שאסור למי שרוצה לתקן ליטול אפילו את העליונות, כיון שהוא מתקדם אל תיקון הקרקע, והרואה יחשוד בו שבא לתקן שדהו.

כט. המסקל שדהו ונטילת אבנים שיש תחתיהן סלע או קש

1. המסקל שדהו נוטל את העליונות

במשנה (פ"ג מ"ז) נאמר: "...המסקל את שדהו, נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ, וכן גרגר של צרורות או גל של אבנים נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ. אם יש תחתיהן סלע או קש, הרי אלו ינטלו". ודין זה מובא **ברמב"ם** (פ"ב ה"י).

הירושלמי לעיל (פ"ב ה"ב) דן במשנתנו: "מסקלין עד ראש השנה כו', תמן תנינן המסקל את שדהו נוטל את העליונות ומניח את הנוגעות בארץ וכא את אמר הכין, אמר רבי יונה כאן בתלוש כאן במחובר". כלומר הירושלמי רואה סתירה בין הדין שמותר לסקל עד ראש השנה לבין הדין שמסקל את העליונות ומניח את התחתונות, ולבסוף מתרץ שאחד הדינים נאמר לגבי תלוש והשני לגבי מחובר. ו**התוספות יו"ט** (פ"ג מ"ז) שאל זאת על הרמב"ם: "ומן התימה בעיני שהרמב"ם בפ"ב שהעתיק למשנתנו דהכא ובפ"ג העתיק למשנה דפרק דלעיל, ולא פירש דזו בתלוש וזו במחובר".

לפי הבנה זו כתב **בשבת הארץ** (פ"ב ה"י אות א') שיש מחלוקת האם מותר לסקל אבנים תלושות כשנוגעות בארץ. אלא שלכאורה הדבר תלוי

בפירוש הירושלמי דלעיל. ש**הרש"ס** (פ"ב ה"ב ד"ה כאן) ו**המהר"א פולדא** (שם ד"ה כאן) כתבו שהמשנה שלנו שאסרה לאחר ראש השנה אסרה בתלוש, וברש"ס מפורש גם שלמרות שהאבנים תלושות, כיון שנוגעות בארץ אסור ליטלן בשביעית. ולפי זה אין מי שלהדיא התיר בשביעית נטילת אבנים נוגעות בארץ שאינן מחוברות. ו**בפני משה** (שם ד"ה וכאן) שהעמיד את משנתנו במחובר, הרי כתב שם (בד"ה וכא) שכל הנדון הוא לדעת ר' יהושע שהתיר עבודות בשל ששית בשביעית. ואם כן צ"ב היכן כתוב במפורש להקל באבנים תלושות שנוגעות בקרקע (ומראה המקומות שנתן הרצי"ה לכאורה אינו מוכיח על דעה כזו).

ו**בפאת השלחן** (סי' כ"א סקט"ז) כתב שכוונת הרמב"ם היא שנטילת העליונות נקראת "בתלוש", והיא מותרת בשביעית עצמה, ואילו נטילת התחתונות נקראת "במחובר", והיא מותרת רק עד ר"ה, וכתב שלפי זה הסתלקה תמיהת התוי"ט על הרמב"ם. וראה גם ב**ערוך השלחן** (סי' כ' סעי' כ').

2. סיקול שדה כשיש סלע רק מתחת לחלק מהאבנים

לגבי ההתר לסקל את השדה כשתחת האבנים יש סלע או קש, דן **המהר"י קורקוס** (פ"ב ה"י), האם הסלע צריך להיות תחת כל האבנים, או שדי בכך שתחת מקצת האבנים יהיה סלע. אם נקל בכך טעם הדבר הוא שהמקצת שיש תחתיו סלע מוכיח לרואים שאין כוונתו לתקן את הקרקע אלא ליטול את האבנים. הוא מדייק בענין זה מלשון הר"ש והרא"ש (פ"ג מ"ז). **הר"ש** כתב: "אם יש תחתיהן סלע או קש לא מיחזי כמתקן, כיון דאין כל המקום ראוי לזריעה". ולעומת זאת **הרא"ש** כתב: "אם יש תחתיהן סלע או קש לא מחזי כמתקן שדהו, כיון שאין המקום ראוי לזריעה", ולא "אין כל המקום", כבר"ש. מכאן טוען המהר"י קורקוס ניתן להבין שלדעת הר"ש די בכך שתחת חלק מהאבנים יהיה סלע כדי להתיר, ואילו לרא"ש כדי להתיר צריך שתחת כל האבנים שלוקח יהיה סלע או קש.

בדומה לכך, על דברי ה**רע"ב** (פ"ג מ"ז) שכתב כלשון הרא"ש, "כיון שאין המקום ראוי לזריעה", ולא הזכיר "כל", העיר ב**תוספות חדשים** (שם)

שבר"ש כתוב "אין כל המקום", ומהטעם שע"י המקצת מוכיח על השאר, והסיק "ונ"ל שכן ראוי להגיה בלשון הר"ב".

ו**בשבת הארץ** (פ"ב ה"י אות ב') הביא את הדבר כמחלוקת, שיש אומרים שצריך שיהיה הסלע תחת כל האבנים, ויש אומרים שדי שיהיה סלע תחת מיעוטן.

יש להעיר, שבר"ש הנדפס מחדש ("עוז והדר") אין מופיעה תיבת "כל", ואם כן הר"ש כרא"ש, ואי אפשר לדייק מדבריו להקל בענין (וראה בענין איכות כתב היד של הדפוסים הראשונים של הר"ש בהקדמה שם), עכ"פ המהר"י קורקוס כתב דיון זה גם לפני שהביא את הדיוק מהר"ש להקל.

ל. אין בונים מדרגות

1. דברי המשנה ופירושים אפשריים

במשנה (פ"ג מ"ח) נאמר: "אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב שביעית משפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקנן לשביעית, אבל בונה הוא בשביעית משפסקו גשמים, מפני שהוא מתקנן למוצאי שביעית. ולא יסמוך בעפר, אבל עושה הוא חייץ...".

שלשה פירושים עיקריים נאמרו לדין זה: או שהמדובר על בניית 'טרסות', כלומר מדרגות שהם חלקות קטנות של שדה הבנויות על שיפוע הר, או שהמדובר על מדרגות שיסייעו לו להביא מים מבור נמוך וכדומה לשדה, או שהמדובר הוא על מדרגות שיסייעו לו להגיע לשדה, ובפירושים אלה והשלכותיהם נעסוק להלן.

2. בניית טרסות בשביעית

הר**מב"ם בפיה"מ** (פ"ג מ"ח) תירגם את המילה מדרגות לערבית, ואח"כ כתב: "וכשבונה המדרגות על אותם הגיאיות הרי הוא משוה פניהם ומתקינם". **ובהלכות** (פ"ב הי"א) כתב: "לא ימלא אדם גיא עפר או יתקננו בעפר מפני שמתקן את הארץ, אבל עושה הוא חייץ על פני הגיא...". וראה

בביאור **הגר"י קאפח** על הרמב"ם (פ"ב הי"א) ועוד, מובאים **בתוספת שבת** (פ"ב הי"א אות א' הערה 5).

ו**בחזו"א** (סי' י"ט סק"י) כתב בענין זה ע"פ דברי **הירושלמי בשבת** (פ"ז ה"ב): "ובפ"ז דשבת בירושלמי אמר דבונין מדרגות חייב משום חורש, ולא מסתבר כלל דמדרגות דלהלוכי עבידי יהיו משום חורש, ואפשר שעושה מדרגות לזרוע בהן קאמר". משמע שאוסר לעשות מדרגות שזורעים בהן, מטעם חורש, ועיי"ש לעיל מה שכתב לגבי הזה"ז שאין תוספת שביעית נוהגת. וראה מש"כ עוד (סי' כ"ז סק"ה): "בנין המדרגות של ההרים להעמידם על שטחים ישרים ראוים לנטיעה ולזריעה זהו בכלל חרישה, כמו שאמרו בירושלמי שבת לענין שבת, ואמנם לבנות גדר אבנים סביבות המדרגה שלא תפול עפרה מותר...". וראה עוד כעי"ז **בערוה"ש** (סי' כ' סכ"ג).

בענין זה יש לכאורה להבין, שאם בניית המדרגות היא כהכנה לזריעה ונחשבת חרישה, מדוע המשנה התירה לעשותה בשביעית לצורך מוצאי שביעית. ואם המדובר הוא על הכותל בלא העפר אפשר להבין שזו רק הכנה להכנה. וראה **בשבת הארץ** (פ"ב הי"א אות ד') לגבי מראית העין בדבר שנעשה לצורך מוצאי השמיטה.

וראה עוד בענין זה להלן, בדברי הרמב"ם והפוסקים.

3. עשיית מדרגות שמסייעות לעבודת הקרקע

בפירושי הראשונים מצאנו שהבינו את הנדון של מדרגות שבמשנתנו באופן שונה. **הריבמ"ץ** (פ"ג מ"ח) מפרש שמדובר על גדר בפני האנשים שלא יקחו מהמים, כדי לשמרם לשדותיו. **הר"ש** (פ"ג מ"ח) כתב שמטרת המדרגות היא שלא יחליקו היורדים להביא מים לשדות. וכן כתבו **הרא"ש** (שם, שהביא גם את פירוש הריבמ"ץ) ו**מהר"א פולדא** (ה"ו ד"ה אין בונין). אם כן האיסור משום שנראה כמי שעתיד להשקות בשביעית.

וראה **במראה הפנים** (ה"ו ד"ה אין בונין) הובא **בתוספות אנשי שם** (פ"ג מ"ח ד"ה בר"ב ד"ה אין) שהקשה שהרי ההשקיה בעצמה מותרת בבית השלחין, ולעתים אף בבית הבעל, ואיך יתכן שדבר שמסייע להשקיה יהיה

אסור. במראה הפנים רצה להוכיח מכאן כפירוש הרמב"ם שהמדובר הוא על מדרגות שיורד דרכם לשדה. ויש להעיר שלכאורה בדברי הרמב"ם לא כתוב פירוש זה במפורש, וניתן להבין בדבריו שמדובר על מדרגות שונות (כגון מדרגות שעליהן זורעים, וכדלעיל).

4. מנין שהמשנה שאסרה עסקה בזמן איסור תוספת שביעית?

הירושלמי (פ"ג ה"ו) דן האם האיסור שנאמר במשנתנו הוא בזמן של איסור החרישה בתוספת שביעית, מפסח ומשבועות, או שהוא קיים גם לאחר שהותר איסור זה מתקנת ר"ג ובית דינו. ומובאת בירושלמי הוכחה "תני רבי יודה ורבי נחמיה אוסרין, לא באיסור שני פרקים וכא באיסור שני פרקים". הדברים מבוססים על הנאמר ב**תוספתא** (פ"ג ה"ב) שזה לשונה לפי הגירסה שלפנינו: "ר' נחמיה אומר בונין מדריגות על פי גאיות בערב שביעית ובשביעית סומך להן עפר ונותנן על פי גאיות". ונחלקו מפרשי הירושלמי מהי הגירסה בבריתא המובאת בירושלמי, ומהי ההוכחה שממנה מוכיח הירושלמי שמדובר בזמן איסור שני פרקים הראשונים.

ה**רש"ס** (ד"ה ור' נחמיה) כתב, שמוכח שר' נחמיה שהתיר (כך נראה שגורס בירושלמי) התיר בזמן איסור שני פרקים, דומיא דסוף דבריו שדיבר על השביעית עצמה, ואם הוא שהתיר עסק בזמן שהתוספת נוהגת, מכאן שהחולקים עליו ואוסרים (חכמים שבמשנה דידן) עוסקים בזמן שהתוספת נוהגת.

מהר"א פולדא (ד"ה דתני) הביא שני פירושים, ושניהם מבוססים על הגירסא בירושלמי שר' נחמיה אוסר. לפירוש הראשון ההוכחה היא מהסתירה שיש בין דברי ר' נחמיה בבריתא בירושלמי לדברי ר' נחמיה בתוספתא, שכדי ליישבם צריך לומר שמה שהתיר ר' נחמיה הוא לאחר תקנת ר"ג. ולפירוו השני הדיוק הוא מהא דר' נחמיה מחמיר יותר מת"ק ואוסר, ואפילו לפני שפסקו הגשמים, וזה על כרחין בזמן איסור שני פרקים, ותנא דמתניתין אמר לו שדי אם נחמיר מזמן שפסקו הגשמים, וגם זה נאמר בזמן איסור שני פרקים.

ו**בפני משה** (ד"ה לא) כתב שהדיוק הוא ממה שהאיסור המובא בבריתא נאמר בלא טעם ומכאן שהוא בזמן איסור שני פרקים, ומכאן שגם המשנה שנתנה טעם לאיסור "מפני שהוא מתקנן לשביעית" כתבה רק את טעם האיסור של תוספת שביעית, ולא התכוונה לתת טעם לאיסור אף לאחר שבטלה תוספת שביעית.

5. בפסק הרמב"ם בדין המדרגות

ה**רמב"ם** (פ"ב הי"א) כתב בדין של משנתנו: "לא ימלא אדם גיא עפר או יתקננו בעפר מפני שמתקן את הארץ, אבל עושה הוא חייץ על פני הגיא, וכל אבן שיכול לפשוט את ידו וליטלה והוא עומד על שפת הגיא הרי זו תנטל". ועוד כתב (פ"ג ה"י): "ובזמן המקדש אין בונין מדרגות ע"פ הגאיות ערב שביעית משיפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקנן לשביעית". כלומר, הרמב"ם הכריע שדין האיסור לבנות מדרגות בערב השביעית משפסקו הגשמים הוא בזמן המקדש היינו בזמן איסור שני פרקים. וכ"כ ה**רש"ס** (ה"ו ד"ה מתני' לא).

הרמב"ם לא כתב את הדין של סוף המשנה שמותרת בניית מדרגות בסוף השביעית משפסקו הגשמים. ו**המהר"י קורקוס** (פ"ג ה"י) הקשה על כך: "ולא ידעתי למה לא כתב רבינו מה שאמרו במשנה אבל בונין בשביעית... ואע"פ שאפשר דמהא שמעינן לה, מ"מ דרך רבינו לכתוב כל שיש במשנה, כ"ש דלא פשיטא כולי האי...". וכן הקשה ה**כס"מ** (פ"ב הי"א).

כעין התירוץ אותו דחה המהר"י קורקוס, שהרמב"ם סמך על הדין שאין בונים בשביעית בזמן המקדש כתב ב**שושנים לדוד** (פ"ג מ"ח ד"ה ואחרי בקשת המחילה). שם כתב שהאיסור אינו בבניית המדרגות אלא במילוי החפירה בעפר, ולכן אין חידוש שמותר לבנות מדרגות בשביעית משפסקו הגשמים, ע"ש (וראה גם להלן בדין לא יסמוך בעפר).

ב**פאה"ש** (סי' כ"א סקי"ז) כתב לחדש בדעת הרמב"ם שההיתר לבנות בשביעית כפוף לאיסור לבנות בערב השביעית, ולכן משביטלו ר"ג ובית דינו את תוספת השביעית, כבר אין ההסתכלות על ההכנה לפי השפעותיה (דהיינו מערב שביעית לשביעית ומהשביעית למוצאי השביעית) אלא לפי זמן העבודה, ולכן אסור יהיה לבנות מדרגות

בשביעית לצורך מוצאי שביעית (ולענין ההתר לכשיבנה המקדש לא כתב הרמב"ם, "לכשיבנה המקדש מי יודע דיבטלו תקנת ר"ג ובית דינו"). גם בספר **ניר** (פ"ג ה"ו ד"ה והתבוננתי) נראה שהלך כדרך הפאה"ש בזה.

ו**בשבת הארץ** (פ"ב הי"א) הביא את דברי הפאה"ש וביארם. ובהערות לשבת הארץ (הערה 20) הביאו מכ"י הראי"ה שהוסיף על שיטת הפאה"ש: "ואין דבריו נראין".

בחזו"א (סי' י"ט סק"י) כתב: " ...ואפשר דנפלה ט"ס בל' רבנו וצ"ל בונין מדרגות כו' כל' המשנה ואח"כ לא ימלא כו'", כלומר שרצה לומר בפתיחת ההלכה (פ"ב הי"א) את הדין שמותר לבנות מדרגות (ולכאורה עיקר דבריו שם הם על דרך השושנים לדוד הנ"ל בביאור דברי הרמב"ם בדין המדרגות והעפר, וראה להלן).

6. "ולא יסמוך בעפר" - פירושו ומשמעותו ההלכתית

כאמור, **במשנה** (פ"ג מ"ח) נאמר: "ולא יסמוך בעפר אבל עושה הוא חייץ". ויש שגרסו "ולא יסבוך", ר' בר"ש ובריבמ"ץ. ונראה שיש בדברי הראשונים כמה הבנות בדין זה.

ה**רמב"ם** (פ"ב הי"א) כתב: "לא ימלא אדם גיא עפר או יתקננו בעפר מפני שמתקן את הארץ". משמע שלמד דין זה בנפרד מדין המדרגות, ושאיסור זה נוהג לא רק בזמן איסור בניית המדרגות (משעה שפסקו הגשמים בערב שביעית ועד שעה שפסקו בשביעית עצמה) אלא איסור זה נוהג בכל השביעית. ור' **ברש"ס** (פ"ג ה"ו ד"ה ולא) שכתב על דברי הרמב"ם שפירוש המשנה לפיהם הוא שלא ימלא את הגאיות עצמן (ולא את המדרגות, וכדלהלן).

הראב"ד (פ"ב הי"א) כתב על דברי הרמב"ם: "א"א: המשנה לא דברה על זה כלל, אבל היא כך: אין בונין מדרגות ע"פ הגאיות... נמצא שעל המדרגה שעל שפת הגיא הוא מדבר, כשבונה אותה בשביעית לא יעשנה בעפר מפני שמכשירה לזריעה, אבל עושה הוא חייץ פירוש באבנים...". לדבריו פירוש "ולא יסמוך בעפר" - כשבונה את המדרגות בשביעית עצמה לאחר

שפסקו הגשמים לא יעשה את הבנין בעפר, שהוא כחרישה, אלא יעשה אותו באבנים.

ה**חזו"א** (סי' י"ט סק"ט) הבין בדברי הראב"ד שמדובר דווקא על המדרגה העליונה שעל שפת הגיא, שלגביה נאמר שאין לעשותה בעפר. ור' שם שהקשה שעל שפת הגיא הוא חלק מהשדה עצמו, ע"ש.

ה**ר"ש** (פ"ג מ"ח) כתב: "אם בא להיות סובך מקום יציאת המים באבנים לא יתן עפר וטיט בין האבנים, משום דמיחזי טפי שמתכוין להשקות מהן שדותיו". כלומר המדובר הוא על סכירת מים בשביעית, ונאמר כאן שאין לבנות סכר עם אבנים ועפר וטיט. נראה מדבריו שעם אבנים בלבד יוכל לסכור את המים, ושדין זה נוהג בכל השביעית. טעמו של האיסור לסכור הוא בדומה לדין המדרגות (לשיטת הר"ש) שהוא משום שנראה כהולך להשקות.

בדומה לפירוש הר"ש, **הרא"ש** (פ"ג מ"ח) כתב: "גם בונין גדר סביב הגיא שלא יכנס שם אדם לקחת המים, וכשבונה אותו לא יסבוך בעפר לא ישים עפר וטיט בין אבן לאבן כדי שיהו נאחזין זה בזה מלשון נאחז בסבך. אבל הוא עושה חייץ - אבנים סדורות זו ע"ג זו בלא עפר וטיט כדכתיב והוא בונה חיץ". וראה גם **בריבמ"ץ** (עיי"ש שכתב בסוף דבריו שמשנה זו אכתי צריכה עיונא). מדברי הרא"ש עולה שהמדובר הוא לא על הסכר שסוגר את זרימת המים, אלא על קיר שמונע מאחרים לקחת מהמים. וקיר זה יוכל לבנות אותו באבנים ללא עפר וטיט.

ה**רש"ס** (פ"ג ה"ו ד"ה ולא) הביא שמדברי ה**תוספתא** (פ"ג ה"ב) מוכח כראב"ד, שדין זה של "ולא יסמוך בעפר" עוסק במדרגות. כך נאמר בתוספתא שם: "ר' נחמיה אומר: בונין מדריגות על פי גאיות בערב שביעית, ובשביעית סומך להן עפר ונותנן על פי גאיות". ביחס לדעת ר' נחמיה ראה לעיל, עכ"פ מוכיח הרש"ס מכאן שסמיכת העפר נאמרה לגבי המדרגות.

ה**כס"מ** (פ"ב הי"א) מיישב את השגת הראב"ד ע"פ דברי ה**רמב"ם בפיה"מ** (פ"ג מ"ח), שם כתב הרמב"ם: "שיבנה מדרגה על הגאיות ההם ויישר אותם לתקנם, לא יסמוך בעפר ר"ל לא יחזיר העפר לגאיות ההם כדי

שישוה פניהם". ומדייק מכאן הכס"מ שלדעת הרמב"ם אין איסור לבנות את המדרגות אלא האיסור הוא במילוי העפר. יש להעיר שדבריו מבוססים על התרגום הישן, ו**בתרגום הרב קאפח** נאמר: "וכשבונה המדרגות על אותם הגיאיות הרי הוא משוה פניהם ומתקינם. לא יסמוך בעפר, לא יתן העפר לאותו הגיא כדי שישוה פניו". וא"כ יש כאן שני איסורים. גם **בשושנים לדוד** (פ"ג מ"ח ד"ה ואחרי) השיג על דברי הכס"מ: "ואחרי בקשת המחילה הראויה מרוממות קדושת רבנותו שותיה דמרן בהא לא ידענא מכמה טעמי". וראה שם שהקשה בין היתר שבדברי הרמב"ם (פ"ג ה"י) כן מובא האיסור לבנות מדרגות בזמן שבית המקדש קיים בערב שביעית. הוא הציע לכלול בדברי הרמב"ם: "לא ימלא אדם גיא עפר או יתקננו בעפר", שכוונתו לא רק לגיא עצמו אלא גם שלא לבנות מדרגות בעפר, ע"ש.

7. כל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה, הרי זו תנטל

בסוף ה**משנה** (פ"ג מ"ח) נאמר: "כל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה, הרי זו תנטל". ונחלקו המפרשים בפירוש הדברים ובמשמעותו של דין זה.

ה**ראב"ד** (בהשגה על הרמב"ם פ"ב הי"א) כתב: "וכל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו כשעומד בר"ה וליטול אותה מתוך שדה חבירו תינטל, ואין כאן משום גזל ובונין בה". כלומר שאם ניתן ליטול את האבן בפשיטת יד מתוך רשות הרבים מתוך שדה חבירו, אין בה משום גזל. ולאחר מכן הוסיף הראב"ד שאין ליטול אבנים מתוך שדה עצמו "מפני שהוא רוצה בקיומו דמנכש ויהיב עשבא עליהון" (הדברים לכאורה מבוססים על הירושלמי לעיל פ"ג סוף ה"ז, עי"ש). ה**רדב"ז** (פ"ב הי"א) כתב על דברי הראב"ד: "לא אאמין שדבר זה כתבו הוא ז"ל... ותו כיון שבנינו מוכיח עליו אמאי לא יטול בין משלו בין משל אחרים, ואי איתא איפכא מסתברא...".

בדברי **הרמב"ם** (פ"ב הי"א) נראה שהבין שכשבונה את החיץ יכול ליטול אבנים מתוך הקרקע כל זמן שעומד בבנית הגדר בקירוב מקום שיוכל ליטול את האבן משם בפשיטת היד, ובדרך זו גדרו מוכיחה שאין נטילת

האבנים מטעם ניכוש והכנת השדה לזריעה אלא כדי לבנות בהם את הגדר.

לא. אבני כתף, הקבלן

1. מהו ההבדל בין אבני כתף לשאר אבנים?

בענין אבני כתף נאמר **במשנה** (פ"ג מ"ט): "אבני כתף באות מכל מקום". לעומת זאת במשנה לעיל (פ"ג מ"ז) לגבי אבנים שזיעזעתן המחרישה הותר להזיז רק אם יש בהן אבנים שיש בהם משוי שני בני אדם. ויש לשאול מה ההבדל בין הדינים.

במלאכת שלמה (פ"ג מ"ט ד"ה אבני) כתב: "פירש הרב יהוסף ז"ל דכיוון שבורר ומחפש ואינו לוקח אלא האבנים הגדולות לבד, מינכר. מה שאין כן בגדר או במחיצות שנוטל גדולות וקטנות". ו**במשנה ראשונה** (פ"ג מ"ט ד"ה ואלו הם) כתב שלעיל גבי גדר התירו אגב הגדולות ליטול את הכל, לכן הוצרך שיהיו שם אבנים גדולות של משאוי שני בני אדם. ואילו כאן שלוקח רק את אבני הכתף, מותר ליטול אותן אע"פ ששיעורן הוא קטן יותר (כמבואר בהמשך המשנה - לר' מאיר ניטלות ביד אחת ולר' יוסי ניטלות שתים שלוש על הכתף).

וראה **בדרך אמונה** (ציון ההלכה ס"ק קל"ו) ו**בשערי אמונה** (פ"ג מ"ט ד"ה ר"ש ד"ה באות) שכתב שניתן היה לומר שאם כל השדה אבני כתף יהיה אסור לפי דברי הרב יהוסף, שהרי אין הוכחה ממה שמניח הקטנות ולוקח רק את הגדולות. אך מסיק שם להקל ע"פ דברי החזו"א. ונראה שיסוד ההתר תלוי בכך שאין נוטל אלא אבנים טובות לבנין ואינו רוצה ליטול קטנות במיגו דגדולות, ולא במה שמשאיר את הקטנות. ונראה שניתן להבין כך גם בדברי המלאכת שלמה.

2. הקבלן מביא מכל מקום

במשנה (פ"ג מ"ט) מופיע ההתר לקבלן להביא אבנים מכל מקום. הותר לו להביא גם אבנים קטנות, וטעם ההתר הוא משום "דמידע ידיע דלקבץ אבנים הוא עושה" (לשון **הרא"ש**). ההבנה הפשוטה היא להעמיד בקבלן

שבונה בנינים או אוסף אבנים (עי' **בריבמ"ץ**). וראה **ברמב"ם בפיה"מ** (וכ"כ בר"**ש** כאן בשם יש אומרים) שהקבלן הוא אריס, וטעם ההתר הוא "דלא חשיב האי שדה כשלו", ואינו חשוד שיבוא לסקל את השדה, אע"פ שהוא האחראי על הצמחים שם.

הרמב"ם כתב בהלכה זו (פ"ב ה"ב): "...וכן הקבלן מביא מכל מקום ואפילו אבנים גדולות בין משדה שקבלה בין משדה שלא קבלה". כלומר פסק כפרושו שהמדובר על אריס שמעבד את השדה. ו**הראב"ד** (שם) כתב: "...והקבלן מביא מכל מקום אפילו פחות מאבני כתף, פירוש קבלן שקיבל לעשותו חייץ ואין חוששין שהוא מתכוון לחלוק את שדהו".

לב. הבונה גדר בינו ובין רשות הרבים

1. הבונה גדר בינו לבין רשות הרבים

במשנה (פ"ג מ"י) נאמר התר לבונה גדר בינו לבין רשות הרבים לחפור עד הסלע. **בירושלמי** (פ"ג ה"ז הוגבל התר זה דווקא לבונה בינו לבין רה"ר. "רבי חייא בשם רבי יוחנן לא שנו אלא בינו לבין רשות הרבים, הא בינו לבין חבירו אסור בשביעית". וגם התר זה של גדר בינו לרה"ר מוגבל לשביעית ולא לחול המועד "אבל במועד אפילו בינו לבין רשות הרבים אסור". וראה עוד בהמשך דברי הירושלמי לגבי סוגים שונים של פרצות.

ודנו המפרשים מדוע נאמר ההתר דוקא בגדר שבינו לבין רשות הרבים. **הר"ש** ו**הרא"ש** (שם) כתבו שכיון שהמקום שחופר בו כדי לבנות את הגדר הוא סמוך לרשות הרבים ואין דרך לזרוע שם, לא חששו שיזרע, מה שאין כן בגדר שבינו לבין חברו שחששו שמא יזרע שם. וכ"כ **בשנות אליהו** ו**בביאור הגרח"ק**. לעומת זאת **בפני משה** ו**במהר"א פולדא** (שם) כתבו שברשות הרבים יש טעם יותר להתיר משום בני רשות הרבים.

2. פירצה שאינה סגה את העפר או מכשלת את הרבים

עוד נאמר **בירושלמי** (פ"ג ה"ז): "...בפירצה שהיא סגה את העפר, אבל בפירצה שאינה סגה את העפר מותר לגודרה בשביעית. ותני כן כל פירצה שהיא סגה בעפר אסור לגודרה בשביעית, ושאינו סגה את העפר, מותר

לגודרה בשביעית. ושאינה מכשלת את הרבים, אבל אם היתה מכשלת את הרבים, אף על פי שאינה סגה את העפר מותר לגודרה בשביעית".

לגבי הפירצה שאינה סגה את העפר, לפי הגירסא שלפנינו יש כאן התר לבנות גדר שבינו לבין חברו כשהפירצה אינה סגה את העפר. וראה **במהר"א פולדא** (ד"ה ובפרצה) מסביר שאם הייתה גדר בנויה ונפלה, ונותרה מחיצה של עפר, אז נאסר לבנות, כיון שהיא מחיצה שלא לצורך. וניתן להבין בדבריו שמדובר על גדר שבינו לבין חברו, אך אם אין גם מחיצה כזו, מותר יהיה לבנות. אך המשך דברי הירושלמי שיש התר במחיצה המכשלת את הרבים לא יובן לכאורה לדרך זו, שאם מותרת כל מחיצה שבינו לרה"ר, מה הותר עוד במכשלת את הרבים.

ואמנם **בר"ש סיריליאו** (ד"ה ה"ג ובפרצה) ו**בפנ"מ** (ד"ה בפירצה) העירו שבירושלמי במו"ק הגירסא הפוכה, ולפי זה יוצא הדין להפך, שמה שהתרנו לו לבנות גדר שבינו לבין רה"ר הוא דוקא בגדר שאין עפר מאחוריה, שאם יש מחיצה של עפר לא התירו לו לבנות גדר.

יש להזכיר כאן גם את דברי ה**משנה במר"ק** (פ"א מ"ד): "ומקרין את הפירצה במועד, ובשביעית בונה כדרכו". ו**בבבלי** (שם ז.): "אמר רב חסדא: לא שנו אלא כותל הגינה, אבל כותל החצר בונה כדרכו... אמר רב אשי מתניתין נמי דיקא, דקתני ובשביעית בונה כדרכו, דהיכא, אילימא דחצר צריכא למימר, אלא לאו דגינה ואף על גב דמיחזי כמאן דעביד נטירותא לפירי, שמע מינה". כלומר ההתר לבנות בשביעית כדרכו הוא אע"פ שיש מראית עין שבונה את המחיצה לשמור פירותיו.

הירושלמי נקט בנדון שלנו לשון "פירצה". ויש לדון האם דינה של סתימת פירצה בגדר קל יותר מעשיית גדר שלמה. ב**תוס' במר"ק** (ז. ד"ה אמר) כתבו שההתר לסגור פירצה בחוה"מ בחצר הוא משום דבר האבד, מחשש גנבים שיבואו מרה"ר.

ה**רמב"ם** (פ"ב הי"ג) כתב: "פרצה שהיא סוגה בעפר, אם אינה מכשלת את הרבים אסור לבנותה, ואם היתה מכשלת את הרבים, או שלא היתה סוגה בעפר אלא פתוחה לר"ה מותר לבנותה". כלומר שהתנה את ההתר לבנות

בצד רה"ר באחד משני מקרים - או שאינה סגה את העפר או שיש חשש להכשלת הרבים.

והראב"ד (שם) השיג על כך, וכתב שזו גירסא משובשת בירושלמי, והקשה על כך ממה שכתוב במשנה במו"ק שבשביעית בונה כדרכו.

ובחזו"א (סי' י"ט סקי"א) כתב להתיר סתימת פירצה שבינו לבין חבירו אם אינו חופר לשם כך בקרקע, שאז אין כאן לא חשש של חורש (כיון שאינו חופר) ולא מראית עין של שומר פירותיו, כיון שמדובר רק בסתימת פירצה שאינה סוגה בעפר. וע"ש שדייק כך ממה שהרמב"ם לא כתב במפורש שבינו לבין חברו אין סותמים פירצה.

3. [קלקול רשות הרבים]

בסיום ה**משנה** (פ"ג מ"ט) מובאת המחלוקת בין ר' יהושע לר' עקיבא: "מה יעשה בעפר, צוברו ברשות הרבים ומתקנו דברי רבי יהושע. רבי עקיבא אומר כדרך שאין מקלקלין ברשות הרבים כך לא יתקנו. מה יעשה בעפר, צוברו בתוך שדהו כדרך המזבלין, וכן החופר בור ושיח ומערה".

ובירושלמי (ה"ז) מוסבר טעם האיסור לתקן את רשות הרבים לדעת ר' עקיבא: "שנייא היא הכא שהוא תיקון וסופו לקילקול". ונאמרו בדברי המפרשים כמה הסברים לטעם זה, וכן לדין שאין לתקן את רשות הרבים.

הר**"ש** (פ"ג מ"ט) כתב: "וחיישינן ליחיד הבא לתקן דלמא הדר ומימליך", כלומר שאע"פ שתיכנן להוציא פסולת לרה"ר ולתקנה אחר כך, חשש ר"ע שמא לאחר שיקלקל ישאיר כך את המצב מבלי לתקנו. ה**רא"ש** (שם) כותב שכוונת ר"ע היא שלא רק שאסור לקלקל את רה"ר ואפילו באופן זמני, אלא שגם אם יש כבר אבנים מפוזרות ברה"ר ורוצה לפנותם, אין לו רשות לאסוף אותם, שאז מקלקל את רה"ר תוך כדי התיקון. **ברש"ס** (פ"ג ה"ז במשנה ד"ה כדרך) נראה שהטעם הוא שגם כשיתקן ילך הדבר ויתקלקל ויחזור הקלקול לקדמותו. מדברי כל המפרשים נשמע לכאורה שאם מתקן את רשות הרבים ללא קלקול (כלומר שאפילו קלקול באופן זמני אין כאן), מותר הדבר. לעומת זאת ב**שנות אליהו** (פ"ג מ"ט ד"ה ומתקנו, ר' עקיבא) נראה שגם תיקון גמור ברה"ר כגון סתימת גומא

אסור, שיתכן שיש אדם שנוח לו יותר דווקא המצב הזה שרה"ר מקולקלת באופן שכזה (כגון שנצרך לגומא זו שברה"ר), וה'מתקן' "הוא מקלקל לו, ואסור".

[פרק רביעי]

לג. ליקוט עצים ואבנים ועשבים

1. ההתר העקרוני ללקט עצים, ודין תולדות חרישה

נאמר **במשנה** (פ"ד מ"א): "בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו את הגס הגס". ומבואר מתוך דברי המשנה שיש התר ללקט עצים מתוך השדה, אע"פ שעל ידי כך מתיפה הקרקע, ובלבד שיטול דוקא עצים גסים. ויש מקום לשאול על טעם ההתר. **בירושלמי שבת** (פ"ז ה"ב): "כל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש". לפי זה נראה שליקוט עצים יהיה כחרישה או כתולדותיה.

לפי המבואר **בבבלי מו"ק** (ג.) לדעת רבא תולדות בשביעית אסורות רק מדרבנן, וכן פסק **הרמב"ם** (פ"א ה"ב - ה"ד). ולפי דרך זו, כיון שכל האיסור הוא מדרבנן, יש כח לחכמים להתיר במקום שראו לנכון, ויתכן שהקלו בכל מה שאינו מכוין לתיקון הקרקע שאינו נחשב כחורש.

אמנם **הנודע ביהודה** (מהדו"ת או"ח סי' ל"א) העיר שהלימוד היה על זריעה וזמירה וקצירה ובצירה, שרק על אלה חייב. ואם אנו אומרים שחרישה דאורייתא היא איסור עשה (היינו למ"ד חורש אינו לוקה), הגמרא כשאמרה שאין חייבים על תולדות בשביעית לא התייחסה בזה לחרישה, וכשם שחרישה לא התמעטה כך גם תולדותיה יהיו באיסור דאורייתא שאין לוקים עליו. ולדרך זו של הנוב"י צריך לתת טעם ברור יותר להתר הליקוט של העצים.

בחזו"א (סי' י"ט סק"ב) כתב להסביר את ההתר למאן דאמר שתולדות דאורייתא: "...וע"כ צ"ל למ"ד תולדות דאוריתא דהיכי דאינו מכוין לעבודת הארץ אין איסור בשביעית מה"ת... א"נ מודה דמסקל דרבנן כיון שמחוסר חרישה לא מחשב שבח קרקע לענין שביעית, ואף חכמים לא אסרוהו...". שני טעמים נתן להתר זה - או שכשאינו מתכוין לשם השבחת הקרקע אינו נחשב למלאכה בשביעית, או שמודה דעה זו שסיקול הוא מדרבנן בשביעית, כיון שצריך עוד מלאכת חרישה אחריו.

לטעם הראשון של החזו"א ניתן אולי לדמות מש"כ ה**מגיד משנה** (הל' שבת פ"י הי"ז) בשם ספר הבתים בטעם ההתר של מפיס מורסא וצד נחש לדעת הרמב"ם שאינו נחשב מלאכה כלל. ולדרך זו ניתן לכאורה לומר גם לגבי המלקט עצים, שכל זמן שכוונתו לאסוף עצים להסקה או לבנין, הוא לא יחשב כמלאכה שאינה צריכה לגופה, אלא שדה מלוקט שבעליו אינו מכוין אליו אינו כמלאכה כלל. ויש לדון עוד בדברים, ואכמ"ל.

2. הדין שנהג בראשונה והתקנה (הראשונה)

ב**משנה** (פ"ד מ"א): "בראשונה היו אומרים: מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו, את הגס הגס". השלב הראשון היה, שהיה מותר לו ללקט רק עצים ועשבים ואבנים גדולות מתוך שדהו. ב**ירושלמי** (פ"ד ה"א): "אמר רבי יונה, הכין צורכה מיתני: בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ועשבים מתוך שלו את הגס הגס, כדרך שהוא מלקט בשל חבירו בין דקים לגסים". מכאן שבשדה חברו מותר היה ללקט גם עצים ואבנים ועשבים קטנים (וראה עוד להלן). ובהמשך המשנה: "משרבו עוברי עבירה", ומבאר ר' יונה בירושלמי: "נחשדו להיות מלקטין והן אומרים בגסים ליקטנו", הבעיה הייתה שהיו מלקטים מתוך של עצמם גם את הקטנים והיו אומרים שליקטו את הגדולים בלבד. לכן נאמר במשנה "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה, ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות".

יש לדון כאן בשני התרים ובטעמם: ההתר שהיה בראשונה ללקוט גסים מתוך שלו, וההתר ללקוט דקים וגסים מתוך של חברו. לגבי ההתר ללקוט גסים משלו כתב ה**ר"ש** (פ"ד מ"א): "כשמלקט הגס תלינן דצריך להן ולא לתקן את הקרקע עביד, אבל דקים ודאי לצורך הקרקע". והיה מקום לבחון האם הדיון הוא רק בניכרות כיון שהמדובר הוא בכגון שאינו מכוין לעבודת הקרקע, ואעפ"כ הקפידו שלא יהיה נראה כעובד עבודת הקרקע, או שלא הקפידו על כוונתו ורק דרשו שלא תהיה ניכרות בכוונתו לעבודת הארץ. לגבי לקיטה משדה חברו כתב הר"ש: "ובשל חברו שרינן בפרקין דלעיל אפילו דקין, דמידע ידעי דלא עביד לצורך הקרקע, דמה חושש לתקן קרקע חברו". גם כאן הדיון הוא על הניכרות כנ"ל.

בלשון ה**פני משה** (פ"ד ה"א ד"ה בראשונה) מופיעות שתי הבעיות - הכוונה והניכרות: "...דכשהוא מלקט מתוך שלו את הגס הגס ומניח את הדקין **ניכר** הוא שאינו מלקט לתקן את השדה אלא לעצים הוא צריך, ואבנים הגסין לבנין, ועשבים לבהמתו, כדרך דתלינן במלקט מתוך של חבירו אף הדקין דלא לתקן את השדה הוא **מכוין**, דלא עביד אינש לתקן שדה חבירו". ובענין מה שכתב הפנ"מ שע"י מה שהניח את הדקין ניכר שהוא לא לוקט לצורך יפוי הקרקע, לכאורה דבר זה נוגע לספק הירושלמי בענין היה כולו גסים, שם הרי אינו מניח דקים ואם כן אין ראיה מדהניח דקים, ומ"מ נוטל רק גסים ואולי דינו להיות מותר. וראה גם לעיל בנדון של ההבדל בין אבני כתף לאבנים שזעזעתן המחרשה.

3. התקנה (השניה) - להביא מן הקרוב ומן המצוי ופירוש דברי ר' זעירא בירושלמי

לאחר שהתירו ללקט רק מתוך של חברו שלא בטובה, נאמר **בירושלמי** (פ"ד ה"א): "נחשדו להיות מלקטין בטובה והן אומרין שלא בטובה ליקטנו. התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי". תקנה זו באה כדי שלא ילקטו זה מתוך של זה בטובה. הדברים מופיעים גם ב**תוספתא** (פ"ג ה"ה): "...חזרו להיות נותנין זה לזה בטובה התקינו שיהו מביאין מן המצוי ומן הקרוב...".

בגדר "מן הקרוב ומן המצוי" נאמרו כמה פירושים. א) ה**מהר"א פולדא** (ד"ה מן) כתב: "ולא בשל חבירו כלל אלא מן ההפקר". וכעין זה כתבו גם: **בחסדי דוד** (תוספתא פ"ג ה"ה), **בשנות אליהו** (פ"ד מ"א), **במנחת ביכורים** ו**מנחת יצחק** (תוספתא שם) ו**בביאור הגרח"ק** (ד"ה מן).

ב) ו**בפני משה** (ד"ה התקינו) כתב: "דכשאין מביאין אלא מן הקרוב ומצוי אין חוששין שיחזיק לו טובה בשביל כך". וניתן להבין את דבריו על פי מה שכתב ב**שבת הארץ** (פ"א הט"ז). שם הסביר לגבי "מן הקרוב": "ונראה לי שלא אסור כי אם משל חברו הרחוק ממנו, שכיון שהוא עוזב שדות הקרובים אליו, שיכול להשיג מהן לצרכו עצים ואבנים ועשבים, והולך למקום רחוק, יחזיק לו חבירו טובה, שניכר שמכוין הוא גם את טובתו של חבירו במה שמנקה לו את השדה". ולגבי "מן המצוי" כתב בשבת הארץ

שם: "ועוד תנאי באיסור זה שיהיו האבנים והעשבים והעצים בלתי מצויים שם, שיש טרחא עד שהוא מוצא אותן על ידי חיפוש ולקיטה, שאז קרוב הוא שיחזיק לו טובה במה שמנקה שדהו... אבל אם הוא קרוב וגם העצים... אין כל כך טרחא בלקיטתם, נראה שעושה רק לצורך עצמו, כדי שישיג את העצים והאבנים והעשבים שהוא צריך להם, ולא יחזיק לו טובה".

וכעין זה כתב לגבי "מן הקרוב" גם **בחזון יחזקאל** (על התוספתא שם): "או ממקום קרוב, ואפילו בשל חבירו, שלא יחזיק לו טובה בשביל כך, דכיון שהוא מקום קרוב, יכול גם בעל השדה עצמו ללקוט לצורך עצים".

ג) ו**במשנה ראשונה** (פ"ד מ"א בסופה) כתב: "ומן הקרוב ומן המצוי היינו מבית ומן החצר ולא מן השדה". והיינו משום שבבית ובחצר אין חשש של סיקול וניקוי בטובה כיון שאלה מקומות שאינם של זריעה.

וראה **ברש"ס** (ד"ה מן) שכתב: "מן הקרוב לעיר, דאית ליה קלא". ויש לעיין בכוונתו.

משמעות הדברים לפי הפירושים השונים, וכן האם נפסקה תקנה זו של "מן הקרוב ומן המצוי" להלכה, תלויה בביאור המשך דברי **הירושלמי** (שם): "אמר רבי זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת". **במהר"א פולדא בפני משה** ו**בביאור הגר"א** ו**ביאור הגרח"ק** (כולם ד"ה ראשונה) ביארו שהדין הראשון שילקט משלו רק את הגסים, והתקנה הראשונה, שילקט רק משל חבירו, התקבלו והתקיימו, אך התקנה השניה שילקט רק מהקרוב ומהמצוי, לא התקיימה.

וראה **במשנה ראשונה** (פ"ד מ"א) שהקשה על הרמב"ם מדוע השמיט את התקנה האחרונה. ולפי הביאור של מפרשי הירושלמי בדברי ר' זעירא קשים דברי המשנה ראשונה, שהרי מבואר בירושלמי שתקנה זו של מן הקרוב ומן המצוי לא התקבלה. וכך הסבירו את דברי הרמב"ם **בפאת השלחן** (סי' כ' סקמ"ה) ו**בגליון הש"ס** (לבעל השו"מ על הירושלמי) ו**בשערי אמונה** (במשנה כאן). בגליון הש"ס ובשערי אמונה העירו, שלפי הריבמ"ץ והר"ש ועוד שהביאו את דברי התוספתא מן הקרוב ומן המצוי, ולא הביאו את דברי ר' זעירא, צריך הסבר אחר לדברי ר' זעירא.

בפאת השלחן (שם) הביא לבאר, שדברי ר' זעירא מוסבים על המשך הירושלמי, שגם לאחר שהתקינו שלא ילקט אלא מהקרוב ומהמצוי, עדיין יכול ללקט משלו גסים כשבהמתו או כירתו מוכיחים עליו, וכן יכול ללקט משל חברו שלא בטובה בכגון זה שכירתו או בהמתו מוכיחות.

בניר (ד"ה ראשונה) הביא שני פירושים נוספים, שלפיהם מתקיימות כל התקנות. הפירוש הראשון הוא ע"פ פני משה בסוטה, שאומר ר' זעירא שככל שתיקנו יותר נעשתה הבעיה קשה יותר, שכיון שתיקנו שמלקט בשל חבירו היה רגיל שנהנה החבר בליקוטו. ובפירוש נוסף כתב שכוונת ר' זעירא, שהחכמים שתיקנו את התקנות, כיון שעשו זאת בהדרגה, ראשונה ראשונה, הייתה תקנתם נוחה להתקבל אצל הציבור.

4. בהמתו או כירתו מוכחת עליו, ובחצר בית

נאמר **בירושלמי** (פ"ד ה"א): "היתה בהמתו שם בהמתו מוכחת עליו, היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו". וכן פסק **הרמב"ם** (פ"א הי"ז): "היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו, וכן אם היתה שם כירתו מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו".

בפאת השלחן (סי' כ' סי"ח) הביא שיש אומרים שלא התירו בכגון זה ללקט אלא את הגסים, ואפילו מתוך שדה חברו (והדבר תלוי בפירושים לדברי ר' זעירא לעיל, שאם נאסר בדרך כלל ללקט משל חברו, וההתר הוא רק ללקט מההפקר, צריך התר מיוחד כדי להתיר ללקט משל חברו גסים כשבהמתו מוכחת עליו). ובת**ורת השביעית** (סי"ח) כתב שיתכן שיש להתיר למלקט בשל חברו ללקט גם דקים.

לגבי כירתו לשון הרמב"ם הוא "מלקט הכל ומדליק הכל". וה**רדב"ז** (שם) כתב על כך: "ומשמע מלקט אפילו הדקין. ומסתברא דוקא שמלקט הגס והדק, אבל אם מלקט הדק ומניח הגס, לא אמרינן כירתו מוכחת עליו". לדבריו ההתר בכירה הוא ללקט הכל כאחד, אך אם ילקט רק את הדקים יראה כמי שעושה לנקות את השדה.

גם ב**דרך אמונה** (שם) דן בהפרש שבלשון הרמב"ם בין בהמתו לכירתו, והביא שב**דבר השמיטה** כתב שלבהמתו מותר רק כדי צורכה ולהדלקה

מותר יותר. ולדרך אמונה עצמו יתכן שהחילוק הוא שלבהמתו לא יוכל ללקט עצים שאינה אוכלתם אלא רק עשבים וכדומה שהיא אוכלת, משא"כ להסקה שיוכל ללקט הכל.

רבים התירו בחצרו או בגינה הסמוכה לבית לשם נוי (שאינה מיועדת לנטיעות נוספות) לעשות ניקוי כללי מעצים ואבנים וכדומה, כיון שהשימוש הוא כמו כירתו ובהמתו המוכיחות, שהרי ידוע שאנשים מנקים חצרותיהם שלא לשם זריעה [ראה **בכרם ציון** (ח"ד עמ' י"ג), **מנחת שלמה** (ח"א סי' נ"א סק"י), **אור לציון** (שביעית עמ' ל"ג ס"ק ט"ו) ו**בהלכות שביעית** (סי' א' ס"ק ק"י)].

5. ליקט בגסים מהו שילקט גסים שבדקים, שדהו מלאה גסים

בירושלמי (פ"ד ה"א) מובאים שני דיונים: האם לאחר שליקט את הגסים משדהו יוכל לחזור וללקט את הגסים שבדקים. והירושלמי לכאורה הכריע שאם נאמר כך ילקט את כל שדהו בשביעית, ואם כן אין להתיר. ולאחר מכן מביא הירושלמי ספק לגבי הייתה שדהו מלאה גסים, ותולה הירושלמי ספק זה במחלוקת בין שתי ברייתות.

בשבת הארץ (פ"א הט"ז) הביא את ספק הירושלמי ליקט בגסים מהו שילקט בגסים שבדקים, וביאר שצדדי הספק הם, שאם נלך אחרי קודם הלקיטה, שאז היו נקראים העצים שכעת רוצה ללקטם דקים, שהרי היו גסים מהם, ואילו אם נלך אחרי המצב של עכשיו הם נקראים דקים. ו**בחזו"א** (סי' י"ט סקי"ד) ביאר את דברי הירושלמי שאין ללקוט גם את הבינוניים, ולכן השיור הוי דבר משמעותי, אבל אחר כך שבא ללקט בשנית כבר השיור יהיה מועט, ולכן אסור. ומ"מ, יש להעיר, שבירושלמי לכאורה הוכרע ספק זה לחומרא, שאם כן ילקט את כל שדהו.

ועוד הביא בשבה"א שם את ספק הירושלמי לגבי כולו גסים וביאר שהחסרון שיש לכולו גסים, הוא שהוא מנקה את כל השדה, ואין היכר לכך שאינו עושה לשם ניקוי ממה שמשאיר את הדקים. ומאידך כיון שכל מה שלוקט הוא גסים, זה גורם שאין הוכחה שעושה לניקוי הקרקע.

6. הגדרת גסים ודקים

במשנה נאמר שבתחילה היה מלקט רק גסים משלו, וראה להלן לגבי ליקוט דקים משל חברו. ויש לדון מהי הגדרת דקים וגסים. **בתוספת שבת** (פ"א הי"ז אות ד') הביאו מספר **דבר השמיטה** שהסתפק האם גסים הם כל שיש דקים מהם בשדה, או שהם עצים שרגילים לקחתם להסקה. ובחזו"א (סי' י"ט סקי"ד הנ"ל) כתב ולכן הסיק ש: "נראה דבשעת לקיטתו צריך שיהא ניכר שפוסח על הדקין, ולפיכך צריך לשייר מדה בינונית בתחלה וליטול גסין, שאם יניח דק שבדק ע"כ הן מיעוט ע"פ השדה...". עיי"ש. וכ"כ **בדרך אמונה** (פ"א הי"ז בביאה"ל ד"ה היתה) וראה מה שהבאנו לעיל בשם שבת הארץ בביאור ספק הירושלמי, שאולי הולכים לפי ההתחלה, ולפי דבריו אין הכרח לחדש להחמיר כחזו"א בני"ד.

ובמנחת שלמה (על המשנה פ"ד מ"א) כתב שמוכרחים לומר שאין שיעור קבוע לגסים ולדקים, שאל"כ איך שיקרו עוברי עברה לומר בגסים ליקטנו, וכן מהו ספק הירושלמי אם יוכל ללקוט בגסים שנשתיירו. ועי' שם שדן במקרה שליקט גסים ומכר שדהו לאחר, שאף שנחמיר בספק הירושלמי יתכן שבכהאי גוונא מותר. וכן בכגון שבערב השביעית ליקט גסים, ורוצה בשביעית עצמה ללקט מהגסים שבאלה שנשתיירו. עיי"ש.

7. הגדרת "שלא בטובה"

במשנה (פ"ד מ"א) נאמר (בתקנה השניה): "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה, ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות". ונחלקו המפרשים מה נקרא שלא בטובה (הדברים דומים קצת לסוגיא של רבית דברים בב"מ עה):

הר"ש כתב: "דאין מחזיק לו טובה". **והרא"ש** כתב: "שלא יחזיק לו טובה חבירו". הם לא חילקו בין התנה ללא התנה. **ובתפארת ישראל** (יכין ד"ה התקינו) כתב: "שלא בטובה. דאנק או שאר הבטחת טובה כגון לקט בשלי ואלקט בשלך". מדבריו עולה בבירור שגם ללא תנאי מראש יהיה אסור שבעל השדה שליקטו בו יחזיק טובה למלקט.

לעומת זאת **בפיה"מ לרמב"ם** כתב: "בלי תגמולין, והוא שלא יאמר לחבירו לקט משדי ואני אלקט משדך, או אעשה לך צורך פלוני, או אעשה אתך טובה, וכל כיוצא בזה, וזה הוא בטובה. זכרהו שלא נצטרך לחזור על פירושו". כלומר האיסור הוא רק כשהתנו מראש שייטיב לו עבור הליקוט, אך אמירת תודה ואולי אפילו עשיית טובה למלקט לאחר שליקט וכשלא סיכמו מראש, נראה מדבריו שמותרת. **ובהלכות** (פ"א הט"ז) כתב הרמב"ם: "והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו ראה כמה טוב עשיתי לך שהרי נקיתי שדך". וה**מהר"י קורקוס** (פ"א הט"ז) כתב שהרמב"ם בהלכות נראה שהחמיר יותר מפירושו למשנה, ואסר גם החזקת טובה ללא סיכום מראש, וזה על דרך דברי הר"ש והרא"ש.

ה**רדב"ז** (פ"א הט"ז) כתב שיש שני תנאים להתר: שילקוט הגס הגס, ושלא יתנה עם השני שהוא ילקט בשלו והוא בשלו. והוסיף שגם כך אסור ללקט בטובה.

וראה **במשנה ראשונה** (פ"ד מ"א) שכתב להגיה בלשון המשנה, ובמקום הגירסה: "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה", הוא גורס: "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה שלא בטובה", שאין התר לעשות ליקוט כזה בגומלין. ולכאורה אפשר לפרש גם את הנוסח של משנתנו שלא בגומלין, אלא שכל אחד יעשה ליקוט בשל אחרים, ולא התכוונו שילקט אצל אותו אדם שליקט אצלו.

8. ליקוט דקים משדה חברו

בתחילת ה**משנה** נאמר "כדרך שהוא מלקט מתוך של חברו את הגס הגס". ונחלקו המפרשים האם הכוונה שגם משל חברו אין לו התר ללקט אלא את הגסים ולא את הדקים, או שהמילים את הגס הגס נאמרו דוקא לגבי ההתר ללקט משלו, אבל משל חברו יוכל ללקט הכל. **בפיה"מ לרמב"ם** כתב: "...מתוך שלו הגס הגס כדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו בין דקין בין גסין, כמו שכבר נתבאר לך שמתוך של חבירו אין עליו קפידא בכך". מכאן שבשל חברו התיר הכל. וכן בהלכות כתב הרמב"ם (פ"א הט"ז): "משדה חבירו נוטל בין דק בין גס". אמנם ראה **במהר"י קורקוס** (שם)

שכתב שבלשון הרמב"ם שם יש מקום להסתפק האם לאחר שאסרו ללקט משלו, כבר אין ללקט משדה חברו אלא את הגסים.

לעומת זאת **ברא"ש** (פ"ד מ"א) כתב: "שלא בטובה - דודאי לא אתי ללקט הדקין". וכן כתב כבר **הריבמ"ץ** וכ"כ גם **הרא"ש**. מדבריהם ניתן להבין שאין התר ללקט הדקין משל חברו. וכן נראה שהבין **בתוי"ט** (פ"ד מ"א ד"ה שלא בטובה). אלא שבספר **דברי יחזקאל** (פ"ד מ"א על התוי"ט ד"ה ומדברי הרמב"ם) כתב שניתן להבין בכוונת הר"ש ש"לא אתי ללקט" הכוונה היא שלא יבוא ללקט לשם ניקוי הקרקע, אך אם ילקט לצורך עצים אין בכך איסור גם אם ילקט דקים. וראה **בתוס' אנשי שם** (פ"ד מ"א) שכתב שלפי התוי"ט יתכן שרק אם גומלים זה לזה בליקוט אסור לו ללקט הדקים. אך אם אינם גומלים זה לזה יוכל ללקט גם דקים.

9. דין האבנים האם שונה מעצים?

בנוסח ה**משנה** שלפנינו "בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים...". וכן הוא בלשון ה**רמב"ם** (פ"א הט"ז). אלא שיש להקשות על כך, שבפרק הקודם היו תנאים רבים ללקיטת אבנים, וכאן הוא מותר ובלבד שיטול משל חברו וכו'. ה**מלאכת שלמה** (פ"ד מ"א) העיר על כך שאין לגרוס "אבנים". ועיי"ש שהפנה **לרש"י** במסכת נדה (ב:) שלא גרס במשנתנו "אבנים". וראה בענין הגירסא **בתוספת שבת** (פ"א הט"ז הערה 1). וגם **בכת"י ליידן** אין תיבה זו והמגיה שם הוסיפו (הערת "עוז והדר" כה: הערה פ').

אם גורסים תיבה זו "אבנים", צריך ליישב מדוע כאן הקלו באבנים יותר. ויש (עי' **משנה ראשונה** וחזו"א סי' י"ט סקי"ד) שרצו לומר שמדובר שמניח את האבנים הנוגעות בקרקע, או שכשמשייר אבנים קטנות ניכר שעשה זאת לצורך האבנים ולא לשם ניקוי השדה. ומספק הירושלמי לגבי היתה שדהו מלאה גסים משמע לכאורה שהיה צד להתיר גם ללא השיור, ואולי ספק זה הוא דוקא בעצים ועשבים ולא באבנים. וראה במה שהובא לעיל בדין אבני כתף.

לד.שדה שנתקווצה שנטייבה ושנדיירה

1. שדה שנתקווצה ושנטייבה

נאמר **במשנה** (פ"ד מ"ב): "שדה שנתקוצה תזרע במוצאי שביעית, שנטייבה או שנדיירה, לא תזרע במוצאי שביעית". מה פירוש "נתקוצה"? נאמרו **בירושלמי** (פ"ד ה"ב) שני פירושים: תמן אמרין - ניטלו קוציה, ורבנין דהכא אמרין - נחרשה. ומסביר הירושלמי שלמאן דאמר ש"נתקווצה" פירושו ניטלו קוציה, נתטייבה פירושו חרישה. ואילו למאן דאמר "נתקווצה" פירושו חרישה, "נטייבה" פירושו שחרש יותר מהרגיל, כגון שכולם חורשים פעם אחת והוא חורש שתי פעמים, אבל חרישה אחת לדעה זו מותרת, כיון שמדובר בכגון שהמלכות אונסת.

הרמב"ם (פ"א הל' י"ג - י"ד) כתב: "החורש את שדהו או נרה או זבלה בשביעית כדי שתהיה יפה לזריעה במוצאי שביעית קונסין אותו ולא יזרענה במוצאי שביעית, ואין חוכרין אותה ממנו כדי לזורעה אלא תהי בורה לפניו, ואם מת יזרענה בנו. המעביר קוצים מארצו בשביעית כדי לתקנה למוצאי שביעית, או שסקל ממנה אבנים אף על פי שאינו רשאי לא קנסו אותו ומותר לו לזורעה במוצאי שביעית". עולה מדבריו שיש להחמיר בחורש, שלא ליהנות מהשדה. ומבאר **המהר"י קורקוס** (הי"ג) שכיון שהירושלמי העמיד את ההתר לחרוש רק חרישה אחת בשעה שהמלכות אונסת, מכאן הסיק הרמב"ם שבזמן שאין המלכות אונסת ההתר הוא רק לשדה שניטלו קוציה.

בשבת הארץ (פ"א הי"ג אות א') הביא שיש מתירים לזרוע במוצאי שביעית גם שדה שנחרשה פעם אחת, והוא על פי הדעה השניה בירושלמי. והרב שם מגביל את ההתר לחרישה אחת שאינה מכשירה את הקרקע לזריעה. **בקונטרס אחרון** (ט"ו) הוא מבאר כך גם את לשון הרמב"ם שכתב: "החורש את שדהו או נרה או זבלה בשביעית כדי שתהיה יפה לזריעה במוצאי שביעית", כלומר שעל ידי הפעולה הזו נעשתה הקרקע ראויה לזריעה, אך אם עשה חרישה שאינה מכשירה את הקרקע לזריעה לא אסרו חכמים שיזרע את השדה למוצאי שביעית, וזה מה

שכתב הרמב"ם: "המעביר קוצים מארצו בשביעית כדי לתקנה למוצאי שביעית", כלומר שיצטרכו עוד לתקן במוצאי שביעית.

עיקר הסברא לחלק בין שדה שהוכנה לזריעה ע"י הפעולה שעשה בשביעית לשדה שלא הוכנה נאמרה כבר **בראב"ש** (פ"ד מ"ב): "תזרע למוצאי שביעית - לפי שלא הוכנה עדיין לזריעה לא קנסוהו".

2. שדה שנדיירה

כאמור **במשנה** (פ"ד מ"ב) נאמר: "שדה... שנדיירה לא תזרע במוצאי שביעית". ונחלקו מפרשי המשנה בפירושה. **הרמב"ם** כתב: "נדיירה, ר"ל נזדבלה, וגם היא נגזרה מן דיר". ואילו **הר"ש** כתב: "או שנדיירה - בדיר של בהמות שעשה סהר כדתנן בפירקין דלעיל (מ"ד) ולא עשה ממנו אשפתות שלא הניחו אלא כדי שיזדבל בו שדה".

ולעיל בסוגיית המדייר ראינו שנחלקו הרמב"ם והר"ש האם יש איסור להכניס צאן במטרה לזבל את הקרקע. לדעת הרמב"ם אין איסור בכך, ולכן העמיד את האיסור שבמשנתנו במקרה שזיבל ממש. לעומת זאת הר"ש שסובר שההתר במדייר נאמר לגבי מי שלא התכוין לזבל, יכול להעמיד את האיסור שבמשנתנו לגבי מי שהכניס צאן ולא עשה אשפתות.

אמנם ראה **בראב"ש** שכתב: "נדיירה - שהוליך לה זבל יותר מן השיעור המפורש לעיל, או שעשה בה סחר יותר ממה שהתירו חכמים", ולפירוש זה יכול היה הרמב"ם באופן עקרוני להודות, שאם עבר על כללי עשיית הדיר היה מקום לאסור. אך מדברי הרמב"ם בהלכות (פ"א הי"ג) נראה שמדובר בזיבל ממש. וראה **בחזו"א** (סי' י"ט סקט"ז) שכתב: "ובל' הר"מ יש שם ט"ס ומה שכתוב שם או נרה צ"ל או דרה ור"ל נדיירה". אלא שהעירו עליו **בתוספת שבת** (פ"א הי"ג הערה 2) שלא מצינו גירסא כזו ברמב"ם.

ו**בשבת הארץ** (פ"א הי"ג אות ב') העיר שיש מחמירים יותר מהרמב"ם ואוסרים לא רק כשזיבל בידים, אלא גם אם הכניס בהמות ונזדבלה השדה באופן האסור, קנסו אותו שלא יזרע. והרצי"ה שם ציין ל**פאה"ש** (סי' כ' סי"ג) ועי' לעיל בסוגיית המדייר.

3. קנס במוצאי שביעית - לו, לבנו וללוקח, ודין עבר וזרעה

במשנה (פ"ד מ"ב) נאמר: "שדה... שנטייבה או שנדיירה לא תזרע במוצאי שביעית". ו**בירושלמי** (פ"ד ה"ב) נאמר: "טייבה ומת בנו מהו שיהא מותר לזורעה, ר' יעקב בר אחא רבי אימי בשם רבי יוסה בי רבי חנינה, טייבה ומת בנו מותר לזורעה. טייבה ומכרה אסור לזורעה. עבר וזרעה מותר, שלא גזרו אלא על הגדר שהוא יכול לעמוד בו". שלש הלכות נאמרו בירושלמי כאן:

א. הקנס שקנסו את האדם ששדהו נטייבה בשביעית שלא לזרעה למוצאי שביעית נאמר לגבי האדם עצמו בעל השדה, ולא נאמר לגבי בנו. ב. הקונה ממי ששדהו נטייבה אסור לזרעה. ג. אם עבר וזרעה במוצאי שביעית, לא נאסר היבול.

לגבי הדין הראשון, שבנו מותר, דין זה נאמר גם **בבבלי מר"ק** (יג.): "נטייבה או נדיירה לא תזרע למוצאי שביעית, ואמר רבי יוסי בר חנינא נקטינן הטיבה ומת בנו זורעה, אלמא לדידיה קנסו רבנן לבריה לא קנסו רבנן". וכן פסק ה**רמב"ם** (פ"א הי"ג). שם פסק גם שאין חוכרין ממנו. ב**שבת הארץ** (שם אות ג') כתב שיש אוסרים גם לקונה (וב**תוספת שבת** שם הביאו שיש מקילים בקונה עיי"ש הערה 15), והוסיף שאם חרש לצורך מכירה אסור לאחר לזרעה, אך אם חרש לצורך עצמו, וכיון שאסרו עליו לזרוע נאלץ למכרה, מותר לזרעה.

בדין השלישי של עבר וזרעה נחלקו מפרשי הירושלמי (פ"ד ה"ב). ה**מהר"א פולדא** (ד"ה עבר) וה**פני משה** (ד"ה עבר) מפרשים את ההתר של הירושלמי גם אם החורש עצמו זרע. ואילו ב**רש"ס** (ד"ה עבר) מדובר אם עבר הלוקח וזרעה. ב**שבת הארץ** (פ"א הי"ג אות ד') כתב להתיר אפילו לחורש עצמו, וב**תוספת שבת** (שם) הביאו שיש חולקים ומתירים רק לקונה שזרע.

לה. אכילת פירות שדה שנטייבה, אכילה בטובה ודין שמור ונעבד

1. אכילת פירות שדה שנטייבה בשביעית ואכילת פירות שביעית בטובה

במשנה (פ"ד מ"ב) נחלקו ב"ש וב"ה באכילת פירות שדה שנטייבה: "שדה שנטייבה בית שמאי אומרים אין אוכלין פירותיה בשביעית ובית הלל אומרים אוכלין". נחלקו גם בענין אכילת פירות שביעית בטובה: "בית שמאי אומרים אין אוכלין פירות שביעית בטובה ובית הלל אומרים אוכלין בטובה ושלא בטובה". ורבי יהודה בסיום המשנה הופך את דעות ב"ש וב"ה. וכדעת רבי יהודה שנוי הדין האחרון בעדויות (פ"ה מ"א).

ה**רמב"ם** פסק כב"ה לפי הגירסא שלפנינו בשני הנושאים. לגבי שדה שנטייבה כתב (פ"ד ה"א): "ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה". ולגבי אכילה בטובה כתב (פ"ו הט"ו): "אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה". יש מקום לדון כיצד פסק הרמב"ם שלא כמשנה בעדויות, ולכאורה זה שלא ככלל "הואיל ותנן בבחירתא כוותיה" (עי' **ברכות** כז.), ואולי כיון שהמשנה בעדויות נשנתה כדעת יחיד.

וראה **בתוספות יום טוב** (עדויות פ"ה מ"א) שהביא את דברי ה**ראב"ד** שמפרש את דעת ב"ה לפי הגירסא "אין אוכלין אלא בטובה": "ונ"ל דטעמייהו דב"ה משום דגזרי שביעית אטו שאר שני שבוע כדי שלא יהא אדם רגיל ליכנס בשדה חבירו ובגינתו ובפרדסו שלא מדעתו אבל מן התורה ודאי מותר. דכתי' (שמות כ"ג) ובשנה השביעית תשמטנה ותניא במכילתא מגיד שהוא פורץ בה פרצות. אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם". כלומר שיש איסור לאכול ללא הסכמת הבעלים גם בשביעית.

2. דעת בית הלל בספרא בענין שמור ושיטת רש"י ותוס' ביבמות

בספרא (בהר פ"א ה') מצאנו: "והיתה שבת הארץ לכם. מן השבות בארץ אתה אוכל, ואין אתה אוכל מן השמור. מיכן אמרו שדה שנטייבה, בית שמיי אומרים אין אוכלים פירותיה בשביעית, ובית הלל אומרים אוכלים.

בית שמיי אומרים אין אוכלים פירות שביעית בטובה, ובית הילל אומרים בטובה ושלא בטובה, רבי יהודה אומר חילוף הדברים, זה מקולי בית שמיי ומחומרי בית הילל". הספרא קושר את מחלוקת ב"ש וב"ה לאיסור שמור. בפירוש **הראב"ד** (שם) קשר את הרישא שאין אוכלים מהשמור לדעת ב"ש שמחמירים בשדה שנטייבה. ע"ש.

וראה ב**בבלי ביבמות** (קכב.) שהביאו שגוי שאמר שפירותיו הם של עזיקה לא אמר כלום, שלא נתכוין אלא להשביח מקחו. משמע שפירות של עזיקה אסורים, אלא שהגוי אינו נאמן לומר שפירות אלה הם של עזיקה.

וב**רש"י** (שם ד"ה של עזיקה) שהביא פירוש ששל עזיקה הם פירות שביעית מעוזקים ומשומרים, אלא שקשה לרש"י איזה איסור יש בפירות שביעית משומרים, הרי לפני הביעור גם פירות משומרים מותרים ולאחר הביעור גם פירות שלא משומרים אסורים. ולכן רש"י שם כותב שעזיקה הוא שם של מקום בארץ ישראל שפירותיו משובחים, והדיון הוא מחשש טבל. וב**תוס'** (שם ד"ה של) ר"ת הביא מהספרא שיש איסור בפירות משומרים בשביעית.

ה**רמב"ן** (ביבמות שם ד"ה פירות) קיבל את דעת רש"י, וכתב שלגבי הלימוד שאין לקחת מהמשומר הכוונה היא שמחוייב להפקיר את הפירות. ולגבי עזיקה הביא שני פירושים, או שמדובר על פירות ערלה משומרים, שמחמת השימור גדלו, או שיש לאסור היכא הפירות שצמחו צמחו מחמת העבודה בשביעית.

לו. ארנונא - אונס המלכות ודין עבודה בקרקע של גוי

1. דברי הירושלמי, והבבלי בסנהדרין

ב**ירושלמי** (פ"ד ה"ב) נאמר לגבי ההתר של ארנונא: "ברם הכא המלכות אונסת. בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורי רבי ינאי שיהו חורשים חרישה ראשונה". מהקשר הירושלמי נראה שיסוד ההתר הוא פיקוח נפש, מהמשך הדברים העוסק ביהרג ואל יעבור, ומהנימוק המובא לומר שכאן

אין זה נחשב בפרהסיא: "אמר לא מתכוון משמדתכון ולא אתכוון אלא מיגבי ארנונין". גם נראה שיסוד ההתר הוא לחרוש בשביעית.

בבבלי בסנהדרין (כו.) נאמר: "..מכריז רבי ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא". שם ההתר הוא לזרוע, וכן לא מוזכר שמדובר בפיקוח נפש, ונחלקו הראשונים בביאור ההתר, וכדלהלן.

2. שיטות הראשונים בהתר ארנונא

רש"י (שם) כתב: "ארנונא - מס שגובה המלך מן התבואות כך וכך כורין מן השדה לשנה. פוקו זרעו בשביעית - שביעית בזמן הזה דרבנן דבטלה קדושת הארץ". משמע מדבריו שלא היה פיקוח נפש שם, אלא שכיון ששביעית מדרבנן, היא מותרת לצורך מס. ו**תוס'** (שם ד"ה משרבו) הביאו את פירוש רש"י וכתבו פירוש נוסף שהוא משום פיקוח נפש, שיש כאלה שאין להם את המס ומתים בתפיסת המלך (וראה גם **בתוס' בגיטין** סב. ד"ה אין בשם ר"ת).

ברמב"ם (פ"א הי"א) כתב לגבי ההתר של ארנונא: "משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחיילותיהן התירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד, וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם כמו עבודת המלך וכיוצא בהן הרי זה עושה". לכאורה נשמע מדבריו שההתר הוא לאו דוקא מחמת פיקוח נפש (ור' גם **ברש"ס** בסוגיין בירושלמי). ועי' **במהר"י קורקוס** (שם) ביסוד ההתר, האם הוא דוקא כששביעית דרבנן, או שאפילו בשביעית דאורייתא ומשום שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה (ועי' עוד **במרכבת המשנה**).

וה**ראב"ד** (בהשגות פ"א הי"א) כתב שלושה תנאים להתר של ארנונא: שהארנונא דוקא במקום שיש מס חומש מהפירות, וכן שאם לא משלם לוקחים לו את הקרקע, וכן שמדובר במקומות שאיסור השמיטה שם מדרבנן (לא החזיקו בהם עולי בבל).

3. דין עבודה בקרקע של גוי

באותה סוגיא **בבבלי בסנהדרין** (כו.) מוזכרת טענה שיכול מי שעובד בשמיטה לטעון: "אגיסטון אני בתוכה". **רש"י** (שם ד"ה אגיסטון) הביא לטענה זו שני פירושים: "אגיסטון - שכיר, וקרקע של נכרי הוא, אי נמי: משום ארנונא שכרו בעל הבית לחרוש". ההתר של ארנונא התבאר לעיל, והתחדש כאן התר לעבוד בקרקע של גוי. **תוס'** (שם ד"ה אגיסטון) הקשו על רש"י ממה שכתוב **בבבלי בגיטין** (סב.) שאין עודרים עם הגוי בשביעית, ואם כן אין לעבוד אפילו בשדה של גוי. ור' **בשבת הארץ** (מבוא פי"א) שיתכן שרש"י יאמר ששם מדובר ע"י ישראל. וראה עוד בענין זה בסוגיא להלן לגבי קנין לגוי להפקיע.

4. "אם לעקל אם לעקלקלות" - דברים התלויים בכוונה

מקור המשפט **בתוספתא** (פ"ג): "התקינו שיהו מביאין מן המצוי ומן הקרוב, והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות", אך בעוד בתוספתא ההקשר הוא שיתכן כך ויתכן כך, כשנוסח זה מופיע **בירושלמי** (פ"ד ה"א) ו**בבבלי בסנהדרין** (כו.) משמעות הדברים היא לכאורה שאנו יודעים שכוונתו פסולה. מכל מקום משמע שיש פעולות שאם יעשה אותן לשם עקל, הדבר מותר, ואילו אם יעשה אותן לשם פיתוח השדה יהיה איסור בדבר. ור' עוד בענין זה **בתוס' סנהדרין** (כו. ד"ה לעקל) ו**במהרש"ל** ו**מהרש"א** עליו, וראה גם **בתוס' מו"ק** (יג. ד"ה נטייבה או), ואכמ"ל.

לז. ביטול תקנה

בירושלמי (פ"ד ה"ב) נדונה השאלה האם תקנה שבטלה חוזרת. כך נאמר בירושלמי: "וכי אי זה בית דין עמד וביטל, חיליה דרבי ירמיה מן הדא בת ישראל שבאת להדליק מן הכהנת טובלת את הפתילה שמן שריפה ומדלקת, רבי חונה בשם דבית רבי ינאי שעת משלחת זאיבים היתה ולא עמד בית דין וביטל, כמה דתימר תמן לא עמד בית דין וביטל וכא לא עמד בית דין וביטל". וראה **בהר צבי** (על הטור חו"מ ת"ט) ו**ביביע אומר** (ח"ג חו"מ סי' ז' סק"ג) שדנו בשאלה זו לגבי גידול בהמה דקה בארץ ישראל

בזמן הזה. וראה גם **בעמוד הימיני**. ואכמ"ל. ואגב, שאלה דומה נדונה לגבי הלואה לגוי ברבית בזמן הזה.

לח. חוכרין נירין מהגויים ולא מישראל

במשנה (פ"ד מ"ג) נאמר: "חוכרין נירין מן העובדי כוכבים בשביעית, אבל לא מישראל". ונפסק הדין שחוכרים מגויים **ברמב"ם** (פ"ח ה"ח): "מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית... וחוכרין מהן נירין, לפי שאינן בני חיוב כדי לקנוס אותן". ולגבי האיסור לחכור מישראל כתב הרמב"ם (פ"א הי"ג): "החורש את שדהו או נרה או זבלה בשביעית כדי שתהיה יפה לזריעה במוצאי שביעית קונסין אותו... ואין חוכרין אותה ממנו כדי לזורעה אלא תהי בורה לפניו".

הריבמ"ץ, הר"ש והרא"ש (פירוש המשניות פ"ד מ"ג) כתבו שפירוש הדין חוכרין נירין הוא שמותר לסכם עם גוי בשביעית שיתן לו שדה במוצאי שביעית, אע"פ שגורמים לגוי לעבוד בשביעית. ברא"ש כתב בטעם ההתר שהגוי עושה לטובת עצמו, שיקבל יותר עבור החכירה. ואת הסיפא שאין חוכרים מישראל מפרש הרא"ש שאין חוכרים מישראל חשוד, שמא יחרוש בשביעית.

וראה **במהר"י קורקוס** (פ"א הי"ג) שכתב שיסוד דברי הרא"ש הוא **בתוספתא** (פ"ג ה"ז): "אין חוכרין נירין מישראל החשוד על השביעית". אלא שמדברי הרמב"ם שכתב דין זה לגבי החורש את שדהו, נראה שהמדובר הוא בישראל שחרש בשביעית. והמהר"י קורקוס הציע פירוש ברמב"ם שבחשוד אנו חוששים שמא חרש בשביעית, ולכן נאסור בו. וראה עוד להלן בענין מחזיקים ידי גוים, האם מותר לסכם עם הגוי שיקנה ממנו, ובמה שדייקו מדברי הריבמ"ץ והרא"ש.

לט. מחזיקים ידי גוים אבל לא ידי ישראל

1. מהו מחזיקים ידי גוים

במשנה (פ"ד מ"ג): "מחזיקין ידי עובדי כוכבים בשביעית אבל לא ידי ישראל, ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום". ונחלקו אמוראים בפירוש

משנה זו. כך נאמר **בירושלמי** (פ"ד ה"ג): "רבי חייה רבי אימי, חד אמר חרוש בה טבות ואנא נסיב לה מינך בתר שמיטתא, וחרנה אמר אישר. מאן דאמר חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מינך בתר שמיטתא, מהו שואלין בשלומן, אישר. מ"ד אישר מהו שואלין בשלומן בשלום ישראל שלום עליכם". אם כן שתי דעות יש מהו מחזיקים ידי גוים, האם הוא לעודדם לעבוד ולהבטיחם שלאחר השמיטה נקנה מהם, או שהוא אמירת "איישר".

ו**בבבלי בגיטין** (סב.) מובא: "מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית. מחזיקין, והאמר רב דימי בר שישנא משמיה דרב אין עודרין עם העכו"ם בשביעית ואין כופלין שלום לעובד כוכבים, לא צריכא למימרא להו אחזוקו בעלמא, כי הא דרב יהודה אמר להו אחזוקו, רב ששת אמר להו אשרתא". נראה שהבבלי הוא כשיטה שאומרים איישר, וכ"כ **הר"ש** (פ"ד מ"ג). ולפי שיטה זו לכאורה אין התר לומר לגוי שלאחר השמיטה נקנה ממנו.

וכך פסק **הרמב"ם** (פ"ח ה"ח): "מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית בדברים בלבד, כגון שראהו חורש או זורע אומר לו תתחזק או תצליח וכיוצא בדברים אלו, מפני שאינם מצווין על שביתת הארץ אבל לא יסעדנו ביד". והרמב"ם לא הביא את ההתר לומר לו שיקנה ממנו. אלא שבספר **חרדים** (ריש המצוות התלויות בארץ) הביא גם דעה זו. ויש מי שרצה לומר שיש בכדי שיעשו הפירות בחו"ל (עי' **משנת יוסף**).

2. לרדות עימו ודין רדיית כוורת

נאמר **בירושלמי** (פ"ד ה"ג): "הורי רבי אימי לרדות עמו". וכמה פירושים נאמרו בו. **ברש"ס** (ד"ה לרדות) פירש (ע"פ הרמב"ם שבגירסתו) שמותר לעזור לגוי בפירות תלושים ומיובשים, לנסר דבלות וצימוקים דבוקים. **בפני משה** (ד"ה הורי) כתב שסוגיא זו לא שייכת כאן, אלא במסכת ע"ז (פ"ד) ששם הוא ממין הענין של נחתום שעושה בטומאה. ואגב שסוגיא זו של שביעית נמצאת שם היא הועתקה גם לכאן "וככה תמצא בהאי ש"ס למאות מאות מקומות". **בביאור הגר"א** כתב על כך: "שמותר לתקן לו כלי המחרישה". וראה **בפאה"ש** (סי' כ"ח סקכ"ד) שכתב שכאן מצאנו בירושלמי התר לחרוש עם הגוי בשדה הגוי בשביעית, כיון ששביעית

דרבנן ויש קנין לגוי להפקיע בדרבנן, וע"פ סברת ספר התרומה ורש"י שיובאו להלן בסוגיית קנין לגוי להפקיע, ע"ש.

ה**רמב"ם** (פ"ח ה"ח) כתב: "ומותר לרדות עמהן הכוורת", וזה לכאורה באורו בלשון זו שבסוגייתנו "לרדות עמו". וכתב ה**כס"מ** (שם) שזה לאפוקי מסברת ר' אליעזר שבסוף שביעית (פ"י מ"ז) סובר שכוורת היא כקרקע שכותבין עליה פרוזבול והרודה ממנה בשבת חייב. ה**רדב"ז** (שם) הקשה, וכי עם ישראל אסור לרדות כוורת, ותירץ שמדובר בכוורת מחוברת, ומכאן התחדש שאסור לעזור לישראל לרדותה, כיון שנראה כעבודת קרקע. לעומת חומרתו של הרדב"ז בכוורת בישראל, לדעת ה**מהר"י קורקוס** ברור שמותר לרדות גם כוורת של ישראל, ומה שכתב הרמב"ם להתיר לרדות עם הגוי היינו חושבים שיהיה אסור כיון שגזרו שלא לעשות עם הגוי במחובר. ומסיק "ועדין צ"ע".

[וראה גם ב**תוספתא בעוקצין** (פ"ג ה"ט) שכ' שם לגבי כוורת: "על מה נחלקו על השבת ועל השביעית שר' אליעזר אומר הרי היא כקרקע וחכמים אומרים הרי הוא ככלי, ואם היתה מחוברת בטיט הכל מודין שהיא כקרקע לכל דבר, היתה נתונה על גבי שתי יתידות הכל מודים שהוא ככלי לכל דבר". ו**במנחת ביכורים** (שם) ביאר ששביעית שנאמרה בענין זה היא פרוזבול].

3. מה מותר בישראל, ומהי ההו"א להחזיק ידי ישראל ומהו "שואלים בשלומן"

ב**משנה** נאמר שאין מחזיקין ידי ישראל, ושואלים בשלומם משום דרכי שלום. לפי הביאור של מחזיקין ידי גוים צריך לבאר מהו האיסור בישראל, וראה במפרשי ה**ירושלמי** (**מהר"א פולדא** ד"ה מ"ד איישר, **פני משה** ד"ה מ"ד חרוש, ועוד) שאם יש התר בישראל הוא לומר לו "שלום עליכם". ו**ברש"ס** (ד"ה ושואלין) כתב שההתר הוא דוקא שלא בשעת העברה.

וראה במפרשי המשנה (פ"ד מ"ג) שדנו מהי ההו"א שיהיה מותר לחזק ידי ישראל שעובד בשביעית. ב**קול הרמ"ז** כתב שהחידוש הוא שאם ישראל וגוי עובדים יחד בשדה, לא יאמר בלשון רבים יישר כחכם, אלא יאמר בפירוש לגוי יישר חילך בלשון יחיד. ו**בבית דוד** כתב שכתב כן אגב

האיסור לגוי. ובשושנים לדוד כתב שהחידוש הוא אע"פ שהתירו לחרוש בשעת הסכנה, אין לומר יישר כח, שלא יראה כשמח בביטול המצוה (והביא דבריו בתוספות חדשים).

ואגב דברי השושנים לדוד ראה גם בהר צבי (בחידושים לירושלמי פ"ד ה"ב ד"ה א"ל ר' שמואל) שהעיר על המעשה בירושלמי: "ר' חיננא פפא ורבי שמואל בר נחמן עברון על חד מחורשי שביעיות, אמר ליה רבי שמואל בר נחמן אישר, אמר ליה ר' חיננא בר פפא לא כן אילפן ר' ולא אמרו העוברים מכאן שאסור לומר לחורשי שביעיות אישר, אמר ליה לקרות את יודע לדרוש אי אתה יודע... ולא עוד אלא שאתם מגלגלין עלינו פיסים וזימיות גולגליות וארנוניות...". שביאר שמה שאמר לו ר' שמואל בר נחמן איישר מסתמך על העובדה שעשה זאת בהיתר (ויתכן שאע"פ שכך הוא ר' חיננא בר פפא אסר את הדבר, ר' שם שהפנה לדברי התוס' חדשים). ויש מקום לראות דבר זה כנרמז מדרשתו "שאתם מגלגלים עלינו", שרומז להתר החרישה משום ארנוניות.

מ. קנין לגוי להפקיע

1. יסוד המחלוקת בענין קנין לגוי להפקיע

בבבלי בגיטין (מז.) נחלקו אמוראים האם יש קנין לגוי להפקיע מחיוב מעשרות: רבה סובר שאין קנין לגוי להפקיע ממעשרות, ור' אלעזר סובר שיש קנין לגוי להפקיע ממעשרות. וטעמו של רבי אלעזר הסובר שיש קנין לגוי להפקיע הוא מהפסוק "דגנך", דגנך ולא דגן הגוי. ובתוך המשא ומתן שבגמרא שם מודה רבה שבסוריא יש קנין לגוי להפקיע, כיון שכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש.

כך ביאר רש"י (שם ד"ה בסוריא) את הקולא במעשרות בסוריא: "דמעשר דידה מדרבנן ושם יש קנין ביד עובד כוכבים להפקיע". כלומר במקום שחיוב המעשרות מראש הוא מדרבנן, יש קנין לגוי להפקיע. הרמב"ן (שם ד"ה הכא) וביתר ביאור בדברי הריטב"א (שם ד"ה הב"ע) שכתבו, שלמ"ד יש קנין לגוי להפקיע, מודה הוא שפירות הגוי בארץ ישראל חייבים במעשרות מדרבנן, ומ"מ פירות הגוי בסוריא פטורים לגמרי, כיון שפירות ישראל בארץ דאורייתא גזרו בשל גוי, אבל בסוריא שעיקרה הוא מדרבנן

גם בישראל, לא גזרו בשל גוי (ומהקשר הדברים בגמרא שם עולה שכך הוא גם למ"ד אין קנין לגוי). וראה במה שיובא להלן לגבי שביעית בזמן הזה.

2. הבבלי בגיטין ובסנהדרין, ודברי רש"י ותוס' שם

בבבלי בסנהדרין (כו.) מסופר על ריש לקיש ושני חכמים שראו אדם שחורש בשביעית. אמר להם ר"ל: "כהן וחורש". וענו לו "יכול הוא לומר אגיסטון אני בתוכו". וצריך לבאר מהו ההתר של אגיסטון שיוכל אותו אדם לומר על עצמו. ומפרש **רש"י** (שם ד"ה אגיסטון): "אגיסטון - שכיר, וקרקע של נכרי הוא, אי נמי: משום ארנונא שכרו בעל הבית לחרוש". לפי פירושו הראשון של רש"י נראה שיש התר לחרוש בקרקע של גוי בשביעית. והעירו ה**תוס'** (שם ד"ה אגיסטון) שלגבי מלאכה בשדה של גוי נאמר **בבבלי בגיטין** (סב.): "אין עודרין עם העכו"ם בשביעית". ולכן הכריעו כפירוש השני של רש"י.

וב**תוס' בגיטין** (סב. ד"ה אין עודרין) ג"כ הביאו את דברי רש"י בסנהדרין והקשו עליו מהגמ' בגיטין, וכתבו כמה דברים בענין זה. תחילה כתבו שלא מסתבר לחלק בין בשכר לבין בחנם (והיינו שלא מסתבר ליישב את רש"י שאע"פ שאסור לעדור עם הגוי זה דוקא בחנם, ואילו רש"י כתב בסנהדרין שיאמר שהוא שכיר של גוי). לאחר מכן הביאו בשם ר"ת שמדובר במקום שיש ארנונא, וההתר הוא משום סכנת נפשות (עי' לעיל בסוגיית ארנונא). ועוד שני תירוצים הביאו: או שסובר יש קנין לגוי להפקיע (הכוונה לכאורה שרש"י יאמר שמה שנאמר בגיטין הוא אליבא דמ"ד אין קנין לגוי להפקיע, והאומרים שיוכל לומר אגיסטון בסנהדרין יאמרו שיש קנין לגוי להפקיע), או ששביעית בזמן הזה דרבנן וגבי מלך לא גזרו.

יש מקום להסיק שני דברים מדברי תוס' אלה: הראשון, שלפי התירוץ שיש קנין לגוי להפקיע יתיישבו גם דברי רש"י בסנהדרין בפירושו הראשון, ולדעה זו ניתן לעשות מלאכה גם ע"י ישראל בשדה של גוי. והשני, שמהתירוץ של שביעית בזמן הזה דרבנן נראה לכאורה שגם

בדרבנן אין התר גמור, ואולי סוברים הם שההתר של סוריא אינו אלא לסוריא ולא לדרבנן שבארץ ישראל עצמה.

3. דברי הרמב"ם הכפתור ופרח והכס"מ

הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הל' י') כתב: "עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעוה מן המצוות, אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד, אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים, והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם. ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר". כלומר פסק כמ"ד אין קנין לגוי להפקיע.

ולגבי שביעית כתב הרמב"ם (פ"ד משמיטה הכ"ט): "עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם". מפורש בדבריו שאין גזירת ספיחין בקרקע של גוי בארץ, ודנו מפרשיו האם יש שאר דיני שביעית בהם.

ה**כסף משנה** (שם) האריך לדון על דברי בעל ה**כפתור ופרח** (פמ"ז שם). לדעת הכפתור ופרח יש להתיר בקרקעו של גוי רק את הספיחים, אבל פירות שנשמרו שם נאסרו, וזה ע"פ דברי הרמב"ם בפיה"מ (פ"ו מ"א בתרגום הישן) שכתב "ואם תעבד ע"י אחר, אסור לאכול ממה שתוציא". וגם קדושה ושאר דיני שביעית נוהגים בפירות שגדלו בקרקע הגוי לדעתו, כיון שאין קנין לגוי להפקיע. לעומת זאת לדעת הכס"מ אע"פ שכתב הרמב"ם שאין קנין לגוי להפקיע, זה בנוגע לקרקע שקנה מהגוי, אך כל זמן שהקרקע בבעלות הגוי יש לו קנין להפקיע. הכ"מ דייק זאת מלשון הרמב"ם בהלכות תרומות, שכתב: "הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו", כלומר ההשלכה מכך שאין קנין לגוי להפקיע היא לגבי אם חזר ולקחה.

[אגב, בתוך דבריו (שם) כותב הכס"מ בדעת הרמב"ם "דשמיטת קרקע בזמן שאין היובל נוהג אינו אלא מדבריהם", ודבריו אלה סותרים את דבריו במקומות אחרים בכס"מ, ור' בהערה על הכס"מ בהוצאת פרנקל, שכתבו שדבריו שכאן בכס"מ מועתקים מאבקת רוכל בזמן מוקדם, ואח"כ

חזר בו וכתב שלרמב"ם השמיטה בזמן הזה מדאורייתא, עיי"ש, וראה מה שנעיר על דברים אלה להלן בסוגיית שביעית ומצוות בזמן הזה, בריש פרק ששי].

וכידוע נחלק על פסק זה (של הב"י) **המבי"ט** (ח"א סי' כ"א ועוד), ובדורנו החזיק מאד מפסק המבי"ט בעל **החזו"א** (סי' כ' סק"ז ועוד), והדברים ארוכים מאד וקצרה היריעה. ויש קשר גם לדרשת ה**ספרא** (בהר פ"א ה"ו): "לכם ולא לאחרים", ראה גם ב**שבת הארץ** (קונט"א כ') ועוד.

4. דברי ספר התרומה והגר"א ביורה דעה

ב**ספר התרומה** (הלכות ארץ ישראל) הביא את התירוץ של תוס' לדברי רש"י, וכתב שאם נאמר שבקרקע ישראל יש איסור לחרוש מדרבנן, יש מקום לומר שבקרקע הגוי יהיה מותר לחרוש. ע"ש. והדברים לכאורה תלויים בשאלה האם הא דאמרו בסוריא שיש בה קנין להפקיע נובע ממה שקדושתה מדרבנן, או שהדבר נובע ממה שקדושתה קדושת יחיד ואינה כקדושת א"י, והיכולת להקל בזמן הזה תלויה בדברי רש"י שסיבת הדבר בסוריא היא שקדושתה מדרבנן.

ו**ביאור הגר"א** (יו"ד של"א ס"ק ו') כתב ע"פ דברי הספר התרומה: "ועוד כתב, דבזה"ז יש קנין לעובד כוכבים בא"י, כיון שהוא מדרבנן... וכן בשביעית בזה"ז, וכתב ובזה מתורץ קושית תוס' דסנהדרין כ"ו א' ד"ה אגיסטון כו', ומש"ש פוקו כו' משום ארנונא, היינו אפי' בקרקע ישראל". ושם (ס"ק כ"ח) הוסיף: "ונראה דה"ה לענין קנין עובד כוכבים בזה"ז דרבנן יש קנין בא"י כמו בסוריא, וערש"י בגטין שם ד"ה בסוריא כו'". לפי דברי הגר"א יש קנין לגוי להפקיע בארץ ישראל בזמן הזה, כיון ששמיטה דרבנן, ואם כן א"י שוה לסוריא.

בדברי ה**רמב"ם** לכאורה לא נראה כשיטה זו, שהרי חילק בין סוריא לארץ ישראל (הלכות תרומות פ"א הלכות י' י"א ט"ו וט"ז). ומ"מ לדעת הכס"מ כאמור המושג של אין קנין לגוי להפקיע נוגע למצב שלאחר שקנו מהגוי.

5. הכרעות הגר"א פאת השלחן והרא"ה

כדעת הגר"א שיש קנין לגוי להפקיע, הכריע גם **בפאה"ש** (סי' כ"ג סי"ב), וכתב: "ומותר לאכלם בלא קדושת שביעית, וחייבים בתרומות ומעשרות, ויפריש מעשר עני, וי"א דאין מותרין רק בקדושת שביעית ופטורין מתו"מ, וסברא ראשונה עיקר ומפרישין תו"מ ומ"ע בלא ברכה, ודין התו"מ כדין תו"מ בשל גוי דמעשרן והן שלו, רק התרומה גדולה כל שהוא נותנה לכהן, ותרומת מעשר מוכרה לכהן, ומעשר ראשון ומעשר עני הן שלו". וב**בית ישראל** (שם סקכ"ט) האריך ביסודות הפסק שלו.

וב**שבת הארץ** (פ"ד הכ"ט) כתב לגבי פירות גוי: "ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי, ואין נוהג בהן קדושת שביעית כלל, משום ששביעית בזמן הזה מדרבנן היא, סומכין אנו על מי שסובר שיש קנין לנכרי, לפחות כל זמן שהוא תחת ידו, להפקיעו מקדושת שביעית... ולפי סברא זו יש שנראה להם שאם הקרקע היא של נכרי אין בה שום קדושת שביעית... אפילו לענין איסור עבודה". והסיק שם (אות ו'): "וכבר הוסכמה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת כלל בפירות של נכרי, וחייבים הם בתרומות ומעשרות כשגמרו ישראל". וראה גם בדבריו במבוא (פ"א). ובחתימה למבוא הסיק שיש מקום לסמוך אפילו על דעת יחיד במקום הדחק, ובפרט כיון שהמדובר הוא רק על מלאכות דרבנן ע"י ישראל, ע"ש.

6. אחת מקושיות החזו"א על פאה"ש ויישוב עליה

הדיון בנושא זה, כאמור, גדול מגודל היריעה. עכ"פ נציג קושיא אחת שהקשה החזו"א על הפאה"ש. כך כתב ה**חזו"א** (סי' כ' סק"ז): "ובפה"ש סי' כ"ג מבואר שהיו מברכין על הפרשת תרומ"ע בגדל ביד נכרי ונגמר ביד ישראל, [רק בפירות שביעית לא היו מברכין], אלמא שלא חששו כלל לעשות ספק משום ספיקו של בעה"ת, וכן המנהג בא"י מזמן מרן עד היום". כלומר, שאם יש קנין לגוי להפקיע, כיון שהמצוות בזה"ז דרבנן, היה הדבר צריך להשפיע גם על כך שהקונה פירות נכרי וגומר מלאכתם בשאר שש השנים לא יברך על כך, ואילו המנהג הוא לברך, ומכאן שנהגו שאין קנין לגוי להפקיע.

וביביע אומר (ח"ה יו"ד סי' כ"ח) כתב ליישב ע"פ דברי **הרמב"ם** (הלכות תרומות פ"א הכ"ב, שהובאו גם **בשו"ע** יו"ד של"א סעי' י"ב), שכתב: "...פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה שנאמר שמה, שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוצה לארץ, ואם נקבעו למעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשרות מדבריהם". ולפי פסק זה גם פירות חו"ל גמורים חייבים במעשרות כשנגמרה מלאכתם ביד ישראל בארץ, וכ"ש שפירות קרקע של גוי בארץ יתחייבו, וזה גם אם אנו אומרים שיש קנין לגוי להפקיע בזמן שהקרקע עדיין ביד הגוי או בזמן שחיוב הארץ במצוות הוא מדרבנן. [וראה עוד ביבי"א (שם) שהאריך בזה, שכדי ליישב בדרך זו את דברי **הרמב"ם** (תרומות פ"א ה"א) שהפירות חייבים מן התורה, צריכים לומר שגם חיוב הקונה מחו"ל הוא מהתורה, וזה שנוי במחלוקת בין מפרשי הרמב"ם שם, עיי"ש].

מא. המידל בזיתים

1. הדין במשנה, וביאור המקרה - מהו המידל ומה כוונתו

במשנה (פ"ד מ"ד) אוסרים בית שמאי למידל בזיתים לשרש, ומתירים לו לגום, ואילו בית הלל מתירים למידל לשרש ואוסרים רק למחליק לשרש. **ובירושלמי** (פ"ד ה"ד) מבואר שהמידל הוא מי שנוטל אילן אחד או שנים, ומי שנוטל שלשה נחשב מחליק.

ברמב"ם (פיה"מ) מבואר שמדובר שמקצץ את הזיתים לצורך עצים. וגם בהלכות (פ"א הי"ח) עסק בקוצץ אילן או שנים לעצים. ולעומת זאת **בריבמ"ץ בר"ש** ו**בראב"ש** כתוב שהדילול של הזיתים נעשה כדי שיגדלו בריוח. ובראב"ש כתוב בלשון "להרחיבן זה מזה ולהרבות יניקתן". וכ"כ **הרע"ב**. והעיר על כך **בתוספות יו"ט** (ד"ה המדל): "...ומה לי שמזמר וכורת מקצת מהאילן כדי שיגדל הוא, או שכורת אילן אחד כדי שיגדל השני. הלכך נראה כפירוש הרמב"ם שכתב המדל בזיתים הוא שיכרתם להיות עצים לאש וכ"כ בחבורו. ואולי שגם הר"ש והר"ב סוברים כן, אלא דמדל דעלמא פירשו דהוא כך... אבל אין הכי נמי דבכאן צריך שלא יעשה בשביל שיעבה ויגדל, אלא שיכרות לעצים". כלומר לדעתו מה שכתבו כדי שיגדלו

נוגע רק למידל בעלמא, אבל המידל בשביעית הוא מידל ללא כוונת הצמחה באילנות הנשארים.

2. סיבת ההתר אם מכוין לגדל

כאמור, לפי הרמב"ם מדובר שמקצץ לצורך עצים. אך לדברי הר"ש וסיעתו מידל הוא לצורך עיבוי האילנות הנותרים בקרקע, ולפי זה עולה השאלה מהו יסוד ההתר לעקור את האילנות שעוקר, ומדוע זה לא נחשב כפעולה להצמיח. ואמנם התוי"ט שהובא לעיל כתב שגם לשיטתם אין הכוונה שמותר כאן להדל לשם עיבוי האילנות הנותרים, אך כבר כתב **בשבת הארץ** (קונט"א י"א) על הסבר זה: "זהו דוחק מבואר, וכמעט מן הנמנע לפרש כן שיאמרו הר"ש והרע"ב בלשון שמביא לידי תקלת איסור בכאן רק כדי לפרש לשון מדל דעלמא שאינו שייך כאן". ואם אנו מפרשים שיטה זו כפשוטה, הדרא קושיית התוי"ט, מהו יסוד ההתר, לדוכתא [וראה גם **בתוספות חדשים** שהקשה גם לפירוש הרמב"ם, שאף שכוונתו היא לעצים, מ"מ נראה כמי שעושה לעבות האילנות, והשאיר שאלתו בצ"ע].

והאחרונים כתבו כמה הסברים לדעה זו. **בקול הרמ"ז** העלה כמה אפשרויות - כיון שאין זה אב אלא תולדה ואיסורה מדרבנן, יש כאן התר או משום שעושה בשינוי מהרגיל בשאר שנים, או שמדובר שעושה זאת לאוקומי אילנא, או שכיון שהתועלת אינה לשביעית אלא לשאר שנים לא החמירו.

בפאת השלחן (סי' כ' ס"ט ובפרט בבית ישראל שם ס"ק מ"ו) האריך להסביר את שיטות הראשונים. לדעתו ההתר שכתב הר"ש הוא משום שבשונה מזומר שמועיל לאילן ע"י עבודה בגוף האילן, כאן אינו עושה בגוף האילן, וגם התועלת לאילן אינה אלא מניעת הצפיפות, אך הרווח של המקום אינו מה שמגדל את האילן. וראה גם **באבן האזל** (פ"א הי"ח) שכתב שהתר הר"ש מבוסס על כך שאינו עושה דבר בגוף האילן.

בשבת הארץ (פ"א הי"ח אות ה') כתב שיסוד ההתר שחכמים לא גזרו על המידל, אע"פ שהוא מועיל לעצים הנותרים, והוא מכוין גם לשם כך, כיון שניתן להבין ממעשיו שעושה כן לשם עצים. וכתב שלפי זה אם הוא

מכוין רק לשם עצים יהיה אסור להדל גם לשיטת הר"ש. ושם (אות ח') כתב שאם מידל רק לשם עצים יוכל גם להחליק (כלומר שלשה אילנות או יותר), כיון שכל מה שאסור חכמים להחליק הוא במי שכוונתו גם לשם תועלת הצמיחה של האילנות הנותרים, וכשכל כוונתו לעצים לא אסרו (וראה שם מה שכתב להתיר לבעלי משתלות למכור לגוי את השתילים והגוי יעקור). וביחס לשיטת הרב ראה עוד להלן בדיון של דבר שאינו מתכוין ופסיק רישא בשביעית.

3. דין מידל בפעם שניה

נאמר **בירושלמי** (פ"ד ה"ד): "תני דבית רבי נוטל אחד ומניח שנים. והא תנינן המחליק בגפנים שלשה זה בצד זה, הוא מידל נוטל שנים ומניח אחד, אמר רבי יונה מתניתא במידל מכבר כתחילה, ומה דתניי דבית רבי במידל מכבר". מדברי הירושלמי עולה שמי שמידל בפעם השניה יוכל ליטול רק אילן אחד, כיון שמה שהדל בפעם הראשונה מצטרף.

הרמב"ם (פ"א הי"ח) לא כתב הבדל בין המידל בפעם הראשונה למידל בפעם השניה. ו**במראה הפנים** (פ"ד ה"ד ה"א אמר ר' יונה) כתב שהרמב"ם לא סמך על תירוץ זה של ר' יונה לדעת רבי, ולדעתו המשנה חולקת על דבית רבי, והלכה כמו המשנה. ואילו **בפאה"ש** (סי' כ' סי"ט) כתב שכשמידל בפעם השניה לא יוכל לעקור אלא אילן אחד.

4. דבר שאינו מתכוין ופסיק רישא בשביעית

כיון שנושא זה נוגע במעט לנידון של מידל לפי הפירושים השונים (ביחס לפירוש הרמב"ם ראה בדברי התוס' חדשים שהובאו לעיל), נזכיר כאן גם את דברי ה**תוס' בסנהדרין** (כו. ד"ה לעקל), ומה שהעירו עליו האחרונים. תוס' שם שאלו, מה בכך שיאמר "לעקל בית הבד אני צריך", הרי מ"מ הוא זומר, ותרצו: "י"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה, דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת, דשאני גבי שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, והא מתעבדא מחשבתו, אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע, אבל הכא קשיא ליה, וכה"ג שרי". דבריהם קשים

לכאורה, שהרי אם מדובר שעשה באופן שקשה לאילן, מדוע יתחייב בשבת משום נוטע.

ור' **במהרש"ל** (שם) שכתב על דברי התוס': "פירוש, אף על גב דקשי ליה שיתקלקל יותר, מ"מ מעט צומח, והוה כנוטע, אבל גבי שביעית צריך שישביח הקרקע ויתקן בזה יותר, ודו"ק". לפי דבריו בשביעית מותר לעשות מלאכה שיש בה תיקון קצת לעץ, אם בסך הכל הנזק מרובה על התועלת, ובלבד שלא יתכוין לשם התועלת של העץ.

והמהרש"א (שם) לא קיבל את דברי המהרש"ל והסביר את דברי תוס' באופן אחר, שהדיון הראשון היה משום זומר תולדת נוטע, ועל זה העמידו באופן שקשה לאילן שעל דבר שכזה גם בשבת לא יתחייב, ואח"כ עסקו תוס' בקוצר, ובו יש חילוק בין שבת ליו"ט. עיי"ש בדבריו.

מב. המבקיע בזיתים

במשנה (פ"ד מ"ה) נאמר: "המבקיע בזית לא יחפהו בעפר, אבל מכסה הוא באבנים או בקש. הקוצץ קורות שקמה לא יחפהו בעפר, אבל מכסה הוא באבנים או בקש". וב**ירושלמי** (לעיל פ"ב ה"ג) מוסבר שהאיסור בעפר הוא משום ש"עושה לה טינא והיא גדלה מחמתו", כלומר שהעפר הזה אינו משמש רק כשמירה על הקיים, אלא גם מגדיל את העץ. והיה מקום לכאורה לדון מדוע הנחת העפר נחשבת מגדלת, והרי הטיט נעשה רק בשלב מאוחר יותר, כשיבואו המים לעפר. ויתכן שכיון שדרך הפעולה הזו לעשותה כך, היא נחשבת כמלאכה גמורה מדרבנן ואסורה, וצ"ב עוד.

מג. קיצוץ בתולת שקמה

1. המשנה ודברי הבבלי בבבא בתרא

במשנה (פ"ד מ"ה) נאמר: "אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה, רבי יהודה אומר כדרכה אסור אלא או מגביה עשרה טפחים או גומם מעל הארץ". מפרשי המשנה מבארים שבתולת השקמה היא שקמה שלא נקצצה מעולם, וזה ע"פ דברי הגמ' **בבבלי בנדה** (ח:): "בתולת שקמה כל זמן שלא נקצצה, נפקא מינה למקח וממכר, אי נמי למקצצה בשביעית,

כדתנן אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה". **ובבבלי ב"ב** (פ:) מכח השוואה בין דברי ר' יהודה שבמשנתנו לדברי הברייתא שם הסיק אביי: "אמר אביי: ג' טפחים מעלי לה, מעם הארץ ודאי קשי לה, מכאן ואילך לא מקשי קשי לה ולאו עלויי מעלי לה. גבי שביעית עבדינן מידי דודאי קשי לה, גבי מקח וממכר עבדינן מידי דודאי מעלי לה". כלומר יסוד ההתר לקצוץ מעל הארץ הוא משום שעושה באופן שודאי קשה לאילן (ר' שם גם **ברשב"ם** ד"ה הלכך).

2. דברי הירושלמי בסוף סוגייתנו ומפרשיו

בירושלמי (פ"ד סוף ה"ד) נאמר: "משלושה ועד תשעה היא מתניתה". ונחלקו המפרשים במה מדובר. לדעת ה**פני משה** (ד"ה משלשה) המדובר הוא על דין המחליק, שמשלשה ועד תשעה אילנות נקרא הקוצץ שלשה אילנות מחליק, וב"ה מודים לב"ש שיגום ולא ישרש. ולפי זה אין המדובר על קיצוץ בתולת השקמה. אך לפי שאר המפרשים (**רש"ס**, **מהר"א פולדא**, **ביאור הגר"א**, **ביאור הגרח"ק** כולם ד"ה משלשה) המדובר הוא על קיצוץ בתולת השקמה, ונאמר בירושלמי שלפי ר' יהודה שאוסר לקצוץ אלא או מעל עשרה או גומם מעל הארץ, אם יקצוץ מתחת שלשה טפחים מותר, וכל מה שאסר ר' יהודה הוא מעל שלשה ועד ט' טפחים.

יש להעיר על דברי הירושלמי שתי הערות: האחת שלפי דברי אביי בבבלי בב"ב משלשה ועד הקרקע לא מקשי קשי לה ולא מעלי לה, ובשמיטה מחמירים, ואילו לירושלמי מותר עד ג' טפחים (**מהר"א פולדא** ד"ה משלשה). והשניה ש**הרש"ס** (ד"ה משלשה) כתב לפרש את הירושלמי שמחלוקת רבי יהודה וחכמים אינה על מתחת לשלשה, שזה לכו"ע מותר, וכן למעלה מי' לכו"ע מותר, ושלשה טפחים עצמם לכו"ע אסור, ומה שחכמים מתירים יותר מר' יהודה הוא על הקוצץ למעלה משלשה ועד ט'.

3. פסיקת הרמב"ם וטעמו

ה**רמב"ם** (פיה"מ כאן) כתב: "והלכה כר' יהודה". וכן בהלכות (פ"א הכ"ב) כתב: "כיצד קוצצה, מעם הארץ או למעלה מעשרה טפחים". וזה גם כן כדעת ר' יהודה. וכתב ה**כסף משנה** (שם) שיתכן שהטעם שהרמב"ם פסק

כר' יהודה הוא משום שר' יהודה מפרש את דברי ת"ק, ולא חולק על דבריו. אין ברמב"ם את ההתר לקצוץ בתוך שלשה טפחים, וזה כבבלי ולא כירושלמי. ובמה"י **קורקוס** (הכ"א) משמע שבטפח הראשון מותר, שזה נחשב שלא כדרכה ו"מעל הארץ".

מד. הצתת אור באישת הקנים ונטיעת אילן סרק

1. הברייתא בירושלמי

בירושלמי (פ"ד ה"ד) נאמר: "אין מציתין את האור באישת קנים מפני שהיא עבודה, רבן שמעון בן גמליאל מתיר. וכן היה רבן שמעון בן גמליאל אומר נוטעין אילן סרק בשביעית".

2. הצתת אור באישת הקנים

האיסור להצית אישת הקנים מבואר במפרשי הירושלמי שהוא דרך של צמצום הקנים כדי שיגדלו יותר, ודומה לזימור. וה**רמב"ם** (פ"א ה"ו) פסק: "אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהיא עבודת קרקע". ומבאר ה**פאה"ש** (סי' כ' ס"ק י"ז) שהמדובר בהצתת אש בקנים כדי להבריח את האישות (סוג של מכרסם). והביאו ב**שבת הארץ** (פ"א ה"ו אות א'), ושם העיר שלפי הרמב"ם זו עבודת הקרקע, ואילו לפי פירוש מפרשי הירושלמי זו עבודת האילן.

3. נטיעת אילן סרק

ה**רש"ס** (ד"ה נוטעין) מבאר שלרשב"ג מותר לטעת אילן סרק, כיון שכל איסור הנטיעה נוהג רק בדברים שיש בהם אכילה, וחכמים חולקים על כך. ה**חזו"א** (סי' י"ט סק"כ) ניסח זאת שלדעת רשב"ג רק במינים שיש קדושת שביעית יש איסור עבודה. ה**רמב"ם** (פ"א ה"ה) פסק שאין לטעת אפילו אילני סרק. ומבאר ה**כס"מ** (שם) שהרמב"ם הסתמך על כך שחכמים חולקים על רשב"ג ואוסרים.

ומ"מ נשאר לדון בדעת חכמים, האם מה שחלקו על סברת רשב"ג הוא בעיקר הדין, וא"כ אם איסור נטיעה של אילנות מאכל בשביעית הוא מדאורייתא, גם באילנות סרק יהיה איסור דאורייתא, או שמודים הם לעיקר הסברה, ומה שאסרו באילנות סרק הוא מדרבנן. **בערוך השלחן** (סי' י"ט סעי' ה') כתב כסברא השניה, שחכמים מודים לסברת רשב"ג, ומה שאסרו הוא מדרבנן, שמא יבוא ליטע ולעבוד באילנות מאכל. וראה גם **בתוספת שבת** (פ"א ה"ה אות א') שהביאו דעות להתיר נטיעת עצי סרק בשביעית במקרים מסויימים, כשטעם הדבר הוא לכאורה שנטיעת עצי סרק קלה מנטיעת עצי פרי, גם אליבא דחכמים שאסרו, ע"ש.

מה. לימוד פרה לחרוש בשביעית

בירושלמי (פ"ד ה"ד) נאמר: "ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחולות. רבן שמעון בן גמליאל או' אפי' בתוך שדה חבירו מותר, ובלבד שלא יסמוך את המענה". לדעת רשב"ג יש התר בחרישה כשהיא נעשית מתוך מטרה שהפרה תלמד לחרוש, ובתוך שדה חברו, ואילו לחכמים הדבר אסור. **הרש"ס** (ד"ה אלא) כותב שהדבר אסור אע"פ שהוא דבר שאין מתכוין. ויש מקום להשוות זאת לדינים אחרים שבהם מצאנו שמתירים - ראה למשל לעיל בסוגיית דילול זיתים לשיטת הר"ש וסיעתו. ואולי נכון גם בענין איסורי דרבנן של שמיטה הכלל "אין לדמות גזירות חכמים זו לזו", וצ"ב.

מו.בדיקת זרעים באדמה ובגללים והשרייתם

בירושלמי (פ"ד ה"ד) נאמר: "אין בודקין את הזרעים באדמה בעציץ אבל בודקין אותו בגללים בעציץ ושורין אותן בשביעית למוצאי שביעית". וכן כתב **הרמב"ם** (פ"א ה"ו): "ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר, אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים, ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזורען במוצאי שביעית". **והראב"ד** (שם בהשגה) הביא שיש גירסא שאינה מתירה השריה אלא השארה למוצאי שביעית (ור' ע"כ גם **ברדב"ז**).

החזו"א (סי' כ' ס"ק ה') האריך לדון באיסור זה של בדיקת זרעים, האם הוא אסור מן התורה או מדרבנן, ובאילו תנאים - האם מדובר כאן על מי שדעתו לעקרו קודם שישריש, והוא מסיק שאין התר לכך, כיון שבשביעית התורה הפקירה את התבואה, שוב אינה שלו כדי שיוכל לחשוב על הזרעים לעקור אותם.

הרדב"ז (פ"א ה"ו) כתב על דין זה: "ובעי תרתי, בעציץ מלא גללים, אבל גללים בקרקע, או עפר בעציץ לא. ומסתברא דאפי' בעציץ נקוב, דלא החמירו כ"כ". נראה מדבריו שהאיסור בעפר הוא גם בעציץ שאינו נקוב, וההתר בגללים הוא גם בעציץ נקוב. וראה לעיל בענין זריעה בבתים, לגבי צירוף הקולא של עציץ שאינו נקוב ובית.

מז.תליית תוכין בתאנה ופעולות סגוליות

בירושלמי (פ"ד ה"ד) נאמר: "אין תולין תוכין בתאינה. כיצד הוא עושה, מייתי ייחור דתאינה שטר ותלי בה, ואמר לה הדא עבדה ואת לית את עבדה. ולא כן תני, אילן שהוא מנבל פירותיו סוקרין אותו בסיקרא ומטעינין אותו אבנים ומבהתין ליה דיעביד, אמרי תמן דלא יתן פירותיו, ברם הכא דיעביד כתחילה". נראה מהדברים שאין לעשות פעולה שבאופן סגולי גורמת להצמחה, ואילו אם הפעולה גורמת רק לכך שלא יתקלקל, מותר. וראה גם **ברש"ס** (ד"ה אין תולין) שנראה מדבריו שבשינוי מותר. **הרמב"ם** (פ"א ה"ז) כתב: "סוקרין את האילן בסקרא וטוענין אותו באבנים". וראה **בשבת הארץ** (שם אות א') ובתוספת שבת שם מש"כ בדין זה.

וראה **בדרך אמונה** (פ"א ה"ז ד"ה סוקרין) שהקשה מאי שנא מהא שמותר לצוד בלחש בשבת, והביא שם שלשה חילוקים, האחד שבשבת שלא כדרכה אין בו חיוב, השני שבשבת הגברא מצווה ואילו בשביעית האיסור הוא על הקרקע, והשלישי שכאן האיסור הוא ע"י מעשה, ושם ההתר הוא ע"י דיבור. ויש מקום לדון בכל אחד מחילוקים אלה, ואכמ"ל.

מח. המזנב, המזמר ושאר קיצוצי ענפים

1. המקורות להיתרי קיצוצי ענפים, והקושיא ממלאכת זומר

במשנה (פ"ד מ"ו) נאמר: "המזנב בגפנים והקוצץ קנים, ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח, ר"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה". בין לר' יוסי הגלילי ובין לר"ע מותר לזנב בגפנים ולקצץ קנים, ונחלקו רק על אופן הקיצוץ, שלר' יוסי הגלילי יש תנאי של הרחקת טפח ולר"ע אינו. ובבריתא **בירושלמי** (פ"ד ה"ה) נאמרו עוד דברי רבי יהודה ורשב"ג: "תני: הקוצץ בקנים, רבי יודה אומר מקום שנהגו לקוץ יתוך לתוך יקוץ ומגביה טפח וקוצץ. הקוצץ בקורות לא יהא מחליק ומדריג מדריג ומחליק, אלא מתכוין שתהא קוצצתן שוה. תני רבן שמעון בן גמליאל אומר מקום שנהגו להחליק ידריג לדרג יחליק, וגומם עם הארץ ובלבד שלא יקוץ בקורדום". גם הם לא אסרו לקוץ, אלא הגבילו את אופן הקיצוץ.

וכאן עולה השאלה, והרי בתורה (ויקרא כ"ה ד') נאמר: "וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ, שַׁבָּת לַה', שָׂדְךָ לֹא תִזְרָע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמֹר". וזמירה היא אחת מארבעה המלאכות האסורות מהתורה בשביעית, וכמו שנאמר **בבבלי מו"ק** (ג.): "מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא, למימרא דאהני תולדות מיחייב...". וכן כתב גם **הרמב"ם** (פ"א ה"ב- ה"ג). ואם כן מה מגדיר קיצוץ מסוים כזמירה וקיצוץ אחר כזינוב.

וכן יש לשאול לגבי מה שהובא לעיל (פ"ב מ"ג) שלפסל בגפנים י"א שזה מדרבנן (בדיון של ההתר לאוקומי), ראה למשל בפירוש **הר"ש** (פ"ב מ"ב ומ"ג), והרי פיסול הוא דומה לזימור, עכ"פ לפי דעה אחת שכתב הר"ש (שם): "מפסלין - שנוטל הפסולת. ויש אומרים מלשון פסל לך, שנוטל כל הענפים כדי שתתעבה קורת האילן". וכן ראה שם במשנה לגבי מקרסמין, שכתב הר"ש והיינו זימור.

להלן נעסוק בדעות בענין הזינוב, ויש להזכיר שמלבד הנפקא מינה שבדין המקורי של המשנה, שמותר לזנב בגפנים כהרגלו לדעת ר"ע, וכך פסק גם **הרמב"ם** (פ"א ה"כ), יש לכך השלכות רבות כבר מעצם ההגדרה שאין

מדובר במלאכת זימור דאורייתא - הראי"ה דן בכך לענין החילוק שבין מלאכות דאורייתא לדרבנן לענין עשייתם ע"י ישראל לאחר המכירה (כיון שאסר לעשות מלאכות דאורייתא ע"י ישראל לאחר המכירה, ר' בסוף המבוא לשבת הארץ, ובקונט"א י"א, ובאגרת תקנ"ה), וכן נפק"מ (גם אם זה לא טעם ההתר) לעשייתן לאוקומי או לשם עצים וכדומה, וכידוע יש במקרים רבים צורך בקיצוץ ענפים לשם שימור כח הגפן לשנים הבאות.

כפי שנראה להלן ביסוד ההתר יתכנו חילוקים מצד צורת החיתוך, מצד כוונת המחתך, ומצד סוג התועלת שתצמח לעץ מהחיתוך (ראה **בהערות לשבת הארץ** פ"א הלכה כ' הערה 1). להלן נדון בכמה דברי ראשונים ואחרונים בפירוש משנתנו ובהגדרת הזימור דאורייתא.

2. פירושי הראשונים למזנב

בפיה"מ לרמב"ם (פ"ד מ"ו, בתרגום הרב קאפח) כתב: "המזנב גזור מן זנב, ענינו כריתת הקצוות. ירחיק טפח, מרחיק מהעץ או מעיקר הקנה טפח". המשמעות של זינוב היא קיצוץ הקצוות של הענפים. לפי מה שראינו בדברי הרמב"ם במשניות הקודמות (משנה ד' ומשנה ה') נראה שהמדובר הוא על קוצץ לשם עצים. וכן ראה **בתויו"ט** (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב שהפנה לדבריו לעיל, וכוונתו שגם כאן מדובר בעושה לשם עצים).

בדרך אמונה ועוד הביאו את פירוש **רבנו נתן אב הישיבה** שכתב שהמזנב הוא מי שמסדר את צורת הכרם, שישאר בצורה של שנים כנגד שנים ואחד יוצא זנב, ולפי זה מדובר על עקירת אילן שלם, ולא לשם צימוח.

הריבמ"ץ כתב: "הקוטע מקצת גפנים להגביר כוחן". **ובר"ש** **וברא"ש** כתבו שמדובר על קיצוץ מקצת הענפים. נראה שיש סוג קיצוץ ענפים שמותר לעשותו לדעות אלה, וראה לעיל בדין המידל בזיתים ביסוד ההתר, ומי שהתיר שם משום שאינו עושה מלאכה בגוף האילן, לכאורה דבריו לא יועילו ליישב את הדין של המזנב לפי פירוש זה (אלא המתירים משום שינוי או כוונה שאינה ניכרת וכדומה, ורק אם האיסור של קיצוץ כזה כשהוא מצמיח הוא מדרבנן), או אם מדובר בעושה לאוקומי וזה אם נאמר שיש התר לאוקומי במלאכות דאורייתא.

[אגב, הריבמ"ץ הביא סיוע לדבריו מהמדרש: "בהגדת רות: משל לכרם שניזדווגו לו ג' אריסים רעים, אחד מקטף בעוללות, ואחד מזנב בגפנים, ואחד עוקר בשרשים". יש להעיר שלפנינו במדרש (פתיחתות לרות רבה ס"ק ז') כל נוסח המדרש שונה, וכן לא מוזכר בו "מזנב בגפנים" אלא "מזנב באשכולות"].

3. האם מותרות מלאכות דאורייתא לאוקומי

בהגהות **הרש"ש** (פ"ב מ"ג ד"ה ר"ש ד"ה מקרסמין), והובא ב**תוספות אנשי שם** (שם) הקשה על הר"ש שהוזכר לעיל: "מקרסמין והיינו זימור וכו'. ק"ל א"כ אסור מן התורה בשביעית, והוא כתב לעיל מ"ב דכל הני דשרינן עד ר"ה הוא מטעם דאפי' בשביעית עצמה אינה אלא מדרבנן...". מדבריו נשמע לכאורה שהקושיא היא על הר"ש שכתב כלל שאין להתיר דברים שאסורים מהתורה. ובתוספות אנשי שם הוסיף "וביותר תמוה דברי ר' יהושע דאפילו בשביעית עצמה מתיר".

הדיון אם הותרו מלאכות דאורייתא כשהן לאוקומי לכאורה יהיה תלוי ביסוד ההתר, שאם היסוד הוא פסידא, הרי שרק בתקנות חכמים ומתוך הנחה שלא גזרו על פסידא ניתן להתירם, ואילו אם יסוד ההתר הוא ששמירה על הקיים אינה מלאכה בקרקע ובאילן, יש צד להתיר גם מלאכות דאורייתא כשהן לאוקומי. וראה לעיל (בסוגיית ההתר לאוקומי) שהבאנו שבלשון **הרמב"ם** (פ"א ה"י) יסוד ההתר הוא שלא גזרו על דרבנן כשהוא במקום הפסד.

וראה ב**שבת הארץ** (פ"א ה"כ אות ד') שהביא דעה שמתירה גם מלאכות דאורייתא כשהן לאוקומי, והרצי"ה הפנה שם לדברי **רבנו חננאל** (ע"ז נ:) שלא חילק בהתר של אוקומי בין דאורייתא לדרבנן (וראה שם גם בהערה 38).

4. הגדרות בקיצוצים שונים וחילוק בין דאורייתא לדרבנן

ב**שבת הארץ** (פ"א ה"כ) כתב שיש כמה דעות בהתר של זינוב. לדעה הראשונה מותר לקצץ ענפים אע"פ שמתכוין לשם עיבוי העץ, כיון שאינו ניכר, ואינו נחשב זימור כיון שעוקר כל הענפים ולא דוקא את היבשים

(זה ע"פ **פאה"ש** סי' כ' סוף סקמ"ט). לדעה השניה צריך גם שיתכוין לעצים. לדעה השלישית צריך שיתכוין לעצים ויהיה גם קשה לאילן. לדעה הרביעית צריך שלא תהיה תועלת לעץ ובמקום ספק אם מועיל או מזיק צריך שיהיה ודאי מזיק. לדעה החמישית מותר לזמור ממש כשהוא לאוקומי. והרב מוסיף שם שאם קוצץ את כל הענפים יש לומר שהוא לאוקומי, ובפרט שאין הזימור הזה מועיל עתה לעץ ולפירותיו אלא לשנים שיבואו. וכדעה אחרונה הביא את דעת הרמב"ם שכל ההתר בנידון שלנו הוא בקיצוץ ענפים כשמתכוין לשם עצים.

שתי הגדרות מחודשות נזכרו כאן, האחת של פאה"ש, שגדר זומר דאורייתא הוא בקוצץ רק הענפים היבשים, ואם קוצץ את כל הענפים אין כאן מלאכת זומר. והשניה של הרב עצמו, בדומה לכך, שכשהקיצוץ אינו מועיל לצמיחת הפירות של השנה הקרובה אלא להארכת ימי העץ, אינו נחשב זימור ויהיה מותר לאוקומי. במקום אחר הביא הרב חיזוק לדבריו (בשם הר"ז שך הי"ד) מדברי ה**מלחמות** (סוכה ט"ו:) שכתב: "...וכן תרגם אונקלוס זמורה והוא הענף שכסחו ראשו ועל שם שנזמר נקרא כן". משמע שזימור משאיר לאחריו ענף קצוץ, ולא את גזע הגפן ללא ענפים.

לדעת ה**משנה ראשונה** (פ"ד מ"ו ד"ה המזנב) המזנב הוא אינו זומר משום שהוא קוצץ רק את הקצוות ואילו הזומר קוצץ את כל הזמורות. ור' בהערות לשבה"א (פ"א ה"כ הערה 10) שהביאו עוד שסברו כך, וביניהם ה**רידב"ז**. שיטה זו היא הפוכה משיטת הראי"ה, וכן משיטת הפאה"ש שהתיר קיצוץ הזמורות הלחות.

בדרך זו יובן לנו הויכוח הרמוז ב**אגרות הראי"ה** (ח"ב אגרת תקנ"ה): "ולא אבין כלל דברי כבוד תורתו, שכתב שזמירה הנהוגה היא חמורה יותר מהזמירה של הערבים. איך אפשר להיות יותר חמור ממה שהוא אסור מהתורה. הלא הזמירה של הערבים, שהיא כריתת וכיסוח קצה הענף, מפרש הרמב"ן בפירוש שהיא הזמירה של תורה, והזמירה שלנו צריכים אנו מסברא לדמות אותה אליה, ואיך יאמר בהחלט וודאות שהיא יותר חמורה מהזמירה הערבית שהייתה נהוגה בימי מתן תורה, ועליה בודאי אמר הכתוב כרמך לא תזמור".

נראה שהויכוח היה בין שתי הבנות הפוכות אלה, בעוד לדעת הרא"ה זומר דאורייתא הוא בריחוק מהגזע, וככל שקרוב לגזע איסורו פוחת ולעתים מותר, לדעת הרידב"ז ככל שמתקרב לגזע האילן הזימור הוא חמור יותר. והרא"ה כאמור מוכיח דבריו מדברי המלחמות. עכ"פ גם הוא כתב שם שלא סמך על כך לדינא לעשות ע"י ישראל לאחר המכירה.

יש עוד מקום רב להאריך בהגדרת הזומר (בשיטות ראשונים ועוד), ובאופנים המותרים לעשייתו בפועל, ואכ"מ.

מט. מצוות "לאכלה"

1. דברי הרמב"ן והמגילת אסתר

נאמר בתורה (ויקרא כ"ה, ו'): "וְהָיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָה לְךָ וּלְעַבְדְּךָ וְלַאֲמָתֶךָ וְלִשְׂכִירְךָ וּלְתוֹשָׁבְךָ הַגָּרִים עִמָּךְ". ומפסוק זה נלמדו הלכות רבות בהלכות השמיטה – איסור ההפסד, איסור סחורה ועוד. ה**רמב"ן** (שכחת העשין מ"ע ג') כתב שיש למנות מצוה זו במנין המצוות, והשיג בכך על הרמב"ם שהשמיט מצווה זו.

כך כתב הרמב"ן: "מצוה שלישית: שאמרה תורה בפירות שביעית 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו 'לאכלה ולא לסחורה'. וזה דבר תורה הוא, כמו שאמרו באחרון שלע"ז (סב.): 'נמצא פורע חובו בפירות שביעית והתורה אמרה לאכלה ולא לסחורה'. וכן במקומות רבים מן התלמוד (בכורות יב:, ועי' סוכה מ., וש"נ) בא כלשון הזה. ונכפלה זאת המצוה באמרו ית' (שמות כ"ג) 'ואכלו אביוני עמך'. שלא אמר לאביוני עמך תעזוב אותם, כמו שאמר (ויקרא י"ט) 'לעני ולגר תעזוב אותם' בלקט ושכחה, אבל לשון אכילה מזכיר בהם הכתוב בכל מקום, והנה העושה סחורה בהם עובר בעשה".

ה**מגילת אסתר** (בתשובתו להשגת הרמב"ן שם) כותב על כך: "נראה לי כי מה שלא מנאה הרב הוא לפי שמה שדרשו חכמים 'לאכלה ולא לסחורה' אין פירושו שיהא מצווה באכילתם, רק לאכלה הותר לכם ולא לעשות בהם סחורה... ואל תשתבש במה שאמר בגמרא ירושלמי (פ"ח ה"ב)... אין מחייבין אותו לאכול לא פת שעיפשה ולא קניבת ירק ולא תבשיל

שנתקלקל צורתו, כי נראה מכאן שדוקא אלו הדברים שנתקלקלו אין מחייבין אותו לאכלם, אבל מה שהוא מתוקן וטוב חייב לאכול, זה אינו, כי מה שאמרו באלו שאין מחייבין אותו לאכול הוא משום דסד"א דחייב לאכלם למען לא יפסדו, שהתורה אמרה לאכלה ולא להפסד, קמ"ל שאינו חייב לאכלם מאחר שאינם ראויים לאכילה, ובעודם ראויים פשיטא כי אינו חייב לאכלם שהרי אין כאן חשש שמא יפסדו, מאחר שהם טובים. ומה שאמר עוד שהיא מצוה ממה שאמר העושה בהם סחורה עובר בעשה, ואם כן הוי לאו הבא מכלל עשה שהוא עשה, כבר פירשתי במצוה הקודמת לזו פירוש זה המאמר...".

2. כמה הערות בגדר המצוה

יש להעיר כמה הערות בדברים אלה. ראשית, יש כאן מחלוקת אם למנות מצות עשה של 'לאכלה' במנין המצוות או לא. הרמב"ן מנה והרמב"ם לא מנה. נראה שהבנת הרמב"ן ברמב"ם היא שדינים אלה מדרבנן (עכ"פ זו השיטה שאותה הוא דוחה), ולכן אמר "וזה דבר תורה הוא", וכן דייק מלשון הגמרא "והתורה אמרה", ולכן לדעת הרמב"ן היא מצוה מהתורה.

לסוברים שיש מצוה כזו יש לדון מה משמעותה. האם זו מצוה שבאה כדי לתת איסור על השונה ממנה, דהיינו לאסור סחורה והפסד וכדומה, ובזה תהיה דומה למצוות עשה של: "כָּל צִפּוֹר טְהֹרָה תֹּאכֵלוּ" (דברים י"ד י"א), שהיא אינה חיוב לאכול כל עוף, אלא עיקר הדין הנלמד מכאן הוא "האוכל כזית מבשר עוף טמא... עבר על עשה שנאמר כל צפור טהורה תאכלו, הא טמאה לא תאכלו" (רמב"ם מאכלות אסורות פ"ב ה"ד). וכך גם לענין פירות שביעית, העשה של "לאכלה" בא למנוע מעשיית דברים שאינם לאכלה. כך נראה לכאורה מדברי המגילת אסתר, שיש כאן גדר של לאו הבא מכלל עשה, וכן מדברי הרמב"ן שהעושה סחורה בפירות שביעית עבר על העשה, משמע לכאורה שזהו גדר העשה (וכ"כ גם ה**חזו"א** סי' י"ד סק"י ד"ה מש"כ בדעת הרמב"ן). אמנם המגילת אסתר נראה שהבין בדברי הרמב"ן שיש כאן מצוה חיובית לאכול, ועל כך אמר אל תשתבש מדברי הירושלמי.

יש להזכיר כאן מש"כ **בשבת הארץ** (קונט"א סי' כ"א) שאם יש מצוה באכילת פירות שביעית יש לומר שאסור לשבת בתענית רשות מי שיש לו פירות שביעית כל זמן שלא אכלו. והיה מקום לדון גם על ברכת המצוות על אכילה זו (ואולי זו ראיה שאין זו ההלכה).

דנו אחרונים האם יש השלכה מכך שהמצוה נאמרה בלשון אכילה לכך ששיעור האיסור של סחורה והפסד יהיה בכזית. ר' למשל בשו"ת **הר צבי** (ח"ב או"ח קי"א).

3. דיונים בכמה הוכחות בענין מצוה זו

לגבי ההוכחה של המגילת אסתר מהפת שעיפשה, מקור הירושלמי הוא **בתוספתא** (פ"ו ה"א): "אין מחייבין אותו לוכל קניבתו של ירק ולא פת שעיפשה ולא תבשיל שעיברה צורתו". המגילת אסתר כתב שלא נטעה להבין שיש חיוב לאכול פת שלא עיפשה, אלא שדוקא לגבי פת שעיפשה היינו חושבים שיהיה חיוב כזה, שלא תיפסד. ואילו לגבי פת שלא עיפשה היא בלא"ה לא תיפסד ולכן ברור שאין חיוב לאכלה. היה מקום להעיר על דבריו שיש מצב אמצעי שהפת עומדת לפני עיפוש, ולפי דרכו במצב זה ניתן לשמוע מדברי התוספתא שיהיה חייב לאכלה. עכ"פ דעתו היא שאין חיוב לאכול בשום מצב. וכ"כ ה**חזו"א** (סי' י"ד אות י') והוא מבאר את הירושלמי והתוספתא שאינו צריך להחשיבו למאכל אדם. וכאמור נראה שהסביר כן גם לשיטת הרמב"ן.

יש שרצו להביא מדברי הגמרא ב**בבלי יומא** (פו:): "...לשתי נשים שלקו בבית דין אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית...". אלא שהדבר קשה, שכיון שהמדובר על מצות עשה, גם אם היא מדאורייתא אין עליה מלקות, ועל כרחך לומר שהמלקות בנידון זה הם מדרבנן, ואם כן אין הוכחה כלל האם יש כאן מצוה דאורייתא של "לאכלה". וראה **ברש"ש** ו**במהר"ץ חיות** (ביומא שם).

הוכחה נוספת בנידון זה הביאו מדברי ה**רמב"ם** (הלכות בכורות פ"ה ה"ט) שכתב: "הלוקח בהמה ממעות מעשר שני בירושלים חייבת בבכורה, אבל הלוקח בהמה מפירות שביעית הרי זו פטורה מן הבכורה, לפי שאינו רשאי לעשות סחורה בפירות שביעית שהרי נאמר בה לאכלה, לאכלה ולא

לסחורה, ואם תהיה חייבת בבכורה הרי זה משתכר בבכור שהרי יצא מתורת פירות שביעית, וכבר ביארנו בהלכות מאכלות אסורות שאסור לעשות סחורה בדברים האסורים באכילה וכן ביארנו בתרומות שאסור לעשות סחורה בתרומות וכן אסור לעשות סחורה בבכורות אף על פי שמותר למוכרן על דרך שביארנו". משמע מהדברים שאיסור הסחורה גם לשיטתו של הרמב"ם הוא מדאורייתא, שאם לא כן כיצד יפטור מדין בכור, וזה שלא כמו שמשמע מדברי הרמב"ן שלרמב"ם יתכן שהוא מדרבנן.

נ. אכילת פירות האילן בטרם זמנם

1. הדין במשנה ושיטות הראשונים בטעמו

נאמר **במשנה** (פ"ד מ"ז): "מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית הפגים משיזריחו אוכל בהם פתו בשדה...". כלומר שאינו רשאי לאכול מפירות השביעית לפני שיגדלו בשיעור מינימלי שכזה, וכאן באה המשנה לפרט את השיעורים הנדרשים להתיר האכילה, ויש כאן שני שיעורים, שיעור ראשון מתיר לאכול בשדה, ואינו מתיר להכניסו לבית, ושיעור שני, של פירות גדולים יותר מתיר גם להכניסם לביתו.

ונאמרו כמה דרכים בדברי הראשונים בהסבר האיסור לאכול מהפירות לפני שגדלו בגודל הנדרש: **הר"ש** ו**הרא"ש** כתבו: "משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד... ואם היה אוכל קודם שיתבשלו היינו להפסד". **בריבמ"ץ** כתב (פ"ד מ"ז) באופן שונה: "מאימתי את אוכל ואי אתה נראה כמאבד". משמע לכאורה שזה משום שנראה כמאבד, ולא שהוא מאבד באמת. אמנם להלן (פ"ד מ"ט) משמע לכאורה שגם כן החשיב אכילה לפני זמנה להפסד. ה**מהר"י קורקוס** (פ"ה הט"ו) כתב שהרמב"ם לא ביאר את האיסור הזה מטעם הפסד, כיון שלדעתו אי אפשר להחשיב אכילה כהפסד.

ברש"ס (פ"ד ה"ו במשנה ד"ה מאימתי) כתב ע"פ הירושלמי שמדמים פירות שביעית לקודש, וכשם שאין מביאים קדשים לבית הפסול, כך אין לאכול מפירות השביעית עד שיגיעו לגודל שתהיה הנאה באכילתם.

שיעורי שביעית – (פ"ד ה"ו) אכילת פירות לפני זמנם

לעומת זאת **ברמב"ם פיה"מ** (פ"ד מ"ז) כתב: "אמר ה' בשנה השביעית מן השדה תאכלו את תבואתה, ואמרו אינה נאכלת עד שתהיה תבואה, לפיכך אסור לאכלם אלא אם כן ראויים לאכילה". כלומר שהאיסור לאכול לפני שהגיעו לשיעור המינימלי נלמד מהפסוק: "...מִן הַשָּׂדֶה תֹּאכְלוּ אֶת תְּבוּאָתָהּ", שאין לאכול מהשדה אלא משהגיעה לשיעור שנחשבת תבואה.

מקור הדברים **בספרא** (בהר א', י') שם נאמר: "כל תבואתה, מלמד שאין נאכלת אלא תבואה, מיכן אמרו מאימתי אוכלים פירות האילן בשביעית, הפגים משהזריחו אוכל בהם פיתו [בשדה], ביחלו כונס לתוך ביתו". **וב'ירושלמי'** (פ"ד ה"ו) ג"כ מובאת דרשה: "תהיה כל תבואתה לאכל, רבי חייא בר בא אמר שתי תבואות, אחת מן הבית ואחת מן השדה, וכתיב מן השדה תאכלו את תבואתה". וראה עוד להלן לגבי דרשה זו.

גם בהלכות (פ"ה הט"ו) כתב **הרמב"ם** על דרך זו: "אין אוספין פירות שביעית כשהן בוסר שנאמר תאכלו את תבואתה אינה נאכלת עד שתעשה תבואה". אם כן ביאר על דרך טעמי הספרא והירושלמי.

יש מקום לדון על היחס בין אכילה מוקדמת של פירות שביעית לאכילה שלא כדרכה, הרי כתוב שאין לשנות באופן אכילת הפירות, וכגון מה שכתב **הרמב"ם** (פ"ה ה"ג): "ולא ישנה פירות מברייתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומע"ש, דבר שדרכו ליאכל חי לא יאכלנו מבושל, ודבר שדרכו להאכל מבושל אין אוכלין אותו חי", ויש מקום לשאול האם אכילה מוקדמת של הפירות, כשהם קטנים ביותר, אינה אסורה מטעם זה. אמנם לשיטת הר"ש יתכן שזה גופא סוג של הפסד וכלול בדבריו, אך לפי הרמב"ם, ובפרט לפי מה שביאר בדבריו המהר"י קורקוס, שאין זה נחשב הפסד, קשה.

ונראה ליישב בשתי דרכים. הדרך הראשונה ליישב היא ע"פ מה שכתב הרמב"ם בפיה"מ: "ודרך בני אדם לאכול מעט מן הפירות כשהן פגים דרך אקראי", כלומר שאין זה שינוי מטבעו, אלא יש דרך שכזו לאכול כך באופן מזדמן. והדרך השניה היא שאין להתחשב בהמתנה, ופרי שלפי גדלו הנוכחי אינו בשל ומתוק, אין זה מחייב להמתין שיגדל ויתמתק מטעם שינוי מטבעו, ושונה הדבר לגבי בישול שהוא קצר וקרוב, ונחשב

כאפשרות קיימת שיש לעשותה בדוקא. אם איסור הפסד הוא סוג של גזל הרבים של הפירות ניתן לומר שכל עוד אין פירות קיימים אין איסור שכזה (והראיה ממשנה י' שיש שלב מוקדם עוד יותר בהתפתחות הפירות שניתן לקצוץ את האילנות).

2. דברי הירושלמי שתי אכילות

כאמור, **בירושלמי** (פ"ד ה"ו) נאמר בגדר הדין של משנתנו: "כתיב ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל. רבי חייא בר בא אמר שתי תבואות, אחת מן הבית ואחת מן השדה, וכתיב מן השדה תאכלו את תבואתה". מכאן למדו לדין המשנה: "מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית, הפגים משהזריחו אוכל בהן פיתו בשדה, ביחילו כונס לתוך ביתו". כלומר יש שני זמנים ושני שיעורי גודל בתאנים, האחד מתיר לאכול בשדה והשני מתיר לכנוס לביתו.

הר"ש (פ"ד מ"ז) כתב לגבי השלב הראשון שאוכל בשדה: "אבל ללקט כל התאנה ולהכניס לביתו אינו רשאי עד שיהיו גמורין". מדבריו משמע שההבדל בין השדה לבית אינו לגבי המקום שבו אוכל אלא הוא מבדיל בין האכילה בשדה, שהיא אכילה ארעית (ויתכן שאם נותר לו חלק מהפרי וכדו' יוכל להכניסו לביתו) לבין דרך האכילה בבית שהיא ללקט את כל התאנה.

ור' **בתפארת ישראל** (יכין פ"ד מ"ז ד"ה אוכל) שכתב: "ונ"ל דבשדה דנקט אורחא דמילתא קאמר, דכל שהוא מועט אינו מטריח בו לכנסן לביתו". ונראה שדבריו הם על דרך הר"ש, ומחדש שיהיה מותר לאכול את אותה כמות קטנה באופן ארעי גם בביתו.

3. השיעורים שמהם מותר לאכול - וביאורי הראשונים בהם

במשנה (פ"ד מ"ו) נאמרו שני שיעורי גודל לגבי התאנים: משהזריחו, שאז אוכל בשדה, וביחלו, שאז כונס לתוך ביתו. ונאמרו כמה פירושים בראשונים בכך.

הרמב"ם בפיה"מ כותב שהזריחו פירושו "יבריקו ויהיו פניהם חלקים". הזריחו כאן מלשון ברק, וביחלו פירושו "בשלו, ואני חושב שאין מדובר כאן אלא על פגי התאנים", כלומר שיבשילו פגי התאנים.

לעומת זאת **בריבמ"ץ** כתב: משיזריחו "משהתחילו לבשל, כדכתיב ויזרח לו השמש". כלומר מלשון התחלה, תחילת הבישול. וביחלו "...וְגַם נַפְשָׁם בָּחֳלָה בִי. כלומר נתבשלו ולא נתבשלו בטוב". **הרא"ש** כתב לגבי הזריחו: "מזריחים ומאדימים קצת". וזה פירוש שלישי, מלשון אדמומית הזריחה. וראה **במהר"י קורקוס** (פ"ה הט"ו) שעמד על ההבדלים בין הפירושים.

4. ביאור סוף משנה ט' לרמב"ם

במשנה (פ"ד מ"ז) נאמר: "מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית הפגים משיזריחו אוכל בהם פתו בשדה ביחלו כונס לתוך ביתו וכן כיוצא בהם בשאר שני שבוע חייב במעשרות". **הרמב"ם בפיה"מ** מפרש שהמשפט "וכן כיוצא בהם" פירושו שכדין התאנה כך דין כל האילנות הדומים לתאנה. וההמשך "בשאר שני שבוע" הוא דין בפני עצמו, שבגודל הראשון, משיזריחו, חייבים הפגים במעשרות.

לכאורה יש מקום לשאול לדרך זו לגבי מה שנאמר לקמן במשנה (פ"ד מ"ט): "ושאר כל פירות האילן כעונתן למעשרות כן עונתן לשביעית", והרי כבר התיר לאכול משאר האילנות משיזריחו. ועונת המעשרות היא לכאורה בחלק מהאילנות מאוחרת יותר (ר' **הלכות מעשר** פ"ב ה"ה). וראה **במהר"י קורקוס** (פ"ה הט"ו) תלה דבר זה בגירסה "ושאר שני שבוע" או "בשאר שני שבוע", שאם הגירסה בבי"ת כלפנינו, זה ענין אחד עם "וכן כיוצא בהם", ואילו לרמב"ם הגירסה היא בוא"ו, והוא ענין נוסף. והוא מביא ש**בספרא** (בהר פ"א ה"י-הי"א) הגירסא כמו לרמב"ם: "ביחלו כונס לתוך ביתו. (יא) וכן כיוצא בהם ושאר שני שבוע חייבים במעשרות".

וראה **בתוס' אנשי שם** (פ"ד סוף מ"ט) שכתב "...ולעולם דאין שום חילוק לדינא בין אלו שנשנו במשנתנו ובין שאר כל הפירות, אלא בכולהו הדר דינא דכשמגיעים לעונת המעשרות הותרה אכילתן בבית, וקודם לכן זמן מועט שרי בשדה".

5. ספק הירושלמי בענין מלוגמא והכרעתו

בירושלמי (פ"ד ה"ו) מובא ספק לגבי עשיית מלוגמא בפירות לפני שהגיעו לזמן אכילתם בבית: "רבי יוסה בן חנינה בעי, פגין מהו לעשות מהן מלוגמא, מאחר שהוא אוכל בהן פיתו בשדה יהא אסור, או מאחר [(גי' הרש"ס והגר"א ועוד -) שאין] מכניסן לתוך הבית יהא מותר". ה**פני משה** (ד"ה פגין) ו**מהר"א פולדא** (ד"ה מלוגמא) כתבו שהבעיא לא נפשטה בירושלמי. ויש לדון מה תהיה הפסיקה לדרך זו. וראה להלן בשם מראה הפנים.

במהרי"ט (ח"א סי' פ"ג) כתב שדברי הירושלמי "הכל מודים בשביעית" כוונתם שהכל מודים שאינם נחשבים אוכל לענין שביעית, והוא מסביר, שפשוט שאין בעיה של 'לאכלה ולא להפסד' כאשר מדובר בפירות שלא הגיעו לכדי אכילה, שהרי אי אפשר לאכלם, אלא שיש בכך בעיה של אכילתם שלא כדין כיון שנאמר 'תבואתה', ואם עושה בפירות אלה דבר שדרכו לעשותו, מותר, ולכן עשיית מלוגמא שהיא כדרך הנאת הפירות בשלב הזה, מותרת. וראה גם ב**מעשה אורג** (ד"ה פגים) שכתב: "...מודה ר"ע כל זמן שלא מיתקן אינם אוכל... ומותר לעשות ממנו מלוגמא".

מאידך ראה ב**מראה הפנים** (ד"ה פגין) שכתב שכיון שהיא בעיה דלא אפשטא נקטינן לחומרא, ומדייק מדברי הרמב"ם שלא כתב קולא אלא כל המיוחד לאוכל אדם אין עושים ממנו מלוגמא, ופגים נחשבים עומדים לאוכל אדם כיון שכשיגדלו יהיו ראוים לכך. וראה גם ב**פאת השלחן** (סי' כ"ה סוף סק"ו) הוכיח מדברי הירושלמי (פ"ד ה"ו): "הפגין של שביעית אין שולקין אותן...". מכאן שגם אין עושים מהן מלוגמא.

6. הערות על ספק הירושלמי בענין מלוגמא

יש לדון לגבי הספק בירושלמי אם מותר לעשות מלוגמא לפני שנעשו הפירות ראויים להכניסם לבית, במידה ואסור, האם האיסור הוא לקצוץ לשם מלוגמא, או שהאיסור הוא לקחת פירות שכאלה שכבר נקצצו ולהשתמש בהם למלוגמא.

במהרי"ט (ח"א סי' פ"ג, הנ"ל) נראה שיש שתי בחינות הפסד - יש בעיה של הפסד כשהפירות ראויים לאכילה, ואז גם שימושים מסויימים שהאדם ישתמש בפירות אלה יחשבו הפסד, כיון שראוים לאכילה, אך כל עוד הפירות אינם ראויים לאכילה, אם יפסיד אותם לגמרי, הדבר אסור, אך אם ישתמש שימוש חשוב, אע"פ שאינו אכילה (כגון בנידון של מלוגמא) לא יהיה בכך משום הפסד. מדבריו יוצא שאין לקצוץ פירות אלה ללא תועלת, ולמסקנה מותר השימוש בהם אם אינם עומדים לאכילה.

גם בלשון ה**רמב"ם** (פ"ה הי"ז) נראה שיש איסור בהשחתת הפירות ובקיצוצם גם לפני שהגיעו לשלב שהם נאכלים. אלא שהרמב"ם למד זאת מהדין של "לאכלה". "...משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו, שהרי מפסיד האוכל, ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד".

בספר **ניר** (ד"ה פגין) כתב בספק הירושלמי: "מהו לעשות מהן מלוגמא לאחר שנתלשו, דאסור לתלשן לעשות מהן מלוגמא, דהא עומדין להגמר ולהיות ראוים לגמרי לאדם, ויש לדחות דאומר דתולשן לאכול בהן פתו בשדה, ושוב ימלך לעשות מהן מלוגמא". משמע מדבריו שלקצוץ לשם מלוגמא פשוט שאסור, ולפי הפירוש השני הוא מעמיד שכשקוצץ אומר שעושה כך לשם אכילה ולבסוף עושה מלוגמא.

ב**שבת הארץ** (פ"ה סוף הט"ז) כתב שלפני שהגיעו לשיעור שאוכלם בשדה יש לדון שיהיה אסור לקטפם, אלא שאם כבר נקטפו יהיה מותר לעשות מהם מלוגמא, כיון שאינם ראוים לשום אכילת אדם. לכאורה הדבר מבוסס על דברי הירושלמי, שהטעם שהירושלמי אסר לעשות מלוגמא הוא משום שראויים לאכילת אדם בשדה. וראה בקונט"א (כו) שכתב לפקפק על התר זה מטעם שאם איסור מלוגמא הוא כמו הפסד, הרי באיסור הפסד אסור לעשות הפסד בידים אע"פ שמדובר בדבר שנפסד מאליו, וכך גם כאן, אע"פ שאינם ראויים לשום אכילת אדם יהיה אסור לעשות מהם מלוגמא, שהוי כמפסיד מאכילת אדם בידים.

לכאורה מלבד מה שמדברי הירושלמי משמע כדברי הרב בשבה"א ולא כקונט"א, הרי שיש מקום לדמות את הפירות שנקטפו שאינם ראויים

לשום אכילת אדם למאכל בהמה שלגביו מבואר שעושים ממנו מלוגמא (כמבואר למשל **ברמב"ם** פ"ה הי"א).

וראה **בחזון אי"ש** (סימן יט ס"ק כ"ז) שכתב שכל האיסור הנדון בסוגייתנו של אכילה קודם זמנו הוא דוקא בתלישה, אבל אם הפירות נשרו או נתלשו באיסור, מותר לאכלם. ונימק בטעם דומה לטעם הרא"ה, "אף שאין דרכו בכך מ"מ אין זה הפסד, דכי אסרת ליה, כל שכן דאזיל להפסד". ומ"מ אין להוכיח מכאן לגבי מלוגמא במקרה שנקטף, שיתכן שאכילה שאני, אלא שמ"מ יש מקום לדון פירות אלה כדין מאכל בהמה.

7. דין הקור

בירושלמי (פ"ד ה"ו) נדון דינו של הקור. נאמר לגביו שהוא כעץ, אלא שמותר לקנותו בכסף מעשר, ודן הירושלמי האם תהיה קדושת שביעית על הקור. בסיום הירושלמי נאמר: "אלא בגין דקדושת שביעית חלה עליו...", ולכן הוצרך היתר לשלקו.

בתוספתא (פ"ג הי"ג) נאמר: "פגין של שביעית אין חולקין אותן בשביעית ובסייפות מותר מפני שהיא מלאכתן, בקור ובכפניות מותר". וראה **בחסדי דוד** (שם) שהא דחילקה התוספתא את דין הקור מהסייפות (סופי התאנים) הוא משום שלגבי הקור יש מי שחולק וסובר שלא חלה עליו קדושת שביעית.

וה**רמב"ם** (פ"ה הכ"א) פסק: "והקור קדושת שביעית חלה עליו".

8. הערה בדברי הרמב"ם בפירוש משנה ז' בענין מעשר

בפיה"מ (פ"ד מ"ז) כתב הרמב"ם: "ושאר שני שבוע חייבין במעשרות, ר"ל אם הזריחו הפגין כבר באו לעונת המעשרות". ואילו **בר"ש** (שם) מובא: "חייב במעשרות - כדתנן במס' מעשרות (פ"א מ"ב) התאנים משיבחילו". והעיר ה**תו"ט** על דברי הרמב"ם: "ותימה על פירוש הרמב"ם שפירש כשיזריחו הפגים אז יהיו באים לעונת המעשרות".

וראה **בתוס' חדשים** (שם) שכתב שכוונת הרמב"ם שהשיעור הראשון הנאמר כאן במסכת שביעית, משיזריחו, הוא השיעור המפורש במסכת מעשרות משיבחילו. ו**בתוספות אנשי שם** (שם ד"ה ד"ה וכן וכו') כתב שאע"פ שדברי התו"ח טובים ליישב את פיה"מ, מ"מ בהלכות הרמב"ם נראה שחזר בו והשיעור למעשרות הוא השיעור השני, ע"ש, ואכמ"ל.

9. 'שליש' ופירושו בירושלמי וברמב"ם

במשנה (פ"ד מ"ט) נאמרו לגבי זיתים שלושה שיעורים: "זיתים, משיכניסו רביעית לסאה פוצע ואוכל בשדה, הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה, הכניסו שליש כותש בשדה וכונס לתוך ביתו...". ו**בירושלמי** נאמר: "מהו שליש, לוג, מתניתא שהן עושין שלשת לוגין לסאה".

ע"פ ה**ר"ש** בפרוש המשנה נראה שלירושלמי כשהזיתים עשויים לעשות שלשה לוגין ועשו שליש מכך, זה נחשב 'שליש', ולפי זה שלש הדרגות הן - פוצע ואוכל בשדה ברביעית, פוצע וסך בשדה בחצי לוג, ובלוג כותש בשדה וכונס לביתו.

אלא שה**רמב"ם** (הל' מעשר פ"ב ה"ה) כתב לגבי עונת המעשרות: "הזיתים משיעשו שמן אחד מתשעה ממה שהן ראויין לעשות כשיגמרו וזה שליש שלהן", וה**ראב"ד** שם השיג עליו: "ספרו הטעהו, והספרים שלנו במסכת שביעית מהו שליש לוג, מתניתא במקום שעושין ג' לוגין לסאה, וספרו הטעהו שמצא מהו שליש שליש לוג, והעיקר כמו שכתוב בספרינו. והשיעור לוג בכל מקום ומה שקרא אותו שליש לפי המקומות הרעים קראו שליש".

לדעת הראב"ד המחלוקת כאן תלויה בגירסה בסוגייתנו, האם נגרוס כלפנינו, "מהו שליש, לוג", או כגירסת הרמב"ם "מהו שליש, שליש לוג". אלא שלגירסת הרמב"ם יש כאן דבר לא ברור, שהדרגה השלישית היא לכאורה פחותה בכמות מהדרגה השניה.

וראה ב**מהר"י קורקוס** ו**במשנה למלך** שם שיישבו קושיא זו. אחד התירוצים הוא שהשלב השלישי תלוי באחוז מהפוטנציאל של הזיתים, ולכן מעכבת עשיית תשיעית מהכמות הראויה להעשות, ואילו השיעורים

שלפני כן של פוצע ואוכל בשדה ופוצע וסך בשדה אינם תלויים באחוז מהפוטנציאל אלא בכמות קבועה ביחס לנפח הזיתים, ע"ש.

ולפי מה שנתבאר המחלוקת בענין שביעית בשיעור השלישי היא כמחלוקת בענין מעשרות. וראה **ברמב"ם** (פ"ה הט"ז) ו**בשבת הארץ** (שם).

נא.מאימתי אין קוצצים את האילנות

במשנה (פ"ד מ"י) נאמר: "מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית, ב"ש אומרים כל האילן משיוציא, ב"ה אומרים החרובין משישלשלו והגפנים משיגרעו והזיתים משינצו ושאר כל אילן משיוציא, וכל האילן כיון שבא לעונת המעשרות מותר לקוצצו...". את גוף האילן יש היתר לקצוץ בשביעית (וראה **בר"ש** שכתב ע"פ הגמ' בב"ק, שמטעם קוצץ אילנות טובים אין כאן כיון שמעולה בדמים, וראה ע"כ גם **בשבת הארץ** פ"ה הי"ז), ורק כשהאילן נעשה טעון בפירות בגודל שאינו מספיק כדי לאכלם, אך מספיק כדי להחשב פרי שאין להפסידו, נאסר לקצצו.

ה**רמב"ם בפיה"מ** (כאן) כתב בטעם האיסור: "מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם". ובהלכות (פ"ה הי"ז) כתב הרמב"ם: "מותר לקוץ אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהן פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל, ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד, ואם הוציא פירות והגיעו לעונת המעשרות מותר לקוץ אותו שהרי הוציא פירותיו ובטל דין שביעית ממנו". וראה עוד בענין זה **בבבלי פסחים** (נב:).

[פרק חמישי]

נב. בנות שוח

1. דברי המשנה, המציאות בבנות שוח ודינה

במשנה (פ"ה מ"א) נאמר: "בנות שוח שביעית שלהם שניה שהן עושות לשלש שנים". כיון שפירות בנות שוח נגמרים בשנה השלישית לגידולן, לכן דיני השמיטה נוהגים בהן בשנה השניה לשמיטה. **הריבמ"ץ** ועוד מפרשים הביאו שיש שלושה שלבים בגידול בנות השוח: בשנה הראשונה חנטה, בשניה בוחל ובשלישית נגמרים, ולכן פירות שחנטו בשביעית נגמרים בשנה השניה. לפי מה שהסבירו כמה פוסקים בדעת ה**רמב"ם** (בהלכות מעשר שני פ"ב, כגון **הרש"ס** בסוגייתנו ד"ה ואיכא, **המהר"י קורקוס** שם, ועוד) שלדעתו חנטה ושליש ועונת המעשרות היינו הך, צריך לומר שפירות בנות השוח הגיעו לשליש בשנה הראשונה, והיינו בשנת השמיטה, ואת שני השלישים האחרונים עשו בשתי השנים שלאחר השמיטה.

על מהותם של בנות השוח ראה עוד להלן בענין היחס בין בנות שוח לחרובים, ועל עצם הדין שהולכים באילנות אחר החנטה ראה עוד להלן. לתפארת ישראל פירוש חדש לדין בנות השוח, שידון להלן לגבי הפיסקה במשנה העוסקת בפרסאות.

2. הבדיקה ע"י חוט או קיסם ומשמעותה

לכאורה, כיון שנאמר שהאילן שחנט בשביעית יש לו דין שביעית והחונט בששית או בשמינית אין לו דין שביעית, יש צורך לברר אילו פירות חנטו בשביעית ולזכור זאת עד השנה השניה. כך מבארים כמה מפרשים את דברי **הירושלמי** (פ"ה ה"א): "כיצד הוא יודע רבי יונה אמר משיקשר עליו חוט תני שמואל תוחב בהן קיסמין". ובענין זה נאמרו כמה דברים בדברי המפרשים.

ה**מהר"א פולדא** (ד"ה משיקשר) ו**הגר"א** (בשנו"א הארוך) כתבו שלדברי האומר שמואל יש לתחוב קיסם וחוט לא יועיל כיון שחוט ירקיב. לעומת

זאת **בפני משה** (ד"ה תני) נראה ששמואל אינו חולק אלא אומר שגם ללא חוט אפשר לבדוק.

בפני משה (ד"ה שתוחב) תחיבת הקיסמין נעשית כשהפירות רכים וכשרואה שהפרי רך הוא יודע שהוא פרי מלפני שלש שנים (וכן כ' **בפאה"ש** סי' כ"ג סק"א בדרך הראשונה). היה מקום לכאורה להקשות על הבדיקה באמצעות הקיסם שהיא עלולה לפגוע פגיעה מסויימת בפירות. ואולי נלמד מכאן שבפגיעה קטנה שכזו, כשהיא נעשית לתועלת, אין בעיה של הפסד. לפירושים האחרים נראה שתחיבת הקיסמין נעשית מעיקרא, בשעת החנטה, בדומה לקשירת החוט. ואולי בתחיבה שכזו שנעשית לפני שהפרי בשל אין הפסד בפרי.

בדרך אמונה (פ"ד הט"ז ס"ק קט"ו) כתב שבר**"ש לתו"כ** (בהר פ"א ה"א) כתב: "והתם בגמרא קאמר כיצד יעשה תוחב בהן קיסמין, פי' שיכיר איזה הם פירות שביעית...". ודייק מכאן שהר"ש לא הביא את הפירוש של קשירת החוט, וזה משום שפסק כשמואל, ולפי דרך הגר"א והמהר"א פולדא שחלקו זה על זה, ושמואל אוסר בקשירת חוט משום שהחוט נרקב. והוסיף שפסק כשמואל משום ששמואל "תני" דבר זה בברייתא (ציון ההלכה שם ס"ק קצ"ה).

ובפאה"ש (שם בדרך הר"ש) הביא ביאור לפיו הסימן אינו לבדיקת הפירות לידע איזהו של שביעית, אלא אם רוצה אדם להיוכח שאכן פירות בנות השוח נגמרים לאחר שלש שנים. וראה להלן שלדעות שבבנות שוח כל הפירות נאסרים בשנה השלישית, מוכרח לכאורה הסבר זה.

3. הפרסאות - המחלוקת וטעמיה

בהמשך ה**משנה** (פ"ה מ"א) מובאת מחלוקת רבי יהודה וחכמים לגבי הפרסאות: "רבי יהודה אומר הפרסאות שביעית שלהן מוצאי שביעית שהן עושות לשתי שנים, אמרו לו לא אמרו אלא בנות שוח". וב**ירושלמי** (סוף ה"א, ובקיצור ב**תוספתא** פ"ד ה"א) מובא הויכוח שהיה בין ר' יהודה לחכמים: "אמרו לו והרי עמך בטיבריא והן עושות לשנה אחת אמר להן והרי עמכם בציפורין והן עושות לשתי שנים". ודנו המפרשים בפירוש ויכוח זה שבין ר' יהודה וחכמים המוזכר בדברי הירושלמי.

הרא"ש בפיה"מ כתב: "ותמיה לי במאי פליגי בדבר שיש לעמוד עליו, אם לא נאמר דבהא פליגי, ר' יהודה סבר חנטתן בשנה זו וגמרן בשנה שנייה, וחכמים סברי עיקר גידולן בשנה ראשונה אלא שנמשכין לתוך שנה שנייה". דבריו טעונים הסבר, שהרי נראה שנחלקו האם הפירות הגמורים שקוטף שייכים לשנה הקודמת או לשנה זו, ואם רבנן מודים שהפירות נמשכים לשנה הבאה, מדוע אין נוהגת בהם שביעית.

החזו"א (סי' י"ב ס"ק א') כתב לבאר ברא"ש שאין מחלוקת בין רבי יהודה לחכמים לגבי דין הפרסאות אלא רק על השאלה אם להזכירן במשנה: "דרבנן מודים לדינא כרבי יהודה, אלא דסברי דלא שייך למדכר פרסאות, שהרי כן הדין בכל הפירות הנכנסין משביעית למ"ש דלא אזלינן בתר לקיטה אלא בתר חנטה, ובנות שוח אצטריך לאשמעינן דלא דמו לשאר פירות, דכל הפירות חנטה עיקר דממהרות להתבשל אחר חנטה... אבל בנות שוח ס"ד דלא חשיבא חנטה דידהו, כיון דצריכין ליגדל עוד זמן הרבה, ולא ליקדשו בשביעית משום חנטה". ו**ביאור הגרח"ק** (ד"ה אמר להם) כתב בביאור הרא"ש שנחלקו האם **רוב** הפרסאות עושות לשנה או לב' שנים. ור' עוד להלן בשם הטורי אבן והמהרי"ח. וכן ראה בשלום ירושלים.

ור' **ברש"ס** (ד"ה ה"ג ר' יהודה) שכתב על דברי הרא"ש: "ואין אנו צריכין לפלפול, אלא דבהך ברייתא מפרש במאי פליגי, מר יליף מציפורי ומר יליף מטבריא". לפירושו הויכוח בין ר' יהודה לחכמים היה מאיזה מקום ללמוד. ניתן לשמוע מבין דבריו לכאורה רמז לכך שהרא"ש לא התחשב עם דברי התוספתא והירושלמי בנידון זה. לגבי הירושלמי ניתן היה לומר שהרא"ש יפרש אותו על ענין אחר, אך בתוספתא ודאי מדובר על בנות שוח.

בתפארת ישראל (ד"ה שביעית שלהן) כתב לבאר את הויכוח בענין הפרסאות ע"פ מה שכתב לעיל בהסבר הדין של בנות שוח. לדעתו בבנות שוח בשנה השלישית לגידולן שהיא השנה השניה לשמיטה, כיון שרוב הפירות על האילן הן משל השנה השביעית, ולדעת רבנן דוקא בבנות שוח גזרו, ואילו בפרסאות כיון שאינן מצויות בארץ לא גזרו עליהן. ולדעת רבי

יהודה גזרו גם בפרסאות, ולדעת כולם אם חנטו בשביעית יש להם דין שביעית גם כשנגמרו בשמינית.

לדרך זו לא יובן לכאורה הנדון שבירושלמי כיצד יודע, אם בחוט או בקיסמין, ור' מה שהובא לעיל מדברי הפאה"ש שזו רק דרך להיודע למציאות זו אך לא שיש לכך משמעות הלכתית. וכן העיר **בדרך אמונה** (ציון ההלכה ס"ק קצ"ח) שמהירושלמי לא משמע כתפא"י, והפנה לפאה"ש. עוד יש לבאר את דברי הירושלמי בויכוח שבין ר' יהודה וחכמים לדרכו, ואולי נחלקו האם רוב הפרסאות שבארץ עושות לב' שנים או לשנה וכדו'. גם יש להעיר על דבריו, שה**רמב"ם** (פ"ד הט"ז) כתב: "בנות שוח הואיל והן נגמרות לאחר שלש שנים, אם באו לעונת המעשרות קודם ר"ה של שמינית הרי הן נאכלות בשנה שנייה מן השבוע בתורת שביעית". ומדבריו נראה שהדיון אינו על קדושת שביעית בכל הפירות, אלא דוקא אותם שחנטו בשביעית יש להן דין שביעית.

ה**משנה ראשונה** (ע"פ שיטתו שתובא להלן בענין הביעור בבנות שוח) רצה לבאר את דברי הרא"ש במחלוקת ר' יהודה וחכמים בשאלה האם אין להם ביעור, כדין בנות שוח, שזו דעת ר' יהודה, או שכיון שנגמר עיקרם בשביעית, כדעת חכמים, יש להם ביעור, ע"ש. עוד פירושים לויכוח שבין ר' יהודה וחכמים לגבי הפרסאות ראה להלן בענין הליכה אחר הרוב.

4. הליכה אחר הרוב בנידון זה

בטורי אבן (ר"ה ט"ו:) הביא את דברי הירושלמי בויכוח שבין ר' יהודה וחכמים וכתב כדברי הרא"ש שהוא תימה לומר שנחלקו במציאות, ותירץ שנחלקו האם רוב הפרסאות עושות לב' שנים או לשנה, ונפק"מ למי שלוקח מגוי או מחשוד בשנה הראשונה לשמיטה, האם תולה בפירות השביעית שיש בהם קדושה או לא.

על דרך זו, אבל בדרך חידוש גדול יותר כתב ה**מהרי"ח** על המשנה (ד"ה אמרו לו). לדעתו אע"פ שחכמים מודים לר' יהודה שיש אילנות מהפרסאות שאינן עושות אלא לב' שנים, כיון שרוב הפרסאות אינן כך, "לא פלוג ועשו לכולם דין אחד כמו רוב, דרוב האילנות שביעית שלהן הוא שביעית ממש".

לכאורה דברי המהרי"ח זו קולא, ללכת אחרי הרוב ולהקל גם כשיודע שפירות אילן זה חנטו בשביעית. ור' **בחת"ס** (עה"ת פרשת בשלח, מובא **במשנת יוסף** פ"ח מ"א ובהערות לשבה"א פ"ד הט"ז הערה 7) שכתב שדבריו שייכים רק בשביעית בזמן הזה ואליבא דרבי שהיא מדרבנן. והיה מקום לכאורה לתת הסבר נוסף לשיטת התו"ח ע"פ דברי ה**רמב"ן בר"ה** (יג:) שהביא כאפשרות ש"אין לך חייב בשביעית מן התורה אלא גדל בחיוב ונלקט בחיוב, ולקיטה וחנטה מדבריהם הוא".

5. הלימוד בספרא

ב**ספרא** (בהר פ"א א') נאמר: "בשנה השביעית שבתון יהיה לארץ, מיכן אמרו בנות שוח שביעית שלהם שנייה שהם עושות לשלש שנים". ה**ראב"ד** (שם) מבאר שהלימוד הוא ממה שכתוב "שבת שבתון יהיה", ריבה להם איסור שביעית אפילו למוצאי שביעית.

והקשה ב**מנחת שלמה** על המשנה (פ"ה מ"א) מדוע צריך דרשה מיוחדת, ומדוע אין די בדין הרגיל שהולכים אחר החנטה, ורצה לדון האם יש איסור לעבוד עבודות באילן כל עוד יש עליו פירות שביעית, אלא שהעיר שזה חידוש לאסור זאת מחוץ לשנת השמיטה בנידון זה שיש על העץ גם פירות משנים אחרות, ולדרך זו יהיה אסור לעבוד בבנות שוח שלש שנים. יש מקום לומר שהלימוד שבספרא הוא אסמכתא, כמו שמצאנו בכמה וכמה מקומות (ראה למשל **ברמב"ן עה"ת** ויקרא כ"ב ט"ו, כ"ג כ"ד, כ"ה ה', ועוד), ועיקר הדבר הוא לומר שהולכים אחר החנטה.

ועוד יש מקום לומר, ע"פ מה שהובא לעיל בשם הרמב"ן, שכל שאין גידולו ולקיטתו בשביעית אין בו שביעית מדאורייתא, שככל שהמרחק בין החנטה ללקיטה גדול יותר הוא אמינא שלא החמירו בו חכמים לנהוג בו דיני שביעית.

6. ביעור וזמנו בבנות שוח ובדומה להן

כשנאמר ב**משנה** לגבי בנות שוח "שביעית שלהן שניה" הכוונה היא שיש קדושת שביעית בהן והן נאכלות כדין פירות שביעית. כך מבואר במפרשי המשנה (ר' **ריבמ"ץ רמב"ם ר"ש ורא"ש**). ור' גם **ברבנו חננאל** (ר"ה טו:)

שכתב: "שחנטו אחר ט"ו בשבט חשובין משנה השביעית ומתבערין", כלומר מפורש בדבריו שיש דין ביעור בבנות שוח.

במשנה ראשונה (פ"ה מ"א ד"ה שהן עושות) כתב לדון בדין הביעור שלהן. הוא הפנה למה שנאמר לקמן (פ"ט מ"ח) לגבי הביעור, ופשוט לו שזמן הביעור הוא בשנה השמינית (וראה **בשבת הארץ** פ"ד הט"ז אות ג' שביאר דבריו שלא מצאנו ביעור לאחר זמנים ידועים בשנה השמינית), ואם כן כשבנות השוח מוכנות לאכילה זה כבר לאחר זמן הביעור, והציע להסביר שמה שנאמר "שביעית שלהן שניה" הכונה היא שזה זמן השביעית בהן ומסיבה זו יש חובה לבער אותן מיד.

המשנה ראשונה העיר על כך ממה שלא מצאנו במפרשים שיש לעשות כך ומשמע שהן נאכלות, ויש להעיר שניתן ללמוד כדרך זו של המשנה ראשונה מלשון **הר"ש בתו"כ** (פ"א ה"א) שכתב: "ושמא משום שאסור לקלקל פירות שביעית בשביעית קודם שנגמרו, דאמר רחמנא לאכלה ולא להפסד, ולכך מניחן עד שיתבשלו וחוזר ומבערן...", שאם כוונתו של הר"ש היא "וחוזר ומבערן" מיד, זה כדבריו של המשנה ראשונה, אלא אם כן נפרש כוונת הר"ש שחוזר ומבערן לאחר שיגיע זמן הביעור. ומ"מ בדברי שאר המפרשים לא מצינו כך.

המשנה ראשונה מסיק ע"פ ה**תוס'** (ר"ה טו. ד"ה שאין לך, עיי"ש) שלאחר שהגמ' הביאה את דעת ר"ש בן יהודה "שאין לך דבר שחייב בביעור אלא אם כן גדל בשביעית ונלקט בשביעית", שאלו תוס' כיצד הקשו מכאן על האמוראים, והרי שאר התנאים חלקו על כך, וכתבו תוס' שם שמה ששאר התנאים חולקים על כך הוא לשאר דיני שביעית ולא לדין הביעור. ומכאן מסיק המשנה ראשונה שאין ביעור כלל לבנות שוח, והוסיף על כך דיוק מלשון הרמב"ם, ע"ש. יש להעיר על כך שלא קיימא לן כשיטה זו של ר"ש בן יהודה, אלא כהמשך הגמרא שם, כחכמי אושא ור' יוחנן וכמו שראינו בסוגיית אתרוג.

בשבת הארץ (שם אות ג') הביא כאן טענה נוספת שלא יהיה ביעור בבנות שוח, שכיון שתהליך הגידול של בנות שוח אורך שלש שנים, ובכל זמן יש בנות שוח של שנים נוספות באילן, אינו נקרא כלה לבהמה, ולכן לא הגיע

זמן הביעור. וכן כתב גם **במנחת שלמה** (ח"א סי' נ"א סקט"ו) שכשיש פירות של שמינית באילן אין דין ביעור לפירות השביעית, ולכן לבנות שוח לא יהיה ביעור.

לעומת זאת **החזו"א** (סי' ט"ו ס"ק ג') כתב שאין אוכלים על פירות של שמינית או על פירות שעיקר גידולם היה בשמינית. הוא מסתמך על דברי **הרמב"ם** בדין הסתוניות (פ"ז ה"ה) שכתב: "אילן שעושה פירות שתי פעמים בשנה והיו לו מפירותיו הראשונות, הרי זה אוכל מהן כל זמן שפירות שניות מצויות בשדה, שהרי מאותו המין בשדה, אבל פירות הסתיו אין אוכלים בשבילן, מפני שדומין לפירות של שנה אחרת". משמע שיש ביעור לפרי שנגמרו בו בני העונה הקודמת, אע"פ שכבר נמצאים באילן הפירות של העונה הבאה. וזה ע"פ **המשנה** להלן (פ"ט מ"ד).

גם **ברש"ס** (להלן משנה ב') שהזכיר דין ביעור בלוף, אע"פ שמדובר בצמח שיכול לגדול כמה שנים, כמבואר בירושלמי (פ"ה ה"ב) "עשה בארץ שלש שנים", ואם כן אינו כלה מהשדה, נראה שיש דין ביעור לדבר שצמחי השמינית הגיעו לפני שכלו צמחי השביעית. בדרך זו כתב גם הראי"ה עצמו (קונט"א כ"ד) לענין האתרוגים. ומ"מ במנחת שלמה (שם) תירץ את דין הסתוניות שמדובר שכלו הישנים עוד לפני שיצאו החדשים.

כפי האמור לעיל, כבר בדברי הר"ש בתו"כ וכן הר"ח בר"ה מבואר שלא כדרכם של המשנה ראשונה והראי"ה והגרש"ז אוירבך, שראשונים אלה כתבו שיש ביעור לפירות בנות שוח, ויש לדון רק לגבי זמנו, ואילו שיטת המשנה ראשונה היא כאמור תלויה בתירוצי התוס' ושאר הראשונים בר"ה שם.

נג. חרובים ובנות שוח - וראש השנה לאילנות לענין שמיטה

1. היחס בין חרובים לבנות שוח בבבלי ובירושלמי

בירושלמי (פ"ה ה"א) ו**בבבלי** (ר"ה טו:) הובא הדין שהולכים אחר החנטה, ואילן שחנט לפני ט"ו בשבט מעשרותיו לפי השנה הקודמת, ואילן שחנט לאחר ט"ו בשבט מעשרותיו לשנה הבאה, לאחר מכן הובאו דברי ר'

נחמיה מה**תוספתא** (פ"ד הי"ג), שכל דין זה, שאילן שחנט לפני ט"ו בשבט מעשרותיו לשנה הקודמת נאמר דוקא לגבי אילן שפירותיו נלקטים שתי פעמים בשנה, אך אילן שפירותיו נלקטים פעם אחת בשנה מתעשר לשנה הזו גם אם פירותיו חנטו לפני ט"ו בשבט.

רבי יוחנן אמר לגבי דברי ר' נחמיה "נהגו העם בחרובין כר' נחמיה", וריש לקיש הקשה לו ממשנתנו, שהרי בנות שוח אינן עושות אלא פעם אחת בשנה, ובכל אופן נאמר שהשביעית שלהן היא לפי החנטה. בבבלי ובירושלמי נאמרו כמה טעמים לחלק בין דברי ר' נחמיה לבין משנתנו, אך לבסוף נדחו כל החילוקים "היא חרובין היא בנות שוח, היא מנהג היא הלכה, היא רבי נחמיה היא רבנין". מהירושלמי נראה לכאורה שנדחו דברי ר' יוחנן.

לעומת זאת בבבלי המסקנה היא שיש לחלק בין מעשר חרובין לבין שביעית בבנות שוח: "ולימא ליה כי אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן ואת אמרת לי שביעית דאורייתא, אלא אמר רבי אבא הכהן תמיהני אם השיבה ריש לקיש לתשובה זו, אם השיבה הא אותבה, אלא אימא אם קיבלה רבי יוחנן אם לא קיבלה". החילוק הוא שמעשר חרובין דרבנן, ואילו השביעית בבנות שוח דאורייתא, ולכן לגבי מעשר חרובין ניתן להקל ולהחשיב גם את הפירות שחנטו לפני ט"ו בשבט לפירות שנה זו, ואילו לגבי שביעית הולכים אחר החנטה ואחר ט"ו בשבט.

מדוע המעשר בחרובים הוא מדרבנן, תלוי הדבר במחלוקת הראשונים. **הרמב"ם** (הל' מע"ש פ"א ה"ג) כתב: "החרובין, אף ע"פ שחנטו פירותיהן קודם ט"ו בשבט מתעשרין להבא, הואיל ומתעשרות מדברי סופרים. יראה לי שאין הדברים אמורין אלא בחרובי צלמונה וכיוצא בהן שאין ראויין למאכל רוב האדם, והן הן שמתעשרות מדברי סופרים, אבל שאר החרובין יראה לי שהן כשאר פירות האילן". כלומר לשיטתו מעשר האילנות הוא מדאורייתא, ומה שיש להקל בחרובים הוא דווקא בחרובים גרועים שאינם עומדים למאכל אדם רגיל.

לעומתו **הראב"ד** (בהשגה שם) כתב: "...כל פירות האילן מדבריהם חוץ מתירוש ויצהר, וכשאמרו בגמרא אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן הוא

הדין לכל פירות האילן שהן מדרבנן, אלא הכי קאמר ליה כיון שמעשר האילן מדרבנן אם נהגו שלא כדין לא מיחו בידם, והטעם שנהגו בחרובין אחר לקיטה ולא נהגו בשאר אילנות אפשר מפני שרוב העולם אין רצין אחריהם כשאר פירות ומניחין אותן באילן הרבה לפיכך לא נחשבו בעיניהם עד שעת לקיטה, מ"מ לא היה אלא מנהג, והיכא דנהוג נהוג והיכא דלא נהוג לא נהוג והולכין אחר חנטה". כלומר שכל האילנות מעשרותיהם מדרבנן ולכן הסכימו חכמים למה שנהגו לגבי חרובים ללכת אחר הלקיטה, ודוקא בחרובים נהגו כך כי העולם אינם ממהרים לקטוף אותם. וב**רש"ס** (פ"ה ה"א ד"ה נהגו) כתב שהטעם שהקלו בחרובים הוא משום שרובם באים מההפקר, ע"ש.

2. זיהוים של בנות השוח

לגבי מהותם של בנות השוח דנו הראשונים ב**בבלי ר"ה** (שם) מתוך ההשואה לחרובים. ר' **בתוס'** (ר"ה ט"ו: ד"ה בנות) שהביאו סתירה בענין והסיקו שבנות שוח הן תאנים רעות, וכן **בריטב"א** (ר"ה שם ד"ה א"ר יוחנן) כתב בשם **הרמב"ן** שהם תאנים גרועות. **בתוס'** (ע"ז יד. ד"ה בנות) כתבו שיש בנות שוח שהן משובחות.

בריבמ"ץ כתב ע"פ הירושלמי בסוגייתנו שבנות שוח הם חרובים (ולא שדינם שוה לחרובים כפי שניתן היה להבין בירושלמי). ועוד פירושים ראה **בהערות לשבת הארץ** (פ"ד הט"ז הערה 2), ואכמ"ל.

3. דברי הירושלמי והבבלי, ט"ו בשבט כראש השנה - לאילו ענינים ומַיִן

כאמור, רבי נחמיה אמר שאין דין לילך אחר החנטה גם באילנות כשאינם עושים שתי פעמים בשנה, ורבי יוחנן אמר שנהגו כמותו בחרובין, וכן פסק הרמב"ם. בהמשך דברי ה**ירושלמי** (פ"ה ה"א) הובאו שיטות שונות איך לחשב את מעשר האילנות, האם ללכת אחר ר"ה של עולם בתשרי ולא אחר ט"ו בשבט, האם ללכת אחר שליש במקום חנטה או אחר הלקיטה וכו'. **ברש"ס** (ר' למשל ד"ה תמן, מתעשר) משמע שאלו דרכים

בהבנת דברי ר' נחמיה, על מה 'ויתר' ר' נחמיה באילן שעושה פירות רק פעם אחת בשנה.

אגב, בשיטת **הרמב"ם** שיש מפרשים ששליש הוא חנטה (ר' בהל' מעשר שני פ"ב, ו**ברש"ס** בסוגייתנו ד"ה ואיכא, ה**מהר"י קורקוס** שם, ועוד) לא נוכל לפרש שר' נחמיה עבר מהליכה אחר חנטה להליכה אחר שליש.

ומ"מ להלכה נפסקו דברי ר' נחמיה רק לגבי חרובין. וכמבואר בסעיף הקודם, מדוע חרובים הם מדרבנן ומדוע דוקא בהם הלכו כר' נחמיה. בדברי ר' נחמיה עצמו מובאות שלוש דוגמאות, הזיתים התמרים והחרובים.

לגבי הזיתים הקשה ה**רש"ס** (ד"ה אלא) שלכאורה לגבי זיתים הולכים אחר הבאת שליש, כיון שהוקשו לתבואה, ותבואה נקבע דינה לפי הבאת שליש, כפי שנלמד בגמ' ב**בבלי בר"ה** (יג.). הוא כתב ליישב שהזיתים הובאו כאן רק כדוגמא לכך שאין עושים שני גרנות, אך אין ללכת בהם אחר חנטה או לקיטה, וכן דינם נקבע לפי ר"ה של עולם. כך כתבו כבר **תוס' בר"ה** (ט"ו: ד"ה כגון), שבזיתים אין הולכים אחר החנטה אלא אחר הבאת שליש.

לעומת זאת **בריטב"א בר"ה** (ר"ה י"ב: ד"ה והא דקתני תבואה) כתב שמה שהולכים אחר שליש בתבואה הוא אכן לכל ענין, ובזיתים ההליכה אחר הבאת שליש היא רק לענין ההגדרה האם הגיע לכדי חיוב מעשרות או לא, והגדרת השנים לגבי זיתים היא ככל האילנות, שנקבעת לפי החנטה.

שיטה שלישית ומחודשת היא שיטת **הר"ן** (ר"ה י"ד. ד"ה הואיל) שכתב שכל מה שמצאנו בט"ו בשבט דאורייתא הוא רק לגבי ערלה בלבד, ואילו לגבי מעשרות כל המשמעות של ט"ו בשבט היא לגבי האילנות שהמעשר שלהם הוא מדרבנן (והיינו לא כרמב"ם המובא לעיל שכל האילנות חייבים מהתורה), ואילו הזיתים שהמעשר בהם הוא מדין תורה, באמת ר"ה שלהם תשרי והם גם אינם הולכים אחר החנטה.

4. ראש השנה לאילנות לשמיטה

ראוי גם כאן להזכיר בקצרה את המחלוקת בענין ראש השנה לאילנות לענין השמיטה. סוגיא זו נוגעת למעט הפירות שחונטים בין א' בתשרי לבין ט"ו בשבט, שאם ראש השנה בא' בתשרי יהיה לחונטים בימים אלה של השביעית דין של שביעית ולחונטים אלה בשמינית דין של שמינית, ואילו אם ראש השנה בט"ו בשבט לחונטים בימים אלה בשביעית יהיה דין של ששית, ולחונטים בימים אלה של השמינית יהיה דין של שמינית.

לפי דברי הר"ן המובא למעלה, מסתבר שלא יהיה דין של חנטה וט"ו בשבט לאילנות לענין שמיטה, כיון שהשמיטה היא מהתורה. ולפי פשט ה**רמב"ם** (פ"ד ה"ט וה"י) גם לאילנות ר"ה הוא בתשרי.

לעומת זאת בדברי ה**ר"ש** (פ"ב מ"ה, וכן בביאור המיוחס לר"ש על הספרא פ"א ה"ד) נראה שהאיסור של הפירות הוא עד חמשה עשר בשבט. הדברים מבוססים כבר על גירסא ב**ספרא** (פ"א ה"ד). בגירסא שלפנינו נאמר: "כיון שיצת שביעית אף על פי שפירותיה שמיטה, מותר את לעשות מלאכה בגופו של אילן, אבל פירותיו אסורים עד חמשה עשר בשבט". ונראה מכך שגם פירות שחונטים בשמינית לאחר א' בתשרי ולפני ט"ו בשבט יש להם דין של שביעית. ור' שם בר"ש וב**ראב"ד** בביאורם לתו"כ (ממה שכתב הר"ש בתו"כ שם "להחמיר" יש שלמדו שכוונתו להחמיר בלבד, ולחונטים בתאריכים הללו בשתי השנים יהיה דין של שביעית). אמנם ה**גר"א** בתו"כ וכן בהגהות על פירוש הר"ש מחק תיבות אלה.

וכאן יש לציין לדברי ה**של"ה** (אות הקו"ף - קדושת האכילה, א) שהעיר על דברי הרמב"ם: "עוד הנני מודיע להציל מהטעות, להמעיין ברמב"ם (בפ"ד דהלכות שמיטה דין ט'), שכתב וזה לשונו: באחד בתשרי ראש השנה לשמיטה וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית, אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ראש השנה הרי אלו מותרין, עכ"ל. האי ראש השנה פירושו ראש השנה שלהן, היינו ט"ו בשבט לאילנות, ולתבואה ראש השנה ממש". ואם כן לשיטתו ר"ה לאילנות הוא בט"ו בשבט גם לענין שמיטה, ושנת השמיטה לענין

האילנות נוגעת לפירות שחנטו בין ט"ו בשבט של השביעית לט"ו בשבט של השמינית, ככל שנות המעשר באילנות, ורצה השל"ה להכניס פירוש זה בדברי הרמב"ם.

והשיג עליו **בפאת השלחן** (סי' כ"ב סקי"ד): "ואחרי נשיקת עפר רגליו, אחרי העיון נראה ברור דרבינו (=הרמב"ם) ס"ל דר"ה של א' בתשרי הוא לכל דבר גם לפירות האילן, כפשטא דלשונו שכתב בא' בתשרי ר"ה כו' קודם ר"ה, ועל ר"ה הנ"ל קאי. וכמ"ש במתני' דר"ה בא' בתשרי ר"ה לשמיטין על כל דבר. ומ"ש בא' בשבט ר"ה לאילן היינו לענין מעשרות... אבל לענין שביעית ר"ה שלהן א' בתשרי".

וכך סיכם זאת **בשבת הארץ** (פ"ד ה"ט): "ויש מי שאומר שראש השנה לפירות האילן הוא חמישה עשר בשבט גם לשביעית. ואם הגיעו לעונת המעשרות קודם חמישה עשר בשבט של שביעית הרי הם כפירות של ששית. ורבו החולקים עליו שסוברים שאין דין של ראש השנה לאילנות בחמישה עשר בשבט אמור אלא לענין סדר השנים של המעשרות, בין מעשר שני למעשר עני, וכן לענין שאין מעשרין מן החדש על הישן ומן הישן על החדש. אבל לענין שביעית לעולם גם לאילנות ראש השנה שלהן הוא אחד בתשרי".

ו**בחזון איש** (סימן ז [א] ס"ק יג) נימק את ההליכה בענין שביעית אחר ראש השנה ולא אחר ט"ו בשבט, שכיון שאיסור העבודה בשמיטה תלוי בר"ה של תשרי, לכן כל עניני השמיטה יהיו תלויים בו. ולפי מה שראינו לעיל בדעת הר"ן כל ההליכה אחר חנטה היא מדרבנן, ולא צריכה היא להכריע לענין שביעית, וכדעת הרמב"ם.

נד. לוף

במשניות הבאות (פ"ה מ"ב - מ"ה) נדונו דינים הנוגעים ללוף. ה**רמב"ם** (פ"ה מ"ב) ועוד כתבו (ע"פ **הירושלמי** (פ"ה ה"ב) שהלוף הוא ממיני הבצלים, והדרך הייתה לטמון אותו בקרקע. הדינים במשניות הבאות נוגעים לעצם טמינת הלוף, ליחס אל לוף שהיה בקרקע במשך השמיטה, לקניית לוף במוצאי השמיטה, ועוד.

1. טמינת לוף ובצלים

במשנה (פ"ה מ"ב) מובאת מחלוקת ר' מאיר וחכמים לגבי טמינת הלוף. ר' מאיר אומר שיש לטמון לכל הפחות סאתים של לוף, שיגיע לגובה ג' טפחים, ולכסות בטפח עפר עליהם, ואילו לחכמים יש לטמון לכל הפחות ארבעה קבים של לוף, בגובה של טפח, ולכסות בטפח עפר.

הריבמ"ץ (פ"ה מ"ב) הסביר שמחלוקת ר' מאיר וחכמים היא רק בשאלת הגובה, וד' הקבים שאמרו חכמים בגובה טפח היא אותה כמות של לוף שיש לר' מאיר בג' טפחים, אלא שהיא שליש הכמות ושליש הגובה, שהרי סאה ששה קבים, ובסאתים יש י"ב קבים, ושליש הגובה הוא טפח, ושליש הכמות ד' קבים. ובכל אופן יש לכסות בטפח עפר.

בירושלמי (פ"ה ה"ב) הובאה מחלוקת לגבי בצלים: "עד כדון לוף. בצלים, אמר רבי יונה היא לוף היא בצלים, אמר רבי יוסה מסתברא בבצלים אפילו פחות מיכן מותר, דאינון שפין". נחלקו מפרשי הירושלמי בפירוש הטעם של "שפין", דהיינו חלקים, האם הוא משום שקשה לדחוס כ"כ הרבה בצלים (**מהר"א פולדא**) או משום שלא יצמחו (**רש"ס**) או משום שאם יצמחו יושחתו מיד (**פני משה**).

כמו כן נחלקו הראשונים כיצד לפסוק בדין הבצלים, שלכאורה מסקנת הירושלמי היא שיש להתיר בבצלים טמינת כמות קטנה יותר. וכן כתב **הרא"ש** (פיה"מ פ"ה מ"ב) שבירושלמי התירו לטמון בבצלים בכמות פחותה. לעומת זאת **הרמב"ם** (פ"א הט"ו) פסק כחכמים לגבי הכמות שמותר להטמין, וכתב דין זה לגבי לוף "וכיוצא בהן", ומשמע לכאורה שכן יהיה הדין גם בבצלים. גם **הרדב"ז** (שם) כתב: "כתב רבינו וכיוצא בהם שדרכם להטמינם בקרקע, כדתנן בפאה (פ"ו מ"י) כל הטמונים בארץ כגון הלוף והשום והבצלים, והלוף הוא מין ממיני הבצלים". וכ"כ בדעת הרמב"ם **במראה הפנים** (ד"ה אמר ר' יונה) ועוד.

ובטעם החומרא של הרמב"ם כתב **בשושנים לדוד** (פ"ה מ"ב) שכיון שאין ידוע כמי לפסוק במחלוקת אמוראים זו שבירושלמי, פסק הרמב"ם לחומרא משום שעיקר השביעית הוא מן התורה. ובסברא זו של השושנים

לדוד יש לדון האם אכן היא דרכו של הרמב"ם להחמיר בכל דין ואפילו דרבנן בשמיטה משום כלל זה.

וראה **בדרך אמונה** (ביאור ההלכה פ"א הט"ו ד"ה הטומן) שרוצה לפרש בדברי הרמב"ם לקולא, שמה שכתב "וכיוצא בהן" הכוונה למה ששווה ממש ללוף, ואילו הבצלים שהם חלקים ואינם כמו הלוף ניתן להטמין אותם גם בפחות מכך.

2. לוף שעברה עליו שביעית - המחלוקת במשנה וביאוריה

במשנה (פ"ה מ"ג) נחלקו התנאים בדינו של לוף שעברה עליו שביעית. נאמר בה שאם לקטו העניים את עליו לקטו, ואילו אם לא לקטו העניים את עליו, לדעת ר' אליעזר העניים עושים חשבון עם בעל הלוף לאחר השביעית, ואילו לדעת ר' יהושע אין לעניים חשבון איתו.

ברמב"ם (פיה"מ כאן) ביאר את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע האם יש לעניים עמו חשבון כתלויה במחלוקת התנאים בענין האכילה לאחר הביעור (וזה ע"פ ההסבר של ר' אבהו **בירושלמי**), שר' אליעזר סובר שעניים אוכלים לאחר הביעור ולא עשירים, ואילו ר' יהושע סובר שאחר הביעור אין אוכלים לא עניים ולא עשירים (דברים אלה של הרמב"ם שנוגעים לדין הביעור תלויים בגירסה **במשנה** להלן פ"ט מ"ח, וכן בגירסה **בתוספתא** פ"ח ה"ג, ואכמ"ל). לגבי משנה זו לא כתב הרמב"ם הלכה בהלכותיו.

לעומת זאת **בר"ש** (פ"ה מ"ג) לאחר הביעור הכל אוכלים, וזו דעת ר' יהושע, ומ"מ האריך הר"ש לדון בדעת ר' אליעזר, מהו החשבון. הר"ש מסתמך על המשנה להלן ריש פ"ז, שללוף אין ביעור אך לעליו יש ביעור, והוא שואל שלש שאלות על הדין של ה"חשבון". האחת, מדוע אין הולכים בו אחר לקיטה כירק שיחשב כשמינית. השניה, מדוע אין בו איסור ספיחין אם גדל בשביעית. והשלישית, אם אמרנו שיש לו ביעור, והרי ביעור תלוי ב"כלה מן השדה", והוא הרי נשאר מהשביעית לשמינית.

מסביר הר"ש שמדובר בלוף שלקטו אותו בשביעית, שאם לא כן היה נחשב הלוף כשמינית (שדין הלוף כירק ללכת בתר לקיטה), וספיחין אין בו

משום שתחילת גידולו הייתה בששית (וזו כוונת ר' ירמיה בירושלמי, שהעמיד בעלי לוף שוטה, וזה ע"פ מש"כ הר"ש לקמן פ"ט מ"א בדין הספיחין), ומה שהלוף כאן נשאר ולא כלה מהשדה הוא רק משום שהטמין אותו יחד עם עליו למשך התקופה הקרה, ולאחר שעברה נטע אותו בחזרה, וגדלו העלים שלו.

הרא"ש (פ"ה מ"ג) לאחר שהביא את דברי הר"ש הוסיף: "ובירושלמי משני עוד שינויי אחרינ". וכוונתו שעל השאלה מדוע אין הולכים בו אחר הלקיטה נאמרו בירושלמי עוד תירוצים: א) ר' יוסה העמיד בלוף שהיה נטוע לפני ר"ה השביעית, ועשה ביצים לפני השביעית, וריכנו בתחילת השביעית, ועקר אותו במוצאי השביעית, שאם ריכון כעיקור נחשב שנעקר בשביעית, וכל מה שהיה בו בשעת הריכון דינו להיות לעניים, ואילו מה שצמח אחר כך ונלקט בשמינית דינו להיות של בעל הבית. ואילו אם ריכון לא כעיקור כולו נחשב כשל שמינית, ואין בו לעניים כלל, וזו דעת ר' יהושע. ואילו ר' אליעזר הסתפק האם ריכון כעיקור או לא ולכן אמר לעשות חשבון עם העניים (א. משום שיש לחשב העלים שגדלו בשמינית. ב. משום שלא ברור לו אם ריכון כעיקור או לא).

ב) על אותו בסיס של דיון, אלא להפך, העמיד ר' חזקיה, בנטעו ערב שביעית וריכנו בערב שביעית (ע"פ פירוש הר"ש והתיקון בגירסה שתיקן בירושלמי), ועקרו בסוף השביעית, שאם ריכון כעיקור אין לו דין שביעית (והוסיף הר"ש שגם מה שגדל בשביעית לא נחשב שגדל מהקרקע אלא כמו פרי שמונח בתיבה שגדל מעצמו), ואם ריכון לאו כעיקור יש לו דין שביעית. ולכן לר' אליעזר יש כאן ספק, ואילו לר' יהושע היה ברור שריכון כעיקור ולכן אין לעניים זכות בו.

3. ריכון או "דיכון" - דינו ומהותו

בדין ה"ריכון" שיש גורסים בו "דיכון", כאמור, נחלקו **בירושלמי** (פ"ה ה"ב). לפי דעת אמוראי הירושלמי לר' אליעזר הוא כספק עיקור, ולר' יהושע אליבא דר' יוסה הוא לא כעיקור ואליבא דר' ירמיה הוא כעיקור. בהמשך הירושלמי מובאת ברייתא שהירושלמי מדייק ממנה "הדא אמרה שריכון כעיקור", אלא שיתכן שדיוק זה נדחה בירושלמי שהסיק: "תיפתר

שעקרן עד שלא צימיחו" (ראה **במהר"א פולדא** ו**בפני משה** בפירוש דברי הירושלמי שם, ולכאורה בדברי **הריבמ"ץ** **הר"ש** ו**הרא"ש** במשנה ד' שהביאו את המשך הירושלמי בקשר למשנה ד' נראה שלא ביארו כפני משה שהירושלמי חזר בו מהדיוק שריכון כעיקור, ע"ש).

ונחלקו המפרשים מהו ה"דיכון", וכדלהלן: **הר"ש** גורס דיכנו, כתב שפירושו שדך (היינו כתש) את העלים במקום חיבורם. **הרש"ס** (ד"ה ריכנו) גורס ריכנו ומפרש מלשון הטיה שהטה את הצמח לעקרו. **המהר"א פולדא** (ד"ה ר' יוסי) כתב: "שדרסן ברגליו בעוד שהן מחוברים". **בפני משה** (ד"ה וריכנו) כתב: "כלומר שבשביעית כפפו והטה את עליו למטה כדי שלא יתגדלו יותר". ולדעת הפני משה יש ריכון שהוא ודאי כעיקור וזה אם הריכון היה כזה שמונע את הצמיחה, ע"ש, ואכמ"ל.
[וראה עוד בענין זה של "ריכון" ו"דיכון", פירושו ומשמעותו, להלן בפ"ו ה"ג, בדברי הירושלמי שם לגבי גידולי שביעית, ובדברי מפרשי הבבלי והירושלמי שהבאנו שם].

4. מה עושים בספק בממון עניים בשביעית

בדעת ר' אליעזר שעושה חשבון עם העניים מובא ביאור **בירושלמי** (פ"ה ה"ב): "עשה בארץ שלש שנים נותן לעניים רובע, שתי שנים נותן לעניים שליש, שנה אחת נותן לעניים מחצה". וכתב **הר"ש** שאע"פ שנאמר בנדרים שגידולי ההתר מעלים את האיסור, לענין אפקועי ממונא שאני, והם לא מעלים. יתכן שכוונת הר"ש היא שיש כאן רק דין של ממון עניים ולא דין קדושת שביעית, ר' **בדרך אמונה** (פ"ז ה"ג ביאור ההלכה ד"ה היו לו) שרצה לומר כך. ולעומת זאת ר' **ברש"ס** (במשנה ד"ה ואם לאו) שרצה לומר שכל מה שנאמר כאן לעשות חשבון הוא דווקא לגבי הממון שבדבר, ואילו לגבי דיני הקדושה ואיסור סחורה יש לנהוג זאת גם בשאר היבול.

עוד שתי הערות יש להעיר כאן: האחת שלענין ביטול והשפעתו על הממון לכאורה שייכת סוגיית הגמ' **בבבלי ביצה** (לח:). והשניה, שלפי האמוראים שהעמידו שר' אליעזר מספקא ליה אם ריכון כעיקור לכאורה היה צריך לדון כאן ספק ממונא לקולא, ויתכן שהדבר נוגע לשאלות לגבי

ספק ממון ואיסור שבאו בשאלה אחת, וספק ממון עניים, וראה למשל **בקונטרס הספיקות** (כלל ו אות ה), ואכמ"ל.

5. לוף של ערב שביעית - מחלוקת ב"ש וב"ה

במשנה (פ"ה מ"ד) נאמר: "לוף של ערב שביעית שנכנס לשביעית, וכן בצלים הקיצונים, וכן פואה של עידית, בית שמאי אומרים עוקרין אותן במארופות של עץ, ובית הלל אומרים בקרדומות של מתכות. ומודים בפואה של צלעות שעוקרין אותה בקרדומות של מתכות". המפרשים כתבו שמדובר כאן על על לוף שמותר באכילה ויש בכל אופן מגבלה באופן איך לעקרו.

לדעת **הר"ש** (לקמן ריש פ"ט) כל ספיחי ששית מותרים, גם כשנלקטו בשביעית, ומובן דין משנתנו, ואילו לדעת **הרמב"ם** (פ"ד ה"י), שהולכים אחר הלקיטה, יתכן לומר שמודה בצמחים שנגמר גידולם לגמרי, ואינם גדלים כלל, שאין בהם איסור ספיחים. והיה מקום לדון לגבי קדושת שביעית, שלדעת הר"ש (שם) יתכן שזו מחלוקת ר' שמעון וחכמים במשנה שם, ולחכמים יש קדושת שביעית במה שנלקט בשביעית, ואילו אם לרמב"ם יש כאן התר של יבול שנגמר בששית ואינו גדל, היה מקום לומר שגם קדושת שביעית לא תהיה בו. ור' **בחזו"א** (סי' ט ס"ק ג') שכתב בדעת הרמב"ם שכשלא גדל בשביעית אין לו דין ספיחין, אבל קדושת שביעית יש בו משום שלענין קדושת שביעית הולך אחר הלקיטה.

[אגב, בדברי **הריבמ"ץ** (פ"ה מ"ג) שכתב לגבי דברי ר' יוסי "קודם שגזרו על הספיחין" משמע לכאורה שלא כדברי הר"ש, אלא כדברי הרמב"ם, שגם ביבול שהתחיל לגדול בשישית יש גזרת ספיחים].

בירושלמי (פ"ד ה"ב) נאמר: "רבי יוסי בשם רבי לא תפתר שעקרן עד שלא צימחו", וכאמור לחלק מהמפרשים זה נוגע לדין של ב"ש וב"ה, שאם צמחו בשביעית אסור לעקרם, וכתב **הר"ש** (פ"ה מ"ד) שהוא משום הפסד. ור' **בתוי"ט** (פ"ה מ"ד) שכתב שאיסור ההפסד כאן הוא או משום שע"י עקירה בשינוי מוכרח מקצת מהפרי להיפסד, או שההפסד הוא על דרך הרמב"ם שיהיה להם דין ספיחים שיאסרו באכילה, ואולי כל זה משום שאם לא יעקור עכשיו יוכל לשמרם לשמינית.

[וראה עוד **בחזו"א** (סי' ט' סק"ד) מה שדן בדברי התוי"ט הללו, שלכאורה אם הם מותרים באכילה אין חיוב להשהות אותם לאחר שהגיעו לעונת המעשרות, כמו שמצאנו בסוף הפרק הקודם, ואילו אם הם אסורים משום ספיחין, יש מצוה לעקור ספיחין, ע"ש].

6. האם לב"ה צריך שינוי בעקירת הלוף ושאר צמחים?

בעצם מחלוקתם של ב"ש וב"ה, מדוע לב"ש במארופות של עץ ולב"ה בקרדומות של מתכת, כתב **הר"ש** (פ"ה מ"ד) שב"ש חששו לעבודת הארץ וב"ה לא חששו לעבודת הארץ. וכן **בפיה"מ לרמב"ם** כתב שלב"ש הצריכו שיעשה בשל עץ כדי שישנה, ומשמע שלב"ה אין צורך בשינוי.

אלא שלהלן (פ"ה מ"ה) נחלקו ר' יהודה וחכמים לגבי לקיחת לוף במוצאי שביעית: "מאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית, ר' יהודה אומר מיד וחכמים אומרים משירבה החדש". ושם ביאר הר"ש, שאע"פ שבשאר ירקות צריך להמתין עד שיעשו כיוצא בהם, לגבי לוף ר' יהודה מתיר לקחת אותו מיד, כיון שאין חשש שיהיה מלוף שנעקר בשביעית, וזה כיון שיש לגבי לוף תקנה לעקרו בשינוי, במארופות עץ לב"ש ובקרדומות מתכת לב"ה, ומשמע מכך שגם קרדומות המתכת הם שינוי. ובלוף הצריכו חכמים שינוי ולא בשאר ירקות. כך כתב גם ה**תוי"ט** במשנתנו בדעת ב"ה: "בקרדומות של מתכות - ואפ"ה הוי שינוי, כדבעינן למימר במתניתין דלקמן".

בדברי הרמב"ם (פ"ד הי"ט) כתב ה**מהר"י קורקוס**: "והלכה כב"ה שאין צריך שינוי". ו**בקול הרמ"ז** (פ"ה מ"ד ד"ה שם ד"ה בקרדומות) כתב לתלות דבר זה במחלוקת ר' יהודה וחכמים, שלר' יהודה צריך שינוי ולחכמים א"צ שינוי. אם כן יש כאן שלש שיטות בדעת ב"ה, או שצריך שינוי בעקירת הלוף (תוי"ט, ר"ש משנה ה'), או שלא צריך שינוי (מהר"י קורקוס, ופשטות הר"ש במשנתנו), או שהדבר תלוי במחלוקת ר' יהודה וחכמים, שלר' יהודה צריך שינוי ולחכמים א"צ (קול הרמ"ז).

ב**שבת הארץ** (פ"ד הי"ט סק"א) כתב על דרך זו שצריך שינוי, שדוקא שינוי בצורת הכלי, בקרדום, מותר, ואילו שינוי בחומר הכלי כב"ש, מארופות של עץ, יהיה אסור לדעת ב"ה. ובקונט"א (י"ט) העיר שכל זה על דרך

הר"ש, אבל ע"פ הרמב"ם אין מקור לצורך בשינוי לב"ה, שהרי כתב בפירוש המשניות בטעם של ב"ש שצריך שישנה, משמע שלב"ה אינו צריך לשנות. וראה בענין זה גם **במשנה ראשונה** (פ"ה מ"ד ומ"ה).

7. דברי הירושלמי על מקום שנהגו לחרוש ולנכש

בירושלמי (פ"ה ה"ב) נאמר: "...ותני עלה מקום שנהגו לחרוש יחרוש לנכש ינכש". **הרמב"ם** (פ"ד ה"ד) מביא דין זה לגבי איבוד ספיחי שביעית במוצאי שביעית: "ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה, ואין תולשין אותן ביד אלא חורש כדרכו, ובהמה רועה כדרכה".

לדברי הרמב"ם ע"פ הירושלמי כאן יש מקור גם בדברי ה**תוספתא** (סוף פ"ה): "ספיחין של שביעית אין תולשין אותן ביד אבל חורש כדרכו ובהמה רועה כדרכה". וכן ה**מהר"א פולדא** (ד"ה מקום שנהגו) כתב ע"ד הרמב"ם.

בדברי מפרשי הירושלמי מצאנו דרכים נוספות בהבנת משפט זה. **ברש"ס** (ד"ה ותני עלה) כתב שדין זה נוגע לפואה של צלעות, שהיא מקום סלעים, ששם מותרים דברים נוספים, ואפילו אם נהגו לחרוש שם בשביעית מותר, כיון שהוא מקום סלעים אין בו משום עבודת הקרקע.

בפני משה (ד"ה ותני, מקום, לנכש) כתב שאם כשבא לעקור את הספיחים שנכנסו לשביעית רוצה גם לחרוש אחריהם יוכל לעשות זאת במקום שנהגו, ולא חוששים שיאמרו שהתכוין לעבודת השדה. וכעין זה גם **בביאור הגרח"ק.** ויש להעיר שלגבי השאלה על אילו ספיחים מדובר יש לדון ע"פ מחלוקת הר"ש (בפ"ט מ"א) והרמב"ם (פ"ד ה"י), ואכמ"ל.

8. מאימתי מותר ליקח לוף במוצאי שביעית?

כאמור, לגבי דין זה נחלקו ר' יהודה וחכמים **במשנה** (פ"ד מ"ה), לר' יהודה ניתן לקחת לוף מיד ולחכמים רק משירבה החדש. **בירושלמי** (סוף ה"ב) נאמר: "מאי טעמא דרבי יודה, גזרו על הלוף ולא גזרו על הירק".

הר"ש נתן טעם לדבר, וביאר בכך את דברי הירושלמי, שכיון שבלוף הצריכו חכמים שינוי לכן אין לחשוש שהלוף הוא מהשנה השביעית,

ואילו **ברמב"ם** לא מובא טעם זה, ונראה שהבין בירושלמי שלא גזרו חכמים להצריך בלוף להמתין, וכן, כאמור, מדבריו בפירוש המשנה לעיל משמע שלב"ה אין צורך בשינוי.

ה**גר"א** (שנות אליהו מ"ה) כתב לגרוס בירושלמי להפך, מ"ט דרבנן, גזרו על הלוף ולא גזרו על הירק, והוא מבאר שלרבנן דינו של לוף חמור מדינו של ירק, שבירק לא הצריכו להמתין עד שירבה החדש, אלא משיעשה כיוצא בו, ואילו בלוף, כיון שהוא מתקיים יותר, גזרו שימתין עד שיהיה רוב בחדש.

לגבי הזמן שבו ניתן לקחת לוף לפי דעת חכמים דר' יהודה, שצריך "משירבה החדש", מובא ב**ירושלמי** (סוף ה"ב) מעשה: "תני, אמר ר' יודה מעשה שהיינו בעין כושין ואכלנו לוף על פי רבי טרפון במוצאי החג של מוצאי שביעית, אמר לו רבי יוסי, עמך הייתי ולא היה אלא מוצאי הפסח". וכתבו ע"פ זה ה**ר"ש** וה**רא"ש** (מ"ה) שבירושלמי משמע שהאיסור נוהג עד הפסח.

ה**רש"ס** (ד"ה מוצאי) הקשה על דברי הר"ש והרא"ש, שאם הוא עד הפסח, למה לא נאמר במשנה שהוא עד הפסח, אלא המעשה היה בפסח, ולכן אמרו לו פסח, שהוא טעה בין חג לחג, בין סוכות לפסח, ואילו ההתר מתחיל כבר קודם לכן. ואולי ראיית הר"ש והרא"ש היא שאם ההתר היה נוהג כבר זמן רב לפני החג לא היה ר' יהודה טועה ותולה את ההתר בסוכות.

כמו כן יש לדון כאן בתפקיד התאריך של חנוכה לענין הספיחים, אילו ספיחים הוא מתיר, ור' ב**רמב"ם** (פ"ד ה"ו), ואכמ"ל.

נה.לפני עיור והשאלת כלים

1. הדין שתולים להקל לגבי לפני עיור וטעמו

ב**משנה** (פ"ה מ"ו) מצאנו: "אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית, מחרישה וכל כליה, העול והמזרה והדקר; אבל מוכר הוא מגל יד ומגל קציר ועגלה וכל כליה. זה הכלל כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה

אסור, לאסור ולהתר מותר". **בירושלמי** (פ"ה ה"ג) נאמר: "אמר רבי יונה כיני מתניתא: אילו כלים שאין האומן רשאי למוכרן בשביעית לחשוד על השביעית". מכאן שלמי שאינו חשוד מותר למכור גם כלים שאין בהם שימוש היתר (וראה עוד להלן בדברי הירושלמי "סתמן מותר"), ואילו לחשוד אין למכור דברים שאין בהם שימוש אפשרי להתר, אבל דברים שיתכן שישתמש בהם להיתר, מותר למכרם גם לחשוד בשביעית.

גם במשנה להלן (פ"ה מ"ט) נאמר שמותר להשאיל כלים לחשוד על השביעית גם אם יתכן שיעשה בהם איסור: "משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחיים ותנור...". ומבואר שם **בירושלמי** (פ"ה ה"ד): "וסתמו לאו כפירושו הוא, אני אומר נפה לספור בו מעות, כברה לכבור בה חול, ריחיים לטחון בו סממנין, תנור לטמון בו אונין של פשתן". כלומר שתולים להקל שיעשה דברים של היתר, ולא חוששים להכשלה כל זמן שיש אפשרות שיעשה דברים של היתר.

ולכאורה יש לשאול מהו הטעם לדין זה, שתולים להקל לגבי לפני עיור. וראה **בריטב"א** (ע"ז ט"ו: ד"ה מי דמי) שכתב: "...אין לאו דלפני עור אלא כשנותנו למי שיעשה בו עבירה ודאי, ורבנן אסרו אפילו סתמו היכא שיש רגלים לדבר לחוש שיעבור בו זה עבירה, ועשו סתמו כפירושו, וכל היכא דאיכא למיתלי לקולא דלאו לעבירה בעי ליה, אוקמוה רבנן אדינא והתירוהו...". כלומר שאין דין לפני עיור אם אינו מעמיד לו מכשול ודאי, שיתכן שלא יעשה בו עבירה, ואם רגלים לדבר ובסתמא יעשה זה עבירה אסור מדרבנן, אך אם יש לתלות להקל, מותר לתת לו. יתכן שזה כעין לימוד בפסוק "וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל", מכשול ודאי אסרה התורה ולא ספק מכשול.

2. דברי כמה אחרונים בטעם דין זה

במשנה ראשונה (פ"ה מ"ו ד"ה לאיסור ולהיתר מותר) גם כן התקשה בשאלה זו: "אמאי מותר, כיון דספק דאורייתא הוא שמא לאיסור קונה, ולפני עיור דאורייתא הוא...", וכתב שם בהמשך דבריו: "...ואפשר ליישב דנתינת מכשול לא מיקרי אלא כשהמכשול ידוע בשעה שזה נותן לו, אבל בספק אם יעשה בו מכשול אין זה נותן מכשול, והלוקח הוא מכשיל את

עצמו...", עיי"ש עוד בדבריו, שדחה טעם זה (בגלל הוכחה מסוגיית הגמ' במס' ע"ז יד.), והציע טעם נוסף להתיר "ואפשר דלסבב עבירה אינו מדאורייתא אלא אסמכתא", עיי"ש, וראה עוד **במנחת שלמה** (על המשניות כאן), מה שדחה חידוש זה של המשנה ראשונה.

הגרי"א ספקטור **בעין יצחק** (יו"ד סי' ל"ד סקי"ב) כתב בטעם הדין שתולים להקל: "בהך דמשאלת לחברתה חשודה על השביעית, דמפני דרכי שלום התירו שם, ולא דיינינן לומר דשמא אם היינו מרחיקין את עצמינו מן שאלת כלים להחשודה על השביעית וכיוצא, דאז אולי תחזיר מדרכה הרעה, אלא אמרו דאין לנו להרחיק עצמינו ממנה, כי חז"ל ראו דגדול השלום, כיון דיש לנו למתלי אף בצד רחוקה. וטעמם דראו דע"י השלום יכול להיות שתחזור מן דרכה ותתן אוזן קשבת לדברינו, ולא יהיה אגודות אגודות ח"ו...". כלומר אנו תולים להקל ולא להחמיר, וסומכים שע"י השלום תחזור מדרכה, ולא להפך ע"י שנרחיק אותה.

גם ה**חזון אי"ש** (סי' י"ב סק"ט) כתב לקשור התר זה עם הדרכי שלום (שהוזכרו במשנה ט') והוסיף שההתר נשען גם על כך שחכמים שיערו שאם לא נקל בזה נכשיל אותם באיסורים לא פחות חמורים: "ונראה דהא דהקילו חכמים בספק, אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עור, והיה ראוי להחמיר בספיקות, משום דאם באנו להחמיר בספיקות נמי נעשה מכשול, שנמנע חסד ודרכי חיים ושלו' מעצמנו ומהם, והן רק ע"ה וחייבין אנחנו להחיותם ולהיטיב עמם, וכש"כ שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם, ועוברין על לא תשנא ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו... וכן אמרו מועד קטן (י"ז.) במכה בנו גדול, והלכך שקלו חז"ל בפלס עד כמה שיש להתנהג לקונסם ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרום מכשולים יותר גדולים להם ולנו, והכריעו לאסור למכרם בזמן שהוא ודאי לעבירה, ולהתיר בספק, וזו דרך הממוצעת והישרה...".

יש לשאול על דברי החזו"א שכתב "חכמים שיערו", והרי לכאורה זהו ספק דאורייתא, ולדעת ה**רשב"א** (עי' רשב"א קדושין עג. ד"ה ממזר ודאי) דינו להחמיר מדאורייתא, וכיצד יתכן ש"חכמים שיערו". ור' כעין קושיא זו ב**משנה ראשונה**. ואולי יש לומר על דרך מה שכתב ה**ב"י** (או"ח ריש סי'

תק"ל) לגבי חול המועד שהתורה מסרה לחכמים כח להגדיר בהלכות דאורייתא: "...דאיסור מלאכה בחול המועד דבר תורה, כדמשמע בסוגיא שבפרק אין דורשין (חגיגה יח.), אלא שהתורה מסרה לחכמים שיאסרו המלאכות שנראה להם ויתירו מה שנראה להם, וכעין מה שכתב הר"ן בריש יומא (א. ד"ה יום) גבי עינויי דיום הכפורים בר מאכילה ושתיה, וכן מבואר בהדיא בפרק אין דורשין בברייתא לא מסרו הכתוב אלא לחכמים לומר איזו מלאכה אסורה ואיזו מותרת...", ואולי החזו"א יאמר כעין זה גם לגבי לפני עיור, ודבר זה לכאורה דחוק לאמרו כאן, ובעיקר הדין עוד יש להאריך ואכ"מ.

וראה **במנחת שלמה** (ח"א סי ל"ה סק"ב) שדן במי שמחליף יין של ערלה ביין של סתם יינם שאין בזה משום לפני עיור כיון שאינו מכשיל אותו אלא רק מחליף לו את היין ביין שאיסורו יותר קל. וזה דומה לחלק השני שבסברת החזו"א.

3. עוד בדין התליה בהיתר

במשנה (פ"ה מ"ו) נאמר: "זה הכלל, כל שמלאכתו מיוחדת לעבודתו אסור, לאיסור ולהיתר מותר". **ובירושלמי** (פ"ה ה"ג) מובא: "סתמן מהו, וממה דתני לאיסור ולהיתר מותר, הדא אמרה סתמן מותר". התליה בהיתר היא בין אם בחפץ שמשאיל יש שימוש של היתר עכשיו, ובין אם השואל הוא אדם שיתכן שהוא כשר שאינו עושה מלאכה אסורה בשביעית, ולכן מותר למכור לו גם כלי שאין בו מלאכת התר, כיון שיש לתלות שישהה אותו לשנה הבאה (כך פירוש הירושלמי ע"פ דברי **הרמב"ם** פ"ח ה"ד, וע"פ **הפנ"מ** ו**המהר"א פולדא**. וראה ברש"ס שכתב גם פירוש שונה, שאם לא אמר שהולך לעשות בו איסור, מותר למכור).

גם בהמשך הפרק, לגבי מה שנאמר **במשנה** (פ"ה מ"ט): "משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחיים ותנור", נאמר **בירושלמי** (פ"ה ה"ד): "מתניתא בסתם, אבל במפרש לא. א"ל וסתמו לאו כפירושו הוא, אני אומר נפה לספור בה מעות, כברה לכבור בה חול, ריחיים לטחון בו סממנין, תנור לטמון בו אונין של פשתן". כלומר שתולים להקל שלא יעשו מלאכת איסור בחפצים שמשאילים אותם.

היה מקום לשאול לכאורה על הדין של הנותן כוס יין לנזיר, שעובר משום ולפני עיור, והרי גם שם יש מקום לתלות בהיתר, שיתן לבנו או לקרובו וכדומה. וראה **בתוס'** (ע"ז ו.) שכתבו: "...נקט כוס יין לנזיר משום דמסתמא למישתי קא בעי ליה, כיון דכ"ע חמרא שתו, ושמא שכח נזירתו, אבל ישראל שאמר הושיט לי נבלה או חזיר או שום איסור, אין לחושדו מלהושיט לו, אבל אם ידוע לו שרוצה לאכלו אסור להושיט לו...". כלומר שדוקא באיסור יין לנזיר יש לחשוש שמא שכח את נזירותו ויבא לשתות, אך בשאר איסורים אין איסור ליתנם לישראל, כיון שיש לתלות שיעשה בהם דבר מותר, וכמו שמצאנו בנידון שלנו.

גם מ**פירוש המשניות לרמב"ם** (פ"ה מ"ו) ניתן ללמוד שכל החשש הוא בחשודים בלבד, שכתב: "אמר ה' ולפני עור לא תתן מכשול, הכוונה בזה, שמי שעִוורה אותו התאוה והדעות הרעות, אל תעזרהו על עורונו ותוסיף להתעותו". מכאן שלגבי מי שאינו חשוד אין בעיה לתת לו דברים אסורים.

4. תליה שאינה גמורה

יש לציין כאן גם את דברי ה**תוס'** (גטין סא. ד"ה משאלת) שהקשו למה צריך את הטעם של דרכי שלום לגבי המשנה של משאלת נפה, והרי לגבי לפני עיור גם ללא דרכי שלום תולים, כמו שראינו לגבי המשנה של המוכר, שתולים בהיתר אע"פ שאין שייך שם דרכי שלום (ותוס' שם הביאו כמה הוכחות לומר שאין בזה דרכי שלום - ממה שדין זה לא מופיע בגיטין, וממה שהגמרא בע"ז מוכיחה מדין זה, וכן שלגבי מכר לא שייך דרכי שלום). ותרצו התוס' שהתליה בהיתר שנזכרה לגבי נפה וכברה היא תליה חלשה, שאם לא היה בזה משום דרכי שלום היה הדבר אסור.

אם כן לגבי הדין של משאלת נפה, יש כאן לדעת התוס' הקלה נוספת של תליה בהיתר דחוק, וזה משום שיש בכך דרכי שלום. זו הבנת התוס' שם בדברי הירושלמי שתחילה שאלו "וסתמו לאו כפירושו", שכאן אין לתלות בהיתר, והתירוץ היה שיש כאן דבר מה דחוק שניתן לתלות בו. ומ"מ כל זה משום דרכי שלום. ולגבי דין לפני עיור מדאורייתא בכה"ג, צריך ליישב

כדלעיל, שאין בספק מכשול משום לפנ"ע, או שאין במכשול של עבירה משום לפני עיור מדאורייתא, וכו'.

לעומת זאת לדעת **הרמב"ן** (גיטין סא. ד"ה מתני', וכ"כ גם **הריטב"א** שם) ההבחנה היא לא בין התליה שיש במוכר מגל לבין התליה שיש במשאלת נפה, אלא ההבדל הוא בין מוכר לבין משאיל, שבהשאלה, שאין הנאה למשאיל, אילו לא היה בכך משום דרכי שלום לא היה צריך להכנס לספק זה האם ישתמש בו בהיתר או לא, משא"כ במכירה שיש לו בה הנאה של ריוח ממון, ומשום כך התירו לו להכנס לספק זה.

יש להעיר שבלשון **הריטב"א** (ע"ז טו: ד"ה מתקיף) נראה שצריך להיות אומדנא דמוכח, ודבר זה לכאורה קשה להסביר בדוגמאות של הירושלמי, ואולי כוונת הריטב"א לא דווקא לאומדנא דמוכח כפשוטו, אלא לאפוקי לתלות בדבר שאינו סביר כלל כגון שישאיר לשמינית וכו', אלא צריך שתהיה סיבה סבירה לכך שצריך את הדבר להשתמש בו שימוש של היתר עכשיו.

גם ב**תוס' אנשי שם** (פ"ה מ"ז ומ"ח) הביא דעה שיש לתלות רק כשההיתר והאיסור שקולים ולא כשהאיסור יותר מוכח מההיתר, והדברים הללו תלוים גם בנידון של היחס בין מחלוקת ב"ש וב"ה לגבי פרה חורשת לבין מחלוקת רב ושמואל, וכדלהלן.

הרמב"ן (ע"ז טו: ד"ה והא) שאל על דברי הגמ' שם שאסור למכור לישראל החשוד למכור לעובד כוכבים, מדוע אין תולים בכך שימכור לישראל, כמו שבנידון שלנו תולים שישתמש בנפה לספור בה מעות. הוא מתרץ שני תירוצים. התירוץ הראשון הוא שיש כאן קנס, ואילו לפי התירוץ השני אין לתלות כשמוכרים לאדם שחשוד על איסורים שלא יעשה את האיסור, אלא אם יש סיבה שיהיה לו ענין להשתמש בחפץ דווקא בשימוש מותר, כמו שדה שאולי יוביר אותה (לתועלת הקרקע) או בהמה שישחט אותה (כי צריך לבשר), אך לתלות שלא יעשה איסור אי אפשר, שאם כן בכל מוכר לגוי נתלה שלא יעשה מלאכה בשבת, ובכל חשוד על השביעית שלא יעשה מלאכה בשביעית וכו'.

5. התליה בפרה חורשת

במשנה (פ"ה מ"ח) נחלקו ב"ש וב"ה האם מותר למכור פרה חורשת בשביעית לחשוד על השביעית: "בית שמאי אומרים לא ימכור לו פרה חורשת בשביעית, וב"ה מתירין מפני שהוא יכול לשחטה". **הירושלמי** (פ"ה ה"ג) דן ביחס בין מחלוקת רב ושמואל לגבי המוכר שור לחברו ונמצא נגחן לבין מחלוקת זו. תחילה רצה הירושלמי לומר שרב שסובר שהמוכר שור לחברו ונמצא נגחן הוא מקח טעות, יסבור כב"ש, שאין לתלות שקונים שור חורש לשם אכילה, ואילו שמואל שסובר שהמקח חל יסבור כב"ה, שניתן לתלות בכל מכירה שהיא לשם שחיטה.

לבסוף מסיק הירושלמי: "רב כב"ש, ואפי' יסבור כב"ה לית אורחא משאתה תלתין יומין ויתין תלתלתי יומי, לא מקח טעות. ושמואל כב"ה, ואפי' יסבור כב"ש, לית אורחא דבר נשא מיכוס תורא רדייא". ראה כמה דרכים במפרשי הירושלמי בזה, עכ"פ עולה שאין הכרח לכרוך את דעת רב עם ב"ש ודעת שמואל עם ב"ה.

בבבלי (ב"ב צב.) לגבי מחלוקת רב ושמואל נאמר שאם דמי השור החורש יקרים יותר, מודה שמואל שיש כאן מקח טעות. וב**תוספות אנשי שם** (פ"ה מ"ח ד"ה בר"ב) כתב לדון האם גם בדברי ב"ה מדובר רק בכגון שדמי הפרה החורשת אינם יקרים יותר מדמי הפרה לשחיטה, ולכן ב"ה מתירים למכור לחשוד, שתולים להקל שקנה לשחיטה, אך אם דמי הפרה החורשת יקרים יותר מודים ב"ה לב"ש שאסור למכור, והביא את דברי ה**תפארת ישראל** (ד"ה וב"ה מתירין) שכתב שכאן תולים להקל טפי. בתפארת ישראל עצמו כתב שתני טעמים שיש להקל כאן. האחד הוא ששביעית חמירא לאינשי, וזה שייך דוקא לגבי שביעית, והטעם השני הוא "מהיכא תיתי נחזקינהו לאיסורא, והו"ל כמוכר בשר כשר למומר לעבודת כוכבים, דלא חשדינן שמא יבשלו בחלב". ולגבי טעם זה היה מקום לשאול שלגבי בשר אין אומדנא או רוב שיבשל אותו בחלב, משא"כ לגבי פרה חורשת בשביעית.

6. תשובות אחרונים לגבי תליה בהיתר

בדעת כהן (סי' קע"ו) דן האם מותר למכור ספרי משניות לגוי, ואסר למכור לגוי עכ"פ כשהדבר נעשה לשם ריוח. ובטעם שאין לתלות שהגוי ילמד רק דברים שמותר לגוי ללמדם כתב שיתכן שתליה שכזו אינה אפילו בגדר מיעוטא, או שעכ"פ יש כאן חשש לבזיון כתבי הקדש. וכן **במשפט כהן** (סי' ל"ב) דן בשאלת ההפרשה מחלק עישור שגובים הגוים מהיבול, וכתב בתוך הדברים שהיה מקום להקל ולתלות בהיתרא, והסיק שבמקום שהחשש שימכור לישראל קרוב החמירו (ומ"מ התיר שם מטעם אחר, ע"ש).

ביחוה דעת (ח"ג סי' ס"ז) דן בשאלה האם מותר למכור בגד לא צנוע, ולאחר שהאריך בחומרת האיסור ללבוש בגדים לא צנועים כתב שיש צד להקל בדבר, שמא תלבש בגד עם שרוולים מעל או מתחת לשמלה ללא השרוולים, ע"פ המשנה והירושלמי בסוגייתנו. וראה עוד שם מה שדן בדברי הגמרא בנדרים (סב:) בענין מכירת עצים לעובדי האש, מדוע הוזקקה הגמרא שם לומר שרוב העצים עומדים להסקה, ע"ש.

7. מכירת מזרה

במשנה (פ"ה מ"ו) נאסר למכור מזרה, והיה מקום לשאול מדוע אין תולים שיזרה מעט בהיתר. ה**מהר"י קורקוס** (פ"ח ה"ב) הקשה דבר זה, וכתב שאין דרך לזרות כשהוא מעט. וראה **בחזון אי"ש** (סי' י"ב סק"ח) שיש איסור לזרות בשביעית אפילו מעט, כמו האיסור לדרוך ענבים בגת.

רש"י (ע"ז טו:) כתב: "המזרה - פל"א שבו זורה את הגורן לרוח להעביר הקש, וכשאין גורן עודר בה את הקרקע". אך מה שהוסיף רש"י את האפשרות של איסור של עידור (וכ"כ ה**ראי"ש** בפיה"מ כאן) הוא לא כדי לפתור בעיה זו של האפשרות לזרות בהיתר, שאם יש אפשרות שיזרה בהיתר, מה שיש אפשרות נוספת של איסור לא יאסור את המכירה. ונראה יותר לבאר את דברי רש"י ע"פ מש"כ ב**שבת הארץ** (פ"ח ה"ד סק"ג) שאם עברה העונה של השימוש האסור בכלי, כגון שבכלי זריה עבר זמן הזריה, מותר להשאילו לחשוד, ולפי זה מה שכתב רש"י הוא שהמזרה

עומד גם לעדור, הוא כדי שיהיה בו שימוש של איסור גם לאחר שכלתה עונת הזריה.

[פרק ששי]

נו. שביעית בזמן הזה

1. הקשר נדון זה בדברי המשנה והירושלמי

במשנה (פ"ו מ"א) נאמר שיש בארץ שלש ארצות לענין שביעית - עולי בבל, שמחוייב בכל דיני שביעית, לא נאכל ולא נעבד, עולי מצרים, שנאכל אבל לא נעבד, ובדין עולי מצרים נעסוק כנושא בפני עצמו, והארץ השלישית היא מחוץ לעולי מצרים ולעולי בבל ודינה כחוץ לארץ. **בירושלמי** כפתיחה לדיון (פ"ו ה"א) מובא הדיון על עצם הדין שמצוות התלויות בארץ נוהגות רק בארץ ישראל, ואגב הדברים מובאת בירושלמי מחלוקת בענין החיוב במצוות התלויות בארץ בזמן עולי בבל.

2. מחלוקת האמוראים בירושלמי כאן, ודברי כמה מהמפרשים בביאור המחלוקת

לאחר שהסיק ה**ירושלמי** (פ"ו ה"א) שמצוות התלויות בארץ אינן נוהגות אלא בארץ, הקשה הירושלמי: "מעתה משגלו יהו פטורין", ומבארים המפרשים (**רש"ס, מהר"א פולדא, הגר"א**) ששאלת הירושלמי מבוססת על ההנחה שכשגלו ישראל בחורבן בית ראשון בטלה קדושת הארץ. וכתשובה לכך נאמר בירושלמי שיש הקש בין עלית יהושע לעלית עזרא, ללמד שכשם שבימי יהושע פטורים היו ונתחייבו, כך בימי עזרא פטורים היו ונתחייבו. ונחלקו אמוראים בירושלמי מהו התוקף של החיוב הזה: "רבי יוסי בר חנינא אמר מדבר תורה נתחייבו... א"ר אלעזר מאליהן קיבלו עליהן את המעשרות...".

ר' יוסי בר חנינא למד מהפסוק (דברים ל', ה'): "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה", "הקיש ירושתך לירושת אבותיך מה ירושת אבותיך מדבר תורה אף ירושתך מדבר תורה". ור' אלעזר למד מהפסוק בנחמיה (י', א'): "וּבְכָל זֹאת אֲנַחְנוּ כֹּרְתִים אֲמָנָה וְכֹתְבִים וְעַל הֶחָתוּם שָׂרֵינוּ לְוִיֵּנוּ כֹּהֲנֵינוּ", שהחיוב במצוות בעליית בית שני תוקפו נובע מהסכמה וקבלה על ידי חכמי ישראל.

ר"ש כאן (פ"ו מ"א) וכן **בביאור הגר"א** (כת"י ב' ד"ה ר' אליעזר), ויסוד שיטה זו הוא בפירוש השני בדברי ר"י **בתוס' ביבמות** (פב: סוד"ה ירושה), כתבו שלא נחלקו האמוראים האם קדושת עזרא בשעתה הייתה מהתורה, שבזה לכו"ע הייתה מהתורה, אלא נחלקו האם היה ציווי לקדש את הארץ בימי עזרא כמו שהיה בימי יהושע, שלר' אליעזר קידשו מאליהן, כלומר שהיו יכולים לקדש כל מקום שרצו, ויכולים היו גם שלא לקדש, וכיון שכך, מסתמא לא היה בליבם לקדש אלא בזמן שבית המקדש קיים, הואיל והדבר תלוי בדעתם, ולדעה זו בטלה קדושת הארץ השניה. ואילו לדעת ר' יוסי הקדושה הייתה מחיוב במצוות השם, ולכן גם משגלו לא בטלה הקדושה השניה.

[אגב, בענין המוזכר בשיטה זו שיכלו לקדש ויכלו שלא לקדש יש מקום לציין לדברי **הרדב"ז** (פ"א מתרומות ה"ה) שכתב שהסיבה שקדושת עזרא לא בטלה היא משום שהייתה קדושת פה, עיי"ש, ואכמ"ל].

ברש"ס ו**במהר"א פולדא** נראה שנחלקו האמוראים האם הקדושה השניה שהתקדשה הארץ בימי עזרא הייתה מהתורה או מדרבנן. במהר"א פולדא כתב בדעת ר' אלעזר: "ולא היו בימי עזרא כל ישראל שיחזרו ויקדשו". והדברים בנויים לכאורה על שיטת **הרמב"ם** שפסק (בהלכות תרומות פ"א הכ"ו): "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא באי"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר כי תבואו, ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן, ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה...". ולדרך זו דברי הרמב"ם הם כשיטת ר' אלעזר בירושלמי. וראה עוד להלן בשיטת הרמב"ם בענין שביעית בזמן הזה.

במעשה אורג (ריש פ"ו) כתב שהארץ ניתנה לאברהם שכשיזכו בה בניו תהיה קדושה למפרע מימות אברהם, ואופן הקדושה הוא או על ידי כיבוש או על ידי חזקה. וכיבוש יש בשתי דרכים, או שכובש את הארץ ומשאיר את העם שבה והוא מולך עליו וגובה ממנו מסים, או כיבוש שהורג את כל היושבים ולוקח את כל הארץ מידיהם. וכיבוש עולי מצרים, כיון שהיה מדרך הכיבוש השניה, "לא תחיה כל נשמה", ונבוכדנצר גם כן

הגלה לבסוף את כל העם, לכן התבטלה הקדושה שנבעה מהכיבוש הראשון. לעומת זאת כיבוש עולי בבל היה בחזקה, שהמלך נתן להם להתיישב בארץ והבתים והשדות יהיו שלהם, וכשבא טיטוס והחריב את הבית השני לא ביטל אלא את המלכות, אבל את עצם ההתישבות של עם ישראל בארץ לא ביטל, ולכן הקדושה השניה לא בטלה. כל זה כתב על "הקיש ירושתך לירושת אבותיך", ויתכן שכל זה לדעת ר' יוסי בר חנינא. ועוד על שיטתו בדיני קדושת הארץ ראה שם בדבריו, שנראה שחילק בין שכר מגוי קרקע לבין קנה ממנו, ובשכר מגוי בעולי מצרים מותר לעבוד. ולא ברורה לכאורה דעתו שם בנידון שמכר קרקע לגוי, ע"ש.

3. מחלוקות התנאים בבבלי

שתי מחלוקות תנאים הקשורות לנידון של שביעית בזמן הזה מובאות **בבבלי**. האחת היא מחלוקת ר' יוסי וחכמים (**ביבמות** פב), שדעת חכמים בענין קדושת הארץ למעשרות היא שיש קדושה שלישית, דהיינו שקדושה שניה בטלה, ואילו לר' יוסי "ירושה ראשונה ושניה יש להן, ושלישית אין להן", כיון שקדושה שניה לא בטלה. וזה בנוגע לתרומות ומעשרות, התלויות רק בקדושת הארץ.

והמחלוקת השניה היא המחלוקת המובאת **במר"ק** (ב:) ו**בגיטין** (לו.) בין רבי לחכמים האם שביעית בזמן הזה דאורייתא או דרבנן. בבבלי בגיטין מסביר אביי שהלל שתקן פרוזבול הסתמך על דעת רבי שסבר "וזה דבר השמטה שמוט, בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע, אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע, אי אתה משמט כספים". ובבבלי במו"ק מסביר אביי בכך את ההתר להשקות בית השלחין בשביעית, שהוא התר בדרבנן במקום פסידא.

4. התלות של שמיטת כספים ביובל, מתי לא נהג היובל ומדוע

דרשה דומה בענין שמיטת כספים מובאת **בירושלמי** לקמן (פ"י ה"ב, וכן בגיטין פ"ד ה"ג): "תמן אמרין אפילו כמאן דאמר מעשרות מדברי תורה מודה בשמיטה שהיא מדבריהן. וזה דבר השמיטה שמוט. רבי אומר שני

שמיטין, שמיטה ויובל. בשעה שהיובל נוהג, השמיטה נוהגת מדברי תורה. פסקו היובלות, נוהגת שמיטה מדבריהן. אימתי פסקו היובלות? [ויקרא כה י] "לכל יושביה", בזמן שיושבין עליה ולא בזמן שגלו מתוכה. היו עליה והיו מעורבבין שבט יהודה בבנימין ושבט בנימין ביהודה יכול יהא היובל נוהג, תלמוד לומר יושביה. לכל יושביה. נמצאת אומר כיון שגלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות".

לפי דברי הירושלמי שמיטת כספים תלויה ביובל, ויובל תלוי במציאות עם ישראל בארץ כשהוא מסודר ע"פ השבטים, אין שבט שיושב במקום אחר ואין שבט חסר. עוד מבואר בירושלמי שהיובל פסק עוד לפני שהגלה סנחריב את מלכות עשרת השבטים, כבר משהגלה פול (לבבלי סנהדרין צד הוא סנחריב עצמו) את מקצת השבטים כמו שנאמר **בדברי הימים** (א', ה', כ"ו): "וַיָּעַר אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל אֶת רוּחַ פּוּל מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְאֶת רוּחַ תִּלְגַּת פִּלְנֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר, וַיַּגְלֵם לָראוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה, וַיְבִיאֵם לַחְלַח וְחָבוֹר וְהָרָא וּנְהַר גּוֹזָן עַד הַיּוֹם הַזֶּה". וראה **ברש"י** (מלכים ב, י"ז, א') את התיארוך של גלות זו.

אלא שבדברי הראשונים לכאורה ישנן עוד שיטות בזה. שה**רמב"ם** (פ"י ה"ח וה"ט) תלה את היובל בהיות כל השבטים במקומם, ובכך תלויה גם שמיטת כספים מדאורייתא (ולגבי שמיטת קרקעות ראה להלן). ואילו **ברש"י** (המובא בתוס' גיטין לו. ד"ה בזמן. וראה עוד ברש"י בגיטין שם ד"ה בשביעית, שתלות השמיטה ביובל היא מחלוקת) לכאורה הדבר תלוי בכל יושביה, ולא הזכיר את היות השבטים במקומם, [וראה עוד ב**בבלי מגילה** (יד:, וברש"י שם), שירמיה החזיר את עשרת השבטים ויאשיה מלך עליהם, ויל"ע בנוסח זה של רש"י המובא בתוס' בגיטין].

ושיטת **ר"ת** המובאת בתוס' בגיטין שם היא שבבית שני נהג היובל, כיון שהיו מכל שנים עשר השבטים, ולדעה שהלל תקן פרוזבול הדבר תלוי בחורבן הבית, שאז כבר לא היו רוב העם בארץ. ומשמע לכאורה שלא מעכב לשיטתו התנאי שיהיו השבטים במקומם, ולכאורה זה שלא כדברי הירושלמי. ויש להאריך בשיטה זו (וראה גם **ברמב"ן** בגיטין לו. שהאריך לדון בדברים אלה של ר"ת), ואכ"מ.

5. מחלוקת רש"י ור"ת בפירוש דברי רבי, ודברי המהרש"א בשיטת ר"ת

בפירוש דברי רבי המובאים בבבלי נחלקו ראשונים. **רש"י** (מו"ק ב: ד"ה בזמן) כתב ש"שמיטת קרקעות" שהזכיר רבי היא איסור המלאכה בקרקעות בשביעית, ולפי זה הוקשה שמיטת הקרקעות לשמיטת הכספים שהוקשה ליובל, וכשאין היובל נוהג אין השמיטה מדאורייתא. לעומת זאת ל**ר"ת** (בתוס' בגיטין לו. ד"ה בזמן) "השמטת קרקע דהכא ודהתם לא איירי בחרישה וזריעה, אלא בשדות החוזרות לבעלים ביובל, והשמטת קרקע קרי ליובל, ולשביעית השמטת כספים, דשמיטה משמטת כספים ולא יובל...". כלומר: אחת שמיטת קרקעות, דין החזרת הקרקעות לבעליהן ביובל, ואחת שמיטת כספים. ובדברי ה**רמב"ם** (פ"ט ה"ב) נראה שסבר כר"ת בנקודה זו, ששמיטת כספים היא זו שתלויה ביובל.

לדרך ר"ת היה מקום לכאורה לומר שלא הוזכר "בזמן הזה דרבנן" אלא לגבי שמיטת כספים ולא לגבי שמיטת קרקעות. אלא שהעיר ה**מהרש"א** (גיטין לו. ד"ה בד"ה בזמן) שבבבלי במו"ק במפורש מובאת דעת רבי לענין איסור מלאכה בשמיטה בזמן הזה, ולכן כתב שצריך לפרש שלר"ת הכוונה היא: אחת שמיטת קרקעות (יובל) בין לענין החזרת הקרקעות לבעליהן ובין לענין איסור המלאכה ביובל, ואחת שמיטת כספים (שמיטה), וזה בין לענין הכספים ובין לענין איסור המלאכה. עכ"פ עיקר טענת המהרש"א היא שמהבבלי במו"ק מוכח שגם לר"ת איסורי המלאכה בשביעית בזמן הזה לדעת רבי הם מדרבנן. וראה להלן בדברי הרמב"ן.

6. מדברי הרמב"ן

הרמב"ן (בחידושיו לגיטין לו. ד"ה הא דתניא) האריך במחלוקת רש"י ור"ת, ואף שהוא דוחה את פירוש רש"י בענין "אחת שמיטת קרקעות ואחת שמיטת כספים", ומקבל את פירוש ר"ת, פירושו דומה לדברי המהרש"א שהובאו לעיל, ששמיטת קרקעות היא יובל ושמיטת כספים היא "שמיטת שביעית". הרמב"ן גם האריך שם לדחות את דברי ר"ת שהיובל נהג בבית שני מכמה טעמים, ויישב את הוכחות ר"ת לכך.

בהמשך דבריו הסיק שלענין הלכה לרבנן דרבי שמיטה בזמן הזה תלויה בשאלה האם יש קדושה שלישית, שאם אין הרי שהשמיטה דאורייתא, ואם יש קדושה שלישית השמיטה בזמן הזה מדרבנן, ולדעת רבי השמיטה היא מדרבנן, כמו שמוכח מהגמ' במו"ק. עיי"ש שהאריך לדחות את הדעה שאין שמיטה מדרבנן אלא כשיש יובל מדרבנן (ובדגש על הנושא של שמיטת כספים בזה"ז).

7. שיטת הרמב"ם במצוות התלויות בארץ בזמן הזה

בענין דעת **הרמב"ם** בתוקף המצוות התלויות בארץ בכלל, ושמיטה בפרט, יש להזכיר דבריו בכמה הלכות.

בהלכות בית הבחירה (פ"ו הט"ז) כתב הרמב"ם: "ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואף על פי שנלקח הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות, על הדרך שביארנו בהלכות תרומה". אם כן דעת הרמב"ם היא לכאורה שקדושה ראשונה לענין המצוות התלויות בארץ בטלה, ואילו קדושה שניה לא בטלה.

אגב, יש להזכיר כאן את קושיות ה**כס"מ** (שם), מדוע לא היה בכלל הקדושה הראשונה של כיבוש גם כח של חזקה שלא בטל, וכן מהי העדיפות של החזקה שאינה בטלה על הכיבוש שהוא בטל.

בהלכות תרומות (פ"א ה"ב) מגדיר הרמב"ם את ארץ ישראל האמורה בכל מקום בהלכה: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן

הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא א"י כדי שינהגו בו כל המצות...". כלומר תנאי לחיוב המצוות בארץ ישראל הוא הכיבוש.

ושם (ה"ה) כתב הרמב"ם: "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה, כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדשוה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא...". גם כאן נראה שקדושה שניה עומדת בתוקפה.

אלא שבהמשך הפרק (הכ"ו) כתב הרמב"ם: "התרומה בזמן הזה, ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל, **ואפילו בימי עזרא**, אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה". אם כן הקדושה השניה גם בשעתה לא חייבה במצוות התלויות בארץ אלא מדרבנן, וגם כשלא בטלה, תוקף החיוב הנובע ממנה הוא מדרבנן (וראה שם בראב"ד שהשיג על כך).

8. דברי הרמב"ם לגבי שמיטה ויובל בזמן הזה

בהלכות שמיטה ויובל ישנן גם כן כמה התייחסויות לתוקף החיוב בזמן הזה. תחילה יש להזכיר שוב ש**הרמב"ם** (פ"ט ה"ב) מפרש את דברי רבי כיחס בין שמיטת כספים לבין יובל, ופסק כרבי: "אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג שיש שם שמיטת קרקע, שהרי ישוב הקרקע לבעליו בלא כסף, ודבר זה קבלה הוא, אמרו חכמים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ, ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמיט כספים בשביעית אפילו בארץ". ובהמשך (ה"ג) כתב ששמיטת כספים בזמן הזה היא מדרבנן.

ושם (פ"י ה"ח) כתב הרמב"ם לגבי יובל, שפסק משגלו ראובן וגד וחצי המנשה: "משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות,

שנאמר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה, והוא שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט אלא כולן יושבים כתקנן. בזמן שהיובל [נוהג בארץ], נוהג בחו"ל, שנאמר יובל היא בכל מקום, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית".

ובהמשך (ה"ט) כותב הרמב"ם מהם הדינים התלויים ביובל: "ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה; ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו, חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו".

ומפרש ה**כס"מ** (ראה דבריו בפ"ד הכ"ה, ובפ"ט ה"ב, ובפ"י ה"ט) שמה שכתב הרמב"ם "מדבריהם" נוגע רק לשמיטת כספים, שאילו לגבי שמיטת קרקעות כתב הרמב"ם (בפ"ד הכ"ה) שנוהגת גם שלא בפני הבית, ולכן צריך לומר שכיון שהרמב"ם פירש את דברי רבי כר"ת, שההשואה היא בין שמיטת כספים ליובל, מכאן ששמיטת קרקעות אינה תלויה ביובל, והיא גם בזמן הזה מהתורה.

יש לכאורה מקום לדון בכמה קושיות על דברי הכס"מ (וראה למשל ב**חזו"א** סי' ג' סק"ח), ונזכיר חלק מהן: האחת היא שגם לגבי יובל כתב הרמב"ם (פ"י ה"ח, וכנ"ל) שנוהג הוא שלא בפני הבית, אע"פ שברור שאינו נוהג מן התורה אלא כשיושבי הארץ עליה ואינם מעורבבים. השניה היא קושיית המהרש"א, שבגמ' במו"ק מפורש שגם העבודה בקרקע היא מדרבנן לדעת רבי. והשלישית, שאם שמיטת קרקעות אינה תלויה ביובל כלל, מדוע הזכיר אותה הרמב"ם ברשימה זו של דברים שתלויים ביובל, והרי לגביה אין הבדל בין הרישא לבין הסיפא.

הערה נוספת היא שבגירסת הרמב"ם שבכתב יד (פ"י ה"ט) נאמר במפורש "חוץ משביעית בארץ מדבריהם, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם". וכמו שהעיר כבר ה**מהר"י קורקוס** (שם). וב**שנויי הנוסחאות** ברמב"ם הוצאת פרנקל מובא שבכל כתבי היד הגירסה היא כמו שכתב המהר"י

קורקוס. ומכאן הסיק המהר"י קורקוס: "והרי זה מבואר שדעתו כדעת שאר הפוסקים", היינו ששמיטה בזמן הזה היא מדרבנן.

9. דברי הראב"ד

בנוגע לדעת הראב"ד נזכיר כמה נקודות. **בהלכות תרומות** (פ"א הכ"ו) כתב הראב"ד שתרומה בזמן הזה מהתורה. ומדבריו בהלכות **שמיטה** (פ"א הי"א) נראה לכאורה ששביעית בזמן הזה מהתורה. ולגבי שמיטת כספים (פ"ט הט"ז) נראה שלא השיג על הרמב"ם על עצם האמירה ששמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן. ומקור נוסף וחשוב בענין זה הוא המוזכר **בהשגות על הרי"ף** (גיטין יט.): "ראיתי שכתב הרב ז"ל ענין פרוזבול והסוגיא כולה, ולא ידעתי אם הוא סובר שנוהג השמטת כספים בזמן הזה, או שמא למי שנוהג מדת חסידות ומשמט כרבה או כרבנן דבי רב אשי ור' חייא בר אבא. ונראה לי דהני כולהו מדת חסידות קא עבדי, דהא ק"ל כרבי דדריש דבר השמטה שמוט והשתא ודאי אין יובל נוהג לא בארץ ולא בחו"ל לא מן התורה ולא מדרבנן שהרי אין יושביה עליה ואין שם ב"ד תוקעים ואין עבדים משתלחים, והנך מעכבי". נראה מדבריו לכאורה שפסק כרבי ושבזמן שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת אפילו מדרבנן, אלא כמידת חסידות בלבד. וראה **בשבת הארץ** (במבוא פרקים ו' וז') שהאריך בביאור שיטת הראב"ד, ובישוב הסתירות לכאורה שבה.

10. סיכום השיטות: רש"י, ר"ת, רמב"ן; רמב"ם; ראב"ד

ראינו, אם כן, שברש"י מובאות שתי שיטות לגבי שביעית בזמן הזה, ושלדעת ר"ת נראה שצריך לומר ששביעית בזמן הזה מדרבנן אף על פי שדברי רבי נאמרו לגבי שמיטת כספים, וכן כתב הרמב"ן. לגבי הרמב"ם הגירסה בכתבי היד וביאור המהר"י קורקוס מלמדים ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, והראב"ד כתב ששביעית בזמן הזה היא מדת חסידות. והכרעת הרבה פוסקים היא ששביעית בזמן הזה מדרבנן: **פאה"ש** (סי' כ"ג סקכ"ג), **הראי"ה** (במבוא לשבת הארץ, ראה למשל בחתימתו), **החזו"א** (סי' ג' סק"ח) ועוד רבים (ראה מנין רב מאד של פוסקים ושיטות **בהערות לשבת הארץ** פ"ד הכ"ה הערות 4-8).

נז. תחום עולי מצרים ודינו, ותחום עולי בבל

1. דין שלש הארצות במשנתנו, והערת הראשונים לגבי סוריא

במשנה (פ"ו מ"א) נאמר: "שלש ארצות לשביעית, כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד, וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד, מן הנהר ומאמנה ולפנים נאכל ונעבד". שלש הארצות הן עולי בבל, שדינה כארץ ישראל לכל דבר, וחוץ לארץ, שאין בה שום מגבלות לגבי שביעית, ועולי מצרים שדינו חלוק, לענין אכילה דינו כחו"ל, ולענין עבודה דינו כארץ ישראל.

במשנה הבאה (פ"ו מ"ב) מופיע דין סוריא "עושים בתלוש בסוריא אבל לא במחובר", ודנו מפרשי המשנה האם דין סוריא הוא דין רביעי או שהוא שוה לדין עולי מצרים. **הר"ש** (מ"א) כתב לגבי מה שאין עובדים בתחום עולי מצרים: "ודוקא במחובר, אבל בתלוש עושין, [כמו] בסוריא דבסמוך, דאי לא תימא הכי אם כן ליתני ד' ארצות לשביעית, דיש לסוריא דין לעצמה". ואילו **הרא"ש** (שם) כתב: "ואין דיוק זה נ"ל, דלא קא חשיב אלא חלוקי ארצות של א"י, וסוריא היא כיבוש יחיד ולא היתה מעולם א"י". אלא שהוסיף שדברי הר"ש נכונים מטעם אחר: "ומיהו לשון נעבד דקאמר, משמע עבודת קרקע, וגבי סוריא תני עושין בתלוש בסוריא". בניגוד לדעת הר"ש **הריבמ"ץ** (שם) כתב למסקנה שהאיסור לעבוד בתחום עולי מצרים כולל גם עבודה בתלוש כדין עולי בבל.

המחלוקת דלעיל לגבי תלוש נוגעת לדין "לא נעבד" שנאמר בתחום עולי מצרים. ולגבי הדין של תחום עולי מצרים "נאכל", נאמרו כמה פירושים בראשונים, ועל כך להלן.

2. שיטת הרמב"ם בפירוש המשניות (מהדו"ק)

בפירוש המשניות (פ"ו מ"א) כתב הרמב"ם: "וענין אומרו 'לא נאכל ולא נעבד', שאסור לנו עבודת הארץ ההיא, ואם תעבד ע"י אחר אסור לאכול ממה שתוציא, ושאמר 'אבל לא נעבד', רוצה לומר שאינו מותר עבודתה, ואם נעבדה יהיה כל הצומח בה נאכל בקדושת שביעית". נראה מהדברים

לכאורה שהחילוק בין תחום עולי מצרים לתחום עולי בבל הוא בשאלת האיסור בדיעבד אם עבדו את הקרקע.

לכאורה יש מקום להקשות על כך מדברי ב"ה **במשנה** (פ"ד מ"ב) שאוכלים פירות שדה שנעבדה בשביעית. וראה **בתוספות אנשי שם** (פ"ו מ"א ד"ה בר"ב) שהקשה כן ורצה ליישב ולהשוות לשיטת הרמב"ם בהלכות (תובא להלן) שכל הנדון הוא בספיחין, שבתחום עולי בבל בין ספיחים שנעשתה בהם מלאכה ובין שלא נעשתה בהם מלאכה נאסרו, והניח בצ"ע, ולכאורה יקשה להכניס דברים אלה בלשון הרמב"ם בפירוש המשניות.

[אגב, לגבי מש"כ הרמב"ם "תיעבד ע"י אחר", הכס"מ (פ"ד הכ"ט) כתב שמדובר שאותו אחר הוא ישראל. ור' שם שהוסיף (במחלוקתו עם הכפתור ופרח) שהרמב"ם בהלכות לא כתב כך, וכמו שנראה להלן].

3. שיטת הרמב"ם בהלכות (ובפירוש המשניות מהדו"ב)

בהלכות שמיטה (פ"ד הכ"ו) כתב הרמב"ם: "וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד, שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה, אף על פי שהוא אסור בעבודה בשביעית, הספיחין שצומחין בו מותרים באכילה, ומהנהר ומאמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית". כלומר פירוש "נאכל" הוא לגבי הספיחים שגדלו שם. וכך מובא גם בפירוש המשניות (מהדורה בתרא): "אמר כל מה שהחזיקו בו עולי בבל מארץ ישראל והוא שנתקדש קדושה שניה, אסור לאכול הספיחים הצומחים באותה הארץ ואסור לעבוד אותה הארץ בשביעית. ושאר ארץ ישראל שלא נתקדשה קדושה שניה מותר לאכול הספיחים הצומחים בה ואסור לעבוד אותה הארץ. וכל שזולת ארץ ישראל מותר בעבודה, וכן נאכל כל הצומח בה בלי שום איסור". אם כן לרמב"ם פיה"מ מהדו"ק פירוש "נאכל" הוא לגבי פירות שנעבדה בהם עבירה, ולדבריו בהלכות "נאכל" נוגע לספיחים.

יש מקום לכאורה לדון מדוע דוקא בספיחים הקלו. **בהלכות תרומות** (פ"א ה"ה) כתב הרמב"ם: "והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו, ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית". דברים אלה של הרמב"ם צריכים ביאור, מהי סמיכת העניים על תחום עולי מצרים בשביעית, ולפי מה

שביאר הרמב"ם בדין הספיחים שהוא גזרה שמא יזרע ויאמר שהוא ספיחים, ומשמע לכאורה שהספיחים הם מרובים, ואם כן יש לומר שהתר הספיחים בתחום עולי מצרים נותן לעניים קולא גדולה באפשרות לאכלם.

המפרשים דנו בדעת הרמב"ם בשאר ההלכות מלבד איסור ספיחים. לגבי קדושת שביעית וחובת הביעור, כתב **במשנה למלך** (פ"ד הכ"ו): "אליבא דרבינו פשיטא לי דאין חילוק כלל, וכיון שיש בו קדושת שביעית אינו אוכל אחר הביעור", כלומר שנוהג דין שביעית לענין קדושה וחובת ביעור, ורק גזרת ספיחים אין שם. ולגבי החובה להפקיר ודין תרומות ומעשרות כתב המשנ"ל (פ"ד הכ"ז): "...בכבוש מצרים, כיון ששביעית נוהגת בהם, הרי חייב להשמיט מדרבנן כל מה שתוציא הארץ בשביעית, דכל דתקון כעין דאורייתא תקון, וכיון שכן פטור מן המעשר מטעם הפקר...". לפי דבריו יש חובה להפקיר את היבול בתחום עולי מצרים, ומשום כך אין חיוב מעשרות שם בשמיטה. ויש שפטרו מהפקר וחייבו בתרומות ומעשרות (עי' **פאה"ש** סי' כ"ג ס"ק כ"ז ו**בתוספת שבת** (פ"ד סוף סק"ב 1). ואכמ"ל.

4. שיטת הר"ש וסייעתו

בשונה מהרמב"ם, **הר"ש** (פ"ו מ"א) כתב ש"נאכל" פירושו לאחר הביעור, דהיינו שאין איסור לאכול לאחר הביעור באדמת עולי מצרים. ור' **במשנה למלך** (פ"ד הכ"ז) שדן האם כוונת הר"ש שאין דיני שביעית פרט ל"לא נעבד" שם, או שהקולא היא לגבי אכילה לאחר הביעור אך לא לענין שאר דיני שביעית, ומצד הסברא הוא אומר שאין לחלק בין ביעור לבין קדושת שביעית, אלא שמלשון הרמב"ם הוא מדייק שרק בביעור הקלו: "ובסברת הר"ש אני מסתפק, במה שכתב דכבוש מצרים נאכל לאחר הביעור, אם קודם הביעור יש בו קדושת שביעית באכילתה או לא, ומן הסברא נראה דאין בו קדושת שביעית כלל, דכל דבר שיש בו קדושת שביעית צריך ביעור, ודוחק הוא בעיני לחלק בין חיובא דביעור לחיובא דקדושת שביעית, אך מפשט דבריו נראה דדוקא לאכול אחר הבעור הקלו בכבוש מצרים, אך לשאר דברים לא הקלו, ויש בהם קדושת שביעית".

הגר"א **בשנות אליהו** (פ"ו מ"א ד"ה נאכל אבל לא נעבד) כתב שנאכל אבל לא נעבד הוא שאין בהם חיוב לאכלם בקדושת שביעית, וזה כאפשרות המקילה יותר של המשנה למלך בדעת הר"ש. גם **ברש"ס** (פ"ו ה"א במשנה ד"ה נאכל) שכתב: "עבודת קרקע דכתיב בהדיא באורייתא לחוד לא הקלו בה... ושאר קדושות שביעית לא אחמירו..." ניתן להבין כהבנה זו. לדרך זו שאין קדושת שביעית כלל בפירות אלה, צריך לומר שמה שהוזכר בדברי הר"ש (כפירוש ל"נאכל" שנאמר במשנה) דווקא היתר האכילה לאחר הביעור, הוא משום שזה גדר בולט, אך גם שאר דיני קדו"ש אינם נוהגים.

אפשרות שלישית היא לומר שהדין הוא רק שאין איסור אכילה אם לא ביער, אך לכתחילה חייב לבער. כך כתב **החזו"א** (סי' ג' סוף סקכ"ד), שכוונת הר"ש היא שאין איסור לאכול אחר הביעור, אבל חיוב לבער יש, ומוכיח זאת ממה שכתוב להלן **בירושלמי** (פ"ט ה"ב) לגבי סוריא שאין בה שלש ארצות, משמע שיש בה חובת ביעור אלא שדין כל סוריא אחד. וראה עוד להלן.

בר"ש במסכת ידים (פ"ד מ"ג) לגבי דין עמון ומואב בשביעית הביא את דין המשנה לגבי עבר הירדן ששלוש ארצות לביעור, ומכאן שאפילו אם נאמר שלא כבשו עולי בבל את עבר הירדן, גם כן שייך שם דין שלש ארצות לביעור, כלומר לפי זה דיני שביעית (ולא רק איסור העבודה) נוהגים בתחום שכבשו עולי מצרים. אלא שהר"ש מסיק שעמון ומואב שנידונו במשנה שם הם מהשטח שלא טהר בסיחון, ולדרך זו יתכן שאין צריך לומר שבעולי מצרים נוהג ביעור. וראה בענין זה גם במשנה למלך (פ"ד סוף הכ"ו). וראה עוד להלן בבירור שיטת הר"ש.

5. יסוד הקולא בביעור והחומרא בשאר דינים

הרמב"ן (עה"ת ויקרא כ"ה ז') לאחר שכתב שעיקר דין הביעור הוא הפקר, כתב: "אם עכבם בביתו אחר הביעור כדי לאכלן, אסורין הם באכילה לגמרי, וזו היא שביעית שאוסרת בנותן טעם לאחר הביעור שאין לה מתירין. ואפשר שהאיסור הזה מדבריהם הוא. ואולי אפילו הביעור כולו חומר מדברי סופרים, והברייתות השנויות בתורת כהנים בענין הביעור

אסמכתא מדרבנן". כלומר איסור האכילה לאחר זמן הביעור למי שלא ביער הוא מדרבנן, ויתכן שכל חיוב הביעור הוא מדרבנן.

לפי זה רצה **במשנה ראשונה** (פ"ו מ"א ד"ה נאכל) לומר שיסוד הקולא לשיטת הר"ש בביעור הוא בכך שכל דין הביעור מדרבנן. וראה **במנחת שלמה** (על המשנה כאן) שהעיר עליו שמדברי **הר"ש** להלן (פ"ט מ"א) נראה שדין הביעור הוא מדאורייתא, ואם כן קשה לתלות את טעם הקולא כאן בביעור בשיטת הרמב"ן שביעור מדרבנן.

לדרך **החזו"א** (הנ"ל) שכל הקולא היא רק בכגון שעבר ולא ביער, ניתן לומר שדין זה שהפירות נאסרים באכילה הוא מדרבנן. אלא שהגרש"ז (**מעדני ארץ** סי' ח') לא קיבל גם טענה זו שרק בכך יקל הר"ש, והוא קשר זאת לכך שאם עיקר הביעור הוא הפקר, הרי שמי שלא מבער אין זה ניכר כל כך, וכן זה בשוא"ת.

לגבי סוריא נאמר **בירושלמי** (פ"ו ה"ב) שהסיבה שהחמירו בסוריא בחלק מדיני השביעית היא: "שלא יהו הולכים ומשתקעין שם". ולגבי המקומות שכבשו עולי מצרים יתכן שהחמירו בהם כדי שלא יזלזלו בקדושתם (בפרט לפי ההסבר שרק הקדושה למצוות בטלה ולא הקדושה העצמית, וכמו שהביא ממקורות רבים **בשבת הארץ** במבוא פרק ט"ו).

6. שיטת רש"י וסייעתו

קולא גדולה יותר כתב **רש"י** (ראה חגיגה ג: ד"ה כך, יבמות טז. ד"ה עמון וחולין ז. ד"ה הרבה) לדבריו במקומות שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל מותר גם לחרוש ולזרוע. כך כתב רש"י בחולין: "הרבה כרכים כבשו עולי מצרים - וקדשום בקדושת הארץ ולא כבשום עולי בבל לקדשם בשניה ולכך לא כבשום דקסברי הואיל והותרו הותרו דקדושה ראשונה בטלה דכי קדשה יהושע לשעתה קדשה ולא לעתיד לבא כשגלו בימי נבוכדנצר ולא רצו להחזיר קדושתה כדי **שיהא מותר לחרוש ולזרוע** שם בשביעית, שאין נוהגת בחוצה לארץ, ויסמכו עליהן עניים ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני".

יש ראשונים נוספים הסוברים כדעת רש"י, ר' בה**ערות לשבת הארץ** (פ"ד הכ"ו הערה 24).

הקושיא הברורה העולה על דברי רש"י היא ממשנתנו. כך כתב ב**משנה למלך** (פ"ד הכ"ז): "אני תמיה על זה, דהא תנן בריש פ"ו דמס' שביעית וכל שהחזיקו בו עולי מצרים נאכל אבל לא נעבד, אלמא לעבודה אף במה שלא היה מכיבוש בבל, כיון שהיה מכיבוש מצרים אסור בעבודה". ונאמרו ליישוב דברי רש"י כמה דרכים.

ה**מהר"י קורקוס** (תרומות פ"א ה"ה) כתב: "ואפשר שדעת רש"י ז"ל דההיא מתניתין כמ"ד דקדושה ראשונה קדשה לעתיד, ולכך אף מקום שלא כבשו עולי בבל אינו נעבד, ומ"מ לא החמירו בה לומר שלא יהיה נאכל כאשר החמירו בשנייה, דשנייה ודאי חמירא טפי, אבל לדידן דקי"ל דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד, נאכל ונעבד כמו בח"ל, דהרי היא כח"ל לענין שביעית, ולא רצו להחמיר בה יותר מח"ל. ובודאי שזה דוחק". לפי תירוצו, המשנה שלנו אינה להלכה, והיא כדעת מאן דאמר קדושה ראשונה קידשה לעתיד לבא, ולכן גם מה שכבשו עולי מצרים מדינא קדוש, ומ"מ הקלו בו חכמים באכילה (או של ספיחים או של מה שגדל באיסור). אך לדידן שקדושה ראשונה בטלה אין שום איסור במקומות שכבשו עולי מצרים.

ב**שבת הארץ** (פ"ד הכ"ו סק"ד הוספה מכת"י) הביא לתרץ שמה שמובא ברש"י הוא להתיר במקומות אלה זריעה ע"י גוי, או שההתר הוא דוקא לגבי מקומות בעבר הירדן המזרחי, ששם לא החמירו בדין זה של "לא נעבד".

הסבר נוסף הוא שיש הבדלים בין מקום למקום, ורק במקומות מסויימים לא החמירו כדין מקום שכבשו עולי מצרים, אע"פ שעולי מצרים כבשו אותו. ר' למשל ב**חזו"א** (סי' ג' סקכ"ד) שכתב: "הני דתנן בהו נאכל אבל לא נעבד ...והא דאמר חגיגה (ג' ב') דהרבה כרכים הניחו כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, היינו שלא תיקנו בהם דין שביעית כלל ומותר לחרוש ולזרוע כדי שיסמכו עליהם עניים, ואינו ענין להא דתנן פ"ו דשביעית מכזיב ועד הנהר ועד אמנום, דהתם לא הניחו בשביל עניים

אלא שלא נתישבו שם ישראל, וכמש"כ הר"מ בפירושו, והתם תיקנו שיהא נאכל ולא נעבד, אבל הניחו כרכים שמצאו לצורך תקנת עניים, שלא גזרו עליהם שביעית כלל, וזו כונת רש"י שכ' שמותר לחרוש ולזרוע שם".

7. סיכום השיטות

בכללות יש ארבע שיטות בדבר. לרמב"ם בפירוש המשניות (מהדו"ק) ההתר בעולי מצרים הוא לאכול את מה שגדל באיסור, אך אין מקור לקולא באיסור ספיחים או בשאר גידולים שגדלו לענין קדושת שביעית וכדומה. לשיטת הרמב"ם בהלכות (ובפירוש המשניות מהדו"ב) הקולא בעולי מצרים היא לענין איסור ספיחים שלא גזרו שם. לא מצאנו קולא בשאר דיני שביעית שם. לשיטת הר"ש הקולא היא באכילה לאחר הביעור (וישנן שיטות שונות ברוחב הקולא הזו, החל מהאומרים שההתר הוא רק בדיעבד אם לא ביער, וכלה באלה שהבינו שכל דיני קדושת שביעית אינם נוהגים, ורק איסור עבודה יש שם), ולשיטת רש"י יש התר כללי במקומות אלה, אפילו לזרוע ולחרוש (וגם בכך יש דעות שונות, החל מהאומרים שזהו התר מוגבל למקומות מסויימים בלבד, וכלה באומרים שאין הלכה כלל כמשנתנו).

8. מעט הערות בעניני הגבולות

במשנתנו נאמרו כמה מקומות המגדירים את תחום עולי מצרים ואת תחום עולי בבל, ולפי מה שראינו במשנתנו יש לכך השלכות משמעותיות ביותר, הן לגבי ספיחים (לשיטת הרמב"ם) והן לגבי ביעור וקדושה (לפי הר"ש), ואולי אף לדין העבודה (לשיטת רש"י).

ההגדרות של המקומות שנויות במחלוקת בין המפרשים, והזיהוי של המקומות הוא קשה ביותר. והוא מקצוע בפני עצמו בדיני ארץ ישראל. נביא בכך רק כמה הערות מעטות.

במשנה (פ"ו מ"א) מופיע "מארץ ישראל ועד כזיב" כתחום עולי בבל, ו"מכזיב ועד הנהר ועד אמנה" כתחום עולי מצרים. **הר"ש** (שם ד"ה מכזיב) דן האם הנהר הוא נהר מצרים שבדרום הארץ, או שהוא נהר אחר בצפון

הארץ. ואם המדובר הוא על נהר בצפון יש שדנו האם הוא נהר פרת (ר' **במלאכת שלמה** בשם הרב יהוסף) או שהמדובר על נהר דרומי הרבה יותר, כמו שכתב המהרי"ט (א' פ"ד): "ואולי יהיה זה הנהר שאומרים העולם שהוא גבול א"י, ושמו שגור בפי הכל ישראל ועכו"ם שקורין לו בערבי וואדי אל קאסומיאה". ואכמ"ל.

ענין נוסף הוא דין הדרום. **ברמב"ם** (הל' תרומות פ"ד ה"ז) נאמר: "אי זו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים, מרקם שהוא במזרח א"י עד הים הגדול, מאשקלון שהיא לדרום א"י עד עכו שהיא בצפון". כלומר שמדרום לאשקלון אין איסורי שביעית נוהגים אפילו כדין עולי מצרים, אלא שנשאר לדון כאן באופן מעבר הגבול מאשקלון לרקם, וכאמור זה נושא גדול וחשוב בדיני הארץ, ואכמ"ל.

נח.דיני סוריא ודינים העולים מסוגיית הירושלמי

1. פתיחה לדין סוריא ודין העשייה בתלוש בסוריא

במשנה (פ"ו מ"ב) מבואר דין סוריא. "עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר, דשים וזורין ודורכין ומעמרין אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקים...". חלק מדיני שביעית נוהגים בסוריא, האיסור לעשות במחובר, וחלקם לא נוהגים, העשיה בתלוש. בטעם הדין מבואר **בירושלמי** (פ"ו ה"ב) שדינה מדאורייתא הוא התר גמור, אלא שחכמים החמירו בסוריא משום שלא יניחו את הארץ ויעברו לסוריא. לגבי מה שלא אסרו הכל שם אלא התירו בתלוש נאמר בירושלמי: "בתלוש למה הוא מותר, מן גו דו חמי רווחא קריב לא נפק". ונאמרו על כך כמה פירושים. **בר"ש** (פ"ו מ"ב) ביאר את דברי הירושלמי, שמתוך שהוא מוצא ריוח בקרוב לארץ אינו יוצא להשתקע בחו"ל. לכאורה כוונתו שכיון שסוריא קרובה לארץ וימצא בה ריוח יוכל להשאר בארץ ולקבל את פרנסתו מהמקומות הקרובים שבסוריא. לעומת זאת **בפני משה** (ד"ה מן גו) כתב שכיון שהריוח ביציאה לסוריא יהיה מועט בלבד, לא יצאו מהארץ לחו"ל.

הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ג) מביא את הגדרת סוריא: "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען, כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן, אף על פי שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול הוא עושה, אינו כא"י לכל

דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר כגון בבל ומצרים, אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן כא"י לא הגיעו, ומפני מה ירדו ממעלת א"י מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א"י אלא נשאר בה משבעה עממים, ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י לכל דבר, והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא". אם כן המקומות הם ארם נהרים וארם צובה ואחלב, וגדרם הוא מקומות שנכבשו ע"י מלך ישראל לפני שסיים את כיבוש ארץ שבעה העממים.

לגבי דיניה לשמיטה מביא הרמב"ם שתי הלכות. האחת (פ"ד הכ"ז), ע"פ דברי הירושלמי, בטעם האיסורים הנוהגים בסוריא: "סוריא אף על פי שאין שביעית נוהגת בה מן התורה, גזרו עליה שתהיה אסורה בעבודה בשביעית כארץ ישראל, כדי שלא יניחו ארץ ישראל וילכו וישתקעו שם...". וההלכה השניה (פ"ח ה"ט) היא הקולא של תלוש בסוריא: "מותר לעשות בסוריא בתלוש אבל לא במחובר, כיצד דשין וזורין ודורכין ומעמרין, אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקין וכן כל כיוצא באלו".

2. "כל שכיוצא בו בארץ מותר" - מה התירו בסוריא, ודיני ארץ ישראל המתבארים מכאן

במשנה (פ"ו מ"ב) אמר ר' עקיבא: "כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריא", והמפרשים כתבו כמה פירושים למשפט זה. **הר"ש** (כת"י פאריס) כתב כמה דרכים: לדרך הראשונה של הר"ש כל מה שבארץ מותר מדאורייתא, אע"פ שמדרבנן אסרו לעשות אותו ללא שינוי, בסוריא עושים אותו כדרכו. ומביא הר"ש מה שנאמר במשנה לקמן (פ"ח מ"ו) שאין דורכים את הענבים בגת. ומוסיף הר"ש שמה שמצאנו פסוקים על כך בתורת כהנים אינו אלא אסמכתא, ומדאורייתא מותר. לפי פירושו השני כל מה שבארץ מותר באחד הפירות מותר בסוריא בכל הפירות. ולפירושו השלישי כל מה שבארץ מותר במופקר, מותר בסוריא אפילו בשמור. אבל מחובר שבארץ אסור אפילו במופקר (ע"פ לשון **הרע"ב**) אסור גם בסוריא. יתכן שלפירוש השלישי השמור המחובר נאסר לגמרי (וכשיטת **תוס'** ביבמות קכב. ד"ה של עזיקה), אלא שאין זו שיטת הר"ש (לקמן פ"ח מ"ו) ששיטתו שבשמור נאסרה קצירה כדרך הקוצרים, ומשמע שהפירות עצמם מותרים באכילה.

כמו כן יש מקום לדון במקום שיש על הפירות התר אכילה, ואין חובה להפקירם ולנהוג בהם קדושת שביעית, האם יש איסור לקוצרם כדרך הקוצרים.

ראה מה שדן בכך **במעדני ארץ** (עי' סי' ח' אות ב'), שמש"כ הראי"ה (מבוא **לשבת הארץ** בסופו) ועוד להחמיר לאחר התר המכירה שלא לעשות ד' מלאכות דאורייתא (זריעה זמירה קצירה ובצירה) לאחר ההתר, אינו ברור, שהרי אם הפירות הם של נכרי, ואין בהם קדו"ש, הרי שמותר לקצרם כרגיל כמו דין פירות הששית שקוצרים אותם בשביעית כרגיל.

לדרך זו יש לעיין האם יש איסור לקצור בסוריא, אם דין עולי מצרים הוא שאין עובדים שם את האדמה, אך לפירות אין קדו"ש (עי' לעיל בסוגיית עולי מצרים בדעות השונות ובדיון על כך שאין דין סוריא שונה מדין עולי מצרים לדעת הר"ש), ורצה שם לחלק שדין ההפקר ואיסור הזריעה הם עיקר השביעית ולכן נוהגים שם, משא"כ קדושת שביעית ואיסור ספיחין שאינם עיקר השביעית אינם נוהגים, ע"ש.

דיון זה מביא לשאלה מהו ההתר במשנתנו בתלוש בסוריא, ומהו האיסור לעשות כמותו בארץ ישראל.

3. ההתר בתלוש - במה מדובר?

ה**ריבמ"ץ** (פ"ו מ"ב) כתב: "...בשביעית... אפי' אצל החשודין". כלומר ההתר שיש בסוריא שאין כמותו בארץ הוא לעשות אצל החשוד וכ"כ ה**רע"ב**. ו**במלאכת שלמה** (פ"ו מ"ב) כתב על כך: "וכתב עליו ה"ר יהוסף פירוש זה אינו נראה, כי אין נראה לומר שיתירו חכמים לסייע לעוברי עבירה, כי אין אלו נקראים חשודין על השביעית אלא שעוברין על דברי חכמים בפרסום, אלא נראה שפירוש עושין בתלוש בסוריא אצל העובדי כוכבים, אבל לא במחובר, וכן משמע בירושלמי". ע"ש. ונראה שכוונתו היא למה שנאמר ב**ירושלמי** (פ"ו ה"ב): "רבי יוסי ב"ר בון בעי קומי רבי מנא, מהו לטחון עם העכו"ם בארץ, א"ל מתניתא אמרה שהוא אסור, דתנינן עושים בתלוש בסוריא אבל לא במחובר הא בארץ אפילו בתלוש יהא אסור". משמע שהאיסור הוא לעשות עם הגוי בתלוש בארץ, וזה מה שהתירו בסוריא.

יש להעיר שאם ההתר בסוריא הוא לעשות עם הגוי בתלוש, יקשה הדבר לכאורה על דברי **רש"י** (סנהדרין כו. ד"ה אגיסטון) שהתיר ליהודי לעבוד בקרקע של גוי בארץ. ודוחק לכאורה לומר שגזרו כאן איסור מיוחד על סוריא. וצ"ע, וראה עוד מה שנביא להלן מדברי המנחת אלעזר. ולגבי ביאור המשנה ראה עוד להלן לגבי דין טחינה עם גוי בארץ הנדון בירושלמי.

4. דברי הירושלמי בענין טחינה עם גוי בארץ

כפי שראינו לעיל **בירושלמי** (פ"ו ה"ב) נאמר שאין לטחון עם גוי בארץ, ודייק זאת הירושלמי ממה שכתוב **במשנה** (פ"ו מ"ב) שעושים בתלוש בסוריא ואנו למדים שבארץ ישראל אין עושים בתלוש. מדברים אלה של הירושלמי עולה לכאורה שאין לעבוד בגידולים חקלאיים עם גוי בארץ, וזהו דין מחודש. בנוסף לכך, **הרמב"ם** בפ"ד הכ"ט התיר לאכול ירקות שגדלו בקרקע הגוי בשביעית, כיון שאין הגוי מוזהר שלא לזרוע בשביעית, ומדבריו נראה שמותר לעשות עם גוי בפירותיו התלושים ואפילו בארץ ישראל.

וראה **בכסף משנה** (פ"ד הכ"ט בסוף דבריו) שכתב: "והא דאמרינן בירושלמי שאסור לטחון עם העכו"ם בארץ בשביעית צריך להעמידה בספיחים שגדלו בשדה ישראל". לדבריו של הכס"מ האיסור לעבוד בארץ בתלוש עם גוי הוא דוקא בפירות ספיחים שגדלו בקרקע ישראל, ואילו פירות שגדלו בקרקע הגוי מותרים באכילה ומותר לעשות בהם מלאכה.

בהערות ה**מנחת אלעזר** (על הירושלמי 'עוז והדר') כתב שראיית הירושלמי אינה ברורה, שהרי לא אמרו במשנה שעושים בתלוש בסוריא עם גוי, אלא אפילו עם ישראל, ואם כן כיצד הוכיח הירושלמי מכאן שבארץ אין עושים עם גוי בתלוש. ולדעתו זו סברת הרמב"ם, שדברי הירושלמי כאן אינם ראיה ברורה, ולכן לא פסק כמותם.

[היה מקום לכאורה לבאר בדברי הירושלמי שדיוקו הוא ממה שנכתב התר לעבודה בתלוש בסוריא, ואם ננקוט כשיטת הסוברים שאין קדושה כלל בפירות הגדלים במקומות שכבשו עולי מצרים ובסוריא, הרי שאין בכך חידוש, ועל כרחך שבא למעט את של ארץ ישראל. ומ"מ לשיטת

הרמב"ם הרי יש קדו"ש בעולי מצרים, ראה לעיל בדין המקומות שכבשו עולי מצרים].

במראה הפנים (פ"ו ה"ב ד"ה מהו לטחון) כתב שהרמב"ם פסק שכל מלאכת תלוש מותר לסייע לגוי ע"פ דבריו בדין ה**ירושלמי** לעיל (פ"ד סוף ה"ג) שמותר לרדות כוורת עם הגוי, ומכאן שכל מלאכת תלוש מותרת עם הגוי בשביעית, ורק מלאכה במחובר אסורה. וראה עוד בענין זה של הכוורת ופרשנויות שונות לדברי הירושלמי "לרדות עמו", לעיל (במקומו בפרק רביעי).

5. האוקימתא בירושלמי פירות שביעית בשביעית

בירושלמי (פ"ו ה"ב) נאמר לגבי הדין שאין עושים במחובר בסוריא: "ומה נן קיימין, אם בפירות ששית שנכנסו לשביעית אפילו בארץ מותר, אם בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, לחרוש מותר ולקצור אסור, אלא כי אנן קיימין בפירות שביעית בשביעית". אם כן אין מחמירים בעשיה במחובר בסוריא (שלפי הירושלמי המדובר הוא בקצירה) אלא בפירות שביעית שעובד עבורם בשביעית, שאילו בפירות הששית מותרת העבודה גם בשביעית.

לגבי מה שנאמר בירושלמי, שבפירות השביעית במוצאי השביעית מותרת העבודה, יש להעיר, שהבנת דין זה שונה לפי השיטות השונות בדין המקומות שכבשו עולי מצרים, שלסוברים שאין בהם קדושה, האיסור לעשות במחובר הוא חומרא, ואילו לסוברים שיש קדושה בפירות אלה, יש כאן קולא בפירות שיצאו לשמינית. הדבר דומה לשיטת ר"ש בן יהודה (המובאת ב**בבלי בר"ה** טו.), שאין דין שביעית אלא בפירות שגדלו בשביעית ונלקטו בשביעית, "שאין לך דבר שחייב בביעור אלא אם כן גדל בשביעית, ונלקט בשביעית". כאן, עכ"פ, ניתן להבין שהטעם שלא החמירו בפירות שנלקטו בשמינית הוא משום שאין צורך בכך, שבשמינית שיוכל ליהנות מפירות הארץ, הוא לא עלול לצאת לחו"ל גם אם יהיה מותר לאכול מפירות סוריא.

6. דברי הירושלמי בענין השקייה בצור ובארץ ישראל

נדון נוסף בדברי **הירושלמי** (פ"ו ה"ב) הוא ההשקיה בצור. כך נאמר בירושלמי: "רבי חנינא אזל לצור ואסר לון הדא אשקייתה, שמע רבי יוסי ואמר: ויאות, והדא לא במחובר היא, והא תנינן משקין בית השלחין במועד ובשביעית, אמר רבי יודן לזרעים שבו". רבי חנינא אסר להשקות בצור, וההבנה בדבריו היא שצור היא מסוריא (**פני משה**) והשקיה נחשבת עבודה במחובר ולכן אסורה בסוריא. אלא שהקשו על כך ממה שגם בארץ ישראל עצמה מותרת השקיה בשביעית כמו שמצאנו במשנה במו"ק (ב.), והיה לו לומר שההשקיה שאסר אין הכוונה לבית השלחין. ומיישב הירושלמי שמה שהתירו השקיה בבית השלחין הוא רק לצורך הזרעים, אבל שלא לצורך הזרעים אסור. כך כתב **הרמב"ם** (פ"א ה"ח) את ההתר של בית השלחין: "משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר...". וראה עוד בסוף דברי הירושלמי שלפירוש ה**פני משה** הוא קושיא על הסבר זה, שאם ההתר הוא לצורך הזרעים היה צריך להתיר גם לחרוש את הקרקע שיכנסו מים לזרעים, ע"ש.

7. השכרת בהמה בסוריא ובארץ, ליהודי ולגוי, בשביעית ובשאר השנים

עוד מובא **בירושלמי** (פ"ו ה"ב): "מהו להשכיר בהמתו שם, רבי לוי צובריא שאל לרבי יצחק ולרבי אימי ואסרון. רבי הושעיא יהב לעממיא פריטין (**פני משה**: שיביאו לו את הסחורה ולא היה נותן להם את בהמתו), לא משום דהוא אסור אלא שלא ליחד בהמתו עם העכו"ם".

יש מקום להבין בדברי הירושלמי, האם יש כאן איסור להשכיר את בהמתו בשביעית בארץ, וכל השאלה היתה לגבי "שם", היינו בסוריא, או שלמסקנה האיסור הוא רק משום חשש רביעה ולא משום הלכות שמיטה. ועי' **ברש"ס** בצדדי הספק בסוריא.

ו**בדרך אמונה** (פ"ד ס"ק קצ"ג) כתב ע"פ הירושלמי להחמיר ולא להשכיר לגוי בהמתו ואפילו שם. ואם יש בכך איסור, נראה שלא התירו חכמים לסייע לגוי בעבודת הקרקע במחובר, ואפילו בנתינת בהמתו, ומלבד מה

שגם דין זה עומד לכאורה בניגוד לדברי רש"י בסנהדרין, שעבודה בשדה הגוי מותרת, הוא גם מעלה שאלה על הזמנת ירקות מגוי בשביעית שתביא את הגוי לעבוד בקרקע, שהיא לכאורה דומה להשכרת כלי עבודה לגוי.

לגבי לקיחה של פירות שביעית מגוי ראה עוד להלן בדברי ה**תוספתא** (פ"ו ה"ב): "אין מוכרין ואין לוקחין מן הגוי ומן הכותי פירות שביעית", והדברים תלויים גם במחלוקת הב"י והמבי"ט, האם יש קדושה בשל נכרים, שאז יש לכאורה מקום לאיסור לקיחה מהגוי, או שאינה, שלב"י נוכל להסביר שהתוספתא הלכה כמ"ד אין קנין לגוי להפקיע, ולכן לדידן נוכל לקנות, אך למבי"ט נזדקק לתירוצים אחרים, ואכ"מ.

נט.בצלים ודין גידולי שביעית

1. דברי המשנה וביאורם לפי מפרשי המשנה

ב**משנה** (פ"ו מ"ג) נאמר: "בצלים שירדו עליהם גשמים וצמחו, אם היו העלין שלהם שחורין, אסורין, הוריקו הרי אלו מותרין, רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: אם יכולין להיתלש בעלין שלהן אסורין, וכנגד כן מוצאי שביעית מותרין". המדובר במשנה (עי' **רא"ש, רע"ב** ועוד) הוא על בצלים של ששית שצמחו בשביעית ע"י הגשמים. ההבחנה ע"י צבע העלים או האיכות שלהם מוכיחה אם העלים צמחו מהארץ, ואם כן גידוליהם הם גידולי שביעית, או שהגידול הוא כבצל הגדל בכלי. ואם גדלו הבצלים בשביעית מהקרקע נאמר במשנה שנאסרו.

[כידוע, נחלקו ה**רמב"ם** וה**ר"ש** לגבי ירקות שגדלו בשישית ונלקטו בשביעית, האם יש בהם דין ספיחים, כיון שבירקות בשביעית הולכים אחר לקיטה, או שלירקות כאלה אין דין ספיחים, כיון שגידולם היה בששית. ר' ברמב"ם (פ"ד ה"ט - ה"י), ובר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כל הספיחים). והדברים מתאימים לביאור במשנתנו, שלר"ש הנדון של הגידולים הוא לגבי קדושת שביעית, שדין ספיחים אין כאן ואפילו לעיקר, ואילו לרמב"ם במשנתנו הנדון הוא גם לגבי דין ספיחים, וכמו שכתב: "ונחשב כספיחי שביעית ולפיכך אסורין באכילה"].

המשנה לא נתנה שיעור בגודלם של העלים שגדלו בשביעית לאסור, ומכאן עולה לכאורה המסקנה שגידולי האיסור אוסרים את ההתר, ואפילו בכל שהוא. הסיפא של המשנה שהתירה במוצאי שביעית לכאורה עוסקת בבצלים של שביעית שגדלו במוצאי שביעית, אלא שקשה לומר שבצל של שביעית מותר אם גדל רק מעט במוצאי שביעית. במפרשי המשנה שתי דרכים בביאור דין זה. מדברי **הרמב"ם** (פיה"מ פ"ו מ"ג) נראה שההתר הוא לעלים החדשים, ואילו לפי דברי **הרא"ש** ו**הרע"ב** (כאן) המדובר הוא על בצל שגדל בשישית, ונשאר קצת בקרקע לגדול בשביעית, ולאחר שגדל מעט בשביעית ונאסר, נעקר בתחילת השביעית, ונשתל שוב בשמינית. בצל כזה שיגדל בשמינית ואפילו מעט, חוזר להתר, כיון שהבצל עצמו של שישית, וגידולו המועט שגדל בשביעית בטל בבצל עצמו ובגידול החדש שגדל בשמינית.

[בענין פירוש "השחירו" ו"הוריקו", **הרא"ש** (פ"ו מ"ג) כתב: "הוריקו העלין אז הולכין וכמשין", ואילו **הר"ש** (שם) כתב רק "הוריקו - העלים צמחו ולאו מארעא רבו". ו**בראב"ש נדרים** (נח. ד"ה הוריקו) כתב: "הוריקו מותרין. עמדו במקומם ולא השחירו", וראה **בשבת הארץ** (פ"ד ה"כ) שהביא שנחלקו הר"ש והרא"ש האם רק בבצל שהשחיר יותר מקודם אנו אוסרים, או גם בבצל שעמד במראיתו. ולכאורה על דרך זו היה מקום להקשות מדברי הרא"ש בפיה"מ כאן לדבריו בפירושו לנדרים, וצ"ב, ואכמ"ל.

ו**בתוס'** (נדרים נח. ד"ה אסורין) כתבו לגבי השחירו העלים: "אסורין, דבידוע שגדלו רובם בשביעית". וראה בשבת הארץ שם שכתב שלדרך התוס' אם יהיה ברור באופן אחר שהרוב גדל בשביעית, יהיה ג"כ אסור].

הדיון של ביטול הצמח ביחס לגידוליו, וביטול גידולים של צמח זה בזה, נדון כאן בסוגיית **הירושלמי** (פ"ו ה"ג), ו**בבבלי נדרים** (נז: - ס:), ויש לראות את דרכי הראשונים בהבנת שאלת הבבלי ומסקנתו, וכן את ההבדלים שבין הבבלי לירושלמי בסוגיא זו.

2. מדברי הסוגיא בירושלמי

בירושלמי (פ"ו ה"ג) מובאת מחלוקת אמוראים, האם הדין הוא שבצל שהשחירו עליו וגדל נחשב בכל מקרה כבצל של השנה החדשה, ולכן בשל ששית שנכנס לשביעית אסור, ובשל שביעית שנכנס לשמינית מותר, שכך אמר ר' זירא, וקשר זאת ל"רבה עליו החדש", ואילו ר' לא ור' אימי סוברים שהבצל במקרה זה ישאר באיסורו.

בתחילה הירושלמי דן בדעת ר' לא ור' אימי. הקשו עליהם, שמוכח לכאורה שהבצל צריך להבטל, לכל הפחות ברוב גדול שאינו נותן בו טעם, ממה שנאמר בבריתא ששביעית בטלה בנותן טעם. ותרצו שלדעתם יש לחלק בין גידולי שביעית לבין עירובי שביעית, שתערובת שביעית בטלה בנותן טעם אך גידולי שביעית לא בטלים. והביאו הוכחה לשיטת ר' לא ור' אימי מדברי ר' זעירא בשם ר' יונתן לגבי בצל של כלאי הכרם, שאפילו הוסיף הרבה מאוד לאחר שנעקר מהכרם, נשאר באיסורו, כיון ש"אין גידולי איסור מעלין את האיסור".

לאחר מכן דן הירושלמי בדברי ר' זירא, ומקשה עליו ממה שנאמר שגידולי גידולים של ספיחי שביעית אסורים בדבר שזרעו כלה, ויישב ר' זירא שלגבי איסור האכילה לגמרי, יש לו היתר ע"י ביטול, ומה שנאמר שאין לו ביטול הוא דין קדושת השביעית לענין ביעור.

לבסוף מובא המעשה בר' אבהו שהגיע לארבל והתיר באכילה דבר שרבה עליו החדש, אלא שלאחר שתמהו עליו הגביל את היתרו ל' מורכנים', ור' יודא בן פזי אומר שמה שחשש ר' אבהו הוא לא כדעתו האמיתית של ר' אבהו, שדעתו היא להתיר ואפילו בלא מורכנים, אלא שכיון שידע שר' אימי חולק, השתמט ר' אבהו מלומר שמותר לאכול.

3. מדברי הסוגיא בבבלי

ה**בבלי בנדרים** (נז: - ס:) מובא לאחר המשנה שם, שדנה באוסר עצמו מפירות, באיזה לשון שיאמר, נדרו כולל את גידולי הפירות, ובאיזה לשון אין נדרו כולל את הגידולים, ומחלקת המשנה בין דבר שזרעו כלה לדבר שאין זרעו כלה, שבאין זרעו כלה אפילו גידולי גידולים אסורים.

ובגמרא שם מובא הנדון של בצל שביעית שנטעו בשמינית ורבו גידוליו על עיקרו, האם הותר בכך או לא. ונאמר שם שר' יצחק נפחא התירו ע"פ דברי **ר' ינאי** שבצל של תרומה שנטעו ורבו הגידולים החדשים על העיקר, מותר. ועל כך העירה הגמרא, שכנגד ההתר שיש ללמוד מדברים אלה של ר' ינאי, יש שני דברים של חכמים אחרים שניתן ללמוד מהם להפך, האחד הוא דין גפן ילדה שהיא ערלה, אע"פ שחיברה בזקנה שאינה ערלה, וגידול הענבים מכאן ואילך יהיה מהתר, מ"מ נשארו הענבים באיסורם הראשון, לפי דברי ר' אבהו בשם **ר' יוחנן**. והשני הוא דין בצל של כלאי הכרם, שאע"פ שהכרם נעקר, והמשך גידול הבצל הוא בהתר, כיון שתחילתו באיסור נשאר הבצל באיסורו לפי דברי ר' שמואל בר נחמני בשם **ר' יונתן**.

לאחר מכן מובא שר' **אמי** פשט את השאלה, ולדעתו גידולי התר מתירים את האיסור, אלא שלגבי ההוכחה שהביא ר' אמי לכך יש כמה הוכחות ודחיות. תחילה הביאו את הדין "ליטרא בצלים שעישרה ונטעה, מתעשרת לפי כולה, ואין מחשיבים את הבצלים למעושרים, ודוחה הבבלי שיתכן שדין זה הוא לחומרא בלבד.

מביאים כהוכחה את הדין ששביעית אוסרת במינה בכל שהוא בביעור, ובאכילה בנותן טעם (וראה להלן בענין הסברי הראשונים לגבי הוכחה זו), ודוחה הגמרא שגם דבר זה יתכן והוא רק לחומרא. הביאו את ההוכחה ממשנתנו, שאם הבצלים השחירו מותרים אף במוצאי שביעית, ואם כן אין זה רק לקולא, ודחו שיתכן והמדובר במדוכנים.

ההוכחה שהביאה הגמרא לבסוף היא מתוספתא בתרומות, שהמנכש עם חשוד במוצאי שביעית מותר לאכול אם השחירו העלים, ואין לומר שמדובר בדבר שזרעו כלה כיון שחסיות הן שום ובצל ולוף, ואין לומר שמדובר במדוכנים כיון שמדובר בחשוד, ומכאן מוכח שגידולי התר מעלים את האיסור.

לר' יוחנן ולר' יונתן שסוברים שאין גידולי התר מעלים את האיסור מיישבת הגמ' **ששביעית שאני, "הואיל ואיסורה ע"י קרקע, בטילתה נמי**

ע"י קרקע". הגמרא מקשה ממעשר ומסיקה שמעשר אין חיובו ע"י קרקע אלא ע"י דיגון.

לאחר מכן דנה הגמ' (בדף נט.) שוב במשנתנו, שאם השחירו הבצלים נאסור, ביחס לקושיא "והיתר שבהן להיכן הלך", ומסיקה שהאיסור נאמר ביחס לתוספת ולא ביחס לעיקר. ועוד מסיק הבבלי שם שגידולי גידולים שרבו על האיסור מותרים ואפילו בתרומה, ע"ש.

4. ההבדלים בין הבבלי לירושלמי

בין בבבלי ובין בירושלמי יש מי שמתיר כשהגידולים רבו על העיקר, ויש מי שאוסר, אך ישנם שני הבדלים מרכזיים לכאורה בין דברי הירושלמי לדברי הבבלי (שני ההבדלים הללו עומדים במרכז הדיון שבין **הראב"ד לרמב"ם**, לפי מה שביארו מפרשי הרמב"ם. ראה להלן).

ההבדל הראשון הוא לגבי "מדוכנים", שבירושלמי יתכן שאוקימתא זו להיתר נשארת למסקנה (בפסקו של ר' אבהו), ואילו בבבלי הדבר הוזכר רק כהצעה לדחיה בשלב ההוכחות, ואילו לבסוף הוכיחו מהמנכש בחסיות, שם אין לומר שמדובר במדוכנים.

ההבדל השני הוא לגבי שביעית, שבבבלי נאמר (לכל הפחות בסיום החלק הראשון של הסוגיא) שלגבי שביעית מודים גם המחמירים שיש היתר לגידולים, כיון שאיסורה ע"י קרקע ולכן גם בטילתה תהיה ע"י קרקע (אלא אם נאמר שכשהגמרא העמידה בהמשך את הדין של בצלים שהשחירו רק לגבי התוספת ולא לגבי העיקר, חזרה בה מנקודה זו). לעומת זאת בירושלמי במפורש מוזכר בדברי ר' לא ור' אימי שגם לגבי שביעית נשאר האיסור.

5. דרכי הראשונים בהבנת השאלה בבבלי

לגבי ספק הגמרא בגידולים נאמרו כמה דרכים בדברי הראשונים.

הרא"ש (נדרים נז: ד"ה גידוליו) כתב, שלגבי הגידולים החדשים עצמם (כשגדלו בשמינית) לא היה ספק שהם נחשבים כשמינית ומותרים, וכל

הספק היה לגבי העיקר, האם כשם שהעיקר אינו מבטל את הגידולים כך גם הגידולים לא יבטלו את העיקר, ואז טעם אי הביטול הוא היותם נפרדים, או ששורש ההבדל הוא בכך שהעיקר אינו מתפתח ואינו חשוב כמו הגידולים, ולכן אע"פ שהעיקר אינו מבטל את הגידולים, הגידולים מבטלים את העיקר.

התוס' (נדרים נז: ד"ה והכי) כתבו שהמדובר הוא על בצל שגדל בשביעית ועקרו בשביעית ונטעו בשמינית וגדל, ומדאורייתא פשיטא שהגידולים מבטלים את העיקר, וכל הספק הוא האם חכמים החמירו בדבר משום שהעיקר חשוב הוא ולא בטל. ובתוס' שם ניתן להבין כמו ברא"ש, שכל הספק הוא על העיקר, אבל הגידולים ברור שמותרים.

לעומתם **ר"ן** (נז: ד"ה ורבו) כתב: "ונראה לי, דעיקר ספיקיה אי אמרינן דגידולין, כיון שנמשכין ויוצאין מן העיקר שאינו כלה, אי הוו להו כעיקר ואסירי, אי הוו להו כהיתר ומעלין את האסור, ובדין הוא דהוה ליה למיבעי גידולין עצמן שרו או אסירי, מיהו הא בהא תליא, דאי גידולי היתר מעלין את האיסור, פשיטא דשרו, ואי אין מעלין פשיטא דאסירי, דאי שרו היו מעלין, כך נראה בעיני...". מדבריו נראה שיש ספק כללי, האם בגידולים אנו אומרים שהם בבחינת 'היוצא מן הטמא טמא', ודינם שוה לעיקר שיצאו ממנו, ולדרך זו גם הגידולים עצמם אסורים, ואין צריך לומר שלא יבטלו את העיקר שיצאו ממנו, או שהגידולים הם דבר חדש של היתר, ואז לא רק שהם עצמם יהיו מותרים, אלא גם העיקר שממנו יצאו יוכל להיבטל בהם אם הם הרוב.

בקרן אורה (נדרים נז: ד"ה בצל) דן האם שייך הכלל 'היוצא מן הטמא' בגידולים, והביא שני הסברים מדוע כאן יהיו הגידולים מותרים, עכ"פ מדאורייתא, האחד הוא שעיקר גדילתם של הגידולים היא מהמים ומהאויר, ולכן הם אינם נחשבים לדבר שיצא מהעיקר האסור. וההסבר השני הוא משום ה'רוב', שכשיש רוב להיתר, בטל העיקר האסור, ולכן לא יהיה שייך כאן הכלל של 'היוצא מהטמא', שעתה גם העיקר אינו טמא (ויש להעיר שדרך זו קשה קצת לאמרה בלשון הר"ן, שהר"ן כתב שהכל תלוי בדין הגידולים, ואילו לקרן אורה היתר הגידולים תלוי בביטול

העיקר). בקרן אורה שם גם דן האם הר"ן שהסתפק בדבר הסתפק בכך מדאורייתא או מדרבנן, ע"ש.

בתוס' (שם) דנו האם שייך כאן הנדון של 'זה וזה גורם', כיון שלכאורה כאן הקרקע והבצל האסור גורמים לגידולים. ותירצו בשני אופנים, לדעת הר"א ממיץ הסוגיא כאן היא למ"ד זה וזה גורם אסור, ולדעת הר"מ כאן אין זה נחשב זה וזה גורם, כיון שהגורם של ה'קרקע' אינו מאותו סוג של הגורם של ה'בצל'.

6. פסיקת הרמב"ם בדין הגידולים והשגת הראב"ד

הרמב"ם (פ"ד הכ"א) פסק בדין הגידולים: "בצל שעקרו בשביעית ונטעו בשמינית ורבו גידוליו על עיקרו העלו גידוליו את עיקרו והותר הכל, הואיל ושביעית אסורה ע"י קרקע כך נטילתה ע"י קרקע". וה**ראב"ד** (שם) השיג עליו: "בצל שעקרו בשביעית וכו' עד והותר הכל. א"א, בירושלמי לא עשה ר' אבהו מעשה אלא במרוכנים, פירוש מרוכנים הטי נא כדך תרגום ארכיני כען, כלומר מעקלין הצואר שלהן שלא יגדלו, וכיון שעשה כן גלה דעתו דלא ניחא ליה בגידוליהן, ואם גדלו אותן גדולין מותרין ומבטלין את האיסור, ואי לא, אסורין דמינח ניחא ליה, וכנטועין לכתחלה דמו".

אם כן, לדעת הרמב"ם כשרבו גידולי מוצאי השביעית על העיקר הותר הכל, ואילו לדעת הראב"ד אין להתיר אלא אם כן ריכנם (וראה להלן בענין פירוש הדיכון). הראב"ד מסתמך על דברי ר' אבהו **בירושלמי** (פ"ו סוף ה"ג) שהגביל את היתרו למרוכנים.

שלש דרכים ישנן ליישוב קושיית הראב"ד על הרמב"ם: ראה **בכס"מ** ו**במהר"י קורקוס** (פ"ד הכ"א) שכתבו שלגבי דברי ר' אבהו בירושלמי, הרי בשלב הבא בירושלמי אמר ר' יודא בן פזי, שר' אבהו הגביל את היתרו למדוכנים רק משום ששמע שר' אימי ור' לא מחמירים, ואם כן לפי דחיה זו דעת ר' אבהו היא להתיר גם בלא מדוכנים. כמו כן קיימת דעת ר' זעירא לעיל בירושלמי, שהתיר בשביעית, ולא מצאנו שהגביל את ההתר למדוכנים. וטענה שלישית ומכרעת היא שבבבלי לא רק שהדיחוי "במדוכנים" הובא בדרך דחיה ולא כדעה, אלא שמבואר בבבלי שלגבי

שביעית כולם מודים שהגידולים מבטלים את העיקר, "הואיל ואיסורה ע"י קרקע, בטילתה נמי ע"י קרקע". ולפי זה לא רק שלא קשה על הרמב"ם שהתיר בלא מדוכנים, אלא שקשה על הראב"ד, מדוע הניח את הפשוט לבבלי וכתב כדברי הירושלמי, ובפרט שגם בדברי הירושלמי עצמו אפשר להבין שלמסקנה ההתר הוא גם בלא מדוכנים.

7. מהו הדיכון

הריכון שגורם לכך שיתבטל הישן בחדש גם למחמירים, נובע או מגילוי רצונו שלא יגדל הצמח יותר, או מכך שפוחת ערכו של העיקר ע"י כך, או שע"י כך נעשים העיקר והתוספת מעורבים יותר.
בענין פירוש המילה "ריכון" או "דיכון", ראה לעיל **בירושלמי** (פ"ה ה"ב) שהובא הדיכון בירושלמי לגבי לוף, ובמפרשים שם מצאנו כמה דרכים, וכמו שהבאנו לעיל, **הר"ש** (שם) גורס דיכנו, וכתב שפירושו שדך (היינו כתש) את העלים במקום חיבורם. **הרש"ס** (שם ד"ה ריכנו) גורס ריכנו ומפרש מלשון הטיה שהטה את הצמח לעקרו. ובדומה לדברי **הראב"ד** (פ"ד הכ"א) שהבאנו כאן לעיל. **המהר"א פולדא** (שם ד"ה ר' יוסי) כתב: "שדרסן ברגליו בעוד שהן מחוברים". ו**בפני משה** (שם ד"ה וריכנו, וכן כתב כאן בפ"ו ה"ג בד"ה חמתון) כתב: "כלומר שבשביעית כפפו והטה את עליו למטה כדי שלא יתגדלו יותר". ולדעת הפני משה יש ריכון שהוא ודאי כעיקור וזה אם הריכון היה כזה שמונע את הצמיחה, ע"ש, ואכמ"ל. וראה גם במפרשי הבבלי בנדרים (נח.) כגון **הר"ן** (שם ד"ה ודלמא), ובפירוש **הרא"ש** (נדרים נח. ד"ה ודלמא) שפירש שעירבן ע"י הדיכה, ע"ש.

8. החילוק בין אכילה לבין ביעור

בירושלמי (פ"ו ה"ג) ו**בבבלי בנדרים** (נח.) מובאת ברייתא בה מחלק ר' שמעון בין שביעית לביעור לבין שביעית לאכילה. כך נאמר שם: "אמרו לו: והלא שביעית אין לה מתירין, ולא נתנו בה חכמים שיעור, דתנן: השביעית אוסרת כל שהוא במינה, אמר להן: אף אני לא אמרתי אלא לביעור, אבל לאכילה בנותן טעם". אם כן לפי דברים אלה ביטול שביעית לענין אכילה הוא בנותן טעם, ואילו ביטול שביעית לענין ביעור הוא בכל שהוא.

ונחלקו המפרשים בביאור החילוק וטעמו. **הר"ן** (שם ד"ה אמר, וד"ה אבל) ביאר שלפני הביעור, כיון שהתערובת כולה, גם אם נדון אותה כשל שביעית, תהיה מותרת באכילה, הדבר דומה לדבר שיש לו מתירין, ולכן במקרה זה "השביעית אוסרת בכל שהוא". ואילו לאחר זמן הביעור, שאם יהיה דין שביעית לתערובת היא תאסר לגמרי, השביעית בטלה בנותן טעם.

[יש להעיר שכאן יש חידוש בדברי הר"ן שמחשיב את התערובת לפני זמן הביעור לדבר שיש לו מתירין, שהרי שני הסברים יש לדין דבר שיש לו מתירין. **רש"י** (בביצה ג: ד"ה אפילו) כתב שכיון שניתן להחמיר ולא להיזדקק להיתר ע"י ביטול, הורו חכמים להחמיר, ואילו **הר"ן** (נדרים נב. ד"ה וקשיא) מסביר שדבר שיש לו מתירין לא בטל מטעם עקרוני, שרק איסור מבטל היתר, ואילו דשיל"מ לא נחשב כאיסור לגמרי כדי שיבטל את ההיתר, ע"ש. ולכאורה דברי הר"ן בנידון זה של אכילה לפני הביעור דומה יותר לטעם רש"י, וכמו שכבר העירו שהחומרא בספק בדשיל"מ (עי' **בבלי ביצה** ד., ו**צל"ח** שם) מוסברת לפי טעמו של רש"י גם לשיטת הר"ן, כך גם בנידון של ביטול שביעית, לכאורה מה שאנו מחמירים הוא מטעם דשיל"מ לשיטת רש"י].

הר"ש (פ"ו מ"ג) כתב כמה פירושים להבדל בין אכילה לביעור. לפירושו הראשון "לענין בעור, דאם לאחר ביעור נתערב בה כל שהוא במינה חייב לבער, אבל לאכילה, כגון קודם הביעור, אין בו קדושת שביעית אפילו במינו, עד שיהא בו בנותן טעם". הדבר הוא להפך לגמרי משיטת הר"ן, שלר"ן קודם הביעור בכ"ש ולאחר הביעור בנ"ט, ואילו לפירוש זה של הר"ש קודם הביעור בנ"ט ולאחר הביעור בכ"ש. הר"ש בהמשך דבריו דוחה שיטה זו, ומביא פירוש אחר.

כדברי הר"ש בפירושו הראשון כתב **הרע"ב** (להלן פ"ז מ"ז): "השביעית אוסרת בכל שהוא במינה, לאחר הביעור. אבל קודם הביעור אין בהם קדושת שביעית שיהא אסור להפסידה ולעשות בהם סחורה עד שיהא בהם בנ"ט, בין במינה בין שלא במינה". וצריך לבאר שיטה זו, מדוע מחמירים יותר בנתערב לאחר הביעור מבנתערב לפני הביעור

וראה **בתוספות אנשי שם** (פ"ז מ"ז) שהביא את דברי **הנוב"י** (תנינא יו"ד סי' נ"ג) שביאר ע"פ דברי ה**תרוה"ד** שהובא להלכה **בשו"ע יו"ד** (סי' ס"ט סי"ד): "בשר ששהה שלשה ימים בלא מליחה ונתערבה אותה חתיכה בחתיכות אחרות, בטלה ברוב ומותר לבשל כולן", והטעם שדשיל"מ נקרא רק דבר שיחזור להיתר יותר ממה שהיה מקודם, ואילו כאן שלצליה לא נאסר הבשר מעולם, אין זה נקרא דבר שיש לו מתירין. וכן בנידון של שביעית לפני הביעור, כיון שלאכילה כלל לא נאסר, אין זה נחשב דבר שיש לו מתירין. ואילו לאחר הביעור צריך לומר שהוא קנס, כיון שעשה איסור במה שהשהה אותו, וכן חששו שמא אם נתיר לו ישהה את התערובת, ע"ש.

לפי פרושו השני של הר"ש, וכן כתב **הרא"ש** (בפירושו פ"ו מ"ג), "דאינה אוסרת בכל שהוא אלא בביעור היינו כדרך גדילתה כגון של ששית שנכנסה לשביעית והוסיפה כל שהוא, אבל באכילה, כגון בתערובת שלא כדרך גדילתה, אינה אוסרת אלא בנותן טעם", החילוק הוא בין "ביעור" שהכוונה לגדילה בשדה של איסור, שהיא בכל שהוא, לעומת תערובת רגילה של פירות תלושים וכדומה, שם האיסור הוא ככל שאר האיסורים, בנותן טעם. [לכאורה טעון הסבר הלשון "ביעור" לדרך זו, שהרי אינו מתפרש "דין ביעור", ואולי לפירוש זה האיסור שבא מחמת גידול בשדה נקרא ביעור, כיון שדין ביעור פירות שביעית נידון לפי הגידול בשדה, וצ"ב עוד].

9. פסקי הרמב"ם בענין אכילה וביעור, והשגות הראב"ד

ה**רמב"ם** (פ"ז הכ"ב) כתב לגבי ביעור: "פירות שביעית שנתערבו בפירות אחרות, מין במינו בכל שהוא, ושלא במינו בנותן טעם", אך לא כתב שהדין לגבי אכילה שונה. גם בהלכות מאכלות אסורות (פט"ו ה"ח) כתב הרמב"ם: "פירות שביעית, אף על פי שאם נתערבו במינן בכל שהוא ושלא במינן בנותן טעם, אינן בכלל איסורי תורה, שאין אותה התערובת אסורה, אלא חייב לאכול כל התערובת בקדושת שביעית כמו שיתבאר במקומו". מנימוקו של הרמב"ם בהל' מאכל"א, "שאין אותה התערובת אסורה", יש מי שרצה לבאר (ר' **רדב"ז** בהל' שמיטה, והשווה לרדב"ז במאכל"א)

שהרמב"ם אסר בכל שהוא רק קודם הביעור. עכ"פ החילוק בין אכילה לביעור אינו מפורש ברמב"ם.

הראב"ד (בהשגה בהלכות מאכל"א) כתב: "אלא חייב לאכול התערובת וכו'. א"א, ויש ביעור אחר בפירות שביעית שהוא לשריפה או לקבורה והוא שיכלה המין האחרון שבאותה הארץ משלש ארצות החלוקות לביעור, ואותו זמן בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם". דבריו מבוססים על שיטתו בענין הביעור (נתבארה בהשגה בהל' שמיטה פ"ז ה"ג), שיש שני ביעורים, ולכן בזמן הביעור הראשון שיש היתר אכילה, האיסור הוא בכל שהוא, דדמי לדשיל"מ, ואילו בזמן הביעור השני שיש איסור אכילה וטעון ביעור, הביטול הוא כשאר איסורים.

10. הסברי הראשונים לכך שהכל מודים בשביעית

הענין אחרון שנזכיר בסוגיא זו, של גידולים וביטול העיקר, הוא ביאור הראשונים לדברי ה**בבלי בנדרים** (נח:) "שניא שביעית, הואיל ואיסורה ע"י קרקע בטילתה נמי ע"י קרקע". **רר"ש** (פ"ו מ"ג) ניתן להבין שהפירוש הוא, היות והשביעית נאסרת ע"י שהיה בקרקע, מבלי שיעשה האדם שום פעילות מיוחדת מצידו, שלא כמו ערלה שתלויה בנטיעה חדשה, ולא ככלאי הכרם שתלויים בעירוב, לכן בשביעית מודים שהמשך הגידול בקרקע מתיר אותה.

בדומה לר"ש, גם בדברי ה**תוספות** (נדרים שם ד"ה אמר רבי יצחק) נראה שההבחנה היא בין שביעית, שבה אין אנו נזקקים למעשה מצידו של האדם, לבין ערלה או כלאי הכרם, שנעשה מעשה ע"מ לבטל, ודמי קצת ל"מבטל איסור לכתחילה", ולכן לא מועיל הביטול.

ב"**רש"י**" (נדרים שם ד"ה הואיל) וב**רי"ן** (שם ד"ה שניא) נראה שהחילוק אינו מתחיל מכך שנעשה מעשה ע"מ לבטל את האיסור, אלא מעצם היותו של איסור שביעית איסור שתלוי בקרקע, לכן בהיות הצמחים בקרקע במוצאי השביעית גידולי ההתר מבטלים את האיסור.

ס. לקיחת ירק במוצאי שביעית

1. הדין במשנה ופירושיו השונים (פתיחה)

נאמר **במשנה** (פ"ו מ"ד): "מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית, משיעשה כיוצא בו, עשה הבכיר הותר האפיל. רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד". הנדון הוא קניית ירקות במוצאי השביעית, ונזכרו שלשה עניינים בדין זה. הראשון הוא שמשעה שנעשו ירקות בשמינית כיוצא בו של הירק הנדון, אפשר לקנותו. השני הוא שמשעה שנעשה ירק בכיר, זריז, הותר גם הירק האפיל, המתעכב. והשלישי הוא שרבי התיר ליקח ירקות במוצאי שביעית מיד עם צאת השביעית.

נאמרו כמה פירושים לדין זה, והם גם משפיעים על סיבות ההתר. השאלה היא האם כשאמרו "מותר ליקח ירק", המדובר הוא על ירק **שודאי** לנו שגדל בשביעית, ובכל אופן התירו לקחתו, או שהמדובר דווקא בירק **שאין יודעים** מתי גדל, אך לא על ירק שדינו ודאי כדין ירקות שביעית. וכן יש לדון האם הנדון הוא מצד דיני קדושת השביעית (**איסור סחורה**, מנהג **קדושת שביעית** בפירות) או משום **איסור ספיחין**. אפשרויות אלה יובאו בדברי מפרשי המשנה להלן. הדברים קשורים גם להבנה בטעמו של רבי, וכפי שנראה להלן.

2. טעמו של רבי שהתיר מיד

לגבי דבריו של רבי שהתיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, כתב **הר"ש** (פ"ו מ"ד): "מיד - לפי שהיו מביאין ירק מחוצה לארץ והיה רבה על של א"י, ומתוך סוגיא דירושלמי משמע שזהו הטעם". דבריו מבוססים על הבנתו בדברי **הירושלמי** בסוגייתנו (פ"ו ה"ד): "בראשונה היה ירק אסור בספרי ארץ ישראל, התקינו שיהא הירק מותר בספרי ארץ ישראל. אעפ"כ היה אסור להביא ירק מחוץ לארץ לארץ, התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ לארץ, אעפ"כ היה אסור ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד", שהבין הר"ש שיסוד ההתר של רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד הוא במה שהותר להביא ירק מחוץ לארץ. כך ניתן לכאורה להבין גם בדברי **הריבמ"ץ** (פ"ו מ"ד) שהביא את

דברי הירושלמי כפירוש לדברי רבי. דברי הר"ש הובאו גם **במהר"א פולדא** (פ"ו ה"ד ד"ה במוצאי) בפירוש הראשון.

אלא שה**רש"ס** (פ"ו ה"ד ד"ה רבי התיר) כתב להשיג על הר"ש: "וראיתי לרבנו שמשון שלא כתב אלא דברים מדעתו". גם ה**גר"א** (שנות אליהו פ"ו מ"ד) כתב להשיג על הר"ש: "התקינו שיהיה הירק מותר...עכ"ל, וחשב שמחמת זה התיר רבי, אבל באמת הטעם כמו שכתבתי בשם הירושלמי".

הרש"ס הבין מהמעשה בירושלמי (פ"ו ה"ד) לגבי הקפלוט, שרבי בתחילה לא התיר קפלוט, "מה עבדין ליה ציפוראי, אלבשוניה סקא וקיטמא, ואייתוניה קומי רבי, אמרין ליה מה חטא דין מן כל ירקא, ושרא ליה לון". ממה שלבסוף התיר רבי לאחר שראה גודל הצורך, כתב הרש"ס: "עיקר טעמו דהוי משום דבטלה קדושת הארץ, היכא דאיכא פסידא הפצירו בו והתיר".

הגר"א עצמו מבאר על פי ה**ירושלמי פאה** (פ"ז ה"ג) שם נאמר: "אייתון קומיה תרין פוגלין מבין ריש שתא לצומא רבא, והוה אפוקי שמיטתא, והוו בעון טעיני' דגמלא, אמר לון ולית אסור, ולית ספיחין אינון, א"ל באיפוקי ריש שתא איזדרעין. באותה שעה התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד". כלומר שכיון שלדעת רבי כיון שיש ירקות שעושים מיד לב' או לג' ימים, אנו תולים בהם להקל. נראה שיש נפק"מ רבה בין הטעמים, כגון דברים שידוע שאינם גדלים מהר, או שאין מביאים אותם מחוץ לארץ, ועוד.

3. הערת הר"ש שאין שייך כאן ללכת בתר לקיטה

ה**ר"ש** (פ"ו מ"ד) הקשה, שלכאורה שייך כאן הכלל שבירק הולכים אחר לקיטה (**משנה ביכורים** פ"ב מ"ו), ואם כן כל ירק שנלקט במוצאי שביעית צריך שלא יהיו בו לא איסור ספיחין ולא קדושה ולא איסור סחורה, וזאת גם בלא התנאי של "יעשה כיוצא בו". ותחילה מתרץ הר"ש שמדובר בכמוש, שאין לחשוש שנלקט בשמינית. ועוד כתב הר"ש, שירק שנגמר גידולו בשביעית, גם אם ילקט בשמינית, נוהגים בו דיני שביעית.

וראה **בחזון אי"ש** (סימן ט אות יג) שכתב: "מעיקר הדין ירק של שביעית הנכנס לשמינית מותר בין לענין איסור ספיחין בין לענין קדושת שביעית, דירק בתר לקיטה, כמש"כ הר"ש במשנתנו והר"מ פ"ד הט"ו, אבל אסרו חכמים משום גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית, ואסרו חכמים משום ספיחין... יש בנלקט בשמינית דין שביעית לענין סחורה וביעור, ואין איסור זה אלא עד שיעשה כיו"ב, עשה הבכיר הותר האפיל, דכיון שכבר מצוי מין זה ואין הדבר ניכר שמשמשין בפירות שביעית, לא גזרו, ועוד שאין דרך להטמין משנה שעברה על זמן שיש בו כבר החדש, ואם הגיע חנוכה הותרו אף אותן שלא עשו כיו"ב...". הוא הבין בר"ש שמעיקר הדין היה לילך בתר לקיטה, ומה שאנו אוסרים כאן הוא משום גזירה, ובזה הסביר את הקולא לתלות בחדש.

4. יסוד ההתר של לקיחת ירק במוצאי שביעית לאחר שהגיע הזמן (דברי הר"ש)

ה**ר"ש** (פ"ו מ"ד) מביא שתי אפשרויות לגבי הנדון במשנה: "משיעשה כיוצא בו - ממה מה שנזרע במוצאי שביעית, דתלינן בדהיתר, אי נמי מפני שריבה ההיתר על האיסור ונתבטל". לכאורה יש כאן שני פירושים, האם הותרו רק הדברים שאנו מסופקים אם גדלו בשביעית, ומטעם "דתלינן בדהיתר", או שהותרו גם דברים שאנו יודעים שגדלו בשביעית "מפני שריבה ההיתר על האיסור ונתבטל".

ה**רש"ס** (פ"ו ה"ד ד"ה מאימתי) מביא ראיה מה**תוספתא** (פ"ד ה"ז) שמדובר אפילו על ירק שידוע שהוא משל שביעית. כך נאמר בתוספתא: "בצלים שנכנסו מערב שביעית לשביעית או שיצאו משביעית למוצאי שביעית [אם עשו כיוצא בהן] מותרין, ואם לאו...". משמע מדברי התוספתא שמדובר על בצלים שהם עצמם יצאו משביעית לשמינית. וגם בדברי הרש"ס שתי אפשרויות, האם מדובר ב'תליה' שהדבר הזה שהביא נזרע במוצאי שביעית, או שגם אם מדובר בצמח שהיה בשביעית בקרקע הוא הוסיף לגדול במוצאי שביעית ורבתה יניקת ההתר על האיסור. ברש"ס מבואר שאם הותרו גם אלה שודאי היו בקרקע בשביעית, זה משום שרבתה בהם יניקת ההתר.

בענין יסוד התר זה לקחת פירות שביעית במוצאי שביעית, ר' **במשנה ראשונה** (פ"ו מ"ד ד"ה מאימתי) שחילק בין 'תליה', שמועילה באיסורי דרבנן, ותועיל באיסור ספיחין, לבין 'רוב' (בביטול יבש ביבש) שמועיל גם באיסור סחורה שהוא מדאורייתא.

וראה **בשבת הארץ** (פ"ד ה"ז) שכתב על דרך זו, ודייק שהקולא של 'תליה' ב'דרבנן' כאן היא רחבה, ובכך ביאר את הדין של "עשה הבכיר הותר האפיל": "ונראין הדברים, שהקילו בזה לתלות את הרוב אפילו במיעוט, שאם רק יש שנעשה כיוצא בהם הכל תולין בהם. ותולין ג"כ ממקום למקום, ועל כן משעשה הבכיר הותר האפיל, שאנו תולין שהובא ממקום הבכיר, אבל אם ברור לנו שפירות הללו הם משל שביעית לא מהני מה שנעשה כבר במוצאי שביעית כיוצא בהן, לא להוציא... מאיסור של ספיחין, ולא להוציא... מקדושת פירות שביעית...אבל יש ג"כ טעם שני... ההיתר רבה על האיסור...". ע"ש.

הדברים דומים ליסודו של המשנה ראשונה שבדרבנן תולים להקל, אלא שכאן הקלו לתלות אפילו במיעוט. ולפי זה כתב שלענין איסור ספיחים, שהוא מדרבנן, אפשר להקל ולתלות במיעוט, אך לענין קדושת פירות השביעית שהיא מהתורה יש להחמיר. ו**בתוספת שבת** (שם ובהערה 23) הביאו שיש מקילים בשביעית בזמן הזה לתלות במיעוט, וכן שלפי מה שכתב ה**חזו"א** (הובא לעיל על שאלת הר"ש, שלדעתו מעיקר הדין יש ללכת בנידון זה בתר לקיטה, מובן מדוע יש להקל בנידון זה גם לגבי קדושת שביעית.

5. דברי הרמב"ם

ה**רמב"ם** (פ"ד ה"ה - ה"ז) כתב בנושא ספיחי שביעית שיצאו למוצאי שביעית: "ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה, ואין תולשין אותן ביד אלא חורש כדרכו, ובהמה רועה כדרכה. ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית, מר"ה ועד חנוכה, ומחנוכה ואילך הן מותרין... בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן מותרין, ואם לאו אסורין, וכן שאר הפירות אין לוקחים אותם

במוצאי שביעית, אלא משיעשו כיוצא בהן מפירות מוצאי שביעית, עשה הבכיר הותר האפיל, ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד".

בדברי הרמב"ם אנו מוצאים שיש איסור ספיחין וכן קדושת שביעית בצמחים שצמחו בשביעית ויצאו למוצאי שביעית. ההתר של הספיחים מתחיל או בחנוכה או משיעשו כיוצא בהם. **הראב"ד** (פ"ד ה"ו) השיג על הרמב"ם, מנין לקח את ההתר של הספיחים מחנוכה ואילך. "א"א חפשתי זו המימרא ולא מצאתיה לא במשנה ולא בתוספתא ולא בירושלמי". ור' **במהר"י קורקוס** (פ"ד ה"ה) שהביא שיסוד דברי הרמב"ם שכתב להתיר מחנוכה הוא בדברי **הירושלמי בדמאי** (פ"ב ה"א). כך נאמר בירושלמי לפנינו: "אמר רבי זעירא, מן העצרת עד חנוכה איסור רבה על ההיתר, מן החנוכה עד העצרת ההיתר רבה על האיסור, ולענין ספיחין מראש השנה עד חנוכה אסור ספיחין, מן חנוכה עד עצרת היתר ספיחות". ע"ש ובמהר"י קורקוס.

יש לדון באילו ספיחים עוסק ההתר שלאחר חנוכה, האם גם בספיחים שנלקטו בזמן של האיסור, מראש השנה ועד חנוכה, או רק בספיחים שנלקטו לאחר החנוכה. וראה במהר"י קורקוס שם שהביא כהו"א התר אפילו לספיחים גמורים שגדלו ונלקטו בשביעית לאחר שיעשו כיוצא בהם, ומשום שאין טעם לאסרם, שהרי אינו נהנה ממה שגדלו בשביעית, שיש כבר עשויים כאלה מהשמינית, אלא שנראה שדחה את הפירוש הזה, ע"ש.

וראה גם **בחזו"א** (סי' ט' ס"ק י"ג) שכתב שמעיקר הדין ירק של שביעית הנכנס לשמינית מותר, שהולכים אחר הלקיטה, אלא שחכמים אסרו משום גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית, ולכן איסור זה מוגבל בזמן והוא רק עד שיעשה כיוצא בהם, וזה "כיון שכבר מצוי מין זה, ואין הדבר ניכר שמשמשין בפירות שביעית, לא גזרו, ועוד שאין דרך להטמין משנה שעברה על זמן שיש בו כבר החדש". ולאחר חנוכה הותרו כל הספיחים שבשדה, גם אלה שלא עשו כיוצא בהם, והטעם הוא גם כן משום שהגזרה לא שייכת כאן, "שכבר הוסח דעתם של בריות משביעית ואין לחוש שיתירו הנלקטים בשביעית". ע"ש.

6. לקיחה בשביעית עצמה

במקומות שההתר בשביעית מבוסס על לקיחה מחוץ לארץ, כדברי **הירושלמי** (פ"ו ה"ד): "התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ לארץ", יש מקום לדון האם ההתר לקנות ירקות הוא רק במוצאי השביעית או גם בשביעית עצמה. בירושלמי (שם) נאמר, שדין טומאה וטהרה של עולשין וכן דין הנודר מן הירק, שהיה דין שונה בשביעית, שעשבים נאכלים, משאר שני השבוע, חזר להיות ככל השנים לאחר שהתיר רבי הבאת ירק מחוץ לארץ, ונראה מדברים אלה של הירושלמי, שגם בשביעית עצמה מביאים ירק מחו"ל ומוכרים אותו בארץ, ואם כן יש לשאול מדוע לא התירו לקיחת ירק גם בשביעית עצמה מטעם זה (ראה **בשבת הארץ** פ"ד ה"ז ס"ק ה' 1). וראה **במשנה ראשונה** (פ"ו מ"ד), שכיון שאין ידוע שרוב הירק מחו"ל, אין מתירים, מה שאין כן במוצאי שביעית, שרוב פירות השביעית כבר כלו, ואם כן הרוב הוא משל חו"ל.

7. הערות נוספות בדין זה

ראשית, לפי מה שראינו לעיל, יש לבחון, האם שייך שיפקעו דיני שביעית מהירק בשלב מסויים, אחרי שחלו עליו קודם. ויש לומר שבגדילה של רובו, יתכן שהותר (וכפי שראינו לעיל בדעת ה**משנה ראשונה** ו**שבת הארץ**), ואפילו אם גדל רק מיעוטו (לדרך ה**חזו"א**), כיון שמעיקר הדין היה צריך ללכת אחר הלקיטה, וכל זה גם לגבי קדושת שביעית. ולגבי איסור ספיחים, שהוא מעיקרו דרבנן, יתכן שבשלבים מסויימים אין איסור זה נוהג (כמ"ש החזו"א).

שנית יש להעיר, שיש שכתבו על הבדל בין סוגי הירקות, ר' **ברש"ס** (ד"ה רבי התיר ליקח ירק) ו**במלאכת שלמה** (ד"ה הותר האפיל), שכתבו לחלק בין בצלים ושאר דברים שזרעם כלה לבין שאר הירקות.

סא. יבוא ויצוא של פירות שביעית

1. הבאת ירקות מחו"ל

הנדון של הבאת ירקות מחו"ל לכאורה אינו נוגע רק לשנת השמיטה, אלא שבשנת השמיטה שיש איסור על גידולי השדה, הוא הופך למשמעותי בשאלה מה יאכלו בני ארץ ישראל. בסוגייתנו **בירושלמי** (פ"ו ה"ד) הוא מופיע (וכאמור לעיל דנו המפרשים ביחס בין הבאת ירק מחו"ל להתר קניית ירקות במוצאי השביעית) כך: "התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ לארץ". הדברים נדונו גם **בבבלי בסנהדרין** (יב.): "דתניא: אין מביאין ירק מחוצה לארץ, ורבותינו התירו", ושם מוזכר גם הטעם: "מאי בינייהו, אמר רבי ירמיה: חוששין לגושיהן איכא בינייהו". כלומר הבבלי תולה את יסוד האיסור של קניית ירק מחו"ל בחשש מדרבנן של טומאת מת. הרמב"ם לא הביא הלכה זו, ויתכן משום שבטלה, ואכמ"ל.

2. מקור איסור הוצאת ירקות לחו"ל

במשנה (פ"ו מ"ה) נאמר: "אין מוציאין שמן שרפה ופירות שביעית מהארץ לחו"ל. א"ר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוץ לארץ". ויסודם של הדברים בדרשה **בספרא** (בהר א, ט): "אשר בארצך, מה שבארצך אוכלים לא מה שהוציא עקילס לעבדיו [לפונטוס], א"ר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאים לסוריא ואין מוציאים לחוצה לארץ". אלא שדנו המפרשים האם האיסור נלמד מפסוק זה, ואז יתכן שגדרו הוא שאין לאכול מהפירות, או שהאיסור הוא מדרבנן, והמקור מפסוק זה הוא בגדר אסמכתא, ואם הוא איסור מדרבנן צריך לבאר את טעמו, וכמו שנראה בהמשך הדברים.

3. ביעור ואכילה בחו"ל

כאמור, יש לדון מהי מהותו של האיסור, האם הוא דין שלעצמו, האם הפירות נאסרים כשהוצאו, ואולי הוא סעיף מדיני הביעור. מצאנו **בתוספתא** (פ"ה ה"א): "פירות שביעית שיצאו חוצה לארץ מבערן במקומן, דברי רבי. רבי שמעון בן אלעזר אומר מביאן לארץ ומבערן בארץ, שנאמר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". ו**בבבלי בפסחים** (נב:) רבי שמעון בן

אלעזר אומר "יחזרו למקומן ויבערו". נחלקו אם כן התנאים, האם פירות שהוצאו מהארץ צריכים להחזירם לארץ על מנת לבערם, או שיש התר לבערם במקומם בחו"ל. הדברים הובאו **בירושלמי** בסוגייתנו (פ"ו ה"ד), והירושלמי מכריע: "אמר רבי יעקב בר אחא, הורי רבי אימי כהן תניא קמיא לקולא". כלומר שמותר לבערם בחו"ל. כך היא גם מסקנת הבבלי בפסחים (כדעת רב הונא בריה דרב איקא).

בפירוש הראב"ד על הספרא (שם) כתב בתחילה שיש בפירות שיצאו לחו"ל איסור אכילה, ושטעמו הוא משום שמא יתחלפו בפירות חו"ל ויאכלו ללא קדושת שביעית: "פירוש, שאם יצאו פירות שביעית לחוצה לארץ, אסורים באכילה. ונראה לי כי הטעם, כדי שלא יתחלפו בפירות חוצה לארץ, ונמצאו פירות שביעית יוצאין לחולין". לאחר מכן הוסיף, שהאיסור הוא לאכלם בעוד הם בחו"ל, אך אם יחזיר אותם לארץ ויאכלם קודם זמן הביעור, מותר יהיה לאכלם בארץ: "ועוד אני אומר, כי אע"פ שהן אסורין באכילה, אינן מתבערין עד שיגיע זמן הביעור, ואם רצה להחזירם לארץ ולאכלם שם רשאי, אבל אם הגיעם שם זמן הביעור, בהא פליגי תנאי אם יבער אותם שם או צריך להחזירם לארץ ולבערם".

ובר"ש (פ"ו מ"ה) כתב שמדיני הביעור יש להם מעלה כמו קדשים שמתבערים במקומם, ולכן אין להוציאם לחוץ לארץ, שביעורם צריך להיות בארץ ישראל. הר"ש לא הזכיר איסור אכילה, ומסתבר שאינו נאסר. ור' עוד להלן בשיטות בהבנת דברי ה**תוס' בפסחים** (למשל לפי דרך החזו"א בתירוצם הראשון כל איסור ההוצאה לחו"ל הוא לסחורה, ע"ש).

בר"ן בפסחים (נב:) כתב: "...אפשר דהיינו טעמא דקרא לרבי שמעון בן אלעזר דאמר יחזרו למקומן ויבערו, שכיון שהביעור אינו אלא הפקר רצתה תורה שיזכו באותן פירות בני העיר...", שהדרשה שאוסרת להוציא לחוץ לארץ טעמה הוא שהתורה רוצה שפירות סביבות העיר יאכלו ע"י בני העיר, ולכן לרבי שמעון בן אלעזר יחזרו למקומם (והיינו כגירסא שבבבלי), ודווקא למקומם, וע"פ שיטת הר"ש בענין הביעור, שהוא הפקר. עכ"פ ברור לדעת הר"ן שלא נאסרו הפירות שיצאו לחו"ל באכילה בארץ, אלא תכלית האיסור להוציא לחו"ל והחובה להחזירם לארץ היא שיאכלום באותה עיר בארץ שממנה יצאו.

4. הבבלי בפסחים ודברי התוס' שם

בבבלי בפסחים (נב:) מובא מעשה ברב ספרא שהוציא גרבא דחמרא: "רב ספרא נפק מארץ ישראל לחוצה לארץ, הוה בהדיה גרבא דחמרא דשביעית". הנדון שם בבבלי היה לגבי חובת ההחזרה לארץ, אך הגמרא לא עסקה בשאלה כיצד רב ספרא הוציא פירות שביעית לחו"ל.

שאלה זו נידונה בדברי ה**תוס'** (שם ד"ה רב ספרא) ובדברי ה**ר"ש** (פ"ו מ"ה). הר"ש, וכן תוס' בתירוצם השני כתבו שרב ספרא הוציא את היין בשוגג. הר"ש גם הוכיח זאת מהלשון "הוה בהדיה", משמע שלא היה מודע לכך.

5. הקושי בדברי התוס' ותירוצים עליו

בתירוץ הראשון של תוס' שם יש חידוש גדול, שמגדיר את דיני ההוצאה לחוץ לארץ. כך מופיע התירוץ לפנינו: "דהתם מיירי לאכילה, ורב ספרא אפיק לסחורה, דיש סחורה שמותרת". לפי הכתוב בתוס' האיסור להוציא לחוץ לארץ הוא דווקא במוציא לאכילה, אך הוצאה לסחורה מותרת, וכמובן מדובר על "סחורה שמותרת", כלומר על סחורה שכדוגמה מותר לעשות בארץ ישראל, שסחורה שאסור לעשות כמותה בארץ ישראל פשיטא שאין להוציא עבורה לחו"ל.

והקשה על כך ה**חזו"א** (סי' י"ג סק"ד): "דאין סברא שיהא מותר להוציא לסחורה, ויהיו הלוקחין מותרין לאכלן, והוא עצמו אסור ליה להוציא לצורך מזונו בדרך, ועוד בפשוטו רב ספרא אפיק לנפשיה ולא למכור". והיה מקום גם לשאול כיצד יתכן שסחורה שבאופן עקרוני יש עליה איסור בארץ, מותר יהיה להוציא עבורה לחו"ל, ואילו אכילה שבארץ מותרת, אסור להוציא עבורה לחו"ל.

לכן הציע החזו"א (שם) להגיה בדברי התוס', ולהפוך את דבריהם: "דהתם מיירי לסחורה, ורב ספרא אפיק לאכילה, דיש סחורה שמותרת". ולפי הגהה זו של החזו"א שיטת תוס' בתירוצם הזה היא שמי שרוצה להוציא פירות מהארץ לחו"ל לצורך אכילה, מותר הדבר, וכל האיסור הוא כשרוצה להוציא לשם סחורה, והכוונה היא לסחורה שמותר לעשות

כמותה בארץ ישראל, שסחורה שאין לעשותה בארץ, פשיטא שאין לעשותה בחו"ל.

אלא שכלשון זה של תוס' מצאנו גם בראשונים אחרים. וכן הקשה **במעדני ארץ** (פ"ו מ"ה) שבתוס' הרשב"א ועוד בעלי תוס' העתיקו את דברי התוס' כמו שהם לפנינו. ר' גם **בתוס' הרא"ש** ו**בתוס' רבנו פרץ** בפסחים שם. וראה במעדני ארץ שם מש"כ בשם הגרי"מ חרל"פ בביאור דברי התוס'.

ו**בשבת הארץ** (קונט"א כ"ד) האריך ליישב את שיטת התוס' ע"פ דברי ה**ש"ך** (ביו"ד סי' פ"ז סק"ג) שאין טעם לחכמים לגזור על בשר בהמה טמאה בחלב שיהיה בו איסור בשר בחלב מדרבנן, כיון דבלאו הכי הוא אסור מדאורייתא באכילה, ואע"פ שיש נפקא מינה בדבר לענין הגדרתו כחפצא דאיסורא, שיש בו משום חתיכה הראויה להתכבד וחתיכה נעשית נבלה, כיון שבעיקר הדבר אין טעם, לא גזרו. ועל דרך זו רצה לבאר את דברי התוס', שכיון שבלאו הכי אסור סחורה, לכן כשאסרו חכמים להוציא לחו"ל, על סחורה לא גזרו, וכך נשארה הסחורה המועטת שמותרת בארץ ישראל (בהבלעה או דבר מועט וכו') מותרת גם בחו"ל, ע"ש.

6. הוצאת ירקות מתחום עולי בבל לתחום עולי מצרים

ב**משנה** (פ"ו מ"ה) נאמר: "אמר רבי שמעון, שמעתי בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוץ לארץ". וב**ירושלמי** (פ"ו סוף ה"ד) נאמר: "הוון בעון מימר לא פליגין, אשכח תני רבי יודה אמר עד גזיב ר"ש אומר עד אמנה". ולפי פירוש ה**רש"ס** (ד"ה הוון, ר' יהודה) כוונת הירושלמי היא שרצו לומר שאין מחלוקת בין ר"ש לת"ק, אלא שמצאו שלפי ר' יהודה בבריתא אין מוציאים אפילו למקום עולי מצרים, וההתר הוא להוציא רק עד גבול עולי בבל, ואם כן כ"ש שאין מוציאים לסוריא. וכעי"ז כתב גם ה**פנ"מ** (ד"ה הוון, אשכח). לעומת זאת לפירוש ה**מהר"א פולדא** (ד"ה הוון) דברי הירושלמי הללו אינם בדין הוצאה לחו"ל, אלא בפירוש מה שנאמר ב**משנה** (פ"ו מ"ד): "עשה הבכיר הותר האפיל", נחלקו התנאים מהו השטח שבו פירות שהתחילו לגדול התירו את כלל הפירות, האם לענין זה גם השטח שהיה בידי עולי מצרים מועיל, ע"ש.

ברמב"ם (פ"ה הל' י"ג) כתב: "פירות שביעית אין מוציאין אותן מהארץ לחוצה לארץ ואפילו לסוריא", וזה כדבריו **בפיה"מ** (פ"ו מ"ה) שאין הלכה כר"ש, אלא שלא ביאר הרמב"ם את דין עולי מצרים. ולפי דברי מפרשי הירושלמי היה נראה לכאורה להחמיר בכך. אמנם ר' מש"כ ה**חזו"א** (סי' י"ג סק"ג): "והקיל ר"ש לסוריא כיון שהיא קדושה מדרבנן, ולהוציאן למן כזיב ועד הנהר ועד אמנום לא נתבאר, וכיון דנחלקו בסוריא, משמע דמכזיב ולהלן מותר...". כלומר לדעתו ניתן לדייק ממה שר"ש וחכמים נחלקו על סוריא, שלרבנן בעולי מצרים מותר. אלא שלכאורה מה שכתב החזו"א שלא מבואר, מבואר הוא (לדברי חלק מהמפרשים) בברייתא בירושלמי. וכעי"ז הקשה ב**באור ההלכה** (פ"ה הי"ג): "ודברי מרן ז"ל צ"ע, שלא הביא כלל ד' הירו"'.

7. העברה ממקום למקום בחו"ל

בירושלמי (פ"ו סוף ה"ד) נאמר: "אמר רבי הילא ובלבד שלא יעבירם ממקום למקום", ונחלקו מפרשי הירושלמי בפירושו. ל**מהר"א פולדא** (ד"ה ממקום למקום) האיסור הוא דוקא אם הגיע זמן הביעור והפירות במקום אחד, אין להעבירו למקום אחר, ויבער במקום בו היה בשעת הביעור. ב**פני משה** (ד"ה ובלבד) נראה שיש לבער במקום שהוציא אליו ולא להעבירו למקום אחר (ויתכן שלאו דוקא בכגון שהגיעה שעת הביעור באותו מקום). ואילו **ברש"ס** (ד"ה שלא יעבירם) כתב שמעיקרא ההתר שלא להחזיר לארץ מוגבל למי שכשהוציא לא תכנן להעביר למקום אחר בחו"ל, אך אם תכנן להעביר למקום אחר בחו"ל מוכרח הוא להחזירו לארץ.

8. הוצאת ירקות בשאר השנים ודברי פאת השלחן

ב**פאת השלחן** (סי' כ"ד ס"ק נ"ו) קישר דין זה לדין שאין מוציאים מארץ ישראל פירות הראויים לאכילה גם בשאר השנים. וע"פ דבריו כתב ב**שבת הארץ** (פ"ה הי"ג אות א'): "ויש מי שנראה מדבריו שאין איסור להוציא פירות שביעית מארץ ישראל לחוץ לארץ יותר מפירות של כל השנים, שגם בהם יש איסור להוציאם לחוצה לארץ, ועל פי האופנים המותרים להוציא פירות הארץ לחוצה לארץ תמיד, לדעה זו, מותרין גם כן פירות

שביעית להוציאם עד זמן הביעור, שמזמן הביעור ואילך שנתחייבו בשריפה לדעה זו, מתחיל איסור ההוצאה לחו"ל...". ע"ש. ויש לכאורה להקשות שלפי הסברו לפאה"ש ביעור הוא שריפה, ואילו להלן (סי' כ"ז ס"ג) נראה שהפאה"ש נוקט כעיקר את שיטת הר"ש שביעור הוא בהפקר. עכ"פ אם זו ההבנה בדברי הפאה"ש יוצאת מכאן קולא גדולה, שיתכן שכל איסור זה (לפני הביעור) הוא בדברים שיש בהם חיי נפש בלבד (עי' **בשו"ע חו"מ** סי' רל"א סכ"ו).

9. הוצאת אתרוג

נדון זה של יצוא פירות שביעית נגע כמובן לשאלת התר המכירה, שהפקעת קדושת השביעית מהפירות מתירה את הוצאתם לחו"ל. אלא שלגבי אתרוג היו דרכים רבות ושונות של התר שהציעו כמה פוסקים. נציין כאן בקיצור כמה מהם: האחת היא ע"פ התוס' דלעיל, שלדבר שאין בו איסור סחורה בארץ לא נאסר להוציא לחו"ל. התר נוסף הוא אם נאמר שכל איסור ההוצאה הוא משום ביעור, ולאתרוג אין ביעור (ראה בענין זה לעיל בסוגיית בנות שוח). עוד היו שהתירו להוציא לחו"ל כשהפרי ניטע מראש על דעת לייצאו, והיו שהתירו אם יבואו הפירות בארץ לידי הפסד, ויש שהתירו אם מוציאו על מנת להחזירו לארץ לאכילה. ר' בענין זה **בהערות לשבת הארץ** (פ"ה הי"ג הערות 17-15), **בבית רידב"ז** (סי' ה' סעי' י"ח), ו**במעדני ארץ** (פ"ו מ"ה), ועוד, ואכמ"ל.

שיעורי שביעית

הרב שלמה קורץ שליט"א -

בנות שוח

א. איתא בתו"כ "שבת שבתון יהיה לארץ" מכאן אמרו בנות שוח שביעית שלהן שניה, שהן עושות לג' שנים וכו'. התחדש פה דלמרות שהפירות לא גדלו בשמיטה אלא רק חנטו בה, אזלינן בתר החנטה, ויש להם דין שביעית בשנה השניה. במנחת שלמה דן מה הוצרך לימוד לכך, דפשיטא הואיל ואזלינן בתר חנטה, פירות אלו צ"ל קדושים, ומעלה אפשרות שהוצרך לומר ע"מ לאסרו בעבודת האילן, ודחאו, דכיון דיש על העץ פירות של שנה שמינית, לא מסתבר לאסרו, ומסיק ששיעור חנטה ושליש ענינם שבעצם נגמר עיקר גידול הפרי, ולכך זה הזמן הקובע. אמנם הניחא לפירות שחונטים וגומרים מיד, אבל בנות שוח שחונטים בשנה א' ונגמרים בשנה ג', הו"א שהחנטה מאבדת את משמעותה, קמ"ל שעדיין אזלינן בתרה.

ב. עוי"ל ע"פ הרמב"ן בר"ה י"ג ע"ב שדן על מקור שיעור השרשה בקטניות לענין שביעית, ומסביר בב' אופנים. אופן אחד ביאר שאין לך חייב בשביעית מה"ת אלא גדל בחיוב ונלקט בחיוב (והוא לכאו' שיטת ר"ש בן יהודה בר"ה טו.) ולקיטה וחנטה מדבריהם הוא, ולפי"ז כל השיעורים הם מדרבנן, ודברי התו"כ אסמכתא בעלמא. אופן שני, שמה"ת הואיל ואינן נלקטין ביחד, נלך אחר דבר שיש לו גורן אחד, והוא ההשרשה, וזו כוונת התו"כ שלמדה זאת לעיל מ"ואספת את תבואתה וגו'". ולפי"ז דברי התו"כ הם מה"ת. ויתכן לומר שהוצרך לחדש שלא נאמר כר"ש בן יהודה, שכיון שלא נגמרו בשביעית יהו מדרבנן, קמ"ל שיש קדושת שביעית גם בפירות הגדלים לאחר השביעית. ועוי"ל שעיקר הלימוד הוא שהחנטה קובעת באילנות, ובנות שוח הינו דוגמא קיצונית לענין, וכ"מ מהזית רענן וביאור הגר"א והח"ח לתו"כ.

ג. בנות שוח רגע חיובן הוא בשביעית, אע"פ שגמרן בשנה השלישית, יש להעיר דלהרבה מן הראשונים ובפירוש הריבמ"ץ וברש"ס שנה ראשונה

חונטין הבנות שוח והם פגים, שנה שניה בוחל ושלישית נגמרים, אבל לשיטת הרמב"ם שביארו המפרשים שחנטה אצלו היא עונת המעשרות, והיא התאנים משיבחילו, א"כ לשיטתו עוברים פה ג' שנים מבוחל לגמר פרי.

ד. בפשטות אותם בנות שוח שחנטו בשביעית אסורות בשנה השניה לשמיטה. איך נכיר אותן על העץ, בירושלמי נאמרו ב' דרכים. ר' יונה אומר שקושר עליו חוט ושמואל מביא ברייתא שתוחב בהם קיסמים. בדרך אמונה דקדק מדברי הר"ש על תו"כ שנקט כשמואל, והטעם י"ל משום שהביא ברייתא והמפרשים כתבו שחוט נרקב, וע"כ עדיף קיסם. לפני משה ביאור אחר בבדיקת הקיסם, הוא מפרש שא"צ לסמן, אלא ע"י קיסם מכיר שבנות השוח רכות ונגמרות. ויש לדון לתרוויהו, דבשלמא לקשור חוט אינו נוגע בפרי, אבל ע"י קיסם שתוחב בהן לכאו' פוגע בפרי, ובשלמא לפי' הראשון זה נעשה בשלב מוקדם מאד, אבל לפי הפני משה לכאו' פוגע בפרי, המותר כה"ג?

ה. בסוף המשנה נחלקו ר' יהודה וחכמים, והתקשו הראשונים במה נחלקו, וכי נחלקו במציאות אם גדלות בשנה או בשתים (עי' רא"ש). התפא"י על המשניות מחדש פשט חדש במשנה, לכו"ע פרי שחנט בשביעית דין שביעית שלו בשנה השניה, אלא שבבנות שוח אסרו חכמים גם את הפירות שחנטו בשנה הא' והב' משום רוב פירות שביעית שעל העץ, ולפי"ז ביאר שר' יהודה סבר שגזירה זו קיימת גם בפרסאות, וחכמים חלקו עליו וסברו שגזירה זו הינה רק בבנות שוח, אבל בשאר דברים לכו"ע רק הפירות שחנטו בשביעית דין שביעית להם. ועי' בפאת השלחן (סי' כ"ג ס"א ביש"ר) שכך למד בשיטת הר"ש, מטעם שא"א להכיר בין הפירות השונים אלא בטעמן, ולכך נאסרו כולם (אבל ברמב"ם מפורש דלא כך). אלא דבירושלמי לא משמע כן (ציון ההלכה), דא"כ למה הוצרכו לסימן, הואיל וכולם דינם שווה, בפה"ש מיישב דאין הסימן מועיל לענין שביעית, אלא "כיצד הוא יודע וכו'" הכוונה מנין לנו שבאמת עושים לג' שנים. וע"כ יש דרך לבדוק ולהוכיח זאת, אבל אין מסתמכים ע"כ לדינא. עוד קשה על פי' התפא"י, דהירושלמי בסוף דבריו (עפ"י ביאור הראשונים) חכמים אומרים לר' יהודה שאצלו בטבריא פרסאות עושות לשנה א', והוא עונה להם שאצלם בציפורי עושות לשנתים. לכאו' לא כדבריו. ויש

ליישב שנחלקו מה הרוב, דר' יהודה ס"ל שהרוב בציפורי עושות לשנתים, ולכך גזרו גם על השאר, וחכמים ס"ל שהרוב כבטבריא וע"כ דיינינו אם ניתן דין שביעית לחונטים בשביעית ולא נגזור יותר.

ו. פירוש זה דומה לביאור של הטורי אבן בר"ה שביאר שמח' ר"י וחכמים בקונה מגוי או מחשוד על השביעית במוצאי שביעית פרסאות, דר"י ס"ל שרובן מהנחנטין בשביעית, וחכמים ס"ל שרובן מהנחנטין במוצאי שביעית. אבל ודאי שפרי שברור שנחנט בשביעית דין שביעית לו, אפי' נגמר בשנים הבאות. אמנם בחידושי מהרי"ח רצה לפרש שר' יהודה סובר שבמקום שעושות לב' שנים דין שביעית להם בשנה שניה, וחכמים ס"ל הואיל ויש פרסאות שנגמרות בשנה אחת לא פלוג ועשו לכולם דין אחד כמו רוב האילנות ששביעית שלהן הוא בשביעית עצמה. ולכאורה דבריו צ"ע, דאי אזלינן בתר חנטה באילן, היאך נפקיענו מדין שביעית דאו', שמא צ"ל גם כאן כנ"ל בשם הרמב"ן שפירות כאלו חיובן בשביעית הוא מדרבנן בלבד, והתו"כ אסמכתא בעלמא, או מצד ששביעית בזה"ז מדרבנן.

ז. הרא"ש בפירושו הקשה במה נחלקו ר' יהודה וחכמים בדבר שאפשר לעמוד עליו, וביאר שנחלקו דר' יהודה סבר שחנטתן בראשונה וגמרן בשניה, וחכמים ס"ל שבעצם עיקר גידולן בשביעית, אלא שנמשכין לשניה, ודבריו צ"ב דמה בכך דעיקר גידולן בשביעית, מ"מ כשלוקטו בשמינית דין שביעית לו, וכן הקשה בשלום ירושלים. והחזו"א (י"ב,א') ביאר שהרא"ש סובר שחכמים לא חולקים לדינא על ר' יהודה, אלא אומרים לו שאין בפרסאות שום חידוש, דהם כשאר פירות שביעית שנלקטו בשמינית, ולא שנו חכמים אלא בנות שוח שחנטתן בשביעית וגמרן ג' שנים אח"כ, שם הוצרכו להדגיש שאעפ"כ אזלינן בתר חנטה וכנ"ל.

מ"מ מהרא"ש ומהר"ש שלא הביאו את הירושלמי, נראה שסברו שדברי הירושלמי על טבריא וציפורי לא נאמרו על מח' ר"י וחכמים, אלא שייכים לסיום הסוגיא שם.

ח. עתה יש להתבונן לענין מה שביעית שלהם בשנה שניה, בפשטות יש לפירות דין קדושת שביעית ונאכלין בקדושת שביעית (כ"כ בפיה"מ

ובהלכות ד' ט"ז) לכאורה כשיכלו מהעצים יהא להם דין ביעור. כן משמע מהר"ח בר"ה ט"ו: שכתב שנוהג בהן בשנה השניה דין שביעית ומתבערין, וכ"כ הרש"ס במשנה הבאה. אלא שהמשנה ראשונה הקשה שזמן הביעור הוא השנה השמינית וכבר עברנו את זמן הביעור (הנחה זו גופא צ"ע מנא ליה) ותירץ בב' אופנים, או דאה"נ ושביעית שלהם שניה פירושו שצריך לבערו עתה מיד, ולא להשהותן לאכילה אלא דמל' המפרשים לא משמע כך (עי' ל' הרמב"ם לעיל והר"ח בר"ה) אך לענ"ד ל' הר"ש על התו"כ קצת משמע כדבריו שכתב "ושמא משום שאסור לקלקל פירות שביעית בשביעית קודם שנגמרו, דאמר רחמנא לאכלה ולא להפסד, ולכך מניחן עד שיתבשלו וחוזר ומבערן" משמע שמבערן מיד ולא ביערן עד עתה דאסור להפסידן, וצ"ע. אופן שני מבאר המשנה ראשונה עפ"י ביאור תוס' על שיטת ר' שמעון בן יהודה בר"ה ט"ו ע"א "שאין לך דבר שחייב בביעור אא"כ גדל בשביעית ונלקט בשביעית", ובי' תוס' דאע"פ דאזלינן בתר חנטה, מ"מ לענין ביעור זו ההגדרה, וא"כ בנות שוח שאינן נלקטים בשביעית, אין להם כלל דין ביעור. ודבריו מוקשים, דלא קי"ל כר"ש בן יהודה למעשה, דמ"מ מדרבנן יש להם ביעור, כמבואר שם בהמשך הסוגיא בר"ה, וצ"ע. [משנ"ר רצה לפרש את דברי הרא"ש לעיל במח' זו שלר"י נגמרים בשמינית, וע"כ אין ביעור, ולחכמים בשביעית ומתבערין, עיי"ש].

ט. מרן הרב זצ"ל בשבת הארץ (ד', ט"ז) כתב "ונראין הדברים שכיון שהם גדלות בכל שנה ושנה ודרכן להתאחר באילן ג' שנים מחנטתן עד גידולן, א"כ לעולם אינן כלות מן האילן ולא שייך בהן לומר כלה לחיה מן השדה שהם נמצאים תמיד בשדה, ע"כ אין להם ביעור כלל". וכדבריו כתב הגרש"ז אויערבך במנחת שלמה (נ"א ט"ו), אבל החזו"א (י"ב, ב') חלק עליהם וס"ל שכיון שכלו אותם שחנטו בשביעית ה"ז זמן הביעור ולא מועילין לפטרן מן הביעור פירות של שנים אחרות והוכיח דבריו מדין של סיתווניות בפ"ט מ"ד שאע"פ שביכרו לפני שכלה הקיץ לת"ק אינן מועילים לפטור מהביעור, והטעם כ' הרמב"ם פ"ז ה"ה מפני שדומים לפירות שנה אחרת, א"כ מוכח שאין פירות שנים אחרות מועילות להגדיר שלא כלה מן השדה. הגרש"ז רצה לבאר ולומר ששם היה הפסק בין פירות השביעית לפירות הסתיו, וכבר התחייבו בביעור, ולכך לא מועילים פירות שיבואו אח"כ, משא"כ בבנות שוח, שאין הפסק בין פירות השנים.

מ"מ מדברי הר"ח בר"ה והר"ש בתו"כ והרש"ס במשנה הבאה מוכח דסברו שיש ביעור לבנות שוח וכדעת החזו"א, ואף מרן הרב זצ"ל לא סמך על דבריו הלכה למעשה, כמבואר בקו"א אות כ"ו.

י. המשנה ראשונה דייק מל' המשנה "שביעית שלהן שניה", שדוקא בשנה השניה יש להם דין שביעית, אבל קודם לכן, אע"פ שאסור לתלשן משום "לאכלה ולא להפסד", מ"מ אם נפלו או תלשן באיסור, אין בהם קדושת שביעית והטעם הואיל והן פירות גרועין כשנגמרו, א"כ כשלא נגמרו גריעי טפי, אסור לתלשן עד שנה השניה, דלא ראוים לכלום לפני כן, והוי לאכלה ולא להפסד, וכן סבר ר"י בפרסאות, שהם טובות מאוד בשמינית, אבל עד אז אינן ראויות לכלום, ולכך אסור לתלשן עד השמינית, וחכמים חולקים וסוברים שהם ככל הפירות, וראויין מ"מ לאכילה כל דהוא, וע"כ מותר לתלשן כזיתים וענבים לעיל (לכאו' גם מפרש בכך פשט חדש בדברי הרא"ש לעיל).

הרב דניאל קינד שליט"א -

מסירת פירות שביעית למשרה וכבוסה

ראשי פרקים[א]:

א. הקדמה: דין ביעור פירות שביעית

1. מקור הדין
2. מהות הביעור
3. שיטה ראשונה: הרמב"ם
4. שיטה שניה: הראב"ד
5. שיטה שלישית: הר"ש, הרמב"ן

ב. דין הנאה מהפירות

1. המקור בתורה
2. מחלוקת תנאים בגדר ההנאה המותרת

ג. טעם האיסור למסור פירות שביעית לכבוסה לדעת רבנן

1. פירוש רש"י לטעם האיסור
2. קושיית הכפות תמרים על דעת רש"י
3. יישוב דעת רש"י ע"פ הכפות תמרים
4. דברי המקדש דוד בדעת רש"י
5. יישוב המשנת יעב"ץ לדעת רש"י
6. הסבר שיטת רבנן ע"פ מחבר הספר "הוראת שעה"
7. האם רבנן דורשים "לכם - לכל צרכיכם"
8. דברי בעל המשנה ראשונה
9. דברי בעל "תורת הארץ" על בסיס דברי ה"משנה ראשונה"

ד. דעת הרמב"ם בסוגיא

1. קושיית האחרונים על דברי הרמב"ם
2. יישוב ראשון: בעל הכסף משנה
3. יישוב שני: המהר"י קורקוס
4. יישוב שלישי: בעל ערוך השלחן
5. יישוב רביעי: החזון איש

ה.סיכום

[א] מאמר זה שייך לתחילת פרק שביעי

א. הקדמה: דין ביעור פירות שביעית

1. מקור הדין

התורה ציוותה בשנת השמיטה על מצות הפקרת או השמדת פירות שביעית, בזמן שהם כלו מן השדה. מותר לאכול פירות שביעית רק בזמן שהם מצויים עדיין בשדה, אבל בזמן שכלה מין מסוים מן השדה - חייבים לבער מה שנמצא מאותו המין בבית. זאת על סמך מה שנאמר: "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, תהיה כל תבואתה לאכול"[ב], ודרשו חז"ל: כל זמן שחיה אוכלת בשדה - בהמה אוכלת בבית, כלה לחיה שבשדה - כלה לבהמתך שבבית[ג].

אם כן, התורה התירה ליהנות מפירות השביעית רק לזמן מוגדר, כל עוד שהפירות מצויים בשדה, אולם בעת שהם כלים מן השדה, חלה עליהם חובת ביעור.

2. מהות הביעור

נחלקו רבותינו הראשונים באופן ביעור פירות השביעית. מצינו בראשונים שלוש שיטות בדבר:

3. שיטה ראשונה: הרמב"ם

לדעת הרמב"ם, כשמגיע זמן הביעור, בעל פירות השביעית, מחלק מן הפירות שבידו, מזון ג' סעודות לכל אחד ואחד המבקש, ואת הנותר הוא מאבד מן העולם.

וזו לשונו:

"היו לו פירות מרובין, מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא

[ב] ויקרא כה, ז

[ג] ספרא בהר פרשה א

אוכלין בשעת הביעור שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד"[ד].

4. שיטה שניה: הראב"ד

לדעת הראב"ד, הביעור מתקיים בשני שלבים: בתחילה, כשכלו הפירות בעיר ובתחומיה, מובאים הפירות לבית הדין המחלק או מפקיר את הפירות; לאחר מכן, כשכלו הפירות מכל הארץ, חייבים לבערם ולאבדם מן העולם.

כך כתב הראב"ד בהשגה על הרמב"ם:

א"א בחיי ראשי לא האיר ולא הצהיר מהו הביעור האוסר על כל אדם, ואולי הוא סובר כי החילוק של ג' סעודות הוא גמר הביעור, ואינו כן, אלא בשיכלו פירות העיר ותחומיה מוציאין כל אדם מה שבבתיהם, ומביאין אותם לאוצר ליד ב"ד, והם מחלקים לכל אדם שלש סעודות כדי לשבת, וכן בכל יום ויום, עד שיכלו, ואם אין שם אוצר ולא ב"ד מחלקין, מוציאן לשוק ומפקירן, ואף הוא יכול לחזור לזכות בהן ככל אדם, ואוכל הזוכה בהן עד שיכלו אותם הפירות מכל הארץ, ביהודה מכל ארץ יהודה ובגליל מכל הגליל, ואחר שיכלו מכל הארץ אז יתבערו לגמרי לשריפה או לאיבוד"[ה].

5. שיטה שלישית: הר"ש, הרמב"ן ודעימייהו

לדעת הר"ש, הרמב"ן וראשונים נוספים, הביעור נעשה רק ע"י הפקרת הפירות. כך כתב הרמב"ן: "וענינו, שיכלה הפירות אחר זמן מביתו להפקירן, והוא ביעור שביעית שהזכירו חכמים בכל מקום"[ו].

[ד] הלכות שמיטה ויובל (פרק ז הלכה ג)

[ה] שם

[ו] רמב"ן על ויקרא (פרק כה פסוק ז)

ב. דין הנאה מהפירות

1. המקור בתורה

התורה הגדירה בשנת השמיטה, שמותר ליהנות מפירות השביעית: וְהָיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָה לְךָ וּלְעַבְדְּךָ וְלַאֲמָתֶךָ וְלִשְׂכִירְךָ וּלְתוֹשָׁבְךָ הַגָּרִים עִמָּךְ[ז]. לקמן נעמוד על הלימודים השונים שלמדו מכוח המילים: "לכם", "לאכלה", אשר הינן הבסיס להיתר ההנאה מפירות השביעית.

2. מחלוקת תנאים בגדר ההנאה המותרת

נחלקו ר' יוסי ורבנן, איזו הנאה מותרת מפירות השביעית, שכן שנינו:

דתניא: אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה, ור' יוסי אומר: נותנין פירות שביעית לתוך המשרה ולתוך הכבוסה. מאי טעמא דרבנן? אמר קרא: לאכלה - ולא למשרה, לאכלה - ולא לכבוסה; ורבי יוסי אומר, אמר קרא: לכם, לכל צרכיכם. ורבנן נמי הכתיב לכם! לכם דומיא דלאכלה, במי שהנאתו וביעורו שוין, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן. ור"י נמי הכתיב לאכלה! אמר לך: ההוא מיבעי ליה לכדתניא, דתניא: לאכלה - ולא למלוגמא; אתה אומר: לאכלה ולא למלוגמא, או אינו אלא לאכלה ולא לכבוסה? כשהוא אומר: לכם - הרי כבוסה אמור, הא מה אני מקיים לאכלה? לאכלה - ולא למלוגמא. ומה ראית לרבות הכבוסה ולהוציא את המלוגמא? מרבה אני את הכבוסה ששוה בכל אדם, ומוציא אני את המלוגמא שאינו שוה בכל אדם. כמאן אזלא הא דתניא: לאכלה - ולא למלוגמא, לאכלה - ולא לזילוף, לאכלה - ולא לעשות ממנה אפיקטויזין, כמאן? כר' יוסי, דאי כרבנן, איכא נמי משרה וכבוסה[ח].

נחלקו התנאים, האם מותר להשתמש ביין של שנה שביעית לצורך שריית פשתן בו, או עשיית כביסה עמו. ר' יוסי התיר, וחכמים אסרו.

הגמרא הבינה, שאמנם פירות שביעית ניתנו לכל צרכיכם, כמשמעות המילה "לכם", אך זה רק בתנאי שהצרכים הללו הינם דומים לצרכי

[ז] ויקרא (פרק כה פסוק ו)

[ח] מסכת בבא קמא (דף קב עמוד א)

האכילה. על כן מצינו שחכמים ור' יוסי נחלקו, איזה שימושים דומים לצרכי האכילה:

חכמים- הכוונה היא שההנאה מן הפרי המותרת היא רק כשהביעור שלו שווה להנאה. כלומר שההנאה מן הפירות מתקבלת בו באותו הזמן שהפרי מתבער וכלה. כמו שבאכילה, ההנאה מן האוכל מתקבלת מיד כאשר הוא נלעס ומתבער מן העולם, כך יש להתיר רק הנאה שכזו, ששווה לזמן הביעור. על כן, שימושים כמו כיבוס בגדים באמצעות פרי שביעית, התמעטו מן ההיתר ההנאה, כיון שהנאתו וביעורו אינם שווים, שכן מיד כאשר הוא שורה את הבגד ביין שמשמש כחומר כיבוס, כבר היין הקדוש בקדושת שביעית, נפסד, וההנאה מכיבוס הבגד באה רק לאחר זמן.

כן הסביר רש"י:

> יצאו משרה וכבוסה - שמשעה שמטילין פשתן או בגד ביין נתקלקל ונבער והנאתו אינו אלא עד שלשה ימים וד' עד שיהא הפשתן שרוי וכן הבגד...[ט].

ר' יוסי - לדעתו, אף שימושים שאין הנאתם וביעורם שווה, מותרים בהנאה. לדעת ר' יוסי, התורה אמרה "לכם", לומר שמותר להשתמש בפירות שביעית, רק לשימוש ששווה לכל נפש. כלומר, שימוש שנצרך לכל אדם, כמו שאכילה נצרכת לכל אדם. על כן, רק שימושים שאינם נצרכים לכולם, נתמעטו, לדוגמה: מלוגמא (רטייה לרפואה), שהרי לא כל אדם חולה הוא.

אף חכמים מודים ששימושים שאינם נצרכים לכולם - אסורים, אך הם מוסיפים שגם שימושים שכאלו, שהנאתם הינה רק לאחר הביעור - אסורים.

[ט] מסכת בבא קמא (דף קב עמוד א)

ג. טעם האיסור למסור פירות שביעית לכבוסה לשיטת רבנן

1. פירוש רש"י לטעם האיסור

על פי פשט הסוגיה, נראה שלדעת רבנן, טעם האיסור ליהנות מפירות שביעית לצורך כבוסה, הוא משום שלמדנו מדין "לאכלה" הנאמר בפסוק, שרק שימושים הדומים להנאת אכילה מיידית, מותרים בפירות השביעית.

אולם, בדברי רש"י מצינו טעם אחר לדבר. לדעת רש"י, טעם האיסור להשתמש בפירות שביעית לכבוסה, כלול באיסור הסחורה. איסור הסחורה בפירות שביעית נלמד גם כן מכוח הפסוק "לאכלה", שכן הגמרא דורשת: "לאכלה - ולא לסחורה"[י]. כך כתב רש"י: לתוך המשרה - אין שורין פשתן ביין של שביעית וכן אין מכבסין בגדים דהוי סחורה"[יא].

2. קושית הכפות תמרים על דעת רש"י

הרב משה אבן חביב, מקשה בסוגיה המקבילה במסכת סוכה, על רש"י, שדבריו אינם נראים כלל:

> אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכביסה. טעמא הוי משום דהוי הנאתו אחר ביעורו, והו"ל כהא דדרשינן לאכלה ולא להפסד, דכיון דבשעה ששורה הבגדים ביין נתבער היין ונפסד ה"ל הפסד, ואף על גב דלאחר ג' ימים יהיה בו הנאה, מ"מ לא דמי לאכילה דהנאתו וביעורו שוה. זהו פי' הסוגיא, אמנם רש"י כתב בהגוזל קמא (קב ע"ב) וז"ל: לא לתוך המשרה אין שורין פשתן ביין של שביעית וכן אין מכבסין בגדים דהוי סחורה. עכ"ל.
>
> ודבריו קשים לשמוע, דמה ענין סחורה יש כאן? והלא סחורה אינו אלא במי שמוכר לאחרים, וכאן אפילו אדם בשלו אינו יכול

[י] מסכת עבודה זרה (דף סב עמוד א)

[יא] מסכת בבא קמא (דף קב עמוד א)

לתת יין לתוך המשרה, כיון דאין הנאתו וביעורו שוה, הו"ל כמו לאכילה ולא להפסד[ב].

3. יישוב דעת רש"י ע"פ הכפות תמרים

הרב אבן חביב, לבסוף מתרץ בדעת רש"י, שאף שבכבוסה, אין הנאתו וביעורו שווה, מכל מקום, כיון שלבסוף ישנה הנאה, שהבגד מתכבס, לא שייך להגדיר זאת כעשיית הפסד בפירות, וכל האיסור הוא רק משום סחורה. שכן, בסחורה הרגילות היא לקנות עתה סחורה ולמכור אותה בעתיד, והסוחר מרוויח מהרווחים. כן הוא הדין בכבוסה, שעתה הוא מפסיד את הפירות, ולבסוף הוא מקבל בגד משובח יותר, בכך שהוא כובס, וכך כתב:

ואפשר דרש"י ס"ל דכיון דסוף סוף יש הנאה, לא חשיב הפסד, וטעם האיסור אינו אלא משום דדמי לסחורה, דכיון דבשעה שמטיל היין למשרה הוא מפסידו ומבערו, ואחר ג' ימים מרויח שנשרה הפשתן ביין, ה"ל כסחורה, דמפסיד עתה כדי להרויח אח"כ, ודוק[ג].

4. דברי המקדש דוד בדעת רש"י

הרב דוד רפאפורט, בעל המקדש דוד, ביאר שרש"י לשיטתו, סובר שאסור לכבס בפירות שביעית, מדין סחורה, משום שאין זה בכלל ההנאות שהתירה התורה להנות מפירות השביעית וכל מה שאסרה התורה להנות הוא בכלל איסור סחורה:

והנה רש"י ז"ל לשיטתיה דסבירא ליה דכל הנאות שלא ניתנה שביעית להם, בכלל סחורה הוא, כמ"ש (בב"ק ק"ב) על ההיא דאין נותנין פירות שביעית לתוך המשרה ולתוך הכבוסה, משום

[ב] מסכת פסחים (דף נב עמוד ב): לאכלה אמר רחמנא, ולא להפסד

[ג] כפות תמרים מסכת סוכה (דף מ עמוד א)

דאין הנאתן וביעורן שוה, וכתב רש"י ז"ל דאסור משום סחורה, ע"ש[יד].

5. יישוב המשנת יעב"ץ לדעת רש"י

הרב זולטי, בעל המשנת יעב"ץ, יישב בדעת רש"י, שתהיה נפק"מ בדין ספיחי שביעית. שכן, לאחר שחז"ל גזרו עליהם איסור ספיחין, שוב אין בהם איסור אכילה, ומותר לאבדם בידיים. אשר על כן, רש"י נזקק לומר, שעדיין יש לאסור לכבס בפירות שכאלו מדין סחורה:

ודברי רש"י תמוהים, דלמה כתב הטעם שאין מוסרין פירות שביעית למשרה ולכבוסה, משום דהוי סחורה בפירות שביעית, ולא כתב משום דהוי מפסיד פירות שביעית. וכבר עמד בזה בכפות תמרים.

ונראה דיש בזה נפ"מ בספיחי שביעית לאחר שגזרו עליהם איסור אכילה, א"כ אפשר שאין איסור להפסידן, דכיון שאסרום חכמים ואין לקיים בהן "לאכלה", שוב מותר לאבדן ביד, וכן הוא דעת החזו"א (שביעית סי ט' אות ו'), שספיחי שביעית מותר לאבדן ביד.

אמנם איסור סחורה יש בספיחי שביעית, שהרי כתבו התוספות בקידושין (דף ג' עמוד א'), דלר"ע שספיחין אסורין מן התורה, יש בהן איסור סחורה. ואשר ע"כ הרי ניחא הא דכתב רש"י, הטעם שאין מוסרין פירות שביעית למשרה ולכבוסה, משום דהוי סחורה בפירות שביעית, ולא כתב משום דהוי מפסיד פירות שביעית, שהרי לאחר שגזרו איסור ספיחין, שוב אין בהן איסור מפסיד, אבל מכל מקום, יש בהן איסור סחורה, וזה הוי גם כן בכלל איסור סחורה, מה שמשתכר בפירות שביעית, שעושה בהן משרה וכבוסה, שהנאתן אחר ביעורן.

[יד] מקדש דוד, חלק ג-ד, טהרות- זרעים (סימן נ"ט, אות ה', ד"ה בסוכה, עמוד 440 עמודה ימנית)

6. הסבר שיטת רבנן ע"פ מחבר הספר "הוראת שעה"

שנינו בגמרא: ורבנן נמי הכתיב לכם! לכם דומיא דלאכלה, במי שהנאתו וביעורו שוין, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן[טו].

הרב שלמה מגרידץ, בעל הספר "הוראת שעה", הקשה מדוע רבנן נצרכים לדרוש את המילה "לכם" לדין הנאה בשעת ביעור, הרי הם כבר למדו מ"לאכלה" שאין היתר להשתמש בפירות שביעית, אלא רק במקרה שההנאה והביעור שווים. אם כן, ממילא כבר אנו יודעים שאין קדושת שביעית חלה אלא רק במה שהנאתו וביעורו שווה. קשה אם כן, מה נוסף לנו דבר חידוש מכוח המילה "לכם" שלא למדנו כבר מהמילה "לאכלה".

ותירץ, שמן המילה "לאכלה" בלבד, היינו אומרים שמותר רק לאכול את פירות השביעית, ולא לעשות בהם שום שימוש אחר, אף אם הנאתו וביעורו שווה, על כן באה הדרשה מכוח "לכם" ללמד, לכם - לכל צרכיכם, להתיר את כל שאר השימושים הדומים לאכילה, כאשר הנאתם וביעורם שווה:

> ואי לא כתיב אלא לאכלה, היה ה"א דפירות שביעית לא יהיו מותרין רק באכילה, ולא בשום דבר אחר, אפילו הנאתן וביעורן שוה.

לאחר מכן, הוא תירץ תירוץ נוסף, שאם הייתה לנו דרשה רק מכוח "לאכלה", היינו לומדים שאיסור משרה וכבוסה שייך גם בדבר שאינו ראוי לאכילה כלל, וראוי רק לכבוסה, על כן דרשו "לכם", ללמד שאין קדושת השביעית חלה אלא רק על דבר שהנאתו וביעורו שוה, ומה שאינו ראוי לאכילה, מותר במשרה וכבוסה:

> או שאפשר לומר, דאי לאו לכם, היה ה"א דאף בדבר שאינו ראוי רק למשרה וכבוסה, יהא ג"כ חייל קדושת שביעית, דהואיל ובדבר שראוי לאכילה ולמשרה וכבוסה אסור למשרה וכבוסה, הוה אמרינן אף בדבר שאינו ראוי אלא למשרה וכבוסה גם כן

[טו] מסכת בבא קמא (דף קב עמוד א)

אסור, לכן כתיב לכם דומיא דלאכלה, דאין שביעית נוהג רק בדבר שהנאתן וביעורן שוה, ושפיר ממעטינן מלאכלה בדבר אכילה למסרה וכבוסה[טז].

7. האם רבנן דורשים "לכם- לכל צרכיכם"

בפשט הסוגיה, רק לדעת רבי יוסי אנו דורשים "לכם - לכל צרכיכם", אולם רבנן לא ריבו דרשה זו אלא רק למה שהנאתו וביעורו שווים. עם זאת, הרמב"ם הביא דרשה זו, ופסק בדין חומרי ניקוי, כבורית ואהל, שחלה בהם קדושת שביעית[יז].

8. דברי בעל המשנה ראשונה

בעל המשנה ראשונה תירץ שגם רבנן דרשו "לכם", אלא שהם אינם מרבים את כל מה שהנאתו שוה לכל אדם, אלא רק להיתר הדלקת הנר בשמן הראוי לאכילה, כיון שהנאתו וביעורו שווה. זאת בדומה למה שהרמב"ם פסק, שמותר לצבוע בצמחים הקדושים בקדושת שביעית הראויים לאכילה. ע"פ זה, הוא כתב שאינו יודע מדוע נצרכו ב"ספרא" לדרוש ולהתיר הדלקת נר בשמן שביעית מכוח "תהיה"[יח], והרי כבר רבנן למדו זאת מכוח "לכם"[יט].

9. דברי בעל "תורת הארץ" על בסיס דברי "המשנה הראשונה"

הרב משה קלירס, בעל "תורת הארץ", ראה את דבריו של בעל המשנה ראשונה, אשר נשאר בצריך עיון, מדוע למדו היתר הדלקת נר בשמן שביעית מכוח "תהיה". על זה כתב, שאין לתרץ ולומר שהדרשה מן הפסוק "תהיה" הינה לרבות יותר מ"לאכלה", להתיר הדלקת הנר אפילו ביום וכדומה, שהוא לא נהנה מאור הנר, וממילא אין הנאתו וביעורו שווים, ובכל זאת נתיר את הדבר. שכן, אנו מתירים מכוח "לאכלה", רק את הדומה לאכילה שהנאתו וביעורו שווה, ואפילו אם מדאורייתא מותר

[טז] "הוראת שעה" על מסכת סוכה (דף מ', דף כ"ב עמוד ב' בספר)

[יז] הלכות שמיטה ויובל, פרק ה הלכה י

[יח] ויקרא פרשת בהר (כה, ז): וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל

[יט] משנה ראשונה, מסכת שביעית (פרק ח', משנה ב')

לאכול דבר שלא כדרך הנאתו, ורק מדרבנן אסור, זה רק כאשר הוא אוכל בצורה שכזו שעל כל פנים יש לו הנאה מאכילתו, אבל בהדלקת הנר ביום שאין לו הנאה כלל, וודאי הדבר אסור מדאורייתא, ואין להתיר את הדבר:

> ומצאתי במשנה ראשונה בשביעית פרק ח' שם שעמד בזה ולא תירץ כלום. ואין לומר דמ"תהיה" ילפינן דאף להדליק הנר ביום וכדומה, שאינו נהנה מאורו, מותר להדליק, דאי משום שהנאתו וביעורו שוה, הוא דווקא כשנהנה לאור הנר מותר, דהא דומיא ד"לאכלה" בעינן, ובאכילה אסור לאוכלו שלא כדרך הנאתו, דדבר שדרכו לאכול חי, אין אוכלין אותו מבשול, ודבר שדרכו לאכול מבושל אין אוכלין אותו חי, כמ"ש הרמב"ם (ה,ג) ואף די"ל דזה היא רק מדרבנן, זה היא כשיותר טוב לאכלו באופן זה, והוא אכלו באופן אחר, דעכ"פ נהנה מהאכילה, אבל היכא דאין ראוי כלל לאכלו כך, והוא אכלו כך, דאין לו שום הנאה, בוודאי דאסור מן התורה[ב].

ד. דעת הרמב"ם בסוגיה

בסוגייתנו מבואר שכביסה נחשבת כדבר שאין הנאתו וביעורו שוה, ולכן ע"פ רבנן, אסור לעשותה מפירות הקדושים בקדושת שביעית. מינים הראויים רק למשרה וכבוסה, אינם קדושים בקדושת שביעית. לדעת רבי יוסי, מותר לעשות משרה וכבוסה, גם בדבר שקדוש בקדושת שביעית, וקדושת שביעית חלה גם על מה שאינו ראוי אלא לשימוש שאין הנאתו וביעורו שווה.

עם זאת, הרמב"ם פסק בהלכותיו, שחומרי ניקוי כבורית ואהל, הראויים לכיבוס, קדושים בקדושת שביעית, ומותר לכבס בהם, וזאת מכוח הפסוק "לכם", לכל צרכיכם. לכאורה זאת כדעת ר' יוסי ולא כדעת רבנן. כמו כן, הוסיף הרמב"ם ופסק שאסור לכבס בפירות שביעית, והביא על כך את הדרשה של "לאכלה" ולא למשרה וכבוסה:

[ב] תורת הארץ, הלכות שביעית, פרק ח, אות מ"ה, עמוד קע"ט עמוד ב

מיני כבוסים כגון בורית ואהל קדושת שביעית חלה עליהן ומכבסין בהן שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לכל צרכיכם, אבל אין מכבסין בפירות שביעית ואין עושין מהם מלוגמא שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ולא למלוגמא ולא לזילוף ולא להקיא ולא למשרה ולא לכביסה[כא].

1. קושיית האחרונים על דברי הרמב"ם

האחרונים הקשו על שיטת הרמב"ם:

אם הרמב"ם פסק כרבנן, היה לו לומר שאין קדושת שביעית חלה במינים המשמשים לניקוי שאינם ראויים לאכילה, ואף לולא הדרשה של "לכם", היה לו להתיר כיבוס ושרייה בהם.

לעומת זאת, אם הוא פסק כרבי יוסי, הרי יש בחומרים אלו, קדושת שביעית, והרי הם מותרים למשרה וכבוסה, ומדוע אסר להשתמש בהם למשרה וכבוסה, והרי רבי יוסי לא דרש מכוח "לאכלה" לאסור משרה וכבוסה", אלא רק מיעוט מלוגמא וזילוף מכוח "לאכלה".

על קושיה זו מצינו מספר תירוצים:

2. יישוב ראשון: בעל הכסף משנה

הכסף משנה תירץ שהרמב"ם פסק כרבנן, ולכן הוא אסר לכבס בפירות שביעית, אך כל זה רק בדין פירות, וכמו שהמשנה שנתה: "אין מוסרין פירות שביעית", אולם במינים הראויים לכביסה בלבד, שאינם מיני מאכל, מותר לכבס בהם. כמו כן הוא הביא, שהירושלמי כתב במפורש שהשביעית חלה על בורית ואהל כפסק הרמב"ם.

עוד הוסיף וכתב הכסף משנה, שאע"פ שבסוגיה שלנו, מבואר שדבר שאין הנאתו וביעורו שווה, לא חלה עליו קדושת שביעית לפי רבנן, צריך לומר שזה כלל השייך רק במינים הראויים לאכילה, אבל דבר שאינו ראוי לאכילה אלא רק למשרה וכבוסה וכדומה, לא נאמר בו כלל זה, ולכן

[כא] רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה י

מינים אלו קדושים בקדושת שביעית, וזה כלול מכוח הדרשה "לכם- לכל צרכיכם":

> ופסק רבינו כרבנן דרבים נינהו וסובר רבינו דע"כ לא אפליגו אלא בפירות וכדדייק לישנא דברייתא ולישנא דקרא דלאכלה אבל במיני כבוסים שאינם פירות אף לרבנן מכבסים בהם ובירושלמי פ"ז דשביעית מיני כביסות מהו שיהא עליהן קדושת שביעית נשמעינה מן הדא הירענין והבורית והאהל יש להן קדושת שביעית. פירוש קדושת שביעית חלה על הכביסה ולפיכך מכבסים בהם ואף על גב דבפרק לולב הגזול הקשו לרבנן דממעטי משרה וכביסה הא כתיב לכם דמשמע לכל צרכיכם ותירצו לכם דומיא דלאכלה שהנאתו וביעורו שוה יצאו משרה וכביסה שהנאתן אחר ביעורן ופירשו שם שמשעה ששורה הפשתן או הבגדים ביין שעה אחת נתקלקל והנאתן אינה עד לבישה י"ל שלא אמרו כן אלא בפירות דשייך לאכלה אבל מיני כביסות דלא שייך בהם לאכלה שפיר מתרבו מלכם אף על פי שהנאתם וביעורם אינו שוה[כב].

3. יישוב שני: המהר"י קורקוס

רבי יוסף קורקוס, הביא תירוץ כשל הכסף משנה, והקשה על תירוץ זה, כיצד ניתן לדרוש היתר זה במיני כבסים מכוח "לכם", והרי בגמרא דרשו לפי רבנן "לכם" להתיר רק מה שהנאתו וביעורו שווה, ודומה בזה לאכילה, והרי חומרי הניקוי אינם בכלל זה.

על כן הוא פירש שהנאת הכביסה, אינה רק בשעת הלבישה שהיא אחרי הביעור לגמרי, אלא עצם הליבון והשריה בעצמם הם ההנאה, ואם כי יש לחלק, שדווקא לגבי יין נאמר שהנאתו אחר ביעורו, מכיוון שהבגד מתלבן ומתכבס רק לאחר ג' או ד' ימים, כמו שכתב רש"י, אבל במיני הכבסים הללו, ההנאה והביעור באים כאחת, ולכן חלה עליהם קדושת שביעית, כמו על מיני מאכל שהנאתו וביעורו שווים:

[כב] כסף משנה הלכות שמיטה ויובל (פרק ה הלכה י)

...אלא שעדיין קשה שלא היה לו לרבנן ללמוד זה מלכם כיון דלכם גבי לאכלה כתיב ודרשינן ליה בגמרא דומיא דלאכלה לכן נראה שדעת רבינו לפרש שהנאתו אינה הלבישה דוקא אלא הלבון והשרייה ויין משעה שהשליכו הפשתים או הבגדים מתקלקל והנאתו אלא עד ג' או ד' ימים שיהיה שרוי או עד שיהיו הבגדים מכובסים ומעתה בורית ואהל הנאתן וביעורן שוה כי בעת שמתבער הבורית האהל והבגד מתכבס והוי דומיא דלאכלה והיינו דמין הצבועין קרינן להו בהגוזל קמא הנאתן וביעורן שוה כי בשעת רתיחת היורה כלה השרש וקולט הצבע וכן פרש"י ז"ל שם בהגוזל והוא הפירוש שהסכימו עליו בתוס' ז"ל והוא דעת רבינו[כג].

4. יישוב שלישי: בעל ערוך השולחן

הערוך השולחן, תירץ את דברי הרמב"ם, בכך שאמנם לפי הבבלי רק על מה שהנאתו וביעוורו שווה, חלה עליו קדושת שביעית, ורק בשימושים אלו מותר להשתמש, במה שקדוש בקדושת שביעית, ולפי זה לא הייתה חלה קדושת שביעית על מיני כבסים.

אולם, לדעת הירושלמי, החולק על הבבלי, גם על מה שאין הנאתו וביעורו שווים, חלה קדושת שביעית, אלא שמותר להשתמש בהם לכל דבר חוץ ממה שאינו שימוש הראוי לכל אדם, כשיטת רבי יוסי ע"פ הבבלי.

ממילא, כוונת הרמב"ם היא, שע"פ הבבלי, מותר לכבס במינים אלו, מפני שלא חלה עליהם קדושת שביעית כלל, וגם לפי הירושלמי שחלה עליו קדושת שביעית, ההיתר הוא משום שנאמר "לכם" לכל צרכיכם, להתיר גם מה שאין הנאתו וביעורו שווה, וכיון שכביסה שווה לכל אדם, ממילא חלה קדושת שביעית על מיני הכבסים:

"ונלע"ד דוודאי לפי הש"ס שלנו, דתלוי במה שהנאתו וביעורו שווה, היה אסור בכיבוס, אבל באמת לפי הש"ס שלנו, גם קדושת

[כג] ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל (פרק ה הלכה י)

שביעית אינו חל על דבר שאין הנאתו וביעורו שוה, כדמוכח שם, ולכן מותר לכבס בהם.

אמנם הירושלמי לא ס"ל הך דהנאתו וביעורו שוה, ושם בירושלמי דריש "לכם"- דבר השוה לכולכם, ע"ש. ולפ"ז כיבוס וודאי דבר השוה לכולכם, דזהו חיי נפש כדאמרינן בנדרים (פ"א.), ולהירושלמי גם שביעית חלה עליהן, ולהירושלמי גם בפירות מותר לכבס, אלא שבזה פסק כש"ס דילן דאסור, ולפ"ז הגירסא העיקרית בהרמב"ם דאין קדושת שביעית חלה עליהן, וזהו לפי ש"ס דילן, וזה שכתב ההיתר משום "לכם"- לכל צרכיכם זהו לפי הירושלמי שקדושת שביעית חלה עליהן, ושני הגירסאות קיימים, וכאומר דלהש"ס דילן אין קדושת שביעית חלה עליהן, ולהירושלמי שחלה עליהן קדושה, הותר מלכם לכל צרכיכם, בדבר השוה לכל נפש, וזה ברור לדינא[כד].

5. יישוב רביעי: החזון איש

החזון איש ביאר שיש לחלק בין משרה וכבוסה ובין הנאה מהסקת עצים, שכן משרה וכבוסה מתבערים כבר בזמן ההנאה, אלא שההנאה אינה נגמרת אלא רק בסיום השריה והכביסה, אולם בהסקה שאינה אלא הכשר ההנאה, אין זה נחשב שימוש שהנאתו וביעורו שווה לעניין שביעית. החזון איש מחלק שלוש דרגות בהנאה:

א. לעניין היתר השימוש בפירות שביעית - צריך שהנאתו וביעורו יהיו שווים ממש, כדין אכילה שהביעור אינו נגמר לפני שההנאה מושלמת
ב. לעניין שתחול קדושת שביעית - מספיק הנאתו וביעורו שווה, כמו במשרה וכבוסה, שהביעור וההנאה באים בזמן אחד, אלא שהביעור נגמר לפני סוף השלמת ההנאה
ג. אין קדושה כלל - עצים העומדים להסקה, אינם קדושים כלל, כיון שההנאה כלל איננה מתחילה אלא רק לאחר הביעור

[כד] ערוך השולחן העתיד, זרעים (כ"ד, כ"א)

וזו לשונו:

> וענינו דעצי הסקה לא דמו למשרה, דהתם מתבערין דרך הנאתן, אלא שלא נגמרה עדיין הנאתן, עד שתגמר השריה והכביסה, אבל עצי הסקה, אין ההסקה רק הכשר ההנאה, ולא מקרי שימוש לענין שביעית, והא דאמר בתחילת הסוגיא שא"ה דאמר קרא לכם לאכלה וכו' יצאו עצים דהנאתן אחר ביעורן, ממעט רק עצים, אבל לא מו"כ (משרה וכבוסה), דלענין קדושת שביעית חשיבי כהנאתן וביעורן שוה.

ה. סיכום

התורה התירה להשתמש בפירות שביעית רק "לאכלה" ולכל צרכינו בכלל "לכם". הבאנו שלאחר הזמן שהפירות כלים מן השדה, יש לבער אותם. כמו כן לגבי עצם השימוש בדבר הקדוש בקדושת שביעית, נחלקו רבנן ור' יוסי מה כלול בגדר ההנאה המותרת. לדעת רש"י, האיסור לדעת רבנן לכבס בפירות שביעית, הינו מדין סחורה. הבאנו את דעת המקדש דוד, הסובר שרש"י הולך לשיטתו, שכל דבר שאינו בכלל היתר ההנאה מהדברים הקדושים בקדושת השביעית, נכלל בגדר איסור הסחורה. כמו כן, משנת היעב"ץ הסביר שאיסור הסחורה לדעת רש"י, שייך בעיקר בספיחי שביעית האסורים באכילה.

מצינו שהרמב"ם פסק שמותר לכבס בדבר הקדוש בקדושת שביעית, לכאורה שלא כדעת רבנן. עקב כך, הבאנו מספר תירוצים ליישב את דעתו. הכסף משנה תירץ שאיסור הכביסה לרבנן הוא רק בפירות. הרב קורקוס כתב שבכבוסה הנאתו וביעורו באים כאחת. בעל ערוך השולחן, תלה את דעת הרמב"ם במחלוקת בין הבבלי לירושלמי, והחזון איש חילק שלוש דרגות בהנאה מדבר הקדוש בקדושת שביעית.

הרב שאול שקד שליט"א -
טעם במצוות השמיטה לשיטת הרמב"ם

א. מצוות הביעור ומחלוקת הראשונים באופן הביעור[א]

אחת ממצוות השמיטה היא מצוות "ביעור" שנלמדת מן הכתוב "וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל" (ויקרא כה,ז).

ודרשו חכמים: "כל זמן שחיה אוכלת מן השדה, הבהמה אוכלת מן הבית, כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית" (ירושלמי שביעית פרק ט הלכה ב, וכן בבלי בכמה מקומות, ומקורו בספרא בהר פרשה א).

במהות הביעור נחלקו הראשונים:

1. שיטת הרמב"ם: " פירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כל זמן שאותו המין מצוי בשדה... כלה לחיה מן השדה חייב לבער אותו המין מן הבית... שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד" (הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכות א-ג).

כלומר הביעור הוא **איבוד הפירות, והפירות אסורים באכילה.**

2. שיטת התוס': "ואומר ר"י הא דמשמע בכל מקום לאסור לאכול אחר הביעור, היינו כשמשהה בביתו בחזקת שלו, אבל אם מפקירו ומוציאו מרשותו שיאכל כל מי שירצה הן אדם והן חיה, מותר להכניסו ולאכלו אחר הביעור". (פסחים נב: ד"ה מתבערים)

כלומר הביעור הוא **להפקיר את הפירות,** ולאחר שהפקיר יכול לשוב ולזכות בהם ולאוכלם. **איסור האכילה נאמר רק כשלא הפקיר.**

[א] שיטות הראשונים בביעור הוזכרו גם במאמר "מסירת פירות שביעית למשרה ולכבוסה", ונכפלו כאן לצורך דגשים להמשך המאמר.

3. שיטת הראב"ד: "בשיכלו פירות העיר ותחומיה... מוציאן לשוק ומפקירן, ואף הוא יכול לחזור לזכות בהן ככל אדם. ואוכל הזוכה בהן עד שיכלו אותם הפירות מכל הארץ ביהודה מכל ארץ יהודה ובגליל מכל הגליל ואחר שיכלו מכל הארץ אז יתבערו לגמרי לשריפה או לאיבוד."

כלומר יש **שני שלבים** בביעור:

א. **כשכלו הפירות באזור** העיר צריך **להפקיר** - כתוספות

ב. כאשר **כלו בכל הארץ** לפי החלוקה של "שלוש ארצות לביעור: יהודה גליל ועבר הירדן" אז **נאבדים או נשרפים**.

ב. הקושי בהבנת טעם הביעור לשיטת הרמב"ם

ויש לתת טעם לדין הביעור על פי דברי הרמב"ם, דמה תועלת יש בזה שכשאין הפרי מצוי לחיה שבשדה יתבער מן העולם. ניחא אם נאמר שיפקיר ויוכלו לאכול גם חיות השדה כדברי התוספות[ב], אבל מה העניין לאבד את הפירות?

ג. השמיטה - כאדם הראשון שלפני החטא

ואולי ניתן לומר שבשנת השמיטה עם ישראל מתעלה למדרגה שהיה בה אדם הראשון קודם החטא שבעקבותיו נתקלל בטירחת הפרנסה.

כתוב במשנה (קידושין פ"ד משנה יד):

"רבי שמעון בן אלעזר אומר, ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות, והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא

[ב] [אמנם גם לדעת התוספות, באופן מעשי בדרך כלל כל אדם זוכה בשלו בחזרה, והגמ' עצמה נתנה עצות כיצד לעשות כך (ר' ירושלמי פ"ט סוף ה"ד: חמי לך תלתא רחמין ואפקרה קומיהון), וצריך עיון בטעם הדבר שהרי בפועל אין תועלת מזה לחיה].

לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער, אלא שהרעותי מעשי וקפחתי את פרנסתי".

אדם הראשון קודם החטא היה אוכל את פירות גן עדן בלא צורך בשום טירחא, אלא היה אוכל ממה שגדל בהפקר בלא מלאכה.

כך בשנת השמיטה, עם ישראל בארצו הקדושה לא עובד את האדמה, והפירות מופקרים, והאדם הבהמה והחיה אוכלים מן הפירות שגדלו מאליהם בברכת השם, כמו שהיה האדם בגן עדן מקדם.

על פי זה אפשר להבין, שכאשר כלה לחיה מן השדה, על האדם לכלות מן הבית, ולא לאכול יותר, כאילו גם הוא חי בשדה ללא אמצעי שימור מיוחדים, וחי רק מברכת השם הטבעית שאינה צריכה למלאכת האדם.

ד. דוגמאות למלאכות שהחיות אינן נצרכות להן, והיחס למלאכות אלה בשמיטה

התוספתא מוסיפה פירוט לכך שהחיות אינן עושות מלאכות:

"אמר ר' שמעון בן לעזר, הראית מימיך **ארי סבל, צבי קייץ, שועל חנוני, זאב מוכר קדירות, בהמה חיה ועוף שיש להן אומנות**..." (קידושין פ"ה הלכה טו).

אכן בהלכות שמיטה מצינו הלכות המתייחסות לכל אחת ממלאכות אלו שהחיות אינם צריכות להם.

א. **אסור לסבלים לשאת כמות גדולה** של פירות:

החמרים העושים בפירות שביעית מלאכת שביעית האסורה, כגון שהביאו יותר מדאי, הרי שכרן כדמי שביעית, ודבר זה קנס להם (רמב"ם פ"ו הלכה יג)[ג].

[ג] ר' בחזו"א (סי' יג, סקי"ט) שכתב על דברי הרמב"ם: "והר"מ כ' דין חמרים דוקא בעושים מלאכה האסורה, כגון שהביא יותר מדאי [ר"ל שאסף לביתו הכל, וכמש"כ פ"ד הכ"ד]...

ב. צריך **לשנות בקייץ התאנים** מהדרך שעושים כל שנה:

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה... וכיצד עושה, תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה, אבל מייבשן בחרבה (רמב"ם פ"ד הלכה כב-כג)

מוקצה, שם המקום ששוטחין בו הפירות להתייבש כגון התאנים והענבים. (פירוש המשנה לרמב"ם שביעית פרק ח משנה ו)

וכן צריך לבער את קציעות התאנים כשכלו התאנים הלחות מן השדה:

כיצד הרי שהיו לו גרוגרות שביעית בתוך ביתו, אוכל מהן כל זמן שהתאנים באילנות בשדה, כלו התאנים מן השדה, אסור לאכול מאותן שבבית, אלא מבער אותן (רמב"ם פ"ז הלכה ב)

כגון שליקט תאנים וקצן ויבשן כמו שהתנינו בקצייתן, והחל לאכול מהן, אסור לו להמשך באכילתן כל השנה השביעית, אלא אוכלן כל זמן שתאנים לחים מצוים באילן, ואם כלו ונבלו עד שלא ימצא אלא מה שנתייבש[ד] הרי זה מכלה כל התאנים היבשים שיש אצלו, או שיאכלם אם יוכל[ה], או ישרפם, או יזרקם לים, וזה הוא הביעור (פירוש המשנה לרמב"ם שביעית פרק ט משנה ב)

ג. **אסור לסחור** בפירות שביעית:

אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר...

[ד] לכאורה כוונתו שהתייבשו ואינם ראויים לאכילה יותר, ולא כתאנים היבשות שתחת יד האדם. וראה גם ברע"ב (פ"ט מ"ב) שכתב: "אינו יכול לאכול מאותם גרוגרות אפילו בשנה השביעית אלא כל זמן שנמצאים תאנים מחוברות לאילן, וכשכלו התאנים מן האילנות חייב לבער הגרוגרות שבביתו". ויתכן שהדברים מתאימים להסבר דלעיל, שלפני החטא היה אוכל הפרי המחובר כחיה. וע"ע בחזו"א (סי טו סק"ב) שאוכלים גם על התלוש.

[ה] כוונת הרמב"ם כאן למזון שלש סעודות שיכול לשייר לעצמו לאחר הביעור.

כשמוכרין פירות שביעית אין מוכרין אותן לא במדה ולא במשקל ולא במנין, כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית. (רמב"ם פ"ו הלכה א-ג)

ד. אסורה **מכירת כדים** יותר ממה שנצרך לאדם שלוקח פירות מן ההפקר:

היוצר מוכר חמש כדי שמן וחמשה עשר כדי יין (רמב"ם פ"ח הלכה ה)

ה. אסורה לאומן **מכירת כלים המיוחדים לעבודת הקרקע לחשוד** על השביעית:

ואלו כלים שאין האומן רשאי למוכרן בשביעית למי שחשוד על השביעית, מחרישה וכל כליה, העול והמזרה והדקר. זה הכלל: כל שמלאכתו מיוחדת למלאכה שאסורה בשביעית, אסור למכרו לחשוד, ולמלאכה שאפשר שתהיה אסורה ותהיה מותרת, מותר למוכרו לחשוד. (רמב"ם פ"ח הל' ב).

ה. סיכום

לסיכום: ניתן לומר שבשביעית אנו חוזרים ומתקרבים למצב של 'לפני החטא', שבו האדם היה צריך רק לעבוד את בוראו בלא דאגה כלל על צורכי פרנסתו, ואף שעתה, לאחר החטא, המלאכות הם חשובות, צריך לזכור שהם שייכות למצב האדם בזמן הזה, אבל לא למצבו האידאלי, ולזכור על ידי זה מה עיקר ומה טפל, ולזכור שהפרנסה מאת השם, כמו שהיה קודם החטא, וגם עתה יתפלל למי שהפרנסה שלו שיצליח מעשי ידיו.

בתפילה שנזכה בקרוב שיתקיים בנו "וְעָמְדוּ זָרִים וְרָעוּ צֹאנְכֶם וּבְנֵי נֵכָר אִכָּרֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם: וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי ה' תִּקָּרֵאוּ מְשָׁרְתֵי אֱ־לֹהֵינוּ יֵאָמֵר לָכֶם, חֵיל גּוֹיִם תֹּאכֵלוּ וּבִכְבוֹדָם תִּתְיַמָּרוּ: (ישעיהו סא,ה-ו)

נספח - אכילת בהמה בפירות שביעית

בנדון זה יש לציין, שברור הדבר שאין נותנים אוכלים של שביעית הראויים לאדם לבהמה, וזאת אף שבתורה (ויקרא כ"ה ז') נאמר: "וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה אֲשֶׁר בְּאַרְצֶךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל". **בתוספתא** (ה' י"ג) נאמר: "פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות, אם הלכה בהמה מאיליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים, לתחת חרוב ואוכלת בחרובין, אין מחייבין אותו להחזירה, משם שנ' בארצך תהיה כל תבואתה לאכל". כך כתב גם **הרמב"ם** (פ"ה ה"ה): "פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות, הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה אין מחייבין אותו להחזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".

החזו"א (סי' י"ד סק"ד) הביא את דברי **תוס'** ר"ה (ט. ד"ה וקציר) שכתבו: "י"ל דלא היה שמירה ממש, דלא היו צריכים לשומרה מבני אדם, דמאיליהן היו פורשין כשהיו יודעין שהן לצורך עומר, ולא היו שומרין אותן אלא מבהמה וחיה ועוף". משמע שמותר לשמור ולמנוע חיות מלאכול פירות שמיטה. **הרש"ש** (בר"ה שם) כתב להעיר ע"ד התוס': "תימה, דהא צריך להפקיר אף לבהמה, כדכתיב ולבהמתך וכו' וכ"מ להדיא בירושלמי רפ"ו דפאה הביאו הר"ש, ע"ש".

בירושלמי פאה (פ"ו ה"א) נאמר: "הבקר לאדם אבל לא לבהמה, לישראל אבל לא לגוים, לעניי אותה העיר אבל לא לעניי עיר אחרת, פלוגתא דרבי יוחנן ודרבי שמעון בן לקיש, על דעתיה דרבי יוחנן הבקירו הבקר על דעתיה דרבי שמעון בן לקיש אין הבקירו הבקר". ומבואר שם בירושלמי שריש לקיש למד הפקר משמיטה (בניגוד לר' יוחנן שגם לב"ה לא למדו משמיטה), ומשמע שבשמיטה צריך להיות מופקר גם לבהמה, וזו קושיית הרש"ש על תוס'.

החזו"א (שם) מתרץ שמהות ההפקר לבהמה היא בעיקר בכך שאין מעכבים את הבהמה מלאכול מטעם הממון אלא מטעם שהפירות מיועדים לישראל, ודומיא דמניעת גוי, שאינה משום שהגוי גוזל מבעל השדה, אלא שהפירות מיועדים לאכילת ישראל. עכ"פ החזו"א שם כותב

שבהמה שאוכלת אסור למנוע ממנה מלאכול, ולשון התוספתא והרמב"ם שאינו חייב הוא ביחס להו"א שיהיה חייב לסלקה, אך אה"נ שגם אסור הדבר (ומעיר שאם כבר זכה האדם אסור להניח לבהמה לאכול, כדין אוכלי אדם).

ונראה לכאורה מפשטות לשון התוספתא והרמב"ם שיש רשות למחות בבהמה, ורק אין חיוב בדבר. וכן הביאו ב**תוספת שבת** (פ"ה ה"ה הערה 4) בשם **הגר"ש ישראלי** (התורה והמדינה ג' קי"ח). לסוברים שבהמה אסור להרחיק צריך לומר ש"מתלעין בשביעית... נוטל הוא את הרואה" (פ"ב ה"ג) מותר, משום שתולעת לאו בכלל חית השדה ומותר לסלקה.

מפתח ענינים

[האות מסמלת את מספר הפרק בסיכום הסוגיות, והמספר את הסעיף.

בשאר הפרקים צוין כדלהלן:

הערת רה"י. הקדמה. בנות שוח. מסירת פירות. טעם. אכילת בהמה]

א

אבות ותולדות

בשביעית - לג 1

אבנים

חציבתם בשביעית - לא

לקיטתם בשביעית - לג

אונס

ראה: ארנונה

אורז

ראה גם: ספיחין

השריש לפני ראש השנה - טז

כיסוחו, פירושו ודינו - כב 7

מירוסו, פירושו ודינו - כב 6

אילן

ראה גם: זית, חנטה, נטיעה, עצים

אילנות צפופים, חרישה עבורם בתוספת שביעית - ד

אילן סרק, נטיעה בערב שביעית - טו 4

אילן סרק, נטיעה בשביעית - מד

חרישה עבור אילנות בתוספת שביעית - ב, ג, ד, ה

יותר מעשרה אילנות (לחרישה) - ב 7, ג

מאימתי אין קוצצים את האילנות - נא

פיזור האילנות בשדה ויניקתם - ב

שעושים מעט פירות, חרישה בשבילם - ג

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

אכילה

ראה: מצוות "לאכלה"

ארנונא

אונס המלכות ועבודה בקרקע הגוי - לו

ארץ ישראל

ראה גם: מעשרות, סוריא, ערלה, קנין לגוי להפקיע, שביעית, תחום עולי מצרים, תחום עולי בבל

קדושת הארץ, האם בטלה - נו

אתרוג

קביעת השנה בו למעשרות ולשביעית - יט

ראש השנה בו ובאילן, זמנו - יט 5

של שביעית, הוצאתו לחו"ל - סא 9

ב

בהמה

ראה גם: מאכל בהמה

גדר אכילתה בפירות השביעית - אכילת בהמה

דקה, גידולה בארץ ישראל בזמן הזה - לז

העמדת דיר וזיבול - כו

השכרתה בשביעית ובשאר השנים - נח 7

חורשת, מכירתה לחשוד בשביעית - נה 5

ללמדה לחרוש - מה

ביעור פירות שביעית

ראה גם: קדושת פירות שביעית

באילנות שפירותיהם נגמרים בשנים הבאות - נב

בחוץ לארץ - סא 3

בפירות שגדלו בתחום עולי מצרים - נז 4

שיטות הראשונים בו - מסירת פירות, טעם

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

בית

זריעה בו בשביעית - יד

ערלה ומעשרות בצמח שגדל בו - יד 2

עשייתו בשביעית ובתוספת שביעית - יד

עשייתו בתוספת שביעית - יב 2, יד

בית המקדש

לענין תוספת שביעית - א 1

בנות שוח

בדיקת חוט או קיסם - נב 2, בנות שוח

ביעור וזמנו בהן - נב 6, בנות שוח

הליכה אחרי הרוב - נב 4, בנות שוח

זיהוים - נג 2

זמן השביעית בהן - נב, נג, בנות שוח

בניה

חפירה בשביעית שלא לשם זריעה - כה

בעלות ממונית

השפעתה על דין החרישה בתוספת שביעית - ה

בצל

ראה: גידולי שביעית, לוף, ספיחין

ג

גדר

בינו לרשות הרבים בנייתה בשביעית - לב

נטילת אבניו - כז, כח

גוי

ראה גם: קנין לגוי להפקיע

השכרת בהמה לו בשביעית ובשאר שנים - נח 7

זיבול עמו בשביעית - כג 4

חיזוק ידיו בשביעית - לט

גוי (המשך)

טחינה איתו בארץ ובסוריא - נח 4

ספרי קודש, מכירתם לגוי - נה 6

עבודה בקרקע שלו - הערת רה"י, לו

גידולי שביעית

דינם - נט

פסיקת הרמב"ם בהם - נט 6

ד

דבורים

ראה: כוורת

דבר שאינו מתכוין

ראה גם: מלאכות

בשביעית - מא 4

דוחן

ראה גם: ספיחין

השריש לפני ראש השנה - טז

דלעת

ראה גם: ספיחין

ונטיעה, צרופם לחרישה בתוספת שביעית - ח

זיבול ועידור במקשאות בתוספת שביעית - י

שלא הוקשתה לפני ראש השנה, קיומה - כ

ה

הלכה למשה מסיני

תוספת שביעית - א 4

הנאה

ראה גם: שמור ונעבד

אילן שניטע בשביעית או בתוספת שביעית - טו

המותרת בפירות שביעית - מסירת פירות

שדה שנתקווצה ונדיירה בשביעית - לד, לה

הפסד פירות שביעית

ראה: קדושת פירות שביעית

הפקר

פירות השביעית - מסירת פירות, טעם

השקיה

ראה גם: מלאכות

בצור ובארץ ישראל בשביעית - נח 6

בשביעית - יג

הרבצה בעפר לבן בשביעית - כב

ז

זבל

ראה: זיבול

זומר

ראה: זמירה

זיבול

במקשאות ובמדלעות בערב שביעית - י

בתוספת שביעית ועם הגוי - כג 4

הוצאת זבלים בשביעית - כג, כד

העמדת דיר וזיבול - כו

סחורה בזבל בשביעית - כד 4

זיהום

לאוקומי או לאברויי - יא 3

זינוב

וזמירה, ההבחנה ביניהם - מח

זית

ראה גם: אילן

המבקיע בזיתים - מב

המידל בזיתים - מא

זמירה

ראה גם: מלאכות

הצתת אור באישת הקנים - מד

וזינוב ושאר קיצוצי ענפים - מח

קיצוץ בתולת שקמה - מג

זריעה

ראה גם: מלאכות

בדיקת זרעים באדמה ובגללים - מג

זריעה (המשך)

בערב שביעית שמשרישה בשביעית - א 5

בערב שבת שמשרישה בשבת - א 5

טמינת לוף - נד 1

ח

חול

לימוד פרה לחרוש בו - מה

חול המועד

ההבדל בינו לבין השביעית - כב 8

חוץ לארץ

אכילת פירות שביעית שם - סא

ביעור פירות שביעית שם - סא 3

יבוא פירות משם לארץ - סא 1

יצוא פירות ארץ ישראל לשם - סא

חנטה

באילנות ובאתרוג - יט

בחרובים ובבנות שוח - יט

ושליש - נג 3

חרישה

אבנים, הוצאתם בשביעית - לא

בסוף השביעית לצורך השמינית - א 5

בקרקע הגוי - הערת רה"י

בתוספת שביעית - א 3

גדר, פירוקה וחציבה - כז

חפירה בשביעית לא לשם זריעה - כה

לימוד לבהמה לחרוש בשביעית - מה

תולדותיה בשביעית, חומר עשייתן - לג 1

ט

ט"ו בשבט

ראה: ראש השנה

טחינה (מלאכה)

עם גוי בארץ - נח 4

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

טעם

במצוות השביעית - טעם

טרסות

בנייתן בשביעית - ל 2

י

יבוא

ירקות מחוץ לארץ - סא 1

יובל

ושמיטה, מתי נוהגים - נו

יצוא

פירות ארץ ישראל בשביעית - סא

פירות ארץ ישראל שלא בשביעית - סא 8

ירושה

אילן שניטע בשביעית - טו

שדה שנעבד בשביעית - לד 3

כ

כביסה

בפירות שביעית - מסירת פירות

כוורת

רדיה בשביעית - לט 2

כלים

השאלתם לעוברי עברה בשביעית - נה

כרם

ראה: אילן, זמירה

ל

לאוקומי ולאברויי

ראה גם: מלאכות

אוקומי בתוספת שביעית - יב 1

אוקומי פירא ואוקומי שיש עמו אברויי - יא 5, יב 2

האם הותר אוקומי במלאכות שלא נמנו - יא 2

זיהום - יא 3

מלאכות דאורייתא - מח 3

לאוקומי ולאברויי (המשך)

שני יסודות בהיתר - יא 1

תולעים, טיפול בהם - יב 3

"לאכלה"

ראה גם: קדושת פירות שביעית

גדר המצווה - מט 2

מנייתה במנין המצוות - מט 1

לוף

טמינתו - נד 1

של ערב שביעית, דינו - נד 5

שעברה עליו שביעית - נד 2

לפני עיור

ראה גם: מסייע לעוברי עברה

השאלת כלים ומכירת בהמות - נה

ספרי קודש, מכירתם לגוי - נה 6

תלייה להקל, גדרה וטעמה - נה 1

תלייה שאינה גמורה - נה 4

מ

מאכל בהמה

קדושת שביעית בו - כא

מדלעות

ראה: דלעת

מדרגות

בנייתן בשביעית - ל

מוצאי שביעית

ראה: שמינית

מלאכות

ראה גם: השקיה, זיבול, זמירה, זריעה, חרישה, לאוקומי ולאברויי, נטיעה, סיקול, עידור

בשינוי בשביעית - יג

בתחום עולי מצרים - נז 6

דבר שאינו מתכוין ופסיק רישא בשביעית - מא 4

סגוליות, עשייתן - מז

"עבודה שבשדה ובכרם", גדרה ומשמעותו - יא 4

מלוגמא

ראה: רפואה

מסייע לעוברי עברה

ראה גם: לפני עיור

חיזוק ידי גויים וידי ישראל בשביעית - לט

מעשרות

בשביעית, הדין וטעמו - יט 6

צמחים שגדלו בבית - יד 2

שנת המעשרות, אופן קביעתה וטעמו - טז, יח

מצע מנותק

ראה: בית, עציץ

מקשאות

ראה: דלעת

מראית עין

בשביעית, לבני עירו ולעוברים ושבים - כג 3

נ

נטיעה (אילן צעיר)

ראה גם: אילן

הגדרתה לענין חרישה בתוספת שביעית - ז

הטעם שהקלה התורה בנטיעה - ז 3

ודלעת, צרופם לחרישה בתוספת שביעית - ח

וזקנה, חרישה עבורם בתוספת שביעית - ו

מספר הנטיעות שחורשים עבורן - ב 7

נעקרה סמוך לקרקע - ז 4

עשיית בתים עבורה בתוספת שביעית ובשביעית - יד

ראש השנה לנטיעה - טו 2

נטיעה (מלאכה)

אילן סרק בערב שביעית - טו 4

בערב שביעית - א 3, 10, טו

טעם איסור הנטיעה בערב שביעית בזמן הזה - טו

נכרי

ראה: גוי

ס

סוריא

ראה גם: ארץ ישראל

דיניה - נח

קדושת הפירות הגדלים בה - נח 2

קצירת פירות שגדלו בה - נח 2

סיקול

שדה בשביעית - כט

ספיחין

ראה גם: לוף

אכילת ירק במוצאי השביעית - ס

גדלו בששית ונלקטו בשביעית - נד 5

דלעת שלא הוקשתה לפני ראש השנה - כ

פול ובצל שמנע מהם מים - יח

ספק

בממון עניים בשביעית - נד 4

תליה להקל בספק דרבנן בשביעית - ס 4

ספרי קודש

מכירתם לגוי - נה 6

ע

עוברי עברה

ראה: לפני עיור

עידור

במקשאות ובמדלעות בערב שביעית - י

ענווה

ושביעית - הקדמה

עניים

ספק בממונם בשביעית - נד 4

עפר לבן

ראה: שדה הלבן

עצים

ראה גם: אילן

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

עצים (המשך)

ליקוטם בשביעית - לג

קיצוץ בתולת שקמה - מג

עציץ

זרעים, בדיקתם בו בשביעית - מו

שאינו נקוב, זריעה בו וכשהוא בתוך בית - יד 5

ערלה

בצמח שגדל בבית - יד 2

זמן ראש השנה לנטיעה - טו 2

טעם איסור הנטיעה בערב שביעית - טו 2

פ

פול המצרי

דיניו - יז, יח

פסח

לענין תוספת שביעית - א 2

פרה

ראה: בהמה

פרי הדר

ראה גם: אתרוג

קביעת השנים בו - יט 8

צ

צור (עיר)

השקיה בה בשביעית - נח 6

ק

קדושת הארץ

ראה: ארץ ישראל

קדושת פירות שביעית

ראה גם: ביעור פירות שביעית, "לאכלה"

אכילת פירות שביעית בטרם זמנם - נ 1

בהמה, מניעתה מלאכלם - אכילת בהמה

בפירות שגדלו בתחום עולי מצרים - נז 3,4

הנאה המותרת בהם - מסירת פירות

יצוא פירות לחוץ לארץ - סא

קדושת פירות שביעית (המשך)

מלוגמא, עשייתה מפירות שביעית - מט 5

מאיזה גודל של פרי אין קוצצים את האילן - נא

ספיחין שגדלו בששית ונלקטו בשביעית - נד 5

קלקול מאכל בהמה על ידי הרטבתו - כא

שיצאו למוצאי שביעית - א 5

קור (של דקל)

דינו כעץ או כמאכל - נ 7

קנים

ראה גם: אילן

הצתת אור בהם - מד

קנין לגוי להפקיע

בשביעית בזמן הזה - הערת רה"י, מ 5

הכרעת האחרונים - מ 5,6

יסוד המחלוקת - מ 1

שיטות הראשונים - מ

קצירה

ראה גם: מלאכות

בסוריא - נח 2

בפירות שביעית לאחר המכירה - נח 2

ר

ראש השנה

בט"ו בשבט, מקורו וענינו - נג 3

של אתרוג - יט 5

של השביעית באילן - יט 5, נג 4

רבן גמליאל

שביטל תוספת שביעית, מיהו - א 7

רוב

הליכה אחריו בשביעית - נב 4, בנות שוח

רפואה

בפירות שביעית - מסירת פירות

מפירות שביעית שלא גדלו - נ 5,6

רשות הרבים

קלקולה - לב 3

ש

שבועות

לענין תוספת שביעית - א 2

שביעית

ראה גם: גידולי שביעית, מלאכות, קדושת פירות שביעית, קנין לגוי להפקיע, שביעית בזמן הזה, תוספת שביעית

'איסור חפצא' או 'איסור גברא' - טו 3

וחול המועד, ההבדל ביניהם - כב 8

וענווה - הקדמה

כל השביעין חביבין - הקדמה

שכר שמירתה - הקדמה

שביעית בזמן הזה

האם תלויה ביובל - הערת רה"י, נו 4

לדעת הראב"ד - יז 7,9

לדעת הרמב"ם - נו 7,8

לדעת הרמב"ן - נו 6

לדעת רש"י ור"ת - נו 5

מחלוקת התנאים - נו 3

קדושת הארץ, האם בטלה - נו

שבת

זריעה לפניה שמשרישה בה - א 5

צידה בלחש ומלאכות סגוליות - מז

תוספת שבת ותוספת שביעית - א 12

שדה הלבן

הרבצה בעפר לבן - כב

חרישה בתוספת שביעית - ט

שינוי

במלאכות בשביעית - יג

בקציצת לוף בשביעית - נד 6

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

שלום

אמירתו לגוי ולישראל העובד בשביעית - לט

שמור ונעבד

ראה גם: הנאה

אכילת פירות שדה שנעבד בשביעית - לה

שמיטה

ראה: שביעית

שמיטת כספים

ראה גם: שמיטה

בזמן הזה - נו 4

שמינית

לקיחת ירקות בה - נד 8, ס

תוספת שביעית בה - א 5

שקמה

ראה גם: אילן

קיצוץ בתולת שקמה - מג

ת

תאנה

ראה גם: אילן, בנות שוח

תליית תוכין עליה - מז

תבואה

ראה: ספיחין, שדה הלבן

תולעים

טיפול בהם בשביעית - יב 3

תוספת שביעית

ראה גם: שביעית

בזמן שאין בית המקדש - א 1

בניית מדרגות - ל 4

דרגות בה - א 2

האם לכשיבנה המקדש תחזור התקנה מפסח ועצרת - א 9

הדברים שנאסרו בה - א 3

ותוספת שבת - א 12

חרישה בשדה הלבן - ט

חרישה בתוספת שביעית לאילנות - ב, ג, ד, ה

לאחר השביעית - א 5

מי ביטלה - א 6

שיעורי שביעית – מפתח ענינים

תוספת שביעית (המשך)

מלאכות לאוקומי בה - יב 1

מקורה - א 4

נטיעה בה - א 10

עבר ונטע - טו

עשיית בתים לנטיעה בה - יד

תוספת שבת

ותוספת שביעית - א 12

תחום עולי בבל

ראה גם: ארץ ישראל

דינו - נז

הוצאת פירות לתחום עולי מצרים - סא 6

תחום עולי מצרים

ראה גם: ארץ ישראל

גבולותיו - נז 8

דינו - נז

הבאת פירות מתחום עולי בבל - סא 6

ספיחין בו - נז 3

עבודה בו - נז 6

קדושת שביעית בו - נז 3,4

תענית

הרשות, בשביעית - מט 2

תערובות

ראה גם: גידולי שביעית

בשביעית - נט 8

תקנה

ראה גם: תוספת שביעית

ביטולה - לז

תרומות

ראה: מעשרות